

FƏXRƏDDİN VEYSƏLLİ

**ANA DİLİ: AZƏRBAYCAN
DİLİ EFİRDƏ**

- 12217 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTAPXANASI

BAKİ – 2012

81.242

Redaktor: V 45 AMEA-nın həqiqi üzvü, filol.e.d.,
prof., ə.e.x. K.M.Abdullayev

Rəyçilər: filol.e.d., prof.A.Y. Məmmədov
filol.e.d., prof. İ. B. Kazımov

F.Y.Veysəlli. Ana dili: Azərbaycan dili efində. Bakı. "Təhsil"
NPM, 2012, 352 səh.

Kitabda 90-cı illərin başlanğıcında Azərbaycan radiosunda Respublikamızda dilimizin ünsiyyət vasitəsi kimi işlənməsi problemlərinə həsr olunmuş 50 verilişin mətni toplanmışdır. Ötən əsrin 80-ci və 90-cı illərində xalqımızın müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə dilimizin təmizliyi və cəmiyyətdə yeri və nüfuzu ilə bağlı mübarizəsindən başlamışdır. Bununla bağlı görkəmli elm və incəsənət adamları radio verilişlərinə dəvət edilir və onlardan dilimizin dünənə, bu günü və sabahı haqqında dinləyicilərimizin öz məktublarında qaldırdıqları məsələlərə münasibət bildirmək xahiş olunur. Kitabda dilimizin tədrisində və təbliğində ortaya çıxan problemlər, habelə dil və mədəniyyət, dil və cəmiyyət kimi məsələlərə də aydınlıq gətirilir.

İnanırıq ki, bu kitab dillə maraqlanan geniş oxucu kütləsinin ciddi marağına səbəb olacaqdır.

F 0033341
700122 2012

©"Təhsil" NPM, 2012.

MÜNDƏRİCAT

	səh.
Müəllifdən. Ön söz əvəzinə: dilimizin təmizliyini və şirinliyini qoruyaq.....	5
"Ana dili"nin 1 verilişi.....	12
"Ana dili"nin 2-ci verilişi.....	19
"Ana dili"nin 3-cü verilişi.....	31
"Ana dili"nin 4-cü verilişi.....	36
"Ana dili"nin 5-ci verilişi.....	42
"Ana dili"nin 6-cı verilişi.....	52
"Ana dili"nin 7-ci verilişi.....	56
"Ana dili"nin 8-ci verilişi.....	59
"Ana dili"nin 9-cu verilişi.....	63
"Ana dili"nin 10-cu verilişi.....	70
"Ana dili"nin 11-ci verilişi.....	75
"Ana dili"nin 12-ci verilişi.....	84
"Ana dili"nin 13-cü verilişi.....	91
"Ana dili"nin 14-cü verilişi.....	98
"Ana dili"nin 15-ci verilişi.....	104
"Ana dili"nin 16-cı verilişi.....	110
"Ana dili"nin 17-ci verilişi.....	118
"Ana dili"nin 18-ci verilişi.....	124
"Ana dili"nin 19-cu verilişi.....	132
"Ana dili"nin 20-ci verilişi.....	139
"Ana dili"nin 21-ci verilişi.....	146
"Ana dili"nin 22-ci verilişi.....	152
"Ana dili"nin 23-cü verilişi.....	157
"Ana dili"nin 24-cü verilişi.....	164
"Ana dili"nin 25-ci verilişi.....	171
"Ana dili"nin 26-cı verilişi.....	181
"Ana dili"nin 27-ci verilişi.....	189
"Ana dili"nin 30-cu veriliş.....	198
"Ana dili"nin 31-ci verilişi.....	206
"Ana dili"nin 32-ci verilişi.....	213

"Ana dili"nin 33-cü verilişi.....	222
"Ana dili"nin 34-cü verilişi.....	228
"Ana dili"nin 35-ci verilişi.....	238
"Ana dili"nin 36-cı verilişi.....	246
"Ana dili"nin 37-ci verilişi.....	253
"Ana dili"nin 38-ci verilişi.....	264
"A na dili"nin 39-ci verilişi.....	270
"Ana dili"nin 40-cı verilişi.....	280
"Ana dili"nin 41-ci verilişi.....	287
"Ana dili"nin 42-ci verilişi.....	296
"Ana dili"nin 43-cü verilişi.....	302
"Ana dili"nin 44-cü verilişi.....	309
"Ana dili"nin 45-ci verilişi.....	316
"A na dili"nin 46-cı verilişi.....	323
"Ana dili"nin 48-ci verilişi.....	330
"Ana dili"nin 49-cu verilişi.....	339

MÜƏLLİFDƏN. ÖN SÖZ ƏVƏZİNƏ: DİLİMİZİN TƏMİZLİYİNİ VƏ ŞİRİNLİYİNİ QORUYAQ

Azərbaycan dili bu gün bütün dünya azərbaycanlılarının bir-birilə ünsiyyətini təmin edən möhtəşəm bir dildir. Son illərin məlumatlarına görə bu gün dünyada 50 milyona yaxın adam Azərbaycan dilində danışır ki, bu da dünya dilləri siyahısında 18-20-ci yeri bölüşdürür. İndi bu dil müstəqil dövlətimizin əsas atributlarından olmaqla xalqımızın yenilməz qalası kimi düşmənlərin hər cür təxribatına və müdaxiləsinə sinə gərəkək müqavimət göstərir. Bu dil bütün azərbaycanlıları birləşdirən güclü bir alətdir. Bu gün dilimizin bütün şirinliyini açıb göstərən monumental əsərlərimiz, Azərbaycan dilinin ayrı-ayrı aspektlərinin linqvistik şərhini özündə əks etdirən sanballı tədqiqatlarımız, dilimizin keşiyində duran Dilçilik İnstitutumuz və onlarla ali məktəblərimizdə kafedralarımız var. Dilimizin dövlət dili kimi işlənməsini ana yasaımızda təsbit edən ayrıca 73-cü maddə vardır ki, bunu əldə rəhbər tutan müvafiq qurumlarımız dilimizin tədqiqi, təbliği və tədrisi ilə yaxından məşğul olur. Xalqın ölməzliyinin rəmzi, ruhu və canı olan dilimiz haqqında çox yazılıb, çox deyilib. Ancaq bu heç də o demək deyil ki, daha deməyə bir şey qalmayıb. Bu heç də belə deyil. Hər dövrün öz tələbi, öz yanaşma bucağı olur. Bizim ümdə vəzifəmiz dilimizin müasir elmi konsepsiyalar baxımından tədqiqini davam etdirmək, tədqiqatlarımıza yeni ruh və yeni istiqamət verməkdən ibarətdir. Sənət adamlarımız, müdriklərimiz, görkəmli şair və yazıçılarımız, dövlət xadimlərimiz dilimiz haqqında hikmətamiz sözlər demişlər. Dilimizin yenilməzliyini ölməz Şəhriyar belə vəsf edirdi:

Türkün dilitək sevgili, ehsaslı dil olmaz,

Ayrı dilə qatsan ədəbiyyat əsil olmaz.

Neçə-neçə əcnəbi səyyahlar dilimizin gözəlliyini duymuş, ona yüksək qiymət vermiş, Avropadakı fransız

dili qədər onun güclü olduğunu demişlər. Bunlar hamısı öz yerində. Ancaq bütün xalqlarda olduğu kimi, bizdə də dilin işlənməsilə bağlı problemlər var. Dilimizin işlənməsilə bağlı bu gün bizi narahat edən bəzi məqamlara aydınlıq gətirmək istərdik.

İlk növbədə xarici dövlətlərin rəsmi və iş adamları ölkəmizdə fəaliyyətdə olarkən yazılı və şifahi ünsiyyəti başqa dildə (əksər hallarda ingilis və rus dilində) qurmağa çalışırlar. Bir neçə il bundan qabaq ulu öndər Heydər Əliyevin Almaniyanın ölkəmizdəki səfiri K.Zibekdən etbar-naməsini qəbul edərkən öz məmurlarımıza tutduğu irad yadıma düşür. Alman diplomatı özünü təqdim edəndə azərbaycanca danışdı. H.Əliyev o saat bundan istifadə edib öz məmurlarımıza bildirdi ki, gözlünüzə su verin, alman azərbaycanca danışır, siz isə ruscadan hələ də qopa bilmirsiniz. Ölkəmizdə gedən yeniləşmə dildə də özünü göstərməlidir. Rəsmi görüşlərdə və ziyafətlərdə hər bir Azərbaycan məmuru təmiz Azərbaycan dilində danışmalıdır.

İkinci mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, rəsmi sənədlərin dilinə xüsusi fikir vermək lazımdır. İstənilən sahə ilə bağlı sənəd tərtib olunarkən onun təmiz Azərbaycan dilində yazılıb tərtib olmasına ciddi fikir verilməlidir. Hətta öz ölkəmizlə bağlı məlumatları hazırlayanda da unutmamalıyıq ki, bu gün laqeydlik göstərib üstündən keçdiyimiz bir dil xətası sonra bizim bağışlanmaz bir səhvimiz olar. Azərbaycan Respublikasının Xaçmaz rayonu ərazisində bir kənd var. Hansı səbəbdənsə bu kənd Rusiya Federasiyasının inzibati ərazisi kimi "Kraxoba" adlandırılır. Əvvəla, bu kəndin adı tam Azərbaycan sözü olaraq "Qıraqoba" dır. Yəni bu kənd rayonun kənarında, qırağında yerləşdiyi üçün xalq bunu "Qıraqoba" adlandırır. Bu rayonda ikinci tərəfi "oba" ilə qurtaran başqa kəndlər də var: Uzunoba, Palçıqoba və s. "Qıraq" sözünün rusca "krax" sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Sadəcə olaraq Xaçmaz rayonunda

ədəbi dil normasından yayınma çox güclüdür. Ancaq bu bizə əas vermir ki, doğma sözumüzü başqa dilin sözü kimi yozaq. Eyni zamanda sənədlərin dilində kalka yolu ilə başqa dillərdən alınmalara qarşı diqqətli olmağımız gərəkdir. Eyni fikirləri çap məhsulu kimi yaranan və yayılan kitab və nəşrlər barədə də demək olar. Bu gün Respublikamızda külli miqdarda kitab nəşr olunur. Ancaq nəşriyyatların heç birində, keçmişdə olduğu kimi, korrektor ştatı yoxdur. Ona görə də kitabların dilində nöqsanlar baş alıb gedir. Bu işlərə nəzarət yox dərəcəsidir. Müəlliflər öz bildikləri şəkildə mətnləri tərtib edib nəşriyyatlara verirlər, nəşriyyatlar isə dil məsələsinə heç bir diqqət yetirmirlər. Nəticədə elə mətnlər üzə çıxır ki, onları oxuyub başa düşmək olmur. Bu deyilənlər həm də dərslük, dərs vəsaitləri və jurnallara aid edilə bilər.

Üçüncü böyük problem KİV-in dilində müşahidə olunan nöqsanlarla bağlıdır. İndi qəzet, jurnal, radio və televiziya kanallarının sayı gün-gündən artır. Bütün KİV vasitələrini bu gün bir məsələ düşündürür: onlar nəyin bahasına olursa-olsun daha çox oxucu, dinləyici və tamaşaçı auditoriasını cəlb etməyə çalışırlar, sanki dilimizin saflığı və təmizliyi bunlar üçün əhəmiyyətsiz bir şeydir. Ekranada, efirdə və ya çap məhsulunda baş alıb gedən yayınmalar hamımızı ciddi şəkildə qayğılandırmalıdır. Bir neçə nümunə verməklə dediklərimizə aydınlıq gətirmək istərdik: "Maşinist filankəsin idarəsindəki motovoz" (Maşinist filankəsin idarə etdiyi motovoz), "Yorğanını ayağına görə uzat"(ayağını yorğanına görə uzat), "Saatlarımız saat 10-u göstərir"(Saat ondur və ya saatımız onu göstərir, "Aşağı siniflərdə təhsilin qalxınması üçün kompüterə nə dərəcədə önəm verilməsini incələmişəm"(Aşağı siniflərdə təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün kompüterin əhəmiyyətini açıb göstərmişəm), "Hətta də qonaqlardan soruşurdular ki, yəni doğrudanmı muğam ifaçıları arasında

bir-birilə yola getməyən, dalaşmayan yoxdur?"(Hətta qonaqlar da soruşurdular, doğrudanmı, muğam ifaçıları arasında bir-birilə yola getməyən, dalaşmayan var?) "xörəyin iyisi gəlir"(sözün kökü "iy"dir, samitlə qurtaran sözə mənsubiyyət şəkilçisi saitedən ibarət olmalıdır), yəni "xörəyin iyi" deyilməlidir) və ya "rol'ları ifa edir" ("rolları ifa edir" deyilməlidir, çünki dilimizdə yumşaq/sərt samit qarşılaşması fonoloji deyildir) və s. kimi ifadələrə tez-tez rast gəlmək olur. Bəzən belə eybəcər şəkildə səslənən cümlələrə də rast gəlmək olur: "Bir teatr açılmışdı, Mən getdim öz ayaqdan ora (öz ayağımla oraya). Biz spor(mübahisə) eliyirdik, Əgər biri klassikadan (klassik janrda) oxuyursa, estrada (mahnısı) oxuya bilməz". Belə əndrəbadi səslənməyə yol verən aparıcı və teleşirkət məsuliyyətdə cəlb olunmalıdır. Biz ətraflı fikirləşib müəyyən qərara gəlməliyik ki, dilimizi korlayanlar məsuliyyətdə cəlb olunsunlar. Söhbət senzuradan getmir, fikrimizcə, dilimizin qorunması üçün konkret tədbirlər görülməlidir. Adətən hüquq-mühafizə orqanlarında işləyən bu cür ifadələr şirin, məlahətli və doğma ana dilimizi korlamaqdan başqa bir şey deyildir. Məsələn, "Tərəfimizdən tədbir görüldü, filankəs saxlandı"(Ya "tədbir görüldü, filankəs saxlandı" olmalıdır, ya da "Tədbir görüb saxladıq"), "Filankəsə məruzə edildi"("Filankəsə məlumat və ya xəbər verildi" deyilməlidir, məruzəni konfransda və ya simpoziumda edirlər) və s. Bunlar hamısı Azərbaycan ədəbi dil normasından yayınmalardır və, fikrimizcə, belə nöqsanlara yol verənlər başqa normaları pozanlar kimi cəzalandırılmalıdırlar.

Dilimizin işlənməsində ən ciddi məsələlərdən biri dialektizmlərin və məhəlli danışq tərzinin gen-bol yayılmasıdır. Necə ola bilər ki, dövlət vəzifəsində çalışan məmur öz dialektində və ya ləhcəsində danışsın?! Bunlara son qoymaq lazımdır. Biz demirik ki, həmin məmur öz

yerlilərlə fərqli ləhcədə və ya ədəbi dildə danışsın. Ancaq vəzifə borcunu yerinə yetirərkən hər bir Azərbaycan vətəndaşı ədəbi dil normasına əməl etməlidir.

Ən çox narahatçılıq doğuran məsələlərdən biri də reklam bazarında dilimizə qarşı laqeydlikdir. Biz ərzaq və malların üz qabığındakı yazılara xüsusi diqqət verməli, "Bonakva" (əla su), "Akva vita"(təmiz su) və s.kimi yad adlardan xilas olmalıyıq. Bu kimi adların şirkətlər vasitəsilə Azərbaycana gətirilməsi yolverilməzdir. Aydın ki, "Coca-cola" və "Pepsi-coloa" kimi adları dəyişdirmək olmaz, çünki onlar bunları gətirən şirkətlərin öz məhsulları ilə bizim bazara daxil olurlar. Bizim adi suyumuzu filtdən keçirib ona əcnəbi şirkətlərin adını qoymaq nə dərəcədə doğrudur?! Ola bilməzdimi ki, xarici şirkətlər ölkəmizə qədəm basanda müvafiq qurumlar müqavilə bağlayarkən dilimizin qayda-qanununa əməl etməyi onlardan tələb etsinlər. Bu heç də purizm kimi başa düşülməməlidir. Əslində purizm inkişaf etmiş xalqların həyatında normal sayılır. Ancaq burada da əndazəni aşmamaq şərti ilə müəyyən işlərin görülməsinə çalışmaq lazımdır.

Burada göstərilənlər hər gün rast gəldiyimiz yayınlardır. Ölimizə qələm götürüb istənilən televiziya və radio kanallarındakı verilişlərə qulaq assaq, kifayət qədər səhvləri qeyd edə bilərik. Hələ biz vurğu, intonasiya, ritm və s. səhvlərini demirik.

Məlumdur ki, qloballaşma dövründə təcrid olunmaq, xüsusilə beynəlxalq səviyyədə milli adları sıxışdırıb aradan çıxardan ingilis dililə rəqabətə girmək çox çətinidir. Ancaq biz bütün qüvvələrimizi səfərbər edib dilimizin saflığını, şirinliyini və yenilməzliyini qorumalıyıq, onun normadan kənara çıxmaması üçün ciddi mübarizə aparmalıyıq.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab da məhz dilimizə olan qayğıdan yaranmışdır. Xalqımız müstəqillik uğrunda

mübarizəyə qalxanda onun vicdanlı övladları dilimizin korlanmasına qarşı mübarizəyə qalxdı və Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun sədri K.Abdullayev, mən və mərhum jurnalistimiz M.Muradxanlı bir araya gəlb "Ana dili" radioverilişi adında möhtəşəm bir layihə hazırladıq və bu layihəni həyata keçirməyi mənə həvalə etdilər. İlk dəfə 1989-cu ilin 14 mayında efirə çıxan həmin veriliş tezliklə bütün Respublikamızın rəğbətini qazandı. Biz üç ildə 49 dəfə, təkrarı ilə birlikdə 98 dəfə efirə çıxdıq. Respublikamızın görkəmli alimlərini, şair və yazıçılarını açıq və canlı mikrofona dəvət etdik, dilçilərimizdən M.Tağıyev, Ə.Abdullayev, Y.Seyidov, V.Aslanov, Ə.Əfəndizadə, şairlərimizdən Qabil, H.Arif, B.Vahabzadə, Q.Qasımlı, S.Rüstəmxanlı, A.Abdulla və onlarla başqaları bizim qonağımız oldular, səmimi şəkildə dilimizin tədiqi, təbliği və tədrisi ilə bağlı məsələlərin müzakirəsinə qoşuldular, problemlərimizi dilə gətirdik, xalqımızı əlifbamızın bərpasına hazırlaya bildik. Həmin verilişlərin ssenarisini (28,29 və 37-ci verilişlər istisna olunmaqla, təəssüf ki, bu üç verilişin ssenarisini tapa bilədik) imkanımız daxilində kağıza köçürüb 20 ildən sonra oxuculara təqdim etməyimiz bəzilərinə yersiz görünə bilər. Ancaq bu kiabla tanış olandan sonra görəcəksiniz ki, bu heç də belə deyil. Allah dünyasını dəyişənlərə rəhmət eləsin, qalanların canı sağ olsun. Bu layihəni reallaşdırmaqda mənə də həvəs və maraq yaradan görkəmli dilçimiz, elmin və təhsilin yorulmaz novatoru AMEA-nın həqiqi üzvü K.Abdullayevə, əlyazmasını oxuyub xeyli düzəlişlər etmiş, filol.e.d. İ.Kazımova, lent yazılarına qulaq asıb mətnləri kağıza köçürən E.Əliyevaya, Z. Əsgərovaya və X.Mustafayevaya, habelə kompüter yığımını həyata keçirmiş Z.Əliyevaya, S.Cumayevaya, Sevil və Ruhəngiz dərin təşəkkürümü bildirirəm. Verilişlərimizin ən alovlu ilhamçısı mərhum əməkdar jurnalist M.Muradxanlıya, mərhum şair İbrahim Göyçaylıya

Allahdan rəhmət diləyir, hazırda radioda yorulmadan çalışan çox ünlü jurnalistimiz Şəfəq Sultan Əlixanlıya, o zaman da, indi də rejissor kimi çalışan M.Bəşirzadəyə və mənə çox köməyi dəymiş jurnalist Tahir Paşaya uzun ömür və can sağlığı arzulayıram. Onların hamısının bu layihənin ərsəyə gəlməsində zəhməti olub.

İnanıram ki, bu kitab bir qədər retro janrında olsa da, dilimizlə bağlı bir çox məsələləri təzədən yada salacaq və görəcəyimiz işlərin aydın cizgilərini çəkməyə kömək edəcəkdir. Sonda adı çəkilməyən və ya müsahibəsi burada yer almayan adamlara bildirmək istəyirik ki, bu, yalnız texniki çətinlik ucbatından olub.

Filol.e.d. prof. F.Y.Veysəlli
fveysalov@hotmail.com
fveysalov@gmail.com

“Ana dili”nin I verilişi (14 may 1989-cu il)

“Arazbarı” melodiyasının həzin sədaları altında Azərbaycanın əməkdar jurnalisti, respublika radiosunun baş redaktoru Məilə Muradxanova mikrofona yaxınlaşır:

- Xoş gördük sizi, istəkli radio dinləyiciləri! Bu gündən etibarən respublikamızın radio verilişləri proqramında daha bir veriliş efirdə səslənəcəkdir. Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun “Ana dili” elmi-ictimai şurası ilə birgə hazırlanan bu veriliş ayda iki dəfə yarım saatlıq proqramla sizin görüşünüzdə tələsəcəkdir. Verilişin adının “Ana dili” olması təsadüfi deyildir, çünki bu verilişin qarşısına qoyulan əsas məqsəd ana dilimizin incəliklərini açıb göstərmək, bu dilin qayda-qanunlarını konkret misallarla şərh etmək, dilimizin məhdudiyətsiz işlənməsinə mane olan amilləri aradan qaldırmaq üçün əməli iş görmək, ana dilimizin yazıda və danışıda işlənməsində müşahidə olunan qüsurları aradan qaldırmaq, onların normaya uyğun qarşılığını tapmaqda Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə köməklik göstərməkdən və sairədən ibarətdir. Verilişin aparıcısı filologiya elmləri doktoru, professor Fəxrəddin Yedigardır (Veysəllidir). İndi sözü Fəxrəddin müəllimə verirəm. Buyurun, Fəxrəddin müəllim!

- Çox sağ olun, Məilə xanım. Salam, hörmətli radio həvəskarları! Siz yəqin ki, bilirsiniz, hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Konstitusiyasının 73-cü maddəsində xalqımızın milli sərvəti olan ana dilimiz respublikanın dövlət dili kimi qeyd olunmuşdur. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan ərazisində Azərbaycan dili ailədən tutmuş rəsmi iclasların keçirilməsi və rəsmi sənədlərin tərtibinə qədər bütün sənədləşmə Azərbaycan dilində olmalıdır. Lakin bu gün tam məsuliyyətlə deyə bilərik ki, dilimizin konstitusiya hüquqları heç də hər yerdə və hər zaman qorunmur, gözlənilmir, bu da geniş xalq kütlələrinin haqlı narazılığına səbəb olur. Xalqımızın qanuni dil tələblərinə,

dil normalarına əməl olunmaması bizim hamımızı dərinəndən düşündürür. Açıqını deyim ki, bu məsələ ziyalılarımızı da hədsiz dərəcədə narahat edir. Bu gün poçt, teleqraf, idarə və müəssisələrdə ana dilimizə laqeyd münasibətlə hər addımbaşı rastlaşırıq. Yazışmalar, məktublar, sənədləşmə və s. dəftərxana və kargüzərlik sahəsində dilimizin imkanlarından demək olar ki, istifadə olunmur.

Durğunluq dövründə tez-tez müşahidə olunan nöqsanlardan biri də xalqımızın qanuni dil azadlığının gözlənilməməsi idi. Yerlərdən müxtəlif idarə və təşkilatlara Azərbaycan dilində göndərilən şikayət teleqramlarına və məktublara ana dilində yazıldığı üçün çox vaxt məhəl qoyulmurdu, bu səbəbdən də onlar cavabsız qalırdı. Bu gün biz təəssüflənirik ki, lap bu yaxınlara qədər kadrlar irəli çəkildə onların ana dilini bilib-bilməməsinə fikir verilmirdi. Nəticədə xalqın “elçiləri”, ayrı-ayrı məmurlar iclas, müşavirə və yığıncaqlarda, hətta gündəlik işlərində belə xalqla təmasda ola bilmir və onun dilində fikirlərini izah etmir, bəzən də bunu böyük mədəniyyətin nümunəsi hesab edirdilər. Məhz bu siyasətin nəticəsi idi ki, Azərbaycan dilinin işlək və istifadə dairəsi getdikcə daralırdı. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında sözün həqiqi mənasında bir sıra digər sahələrdə yasaq hesab edilən məsələlər kimi, dünyada çoxmilyonlu xalqımızın dil qayğılarından və problemlərindən tam ciddiyyətlə danışmaq mümkün oldu. Məhz dövlətimizin irəli sürdüyü demokratiya, aşkarlıq və yenidənqurma ideyalarından ruhlanan xalqımız sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə olduğu kimi, öz doğma dilinin də tamhüquqlu dövlət dili səviyyəsinə qalxmasına nail olmaq istəyirdi. Bunları deməklə biz əsla qazandığımız uğurları inkar etmək fikrindən uzağıq. Uğurlarımız sevindiricidir və onları heç kəs əlimizdən ala bilməz. əsas vəzifəmiz dilimizin işlənməsindəki məhdudiyətləri dəf etmək, aradan qaldırmaq, birlikdə düşünüb elə tədbirlər planı işləyib hazırlamaq ki, onlar dilimizin kərnə gəlsin. Bayaq verilişimizin məqsəd və vəzifələrindən danışmışdıq.

Onu da əlavə etmək istəyirəm ki, verilişimizdə tanınmış və görkəmli dilbilicilərimiz yaxından iştirak edəcək, siz onların şərhində ana dilimizin bu və ya digər sahədə - ailədə, məktəbdə, işdə, mötəbər məclislərdə, ziyafətlərdə işlənməsindəki müsbət və uğurlu cəhətlərini eşidəcəksiniz, eyni zamanda yerində işlənməyən söz və ifadələrin, danışq və üslub qüsurlarının təhlilinə qulaq asacaqsınız. Bundan əlavə dilimizi məhəbbətlə yanaşan qeyri-azərbaycanlıları da verilişimizə dəvət edəcək, bu dili öyrənmək istəyənlərə yeri gəldikcə faydalı məsləhətlər və lazımi tövsiyələr verəcək, müxtəlif terminlər və tapşırıqlar vasitəsilə elə şərait yaradacağıq ki, onlar Azərbaycan dilini asan yollarla öyrənə bilsinlər. Verilişdə dilimizin nəğməyə yatımlığını, ahəngdarlığını, şeirə və poeziyaya uyarlığını konkret nümunələrlə göstərməyə çalışacağıq. Həmin nümunələrdən çıxış edərək, bu dilin gözəllik və zənginliyini sübuta yetirən dəlillər gətirəcəyik. Dilimizin ləhcə, şivə və dialektlərində rast gəldiyimiz nadir deyimləri, xalqın yaddaşında qorunub saxlanmış aforizmləri, hikmətli ifadələri lentə alıb sizə çatdırmağa çalışacağıq. Bir sözlə, verilişimiz canlı, şirəli, duzlu, oynaq musiqili ana dilimizi təbliğ edəcək və bu işdə əməli fəaliyyətdə olacaq.

Fəqət ana dilimizin işlənməsindəki nöqsanların təkcə yarım saatlıq radio verilişi ilə tamamilə aradan qaldırılacağına söz vermək düzgün olmazdı. Bunu siz də bilirsiniz, biz də bilirik. Əziz radio dinləyiciləri! Elə buna görə də, sizin də köməyinizə ehtiyacımız var! Eşitdiyiniz, müşahidə etdiyiniz qüsurları bizə yazın. Biz də çalışırıq ki, növbəti verilişlərimizin tərtibində sizin istək və arzularınız nəzərə alınsın.

Dilimiz haqqında xalqdan eşitdiklərinizi, bildiklərinizi, alim, şair, yazıçı və mütəfəkkirlərin sizə məlum olan maraqlı fikirlərini yazıb bizə göndərməyi unutmayın. Xalqımızın böyük oğlu N.Nərimanov deyirdi: "Ana dili. Bir dil ki, mehriban bir vücut öz məhəbbətini, şəfqəti-mədəranəsini sənə o dildə bəyan edibdir. Bir dil ki, sən daha beşikdə ikən bir lay-lay şəkildə öz

ahəng və lətifətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdır".

M.C.Pişəvari isə belə deyirdi: "Dilimiz xalqın yaratdığı dastanlar, zərb-məsəllər, hekayə və nitqlər vasitəsilə dünyanın ən böyük dilləri ilə rəqabət edə bilər. Azərbaycan dili o qədər qüvvətli və onun sərf və nəhv qaydaları o qədər möhkəm və təbiidir ki, hətta onun içinə daxil edilmiş fars və ərəb kəlmələri xaric edilsə belə, onunla böyük fikirləri, ali məqsədləri yazıb şərh etmək mümkündür".

Biz tez-tez əmək kollektivlərində olacağıq, dilimizin işlənməsinin nə dərəcədə və nə səviyyədə olduğunu göstərmək üçün həmin kollektivlərdən reportajlar hazırlayacaq və onların lent yazılarını sizə təqdim edəcəyik. (Burada müxbirin bir əmək kollektivindən hazırladığı 4 dəqiqəlik bir radio reportajına qulaq asırıq).

Aparıcı: İndicə eşitdiyimiz bu lent yazısında Azərbaycan dilinin işlənməsinin nə vəziyyətdə olduğunu gördünüz. Fonetik və qrammatik cəhətdən nəzərə çarpan qüsurları qoyaq bir tərəfə, hər bir kiçik söhbətdə neçə sözün öz sözümlü olmadığını şahidisiz: «отдел», «учот», «карта учета», «ведомость», «табельница» və s. sözlərini nəzərdə tuturuq. İndi siz qulaq asdığınız mətnə bir daha yəqin etdiniz ki, dilimizdə qarşılıq olsa da, nə qədər lüzumsuz sözlərə rast gəlirik. Bunların bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Obyektiv səbəblərdən biri odur ki, elimizdə, obamızda müəyyən bir istehsal sahəsinin sonralar yaranması ilə əlaqədar bu sahəyə aid olan məhfumların yaranması və adlandırılması da çox ləng gedir. İkinci səbəb isə budur ki, bu istilahlardan bilavasitə dilimizdə verilməsinə lazımi cəhd göstərilməməsi, yəni münasib anlayış istehsal sahəsinin yaranması ilə birlikdə tətbiq edilmir, tapılan hər hansı bir ad həmin andan etibarən ümumişlək söz səviyyəsinə qalxmır və s.-dir. Subyektiv səbəb isə dilimizdə danışılanların tənbelliyi, laqeyidliyi, rast gələnən yeni sözə alışa bilməməsi və ya onun ana dilində verilməsinə danışanların

özlərinin cəhd göstərməməsi və s.-dir. Bir mətn parçasında «отдел» sözünün dilimizdə “şəbə” olduğunu hamı yaxşı bilir, lakin məhz bayaq göstərdiyimiz səbəbdən «отдел» işlətməyi üstün tuturuq. «ведомость» sözünün “maaş cədvəli” olduğunu yaxşı bilirik, lakin buna baxmayaraq «ведомость» işlədirik. O ki, qaldı «табель», «табельница» sözlərinə, burada məsələ bir az mürəkkəbdir. Aydındır ki, xalqımızın tarixində adamların kütləvi şəkildə işə başlamasını və iş qurtarıqdan sonra evə getməsinə avropasayağı ciddi nəzarətdə saxlamaq dəb olmayıb. Ona görə də «табель» və «табельница» sözlərinə də dilimizdə ehtiyac olmayıb. Lakin indi iri müəssisə və idarələrdə işçilərin əmək fəaliyyətinə başlaması və iş vaxtının qurtarması kollektivdə cavabdeh şəxs tərəfindən xüsusi cədvəldə qeydə alınır, buna əsasən əməkçilərə aylıq maaş yazılır. Bu cədvələ rusca «табель», ona nəzarət edən şəxsə isə cinsindən asılı olaraq «табельщик» və «табельница» deyilir. Bu sözlərin hər üçünə dilimizdə ekvivalent tapmaq olar və tapmaq lazımdır da. Bu sözləri biz dilimizdə müvafiq sözlərlə göstərə bilərik. Lakin mübalığəsiz deyə bilərik ki, onların münasib qarşılığı olsa belə, fabrikdə bu işdə çalışan adam həmin sözləri öz bildiyi kimi işlədəcək. Mövcud terminoloji lüğətlərimizdə bu sözlərin mənası da verilib. Lakin buna baxmayaraq, «табель» sözünə “maaş cədvəli” və «табельница» sözünə “maaşyazan” demirik. Deməli, öz dilimizə məxsus sözlər olduğuna baxmayaraq, biz onlardan istifadə etmirik və onları necə gəldi işlədirik. Aydındır ki, rəsmi sənədlərin də öz dilimizdə tərtib və nəşr olunmaması dilimizin işlənməsini məhdudlaşdıran digər amillərdəndir. İndi daha bir məsələyə diqqətinizi cəlb edirəm: adamların danışığında lüzum olmadan o qədər əcnəbi sözlər işlənilir ki, adam buna məəttəl qalır. Böyük dilçi alimlərin fikrincə, dildə danışmaq, o dildə düşünmək deməkdir. Belə çıxır ki, bəzi adamlar düşünmədən danışirlar. Əziz dinləyicilər, biz “Ana dili” verilişində belə məsələlərə də toxunacaq və yeri gəldikcə

termin və terminoloji ifadələrin müvafiq qarşılığını nəzərinizə çatdıracağıq.

Aydındır ki, tam mənada təmiz dil yoxdur. Bütün dillərdə qonşuluqda olan və ya təmasda olduğun xalqın dilinin təsirini o saat hiss edərsən və duyarsan. Lakin danışıq mədəniyyətini xalq özü formalaşdırmalı, xalq özü bunu nizamlamalıdır. Amerikalı alim C.Hil öz müşahidələri nəticəsində belə qənaətə gəlir ki, italyalılar öz dillərinə münasibətdə çox qonaqpərvərdirilər, yəni onların dilində danışanları italyanlar hər vaxtla alqışlayırlar. Fransızlar isə çox dözümsüzdürlər, onlar “bacarmırsan danışma” prinsipinə sadıqdırlar. Bizə elə gəlir ki, bu məsələdə biz nə italyanlara, nə də fransızlara yaxınıq. Biz daha tez təsir altına düşürük. Şübhəsiz ki, başqalarının dilində danışmaq bacarıq və istedadıdır. Lakin bu, adamın öz dilinə, doğma Azərbaycan dilinə laqeydlik hesabına olmamalıdır. Əziz dinləyicilər və istəkli dil həvəskarları, sizi radio verilişi vasitəsilə dilimiz haqqında səmimi söhbətə dəvət edirik. İndi isə dəftərinizi açın, qələmlərinizi götürün və sualları yazın.

1. Azərbaycan dili haqqında nə bilirsiniz, bu dildə dünyanın hansı ölkələrində nə qədər adam danışır?
2. Azərbaycan dili haqqında dünyanın söz biliciləri hansı fikirləri söyləmişlər?
3. Azərbaycan dilinə qohum olan dillər hansılardır?
4. Gündəlik həyatınızda azərbaycanca danışmağa sizə mane olan nədir?
5. Hansı cəhətlərinə görə Azərbaycan dilini öyrənməyi qərara almısınız?
6. Respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsinə nail olmaq üçün nə etmək lazımdır?
7. Kollektivinizin iclaslarında azərbaycanca danışmamağınıza sizi vadar edən nədir?
8. Azərbaycanca düzgün yazmaq və rəvan danışmaq vərdişlərinə harada yiyələnmişiniz?

Bu suallara və növbəti verilişlərimizdəki suallarımıza daha maraqlı cavab göndərənlər Azərbaycan Mədəniyyət Fondu nəzdindəki "Ana dili" elmi-metodik şurasının təsis etdiyi xüsusi mükafatla mükafatlandırılacaqlar.

Əziz dinləyicilər, "Ana dili" verilişinin nə şəkildə və nə məzmununda qurulmasını və aparılmasını istərdiniz? Bu barədə və bugünkü verilişimiz haqqında arzu və təkliflərinizi bu qeyd olunan ünvana göndərə bilərsiniz: Bakı, M.Hüseyn küçəsi 1, Radionun "Ana dili" verilişi redaksiyasına.

Sag olun, sağlıqla qalın, əziz dinləyicilər, efirdə yenidən görüşəndək.

"Ana dili"nin 2-ci verilişi

(02.06.1989-cu il)

"Azərbaycan dili ... mənəvi varlığım, qeyrət dilimdir".

Şah İsmayıl Xətai

Hörmətli radio dinləyiciləri, "Ana dili" – radio məktəbi yenə də efirdədir.

Aparıcı: Ana dili, sən anamızın laylası ilə qanımıza-canımıza hopmusan, atamızın hikmət dolu daim düşünməyə vadar edən sözlərini bizə çatdırmısan, qüdrətli dədə-babamızın bizə gəlib çatan yadigarısan. Sənə biz, dünyanın bir sıra başqa xalqlarında olduğu kimi "ana dili" deyirik, çünki insan dünyaya göz açdığı gündən daha çox anaya bağlı olur, ilk qığıltılarından tutmuş tam-təraqlı ifadə vasitələrinə qədər hər şeyi anadan öyrənir. Sən sinəmizdə daim kükrəyən bahar ətirli bir ilham çeşməsisən, içdikcə içirsən, ancaq doymaq olmur. Sən sonu görünməyən bir xəyalsən, daim aşıb-daşan bir bulaqsən. Kimlər səni vəsf etməyə cəhd göstərməyib?! Kimlər səni ram etməyə çalışmayıb?! Tarix boyu sən mübarizələr meydanında qürurla dayanıb özünü təsdiq etmişən. Sən bu gün o taylı-bu taylı Azərbaycanımızda səslənən doğma dilimizsən! Sən balaca uşaqların yenicə öyrənməyə başladığı, gənclərin ürəklərini rıqqətə gətirən sevgi-məhəbbət macəralarının dilisən, müxtəlif elm sahələrinin ənginliklərinə baş vuran alimlərin, ömrünü mübarizələrdə yaşamış ağsaqqal babalarımızın, atalarımızın və ağbirçək nəvələrimizin dilisən. ana dili, sən cocuğa da, məktəbliyə də, şairə də, alimə də, siyasi xadimə də eyni qüdrətlə, eyni güclə və eyni sədaqətlə, eyni amalla xidmət edirsən.

Dünyaya yenicə göz açmış körpənin dodaqlarından və qəlbindən qopan ilk səslərdən başlayaraq insanın bütün şüurlu həyatında onunla birgə olan, ondan bir an belə ayrılmayan ana dilidir.

Əziz dinləyicilər, istəyirəm, diqqətinizi bir maraqlı məsələyə cəlb edim. Gürcü alimləri elmi dəlillərlə sübut ediblər

ki, uşağın anadan olduğu andan çıxardığı ilk səslərə qədər hansı millətə mənsub olduğunu müəyyənləşdirmək çox asandır. Görün, istəklilərin dinləyiciləri, ana dili nə qədər füsunkar və ecazkar?! Əvvəlki verilişimizdə şərtləşdiyimiz kimi, əziz radio həvəskarları, yenə də ana dilimizdən bəhs edəcəyik.

Zaman-zaman doğma dilimizdə dünya şöhrətli sənətkarlarımız əsərlər yazıb, bu dildə bizim ulu ozanlarımız "Dədə Qorqud" dastanını, "Koroğlu" dastanını yaradıblar, qədim söz xiridarlarımız bu dilin geniş meydanlarında at çapıblar. Nizami, Xəqani, Nəsimi, Füzuli bu dildən ilham alıblar. Şah İsmayıl Xətai ana dilini orta yüzilliklərdə dövlət dili səviyyəsinə qaldıraraq onu saraylara gətirdi, ondan dövlətlərarası əlaqədə, danışıqlarda istifadə olunmasına nail oldu. Molla Pənah Vaqif Azərbaycan dilinin incəliklərini duydu bədii dili xəlqiləşdirdi və bu dildə məhəbbət lirikasından bir çələng hördü. "Sədəf dahanından çıxan sözlərin, hər biri bir qeyri-xəzanəyəndir" dedi. Mirzə Cəlil, Mirzə Sabir, Hüseyn Cavid, ustad Şəhriyar və onlarla, bəlkə də yüzlərlə söz xiridarları bu dilin oynaqlığını, şirinliyini və incəliyini öz istedad təəyyü-lünün süzgəcindən keçirərək elə zirvələr fəth ediblər ki, onlardan sonra gələn nəsillərə yalnız öyrənmək qalır. Söz dünyamızın biliciləri bizə dastanlar, bayatılar, qoşmalar, laylalar, lətifələr, gülüş dolu kəlamlar qoyub gediblər, onlarca və yüzlərcə elmi kəşflər bu dildə yaranıb, sonra isə dünyanın başqa xalqlarına və dillərinə ayaq açıb. Aşıqlarımızın yaratdığı dastanlarda, qoşmalarda dilimiz nə qədər təmiz və canlı görünür. Biz anamıza, torpağımıza, həmçinin də dilimizə əsla xəyanət edə bilmərik. Başqa xalqlar üçün digər dəyərli şeylər olduğu kimi, bizim üçün də bu üç dəyər çox qiymətli və əvəzolunmazdır. Elə buna görə də hər bir insana öz ana dili çox əzizdir. İnsan başqa təsisatlar – azadlıq, yemək-içmək, geyim və s. Olmayanda yaşaya bilmədiyi kimi, ünsiyyətsiz də keçinə bilməz. Ana dilinin əvəzolunmazlığı da elə bundadır.

İstəklilərin dinləyiciləri, bu gün verilişimizdə BDU-nun "Azərbaycan dili" kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor Y.Seyidov iştirak edir. Sizə məlum olduğu kimi, professor Y.Seyidovun çoxşaxəli elmi-metodik yaradıcılıq fəaliyyətində Azərbaycan dilinin rus məktəblərində tədrisi məsələləri həmişə üstün yer tutmuşdur. O, bir çox əsərlərin və həm də rus məktəbləri üçün "Azərbaycan dili" dərsliyinin müəllifidir. Gəlin, indi birlikdə hörmətli dilçi alimi dinləyək, Buyurun, professor!

Aparıcı: Yusif müəllim, siz son dövrlərdə mətbuatda ana dili haqqında bir çox maraqlı fikirlər söyləmişiz, respublikamızda dilimizin dövlət dili kimi təbliğini, işlədilməsini yaxşılaşdırmaq üçün daha nə kimi işlər görülməsindən danışmışız? Mən sizin "Azərbaycan kommunisti" jurnalının 1989-cu il 3-cü sayında nəşr etdirdiyiniz "Yenidənqurma və milli dillər problemi" adlı məqalənizdə dillərin qarşılıqlı təsirindən danışaraq Oktyabr İnqilabından sonra dilimizə keçmiş sözlərdən çoxlu misal gətirirsiniz və göstərirsiniz ki, ölkəmizdə hazırda heç bir dil üzərində qadağa yoxdur və kənardan heç kim bizə öz dilimizdə danışmağa mane olmur. "Bu halda məsuliyyət o xalqın öz nümayəndələrinin, öz ziyalılarının, idarə müdirlərinin, idarə işçilərinin üzərinə düşür". Bu barədə daha nə demək istərdiniz?

Y.Seyidov: – Fəxrəddin müəllim, bu ana dili məsələsindən, indi bizim üçün Azərbaycan dili məsələsindən, söhbət düşəndə bilmirəm haradan başlayasan, çünki indiyədək danışılmayıb və yaxud az danışılıb. Doğrudan, ana dili məsələsi çox mühüm məsələdir, həm də sadəcə bu elə-belə danışmaq məsələsi deyil, ünsiyyət məsələsi deyil, bunun siyasi əhəmiyyəti var, ictimai əhəmiyyəti var, böyük tarixi əhəmiyyəti var, ona görə də istər-istəməz bu məsələlər belə diqqəti cəlb edir, bu haqda danışıqlarımızın dairəsi çox geniş olur. İndi söhbət ondan gedir ki, məs., rus bölmələrində, yaxud da rus orta məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi lazımı səviyyədə deyildir. Burada

məsələni belə qoymaq lazımdır ki, niyə bizim valideynlər öz uşaqlarını rus məktəblərinə, təlimi rus dilində olan məktəblərə daha çox göndərirlər, ora meyil eləyirlər. Bax, bu ona görədir ki, onlar görürlər ki, həyatda rus dili daha əhəmiyyətlidir. Məs., gedirsən işə qəbul olunmağa, deyirlər ki, rus dilini bilirsən, ya yox? Hər hansı bir idarədə, bir vəzifədə işləyən adamın rus dili bilməsi çox vacib olunur. Doğrudan, bu lazımdır, bunsuz biz keçinə bilmərik.

Aparıcı: – Professor, elə Siz də bu yaxınlarda «Azərbaycan kommunisti» jurnalında (1989-cu il 3-cü nömrəsində) çap etdirdiyiniz «Yenidənqurma və milli dillər problemi» və bir də bu yaxınlarda «Kommunist» qəzetində «Ana dili – vətən dili» adlı məqalələrinizdə bu göstərilən məsələlərə çox ətraflı toxunmusunuz. Doğrudan da, yenidənqurma şəraitində milli dillərin daha sağlam zəmin üzərində öyrənilməsi məsələlərinə də Siz geniş yer vermişsiniz. Mən istərdim, dinləyicilərimiz üçün bu məsələlərlə bağlı daha geniş məlumat verəsiniz.

Y.Seyidov: – Anadan olan uşaq hələ bilmir ki, bu hansı dildə danışmalıdır, hansı dili öyrənməlidir. 5-6 yaşına qədər uşaq bilmir bu şeyləri. Bunu istiqamətləndirən onun valideynləridir – atası, anası, yaxud böyük qardaşı, böyük bacısı və b.

Aparıcı: – Bilirsiniz, bu yaxınlarda gürcü mütəxəssisləri kitab buraxıblar, həmin kitabda onlar sübut etməyə çalışırlar ki, uşağın anadan doğulan kimi çıxardığı ilk səsdən müəyyən etmək olar ki, bu uşaq hansı millətə mənsubdur. Çox maraqlıdır, doğrudan da, gürcü mütəxəssislərin fikri ilə razılaşımaq olar?

Y.Seyidov: – Bir gürcü mütəxəssisi də «Pravda» və ya «İzvestiya» qəzetində, dəqiq bilmirəm, hansında, müsahibəsində bu fikri irəli sürmüşdür: «Uşaq ilk vaxtlar ancaq ana dilində pərvəriş tapmalıdır. Yəni, uşaq dünyanı ana dilində dərk etməlidir. İkinci dil ora gələndə onun bu təsəvvürləri ziddiyyətli olur, qarışıq olur». Mən bir də o məsələyə qayıdım ki, demək, ata-ana görməlidir ki, bunun uşağına onun ana dili də lazımdır. Yəni bizim şəraitdə konkret olaraq Azərbaycan dili

də lazımdır və uşaq beşik başından öz ana dilində laylay səsi eşitməlidir. Dünyanı ana dilində dərk etməlidir, bax, bu günlərdə bizim «Azərbaycan müəllimi» qəzetində, 2 gün bundan əvvəl, 1989 və 1990-cı illər ümumtəhsil orta məktəblərinin tədris planı çap olunmuşdur. Demək, orada Azərbaycan dili məktəblərində rus dili birinci sinifdən başlayır. Rus dilli məktəblərdə də eynilə belə olmalıdır da. Ancaq orada Azərbaycan dili başlayır üçüncü sinifdən. Azərbaycan dilinə ayrılır 18 saat, praktik olaraq Azərbaycan dili ikinci dil kimi götürülür, söhbət bundan gedir. Rus dilinə isə verilir 48 saat. Rus dilində, üzr istəyirəm, siniflər 2 qrupa bölünür. Yəni o göstərişi Azərbaycan dilinə şamil etmirlər. Xarici dildə də siniflər iki yerə bölünür. Azərbaycan dilində isə bunu etmirlər. Bax, bu münasibət yaramaz. Biz bu haqda yazmışıq, bir qrup alim və yazıçı mətbuata, qəzetə yazmışıq ki, belə münasibət doğru deyil. Söhbət onda deyil ki, 2 saat burada azdır, 2 saat burada çoxdur, ya bu, bu sinifdən başlayır dərsi, o birisi, o birisi sinifdən başlayır. Əvvəla, onu deyim ki, bayaq dediyim kimi, ikinci dili birinci sinifdən başlamaq doğru deyil. Üçüncü sinifdən başlamaq lazımdır, rus məktəblərində Azərbaycan dilini, Azərbaycan məktəblərində də rus dilini üçüncü sinifdən başlamaq lazımdır. Bir də təkrar eyləyim ki, 5-3 saatın fərqi yoxdur, amma burada mənaviyyət məsələsi var, burada siyasət məsələsi var, burada dilə münasibət məsələsi var. Niyə biz hamımız bu fikirdəyik ki, rus dili vacibdir, bunu öyrənmək lazımdır. Amma elə eləmək lazımdır ki, bu fərqlər çox böyük olmasın. Azərbaycan dililə rus dilinin, dillərə, daha doğrusu, verilən saatlar arasında fərqlər bu qədər, yəni 1/3 qədər olmasın. Heç olmasa, 5-3 saat fərq ola bilər. Bax, bu münasibətlərlə ana dilinin öyrənilməsini həyata keçirə bilmərik.

Aparıcı: – Siz çox doğru deyirsiniz. Doğrudan da, burada tarazlıq pozulub, mən hələ onu demirəm ki, rus məktəblərində Azərbaycan dili tədris olunduğu halda, Azərbaycan məktəblərində rus dili ilə bərabər, həm də rus ədəbiyyatı tədris

olunur. Deməli, burada mütənasibliyin pozulması göz qabağındadır.

Y.Seyidov: – Fəxrəddin müəllim, mən onu deyim, onu da yazmışıq. Əvvəla, hər bir məktəbdə ayrıca ədəbiyyat fənni var. Bu birisində yazılır Azərbaycan dili, o birisində yazılır rus dili və ədəbiyyatı. Bu uyğunsuzluqdur. Əvvəla rus ədəbiyyatı yazılmır, rus dili və ədəbiyyatı yazılır. Başa düşürsən ki, bu ədəbiyyat nə mənədir. Əgər rus ədəbiyyatı nəzərdə tutulsaydı, gərək yazaydılar, rus dili və ədəbiyyatı, ikinci də ki, əgər rus dili dərslərlərində bədii materiallar verirlərsə, bu yenə dili öyrənmək məqsədi üçündür. Ona görə də orada ədəbiyyat sözünü yazmaq düzgün deyil. Ayrıca məktəblərdə ədəbiyyat dərsləri var. Azərbaycan məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatı əsasdır, orada rus yazıçıları da keçilir, xarici yazıçılar da. Rus məktəblərində də, demək, ayrıca ədəbiyyat var, həmin fəndə öz ədəbiyyatı əsas olduğu kimi, xarici ədəbiyyat da keçilir. İndi bilmirəm, Azərbaycan ədəbiyyatından orada nəyə var ya yox, düzü mən buna baxmamışam.

Aparıcı: – Professor, mən Sizin o məqalələrinizə qayıtmaq istəyirəm. Doğrudan, Siz orada çox maraqlı fikirlərə toxunursunuz, maraqlı məsələlər qaldırırsınız. Bax, orada belə bir şeydən danışırınsınız ki, ölkəmizdə hazırda heç bir dil üzərində qadağa yoxdur. Yuxarıdan və ya kənarından heç kim bizə öz dilimizdə danışmağa mane olmur. Həmin məqalədən balaca bir kəlamınızı da burada xatırlatmaq istəyirəm. Sizin sözlərinizdir: «Bu halda məsuliyyət o xalqın öz nümayəndələrinin, öz ziyalılarının, idarə müdirlərinin, idarə işçilərinin üzərinə düşür». Çox gözəl demisiniz və mənə elə gəlir ki, həmin o proqramın tərtibində iştirak edən məmurlar, Sizin, bax, bu sözlərinizdən ciddi nəticə çıxartmalıdırlar və bilməlidirlər ki, hazırda yenidənqurma işində biz Azərbaycan dilinin tədrisində, doğrudan da, münasibətimizi ciddi şəkildə dəyişməliyəm və dillərin tədrisi arasındakı bu uyğunsuzluğu az bir müddət içərisində aradan qaldırmalıyıq. Bununla əlaqədar

bizim dinləyicilərimiz üçün maraqlı bir məsələ var, onu istəyirəm ki, Sizinlə burada bölüşüm. Söhbət nədən gedir? Söhbət, ümumiyyətlə, son dövrlərdə Respublika mətbuatının səhifələrində gedən qoşadillilik və ikidillilik məsələsidir. Professor, bilirsiniz ki, adamın öz ana dili var və sonradan öyrəndiyi dil var. İndi bizdə son zamanlar belə bir söhbət dəbdədir, çox geniş yayılıb, guya biz dilləri eyni səviyyədə, eyni şəkildə öyrənmə bilərik. Hər iki dilə, bəzən də üç dilə biz eyni şəkildə yiyələnmə bilərik və bu məsələ nə şəkildədir. Biz buna doğrudan da, bax, bu şəkildə yanaşma bilərikmi, doğrudanmı ki, tam mənada qoşadillilik mövcuddur? Və ya dillərdən biri doğrudan da, ana dilidir, əsl ünsiyyət vasitəsidir. Uşaqlıqdan, gənclikdən cəlalanən, insanın daimi yol yoldaşı olan, onunla birlikdə olan dildir, ikinci dil isə sonradan öyrənmə dildir. Bununla əlaqədar, xahiş edirəm, bir-iki kəlmə ilə fikrinizi bildirəsiniz.

Y.Seyidov: – Mən istəyirəm ki, bax, bunu belə geniş izah etməzdən əvvəl bir məsələni yadınıza salım, yəqin ki, hamınız diqqət etməsəniz. Başqa dildə danışan azərbaycanlılar, hətta Azərbaycan dilini az bilsə, yaxşı bilməsə də, o qədər yüksək səviyyədə bilməsə də, bir də görürsən ki, başqa dildə danışır, o spesifik cəhətlər var, onu çevirib Azərbaycan dilində deyir. Bu çox qəribə bir psixologiyadır. Ana dili, əgər uşaq ibtidaidən, sözün əsl mənasında, ana dili dünyasında böyüyübsə, bu dünyadan çıxmaq çox çətinidir. İkinci dili öyrənmək olar, ikinci dili lap yaxşı bilmək olar. Elələri də var ki, düzdür, ikinci dili, hətta ana dilindən yaxşı bilir, ibtidaidən o başqa dildə təhsil alıb, amma əgər tam mənada ikinci dili bilirsənsə və öz dilini bilmirsənsə, artıq o ikinci dil sənin dilindir. Yəni formal cəhətdən sən ana dilin başqadır. Əsl mənada, yəni sən ana dilində danışmır, amma əgər sən anadan olandan başqa dil dünyasında tərbiyə olubsansa, başqa dili öyrənibsənsə, ana dili bilmirsənsə, bu, necə deyirlər, əsl mənada, sən ana dilindir. Yaxşı bildiyin dil, sən ana dilini bilmirsənsə, o dili bilirsənsə, o

dildə düşünürsənsə, o dildə danışsansa, elə o dil sənın ana dilindir. Amma elə ki, sən əvvəldən ana dilində təhsil almısan, ana dilində anan səni dindirib, böyüdübsə, ana dili laylalarını eşidib, ana dili bayatlarını eşitmişənsə, ana dili dünyasında böyümüşənsə, ondan sonra nə qədər başqa dildə təhsil alsan da, başqa xalqın dairəsində, içərisində yaşasan da, o dili nə qədər gözəl öyrənsən də, sən ana dili dünyasından ayrıla bilməzsən.

Aparıcı: – Bu doğrudan da, düzgün fikirdir. Bununla rızlaşmamaq olmaz. Professor, son zamanlarda Respublikada Azərbaycan dilinə maraq artmışdır, xüsusilə, qeyri- azərbaycanlıların marağı son dərəcə artmışdır. Bununla əlaqədar bir mütəxəssis kimi, dərslik müəllifi kimi Sizdən öyrənmək yerinə düşərdi ki, bu dili öyrənmək istəyənlərə nə kimi məsləhətlər vermək olar? Dilöyrənmədə nədən başlamalı; səsdən, sözdən, cümlədən və ya qrammatikadan? Ədəbiyyata nə qədər yer verilməlidir?

Y.Seyidov: Çətin məsələdir, əlbəttə. Burada elmi yanaşma lazımdır, yəni burada, elmi cəhəti nəzərə almaq lazımdır, dil öyrəyənlərin bu dili az və ya çox bilməsi, bu dildə danışanların əhatəsində yaşayıb-yaşamamasını nəzərə almaq lazımdır. Demək istəyirəm ki, burada o qədər çox problem var ki, burada 2-3 kəlmə ilə deyim ki, bax, belə eləsək, dili yaxşı öyrəyənlər, bunu demək mümkündür deyil. Amma bir şey var ki, biz kimə dil öyrətmək istəyirik, o adam dili öyrənmək həvəsində olmalıdır. Bu həvəs olmasa, zorla dili öyrətmək olmaz. İndi belə fikirlərə tez-tez rast gəlirik ki, bir respublikada yaşayan başqa millətin nümayəndələri o respublikanın dövlət dilini bilməlidirlər. Bunun əhəmiyyətini başa düşənlər, bizim dövlətin siyasətini düzgün başa düşənlər gəlirlər yerli dili öyrənməyə çalışırlar. Bizə də, universitetə də çox gələn olur, başqa yerdən də gəlirlər, biz onları çatdırı bilmirik. İndi dil öyrənmək istəyənlərin tərkibini müəyyənləşdirmək və bir ümumi istiqamət vermək çətinidir. Burada belə hərəkət etmək

lazımdır, orada elə hərəkət etmək lazımdır, müəllimin özündən də asılıdır. Sinfə girirsən, sən də müəllimsən, mən də müəlliməm. İkimiz də müəllimliyə başlayacağıq, elə deyil?! Amma görürük ki, o sinfin, o kontingentin xüsusiyyətindən asılı olaraq bizim düşündüyümüz şəkildə dərsimiz alınır. Amma bununla bərabər ümumi qaydalar da var ki, biz adama səsi də, fonetik qaydaları da öyrətməliyik. Məs., bircə misal çəkim, bəlkə bununla o məsələni qurtaraq. Azərbaycan dilində əhəng qanunu var, elə deyil? Deyək ki, başqa bir dildə, rus dilində belə qanun yoxdur. İndi o həmin dildə danışan adamlara rus dilini, Azərbaycan dilini bilməyən adamlara, tutaq ki, başa salmaq lazımdır ki, bu əhəng qanunu nə deməkdir. Demək lazımdır ki, deyək ki, «kitab» axırındakı «a»dır, saıtdır, elə deyil? Sən «kitablər» demə. Deyən «kitablar». Azərbaycan dili bunu tələb edir (sonda gələn şəkilçilər – F.V.). Məs., bizim dildə «ev – eva» deyə bilməzsən, gərək deyəsən «evə», bunu qanun tələb edir.

Aparıcı: Professor, bu yaxınlarda “Kommunist” qəzetində dərc olunmuş “Nazir cavab verir” məqaləsində Azərbaycan dilinə kifayət qədər qayğı göstərilməməsi ilə əlaqədar bir qrup dilçi alim və ədibin qaldırdığı məsələlərə nazirin münasibətindən söhbət gədir. Sizcə bu narahatçılığın elmi əsası varmı?

Y.Seyidov: Siz çox düzgün qeyd etdiniz ki, son illərdə Azərbaycan dilinin tədrisinə diqqət artmışdır. Lakin bu kifayət hesab edilə bilməz. Yenidənqurma şəraitində milli dillərin tədrisinə münasibət köklü şəkildə dəyişməlidir, bu xüsusilə təlimin rus dilində aparıldığı məktəblərə aiddir. Açıq deyim ki, elə Azərbaycan məktəblərində də dilin tədrisinin səviyyəsi bizi təmin etmir. Bu ildən nazirliyin qərarına əsasən Azərbaycan baxçalarında rus dili keçildiyi kimi, rus baxçalarında da Azərbaycan dili üzrə məşğələlər keçilməyə başlanmışdır.

Aparıcı: Həmin qərarla həmçinin göstərilir ki, uşaq baxçaları üçün müntəxəbatın I və II hissələri nəşr olunmuşdur. Bu çox mühüm işdir, elə deyilmi?

Y.Seyidov: Çox doğru qeyd edirsiniz. Bundan başqa Bakı və Sumqayıtda uşaq baxçalarında Azərbaycan dilində qəbul artaraq 169 əlavə qrup açılmış, 16 rus məktəblərində Azərbaycan bölmələri açılmışdır.

Aparıcı: Professor, qərarın müsbət cəhətlərindən biri də odur ki, ana dilinin və ədəbiyyatının, habelə Azərbaycan tarixinin tədrisində də ciddi dəyişikliklər var.

Y.Seyidov: Tamamilə doğrudur. Əvvəla, Azərbaycan məktəblərində ana dili və ədəbiyyatına verilən həftəlik saatların miqdarı II, III və X siniflərdə artmışdır. Digər tərəfdən, bu ildən etibarən Azərbaycan tarixi müstəqil fənn kimi tədris olunacaq və orta məktəb attestatında bu fənn xüsusi qiymətlə qeyd olunacaq. Rus məktəblərində Azərbaycan dili dərslərinin qrupda şagird 25-dən artıq olduqda bölünməsinə də nəzərə alsaq, nə qədər səmərəli iş görüldüyünün şahidi olarıq.

Aparıcı: Professor, bir mütəxəssis kimi Sizin fikrinizi bilmək istərdik. Ümumiyyətlə, qeyri-ana dilinə birinci sinifdə başlamaq elmi cəhətdən nə qədər düzgündür?

Y.Seyidov: Fəxrəddin müəllim, şübhəsiz bu məsələdə fikirlər müxtəlif ola bilər. Lakin uşağın psixoloji, linqvistik, fizioloji imkanlarını nəzərə alsaq, deməliyik ki, bu çox çətin bir məsələdir. Əslində bu, uşağın uşaqlığına qənim kəsilmək deməkdir.

Aparıcı: Mən Sizinlə tamamilə razıyam. Bəzən dilin tədrisi prinsipləri səriştəsiz adamlar tərəfindən ciddi şəkildə pozulur. Tədris prosesi faktik olaraq bir neçə dilin çarpazlaşdığı şəraitdə təşkil olunur. Biz bunun nə ilə nəticələnməyəcəyinin heç fərqi nə varmırıq, amma işin bu şəkildə təşkili dilöyrənənin psixolinqvistik qabiliyyətini darmadağın edir, dilöyrənən Əli aşından da, Vəli aşından da olur. Dünyanın böyük mütəfəkkirləri dəfələrlə sübuta yetirmişlər ki, dilöyrənmə ana dilinə söykənməlidir. Lakin təəssüflər olsun ki, bizdə bu prinsip gözlənilmir. Odur ki, dil müəllimlərimizin əksəriyyəti tədris etdikləri dildə danışa bilmirlər.

Y.Seyidov: Bilirsiniz, elə bu səbəbdəndir ki, nəinki rus məktəblərində, hətta Azərbaycan məktəblərində dilimizdə rəvan danışan və savadlı yazanların sayı ildən ilə azalır. Bu baxımdan respublikamızda fasiləsiz milli məktəb konsepsiyasının hazırlanmasında bunların hamısı nəzərə alınacaq və elmi cəhətdən əsaslandırılmış tədris planını əldə edə biləcəyik.

Aparıcı: Professor, maraqlı söhbətiniz üçün dinləyicilərimiz adından Sizə öz minnətdarlığımızı bildirir və Sizə yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Verilişimizin növbəti səhifəsinə keçirik. Hörmətli radio həvəskarları, ötən verilişimizdə sizə təqdim etdiyimiz bir lent yazısında dilimizin işlənməsindəki qüsurlardan danışılırdı. İndi sizə təqdim edəcəyimiz parçada isə poçtda qarşılaşdığımız vəziyyətlə sizi tanış etmək istəyirik.

Lent yazısı səslənir. Sonra aparıcı bu lent yazısına öz münasibətini bildirir.

Vəlişimizin növbəti səhifəsi Azərbaycan dilini öyrənənlərə həsr olunmuşdur. Biz bununla əlaqədar zavodun nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan dili kursunun müəllimi C.Şibliyevi studiyamıza dəvət etmişik. İndi onunla müsahibəyə qulaq asın.

Aparıcı: Cavanşir müəllim, xahiş edirəm dərslərinizə o kurs haqqında bir az ətraflı danışın.

Cavanşir müəllim. Fəxrəddin müəllim, verilişə dəvət etdiyiniz üçün Sizə təşəkkür edirəm. Mən bir aya olar ki, Bakı Neftayırma zavodunda işçilərə Azərbaycan dilini öyrədirəm.

Aparıcı: Cavanşir müəllim, bu dərsləri hansı material və hansı metodika ilə aparırsınız? Belə kursları tənzimləyən bir mərkəzin və dərslərin yaradılmasına necə baxırsınız? Fikrimizcə, bu işə diqqəti artırmaq pis olmazdı, elə deyilmi?

Cavanşir m. Fəxrəddin müəllim, bilirsiniz ki, mən çoxdandır institutda ingilis dilini tədris edirəm. Dilöyrətmədə kifayət qədər təcrübəm var. Əlbət ki, bu kursları tənzimləyən bir mərkəz olsa yaxşı olar. Ancaq mən materialı özüm hazır-

layıram və əsas diqqətimi şifahi danışığ vərdişlərinin yaradılmasına yönəldirəm.

Aparıcı: Cavanşir müəllim, kurslar nə müddətə təşkil olunur və onun maliyyələşməsinə kim təşkil edir? Və nəhayət, müdavimlərimiz Azərbaycan dilinə nə dərəcədə yiyələnə bilirlər?

Cavanşir müəllim. Kurslar 6 aylığa təşkil olunub. Zavod rəhbərliyi maliyyələşməni öz üzərinə götürüb. Müdavimlərimiz çox maraqlı gəstərirlər. Respublikada gedən ictimai-siyasi proseslər dərslərin gedşinə mütəs təsir göstərir.

Aparıcı: Maraqlı söhbətiniz üçün çox sağ olun və bu nəcib işdə Sizə müvəffəqiyyətlər arzu edirəm.

Aparıcı: İstəkli radio dinləyiciləri, indi isə verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Dəftərlərinizi hazırlayın, qələmlərinizi götürün. Sualları yazın:

1. Azərbaycan dilinin ilk elmi qrammatikası nə vaxt və kim tərəfindən yazılmışdır?

2. Görkəmli şərqşünas M.Kazımbəy haqqında nə bilirsiniz?

3. "Fənni-sərf və nərv" əsərinin müəllifi kimdir və bu əsərdə nədən bəhs olunur?

4. Prof. B.Çobanzadə və prof. N.İ.Aşmarin haqqında nə bilirsiniz?

5. Yeni əlifbaya keçmək haqqında qərar nə vaxt və harada qəbul olunur.

6. Mərkəzi mətbuatda ilk nəzəri məqalə ilə çıxış edən Azərbaycan fonetisti kimdir?

Suallara düzgün cavab verənləri ilin axırında Respublika Mədəniyyət Fondu ilə radionun birgə təsis etdiyi mükafat gözləyir.

Verilişimiz sona çatdı əziz dinləyicilər. Sağ olun, salamat qalın.

"Ana dili"nin 3-cü verilişi (23.06.1989)

Salam, istəkli radio həvəskarları. "Ana dili" radio verilişində sizləri xoş gördük. Həmişəki kimi verilişimizi ulu Xətəinin "Azərbaycan dili ... mənəvi varlığım, qeyrət dilimdir" müdrik kəlamı ilə başlayırıq. Birinci növbədə ünvanımıza gəlmiş saysız məktublardan söz açmaq istərdik. Dinləyicilərimizdən İbrahimova Mehriban (Göyçay rayonu), Qədirov Sahib (Kürdəmir rayonu), Məmişov Şahin (Bərdə rayonu), Həsənzadə Əskər (Bakı şəhəri), Cəfərova Ruhəngiz (Ordubad rayonu), Quliyeva Züleyxa və Ələsgərova Sona (Füzuli rayonu), Əliyev Mizan (müharibə əlili, Bakı şəhəri), Kərimova Aygün (Ağcabədi rayonu), Ülviyyə və Xatirə Mirzəyevələr (Bakı şəhəri) və onlarca başqaları verilişimizdən razı qaldıqlarını bildirlər, onun daha rəngarəng olmasını arzulayır, təklif və arzularını söyləyirlər. Anamızın laylası ilə qanımıza, canımıza hopmuş, ata-babalarımızın hikmət dolu, daim düşünməyə çağırən, fikir mələyi olan kəlamlarını bizə çatdıran, müdriklərimizin bizə gəlib çatan yadigarı ana dilimizin daha geniş şəkildə işlənməsini arzu edirlər. (Burada müxbirimiz T.Paşanın hazırladığı lent yazısı səsləndirilir.

Dinləyicilərimiz ünsiyətimizə mane olan cəhətlərdən danışır, bu dildə əsassız işlənən söz və ibarələrin özümüzünkülərlə əvəz olunmasını haqlı olaraq tələb edirlər. Bərdədən Şahin Məmişov yazır ki, "kollektiv", "komanda", "stol", "stul" və s. sözlərini "birlik, dəstə, masa, oturmaq" və s. sözləri ilə əvəz etsək dilimiz yad sözlərdən təmizlənər. Çox haqlı iraddır və Şahin demiş, buna nail olmaq üçün sadəcə olaraq "danışarkən özümüdə diqqət verməliyik". Kürdəmirdən Sahib Qədirov gileylənir ki, radio və televiziya verilişlərimizdə müsahibələr yerli-yersiz verilişə dəvət olunanın dilində aparılır, yəni Azərbaycan dilində

gedən verilişdə bir idarə və ya müəssisə rəhbəri çıxış edir, özü də Azərbaycan dilində danışır. Belə çıxır ki, müsahibəni aparan müxbir başqa dili çox yaxşı bildiyini nümayiş etdirmək istəyir, əsla auditoriyanı nəzərə almır, halbuki gələn qonaq hörmət əlaməti olaraq heç olmasa bir cümlə də olsun azərbaycanca deyir, bizdə isə əksinə olur, vəzifə tuta bilir, amma xalqın dilində iki kəlmə danışa bilmir. Ordubaddan Cəfərovlar ailəsi arzu edir ki, deyilənlərə əməl olunsun, yazışmalar, sənədləşmə respublika daxilində öz dilimizdə olmalıdır. Bu fikirləri Ağcabədidən Aygün Kərimova da yazır. O həmçinin dilimizin mədudiyyətsiz işlənməsində müəllim və müxbirlərin vəzifəsindən danışaraq yazır: "Müəllimlər xalqımızın gözünə qıyın. Onların borcudur ki, respublikamız daxilində yazışma və idarə işlərinin ana dilində aparılmadığını müəyyən etdikdə dərhal buna qarşı çıxınlar, ana dilini bəyənməyən xüdpəsəndləri tənqid atəşinə tutsunlar". Əlbət ki, Aygünün dediklərində həqiqət var, lakin bu məsələdə bütün xalq yaxından iştirak etməlidir.

Dünyanın bir sıra digər xalqlarında olduğu kimi, biz də dilimizi "ana dili" adlandırırıq, çünki insan dünyaya göz açdığı ilk gündən anaya bağlıdır, ilk qığıltılarından tutmuş təmtəraqlı söz xəzinəsinə qədər hər şeyi anadan öyrənir. Ana dili sinəmizdə daim kükrəyən bahar ətirli bir ilham çeşməsidir, içdikcə içir, ancaq doymuruq. O, sonu görünməyən bir xəyal, daim aşib-daşan bir bulaqdır. Kimlər onu vəsf etməyə cəhd göstərməyib, kimlər onu ram etməyə can atmayıb. Tarix boyu o, mübarizələr meydanında qürurla dayanıb özünü təsdiq edib. O, bu gün o taylı- bu taylı Azərbaycanımızda səslənən doğma Azərbaycan dilimizdir. Füzuli rayonundan dinləyicilərimiz Züleyxa Quliyeva və Sona Ələsgərova yazırlar: "Sizə bahar nəfəsli, qızılgül ətirli salamımızı göndəririk. Radio dalğalarında səsləndirdiyiniz "Ana dili" verilişinə maraqla qulaq asdıq. İndi də bu

verilişin davamı kimi daha rəngarəng, daha maraqlı məlumatlarla hazırlanmış verilişlərinizə qulaq asmaq istəyindəyik. Necə deyərlər, gözünü yolda, könlü intizarda". Biz isə bunlara onu əlavə etmək istəyirik ki, sizi intizarda qoyarıq, bütün dinləyicilərimiz adından məktub yazıb, fikir söyləyənlərə öz minnətdarlığımızı bildiririk. Sonda isə Xatirə və Ülviyyə Mizəyevalara bildirmək istəyirik ki, gələcək verilişlərimizdə dilimizin mahniyə və musiqiyə yatımlığını göstərmək üçün nəğmələrimizi də unutmayacağıq. Məktublarda həmçinin görkəmli söz ustalarımızın, şair və yazıçılarımızın verilişimizə dəvət olunması xahiş olunur. Şübhəsiz, bu arzuları biz nəzərə alacağıq və elə özümüz vəd etdiyimiz kimi verilişimizin qonaqları çox olacaq.

Verilişimizin növbəti səhifəsinə keçirik. Müxbirimiz bu yaxınlarda Bakı şəhərindəki poçtların birində olmuş, orada əməliyyatların hansı dildə aparılması ilə maraqlanmışdır. İndi müxbirin hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın /lent yazısı dinləyicilərə təqdim olunur. 5-7 dəqiqə/.

Aparıcı: Ötən verilişimizdə olduğu kimi, indi qulaq asdığınız lent yazısında da dilimizin işlənməsində müşahidə edilən iki cür qüsurla rastlaşırıq. Öncə bu işçinin hər şey rus dilindədir deməklə canını qurtarması, özünə əziyyət verməməsilə izah oluna bilər. Ola bilməz ki, poçtda işləyən hər bir azərbaycanlı düşünməsin ki, görəsən, hər gün işlədilan sözlərin ana dilində qarşılığı varmı? Düşünsə idi, bu suala cavab tapardı, hər halda lügətdən də olsa axtarıb tapardı. Ancaq poçtda çalışan əməkdaş bilir ki, buna ehtiyac yoxdur və heç kəs – nə müştəri, nə də poçtun rəisi ana dilində əməliyyat aparmadığına görə onu məzəmmət etməyəcək. Ona görə də işçi özünə əziyyət vermir. Burada digər psixoloji səbəb ondan ibarətdir ki, dinləyicilərimiz məktublarında göstərdiyi kimi, biz tez gözə girməyi xoşlayırıq, öz dilimizdən imtina edib başqasının dilində danışmaqla sanki hörmətçiliyimizi göstərmək istəyirik. Və

axırını səbəb kimi onu göstərmək olar ki, doğrudan da, kargüzarlıq sahəsində dilimizin saflığına, cilalanmasına səy göstərməməyimizdir. Razılaşmaq lazımdır ki, eşitdiyiniz mükəllimədə, dialoqda mənşəcə başqa sözləri özümüzün-külərlə əvəz etmək olardı. Bunun üçün həvəs, qeyrət, bir də həmsöhbətimizin tələbkarlığı lazımdır. "Blank uçota" birləşməsinə "qeyd vərəqi", "reestr"ə "siyahı", "rospiska" sözünə "əmanətin alınması üçün qəbz", "perevod"a "kəçürmə", "dokument"ə "sənəd" və s. demək o qədər də çətin deyildir.

Eşitdiyiniz kimi, idarədə işçini rəsmi olaraq tənbeh edirlər, lakin müdiriyyət bunu rusca rəsmiləşdirir. Bunu nə ilə izah etmək olar? Yəni rəis bilmir ki, bu sadəcə tənbehdir? – Bilir, əlbəttə, yaxşı bilir, lakin özünə əziyyət vermək istəmir. Bu da o deyil ki, minik maşınımı apar-mışam ustaya, deyirəm ki, əyləcinin sıxaclarını dəyişmək lazımdır. Dayanıb, durub, mat-məətəl baxır üzümə. Deyirəm, usta, əyləc "tormoz"dur, sıxac da "kolodka". – Hə, belə deyirəm. Mən nə bilim əyləc nədir, sıxac nədir? Cavabında deyirəm, usta, qazandığından bir az xərc çək, savadını artır, ana dilini öyrən, gələcəkdə lazım olar. Deyir, rəhmətliyin oğlu, mən müdirin yanına gedəndə öz dilimdən istifadə etmirəm, ərizəni azərbaycanca yazanda müdirin katibəsi tələb edir ki, o bu dili başa düşmür, ona görə də ərizəni qəbul etmir. Bəli, istəkli radio dinləyiciləri, dilimizin məhdud şəkildə işlənməsinə əngəl törədən cəhətlərin ən vacibi budur.

Hörmətli dil həvəskarları, verilişimizin növbəti səhi-fəsində sizin suallarımıza göndərdiyiniz cavablara toxuna-cağıq və sonra yeni tapşırıqlar verəcəyik. Bugünkü veri-lişimizin əvvəlində adlarını çəkdiyim dinləyicilərimizin əksəriyyəti qoyduğumuz suallara qismən cavab verməyə çalışıblar. Əlbət ki, bu sualların içərisində elə dürüst cavablar var ki, onları biz ilin axırında bütün suallarımıza

verilmiş cavabları ümumiləşdirəndə dəyərləndirəcəyik. Amma sualların cavablarını düzgün və dolğun vermək üçün bir qədər oxumaq, çalışmaq lazımdır, müəyyən məlumatla silahlandıqdan sonra qələmi götürüb sərbəst cavablar ver-mək yaxşı olar. Yəni qoy suallara verilən cavablar özünü-zə-məxsus cavab olsun, başqa mənbələrdən verilənlərin təkrarı olmasın. Bu gün sizə təqdim edəcəyimiz suallar bunlardır:

1. Azərbaycan dilində ərizəni necə yazırsınız?
2. Azərbaycan dilində hansı danışq etiketlərini bilirsiniz?

Suallara cavablarınızı gözləyirik, əziz dinləyicilər.

İstəkli radio dinləyiciləri, verilişimiz burada sona çatır, sizə dilimizi öyrənməkdə böyük uğurlar arzulayırıq. Verilişi hazırladı və apardı professor Fəxrəddin Yedigər. Verilişimiz haqda bizə yazmağı unutmayın.

"Ana dili"nin 4-cü verilişi (07.07.1989-cu il)

"Ana dili" radio verilişi olaraq sizin hamınızı səmimi qəlbədən salamlayıram. Xoş gördük sizləri, istəkliləriniz dinləyicilər. Verilişimizin ilk səhifəsi əməkdaşımızın Bakı şəhəri reklam bürosundan hazırladığı reportaja həsr olunur. Gəlin, həmin lent yazısına birlikdə qulaq asaq (lent yazısı 5-7 dəqiqə səslənir).

Əziz dil həvəskarları, eşitdiyiniz bu lent yazısında, reklam bürosu rəisinin özünün etiraf etdiyi kimi, bəzi səhvlərə rast gəlmək olur ki, bunları da üç qismə bölmək olur. Birincisi, reklam və elanların dilində çoxlu orfoqrafik səhvlərə rast gəlmək olur. İkinci qüsurlar reklam və elanların, əsasən, yalnız bir dildə - rus dilində aparılmasıdır. Azərbaycan dilində isə elanlar rus dilində hərfi tərcümələrin nəticəsi olaraq meydana gəlmişdir, yəni hər hansı bir reklam və ya elan rusca yaranır, sonra isə onun Azərbaycan dilində qarşılığı yox, belə olsa yenə dərdəyandır, hərfi tərcüməsi verilir ki, bu da yaxşı səslənir. Beləliklə, dilimizdə yabançı söz, ifadə və ibarələr ayaq tutub gedir. Üçüncüsü və axırıncısı, reklam və elanların dilində rast gəldiyimiz qısaltmalardır. Bunlar Azərbaycan dilinin qanunauyğunluğu əsasında işlədilmir, nəticədə, bizim hamımız üçün anlaşılmaqlıq yaranır. Eşitdiyiniz kimi, büronun rəhbərliyi yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu axtarır, onlar ayrı-ayrı bölmələrdə məsləhətçi – dilçi ştatlarının açılmasına nail olmaq əzmindədirlər. Doğrudan da, ölkəmizin hər yerində yenidənqurmanın geniş vüsət aldığı bir dövrdə qəti addımlar atmaq tələb olunur. Yuxarıdan veriləcək göstərişlərə ümid bağlayıb gözləməklə nəzərəcarpacaq dəyişikliyə nail ola bilmərik. Bir də axı yuxarıdan, ən yüksək tribunadan nə qədər deyilməlidir ki, dilimizin işlənməsində, tətbiqində ciddi dönüş yaratmaq gərəkdir. Elə bu yaxınlarda ziyalılarımız qeyd etmişlər ki, biz Azərbaycan dilinin daha fəal işlənməsini təmin etməliyik. Necə deyərlər, bu ən yüksək səviyyədə deyilmiş sözdür. İndi qalır

ona ki, ayrı-ayrı adamların vətəndaşlıq qeyrəti olsun, yüksək tələbkarlıqla deyilən bu sözlərə işdə əməl etsinlər. İndi söz yerlərdə bu nəcib işin həyata keçməsinə məsul şəxslərindir.

İnanmaq olmur ki, bu yüksək səviyyəli səhətdən sonra elmələrimizin inkişafı üçün bilavasitə məsuliyyət daşıyan məmurlar öz idarələrində rəsmi və əməli yazışmaların ana dilində aparılmasına maneçilik törədəcəklər. Ümumiyyətlə, elm, tədris və mədəniyyət müəssisələrində sənədləşmənin və yazışmaların ana dilində aparılmamasına bu cür bəraət qazandırmaq olmaz, bəzən bu və ya başqa idarələrdə vəziyyətin elə şəkil almasını sənədlərin ana dilində olmaması ilə izah edirlər. Açıqını deyək ki, sənədləri öz dilimizdə hazırlayıb çap etdirmək o qədər də çətin deyil. Axı bizim buna hər cür imkanımız var. Lakin bir sıra digər müəssisələrdə sənədləşmə və yazışmaların ana dilində aparılmasını nəinki blank və vəsiqələrin azərbaycanca olmaması, həm də orada işləyənlərin, ümumiyyətlə, Azərbaycan dilini bilməməsilə izah etmək olar. Deməli, belə idarələrdə sənədlərin hazırlanmasına məsləhətçi cəlb etmək lazım gəlir. Biz Nəsimi rayonunda mənzil istismar idarələrində sənədləşmənin hansı dildə aparılması ilə maraqlandıq. Çox təəssüf ki, istisnasız olaraq, bizim müraciət etdiyimiz idarələrin hamısında sənədləşmə ana dilində aparılmır. Həmin sənədlərin az bir müddətdə Azərbaycan dilində hazırlanıb çap olunacağını güman etmək mümkün deyildir. Çünki, hər şeydən əvvəl, bu arayışlar dilimizdə yaranmalıdır. Ancaq bunu çoxları tərcümə yolu ilə həyata keçirmək fikrindədir. Söz yox ki, onlar savadlı adamlar tərəfindən edilsə və tərcümə zamanı az da olsa dilimizin xüsusiyyətləri nəzərə alınsa, pis olmaz. Amma daha yaxşısı budur ki, onlar tərcüməsiz, xalqımızın tarixini və ənənəsini nəzərə almaqla yaradılsın. Biz indi hazırda arayış və digər bu kimi sənədlərin dilində ağır, çətin başa düşülən söz və ifadələrə, hətta dilimizə yad sintaktik konstruksiyalara rast gəlirik. Nəsimi rayonundakı 49 sayılı mənzil-istismar idarəsində yazışma və sənədləşmənin ana dilində aparılması üçün işçilərin

göstərdiyi təşəbbüs təqdir olunmalıdır. İdarənin işçisi Adilə xanım bildirdi ki, hər gün işlədiyimiz saysız-hesabsız kargüzarlıq sənədlərini Azərbaycan dilində hazırlamışıq, bu işdə biz idarəmizin yerləşdiyi ərazidə yaşayan dilçi alimlərimizdən lazımi məsləhətlər almış və hazırladığımız sənədləri çapa göndərmişik. Bu yaxınlarda həmin sənədləri alıb və onların doldurulmasını azərbaycanca aparacağıq. Hörmətli radio dinləyiciləri, indi bu sənədlərdən birini təqdim edirik:

Arayış

Bakı şəhər, Nəsimi r-n. İcra hakimiyyəti 49 sayılı mənzil-istismar idarəsi

_____ 1989-cu il

№ _____

şəmp yeri

Əhmədov İlkin Qədir oğlu
həqiqətən Bakı şəhərinin Nizami küçəsindəki 5 nömrəli evin 10-cu mənzilində yaşayır.

Arayış tələb olunan yərə təqdim etmək üçündür.

49 sayılı mənzil-istismar idarəsinin rəisi
möhür yeri

Əgər arayış tələb olunursa ki, vətəndaşın himayəsində yaşayan ailə üzvləri də qeyd olunsun, o halda arayışın "yaşayır" sözündən sonra əlavə olunmalıdır: "və himayəsində 4 nəfər ailə üzvü vardır". Bu sözdən sonra həmin ailə üzvlərinin adı qeyd olunur. Hiss olunur ki, arayış müstəqil tərtib olunub, onda artıq söz yoxdur, sadədir, həm də məzmunludur. Nədənsə belə arayışları bəziləri tərcümə etməyi üstün tutur. Bununla heç cür razılaşmaq olmaz. Biz növbəti verilişimizin birində sənədlərin azərbaycanca hazırlanma qaydalarından ətraflı danışacağıq.

Əziz radio həvəskarları, "Ana dili" verilişinin bugünkü qonağı filologiya elmləri doktoru, professor Türkan xanım Əfəndiyevadır. Türkan xanım son zamanlar dilimizin ifadə

imkanlarını müəyyənləşdirmiş, üzə çıxartmışdır. Azərbaycan dilinin emfatik çalarlığı, hiss-həyəcanı güclü şəkildə ifadə edən obrazlı dilin vasitələri və üslub zənginliyi onu çox düşündürən sahələrdəndir.

Aparıcı: Türkan xanım, Siz bizim verilişimizin ərsəyə gəlməsində fəal iştirak edənlərdən birisiniz, yəni verilişin yaranması ideyası ortalığa çıxanda Siz bu ideyanı alqışlamısınız. Bax, indi Siz bizim qonağımız kimi "Ana dili" verilişi haqda nə demək istərdiniz?

T.Əfəndiyeva: Mən Sizin verilişə diqqətlə qulaq asıram. Sözünlə düz, verilişiniz maraqlı və məzmunludur.

Aparıcı: Siz orta məktəbi rus dilində bitirmisiniz. Yəqin ki, Sizin Azərbaycan dilində belə təmiz danışmağınız, mənə, ailədə və işdə əsasən ana dilində danışmağınızdır. Bu, təksə dilçiliyə, üslubiyyətə olan sədəqətinizlə izah oluna bilməz, elə deyilmi?

T.Əfəndiyeva: Düz deyirsiniz. Mən elə bir ailədə böyümüşəm ki, orada elmə, təhsilə həmişə böyük diqqət göstərilib.

Aparıcı: Türkan xanım, Sizin pedoqoji fəaliyyətinizdə ən çox nəzərə çarpan cəhətlər hansılardır, yəni müəllimlik işinizdə dilin tədrisilə bağlı hansı problemlər ilə üzləşməli olursunuz və onları necə həll etməyə çalışırsınız?

T.Əfəndiyeva: Bilirsiniz ki, bizim institutda oxuyanlar respublikamızın müxtəlif bölgələrindəndir. Onlarda dialekt tələffüzü çox qabarıq olur. Mən ilk növbədə bu cür yayınmalara qarşı mübarizə aparır, ədəbi tələffüz normasını aşılamağa çalışıram.

Aparıcı: Rəvan, cəlbədicə və bütün dil aspektləri baxımından səhsiz danışmaq üçün nə etmək lazımdır? Bu sahədə dinləyicilərimizə sözünlə.

T.Əfəndiyeva: Çoxlu mütaliə etmək, radio və televiziya verilişlərinə qulaq asmaq, başqalarını və özünü dinləməyi bacarmaq lazımdır. Səhnə ustalarının, radio və televiziya diktör-

larının danışıq tərzini mənimsəmək, fonetik və qrammatik ifadə vasitələrini normaya uyğun şəkildə işlətmək yaxşı olardı.

Aparıcı: Bayaq qeyd etdik ki, Siz ünsiyyət vasitəsi kimi hər iki dildən-Azərbaycan və rus dillərindən sərbəst istifadə edirsiniz. Elə hal olurmu ki, Sizdə psixolinqvistik baxımdan müəyyən tormozlanma getsin və ona görə bəzən bir dildən o biri dilə keçəndə çəş-baş qalasanız, hər hansı bir sözü axtarmalı olursunuz. Belə vəziyyətdə Sizə kömək edən nədir?

T.Əfəndiyeva: Olur. Bir dildən o birisi dilə keçmək heç də asan olmur. Bəzən karıxıram, lazımı kəlməni seçib işlətməkdə çətinlik çəkirəm. amma bu da vərdişdən asılıdır.

Aparıcı: Türkan xanım, Sizə bir sualım da var. Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə təklif və arzularınız?

T.Əfəndiyeva: Bu dili öyrənin, bu sizə hər zaman sevinc gətirəcək bir dil olacaqdır.

Aparıcı: İstəkli radio həvəskarları, siz filologiya elmləri doktoru, professor Türkan Əfəndiyeva ilə müsahibəmizi dinlədiniz.

Əziz dilsevərlər, indi də G.Hüseynoğlunun "Azərbaycan dili" adlı mənsur şeirinə qulaq asın (Mənzəm şeir parçası səsləndirilir).

Bəli, əziz dinləyicilər, doğrudan da, adam bu sətirlərə laqeyd qala bilmir. G.Hüseynoğlu kiçik bir mənsur şeir parçası ilə dilimizin şüurlara həkk olunacaq əbədi xatirəsini yaratmışdır.

Hörmətli radio dinləyiciləri, yadıңызdadırsa, ötən verilişimizdə sizə bir sıra suallar vermişdik. Biz həmin suallara sizdən keyli cavab almışıq. Onların əksəriyyəti düzdür. Amma hiss olunur ki, ədəbiyyat tapmaqda çətinlik çəkirsiniz. Həmin mənbələrdən bir neçəsini sizə təqdim edirik. Şəmsəddin Sədiyevin "Dil haqqında hekayələr", prof. A.Axundovun prof. N.Məmmədovla birlikdə yazdıqları "Dilçiliyə giriş", ayrı-ayrı qəzet məqalələrini, bu yaxınlarda çapdan çıxmış "Nitq mədəniyyəti

məsələləri" toplusunu və s. kitabları nəzərdən keçirənsiz, suallara daha dolğun cavab verə bilərsiniz.

İndi də ev tapşırıqlarını deyirik. Dəftər və qələmlərinizi götürün, sualları yazın:

1. Dilimizin incəliklərinə və təkrarolunmaz deyim xüsusiyyətlərinə həsr olunmuş hansı şeirləri tanıyırsınız?
2. Söz və onun qüdrətinə həsr olunmuş hansı şeirləri və qəzəlləri bilirsiniz?
3. Öyrəndiyiniz ilk "Vətən" şeirinin müəllifi kimdir?

Xatırladıq ki, sullarımıza düzgün cavab verənləri ilin axırında Respublika Mədəniyyət Fondu ilə Azərbaycan Radio və Televiziya Verilişləri komitəsinin birgə təsis etdiyi mükafat gözləyir.

Verilişimiz burada sona çatır, əziz və istəkli radio həvəskarları! Verilişimiz haqda təklif və rəylərinizi bizə yazmağı unutmayın. Verilişin müəllifi və aparıcısı F.Yadigardır. Sağ olun, sağlıqla qalın, əziz radio həvəskarları.

**“Ana dili”nin 5-ci verilişi
(28.08.1989-cu il)**

Respublika radio verilişlərinin I proqramı ilə sizinlə növbəti görüşə gəlmiş “Ana dili” hamınızı səmimi qəlbədən salamlayır, istəklili dil həvəskarları. Ötən dəfəki verilişimizdən düz iki həftə keçmişdir. Bu iki həftə ərzində sizlərdən çoxlu məktub almışıq. Bizə xeyli telefon zəngi də olmuşdur. Məktublarınızda və telefon zənglərinizdə siz, əziz radio dinləyiciləri, bizim verilişimizi bütünlüklə bəyənir, verilişimizin daha maraqlı və məzmunlu keçməsi üçün təklif və arzularınızı bildirirsiniz. Məsələn, Bakıdan filologiya elmləri namizədi Arif Zeynalov, prof. H.Quliyev, dos. C.Əhmədov, baş müəllim G.Məmmədova, Qaxdan Şəfa və Aydın İsmayılovlar, Ağdamdan Razi və Səməd Uzakovlar, Şəmkirdən İskəndər, Elxan və Çingiz Mirzəyev qardaşları, Kürdəmirdən Elşən, Şəfa, Könül və Nadirə bizə göndərdikləri məktublarda və bizimlə telefon danışqlarında verilişlərimizə şair və yazıçıları dəvət etməyi xahiş edirlər, verilişlərin təkrar efirə çıxmasını arzu edirlər, habelə respublikamızın digər şəhər, rayon, kənd və qəsəbələrində Azərbaycan dilinin işlənməsindəki qüsurlardan danışirlar, haqlı giley-güzarlarını bildirirlər. Verilişlərimizə maraq göstərənlərin hamısına öz təşəkkürümüzü bildirir və elan edirik ki, gələcək verilişlərimizdə irəli sürülən təklifləri nəzərə alacağıq.

İndi isə, hörmətli radio dinləyiciləri, diqqətinizi bir vacib məsələyə yönəltmək istərdik. Respublikamızın xəritəsində xalqımızın tarixinə, ənənəsinə və dilinə yad olan o qədər qəsəbə, kənd, yer və küçə adları var ki, bunların diqqətlə nəzərdən keçirilməsinə, özü də səriştəli və səlahiyyətli adamlardan təşkil olunmuş komissiyalar tərəfindən nəzərdən keçirilməsinə böyük ehtiyac duyulur. Biz hələ saysız-hesabsız kolxoz, sovxoz və təsərrüfat birliklərinin adlarını demirik. Respublikamızın magistral yolları ilə gedərkən ətrafda yerləşən kənd, qəsəbə və yer adlarını oxuduqca adam heyrətə gəlməyə bilmir. Pokrovka,

Aleksandrovka, Kirovka və s. Bəs küçə, meydan və idarə adlarındakı anlaşılmazlıqlar necə? Bu yaxınlarda respublika qəzetlərinin birində cəlilabadlı ziyalı R.Vəliyev haqlı narahatlıq hissilə yazır ki, Cəlilabad rayonunda küçə, meydan və qəsəbələrə ad verilməsi başlı-başına buraxılmış, əslində bu heç bir məntiqə də uyğun gəlmir. Bu sözləri eynilə respublikamızın başqa rayon və kəndlərinə də aid etmək olar. Advermənin nə qədər vacib bir iş olduğunu dilçilərimiz, ziyalılarımız, görkəmli şair və yazıçılarımız dəfələrlə qeyd etmişlər. Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən komissiya şəhərimizdə advermənin nizama salınması üçün xeyli iş görmüşdür. Lakin görülən işlər hələ azdır, həm də işlərin coğrafiyasını və miqyasını genişləndirmək lazımdır. Axı, bir şəxsin adını nə qədər idarə və müəssisəyə, meydan və qəsəbəyə vermək olar? Eyni zamanda bizim yüzlərlə qəhrəman oğlan və qızlarımızın adlarını daşıyan heç nəyə rast gəlmirik. Konkret misallar gətirməklə fikrimizi ifadə edək. Görkəmli alim-şərqşünas M.Kazımbəyin, Zaqafqaziyada ilk pedoqoq-alim Əhməd Seyidovun, xalqımızın tarixində öz mü-tərəqqi əməllərilə silinməz izləri olan H.Z.Tağıyev, M.Ə.Rəsulzadə və başqalarının adlarını əbədiləşdirməyin vaxtı gəlib çatmayıbmı? Yeri gəlmişkən, deyək ki, qəzet və jurnallarımızda respublikamızın təsərrüfat həyatını işıqlandıran yazılarda nədənsə kolxoz, sovxoz və birliklərin sonrakı adları göstərilir, lakin el-oba adları qəti qeyd olunmur. Yazıların əvvəlində rayonların adları çəkilməsə, söhbətin konkret olaraq hansı kənddən və hansı qəsəbədən getdiyini müəyyənləşdirmək o qədər də asan iş deyildir. Məsələn, Xaçmaz rayonunda dövlət pomidor tədarükündən söhbət açan bir məqalədə 26 Bakı Komissarı adına, Çkalov adına, “Pravda”, N.Nərimanov adına, “Rusiya”, “İliç yolu” sovxozlarının yığımda fərqləndikləri göstərilir. Bu cür adlara biz başqa rayonlardan verilən məlumatlarda da rast gəlirik. Axı, bu adların arxasında dədə-babadan qalma kənd və el-oba adları durur. Biz bu yolla getsək, həmin adları tamam unuda bilərik. Təsadüfi deyil ki, son zamanlar iki

həmyerli bir-birilə tanış olanda və ya bir-birinə tanışlıq verəndə biri o birisindən soruşur: - Sən də "Komunizm" sovxozundansan? Əvvəllər isə soruşulardı: - Sən hansı kənddənsən?

Beləliklə, dədə-babadan qalma doğma adlar unudulur, onların əvəzində qulağımıza yad olan sözlər yaranır. Bəzən bu adların çoxu tarixin sınaqlarına dözmür. Elə Jdanovla bağlı adlar bunu bir daha sübut etmədimi? Rayon icra hakimiyyətinə küçə, meydan, qəsəbə və kənd adlarının verilməsində dilimizin qayda-qanunlarını nəzərə almalı, advermədə ziyalıların istək və arzuları öyrənilməli, bütövlükdə xalqımızın tarixi, ənənəsi və dili əsas olmalıdır.

Verilişimizin növbəti səhifəsində, əziz radio dinləyiciləri, siz respublikamızın tanınmış dilçi alimi filologiya elmləri doktoru Əziz Əfəndizadə ilə müsahibəyə qulaq asacaqsınız.

Aparıcı: Əziz müəllim, Siz çoxdandır ki, dilçiliyimizin ən ağır, həm də az işlənmiş sahəsi olan orfofoniya məsələləri ilə məşğulsunuz. Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin orfofoniya lüğəti hələ indiyə qədər işlənib hazırlanmamış və bu, səbəbdən də, çoxmilyonlu bir xalqın danışığında külli miqdarda müxtəliflik müşahidə olunur. Düzdür, orfofoniya sahəsində xeyli iş görülmüş, məqalə və məcmuələr çap olunub, hətta sözlüklərimiz də çapdan buraxılmışdır. Ancaq razılaşımaq lazımdır ki, bu azdır, xalq öz alimlərindən dilin tələffüz normasını tam əhatə edən bir lüğət gözləyir. Bu lüğət bütün dil öyrənənlərə, mən Azərbaycan dilini öyrənənləri nəzərdə tuturam, həmçinin təhsil, mətbuat, radio və televiziya işçiləri üçün çox əvəzsiz bir töhfə olardı. Mən hələ Arazın o tayındakı qardaş-bacılarımıza bu lüğətin nə qədər gərəkli olacağını demirəm.

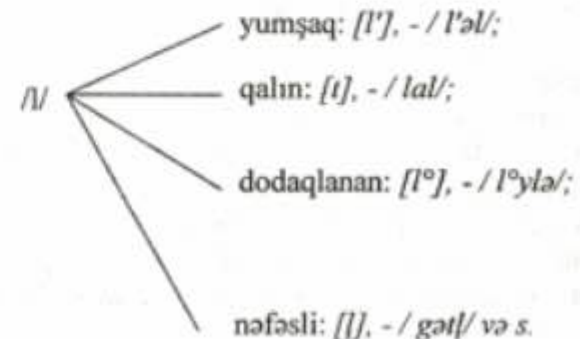
Ə.Əfəndizadə: Orfofoniya sahəsində gərgin iş aparılmalı, Respublikamızın görkəmli mütəxəssisləri bu işə cəlb edilməlidir. Mən burada konkret olaraq apostrof haqqında danışmaq istərdim.

Bilirsiz, Fəxrəddin müəllim, mənə bu sualı çox yerdə verirlər. Bilirlər ki, mən apostrof işarəsinin əleyhinəyəm. Am-

ma bu o demək deyil ki, biz apostrofu necə var elə saxlayaq. Bizim dilimizdə elə sözlər var ki, onlarda apostrof öz əhəmiyyətini çoxdan itirib. Bunları ləğv etmək olar. Məsələn /səy/ sözündə apostrof lazım deyil. Ancaq elə sözlər var ki, orada apostrofu qətiyyənlə ləğv etmək olmaz. Mən bir şey əlavə etmək istəyirəm. Dərsliklərimiz, xüsusilə Azərbaycan dili dərsliyi bütün dərsliklərə nümunə olmalıdı. Xüsusən, normativ qaydalar baxımından nümunəvi olmalıdır. Təəssüf ki, dərsliklərimizin hamısında normativlik görmürük.

Aparıcı: Əziz müəllim, mən başa düşürəm ki, bu iş çox gərgin əmək tələb edir, özünü də bu, ciddi bir elmi prinsipə əsaslanmalıdır. Hazırda bizim bu prinsip haqqında ətraflı danışmağa imkanımız yoxdur. Lakin buna baxmayaraq, orfofoniya lüğətinin tərtibi prinsipləri haqqında ötəri də olsa dinləyicilərimizə məlumat verməyinizi xahiş edirəm. Digər tərəfdən, bizi maraqlandıran cəhət orfofoniya lüğətinin digər lüğətlərdən fərqi və onun əsas xüsusiyyətlərinin nədən ibarət olmasıdır.

Ə.Əfəndizadə: Orfofoniya lüğəti Azərbaycan ədəbi tələffüz normasına əsaslanmalıdır. Biz bu yaxınlara qədər belə lüğəti orfoepiya lüğəti adlandırırdıq. Ancaq dilçilik elminin son nailiyyətləri onları ciddi şəkildə fərqləndirir. Orfoepiya lüğəti söz və ifadələrdə fonem tərkibini müəyyənləşdirirsə, orfofoniya həmən fonemlərin reallaşması qaydasını öyrənir. Məsələn, Azərbaycan dilində bir /l/ samiti var. Lakin bu fonem mövqeyindən asılı olaraq müxtəlif çalarda çıxış edir. Müq.ət:

Aparıcı: Siz rus məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi məsələləri ilə də yaxından maraqlanırsınız. Sizcə, necə etməliyik ki, bu sahədəki nöqsanlarımız tezliklə aradan qaldırılsın? Ümumiyyətlə, dilimizi öyrənmək istəyənlərə, bir mütəxəssis kimi, məsləhətiniz nədir?

Ə.Əfəndizadə: Dərslərin dili böyük bir problemdir. Şübhəsiz ki, bu məsələyə az bir vaxtda toxunmaq mümkün deyil. Mən yalnız Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərinin dili barəsində bəzi mülahizələrimi söyləməklə kifayətlənəcəyəm. Ona görə bu məsələdən danışmağı vacib hesab edirəm ki, Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin dili digər dərslərin hamısına nümunə olmalıdır. Təəssüf ki, bu belə deyil. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərinin dilində elə nöqsanlar var ki, bunu sözlə ifadə etmək çox çətindir və bu, böyük təəssüf hissi oyadır. Son illərdə mətbuatda, mətbəər məclislərdə, şair və yazıçıların yığıncaqlarında Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərsləri haqqında çoxlu tənqidi fikir söylənilib və yenə də bu fikirləri söyləməkdə davam edirlər. Əlbəttə, başlıca olaraq, burada dərslərin dili tənqid olunur. Mətnlərin quruluşundan söhbət açılır, bədiiyin, obrazlılığın zəifliyindən və normativliyin pozulmasından söhbət açılır. Mənə elə gəlir ki, tənqidlərdə böyük həqiqət var. Lakin bəzi hallarda tənqidçilər elə tələblər ortaya qoyurlar ki, o tələbləri həyata keçirmək mümkün olmur. Məsələn, bir nümunə. Məqalələrdə oxumuşam ki, hətta birinci siniflərə Nəsiminin, Füzulinin əsərlərinin keçilməsi təklifini irəli sürüblər.

Şübhəsiz, belə fikirlərlə razılaşmaq olmaz. «Əlifba» dərslərinin üzərinə açığı desək, çox düşüblər. Çox tənqid eləyirlər. Nəyə görə? Orada bəzi quru cümlələr var, bəzi quru mətnlər var. Məsələ burasındadır ki, bu əlifba dərsləridir. Nəzərə almaq lazımdır ki, kitabın verdiyi imkanlardan müəllim istifadə etsin və mətn tərtib olunsun. Bu son dərəcə çətin məsələdi. Axı, biz birdən-birə burada bədiiyə gedə bilmərik. «Əlifba» kitabının başlıca vəzifəsi şagirdlərə hərf və səsləri

öyrətmək və bizim əlifbamızda müəyyən mətnləri oxumağı öyrətməkdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən mən deyərdim ki, əlifba kitabı barədə deyilən tənqidlərdə bir az şişirtmələr var, bir az haqsızlıqlar nəzərə çarpır. Sonrakı dərslərə isə nədənsə çox az toxunurlar. Halbuki ibtidai sinfin sonrakı dərslərində istədiyən qədər qüsurlar var. Bu şagirdlər oxumağı da, yazmağı da bacarırlar. Nitqləri də müəyyən dərəcədə inkişaf edib. Ancaq quru mətnlər verilib. İdeologiya xatirinə. Gərək burada vətənpərvərlik mövzusu olsun, vətənə sevgi mövzusu olsun, əxlaqi məsələlər kimi mövzular isə keçirilir az qala ikinci plana. Ona görə də quru mətnlər tərtib etməyə müəlliflər məcbur olurlar. Mən şəxsən bunun əleyhinəyəm. Gərək Azərbaycan dili dərslərində, ana dili dərslərində, ibtidai siniflər üçün yazılan ana dili dərslərində yazılan mövzuların hamısı nümunəvi olsun. Mən, ümumiyyətlə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərində nöqsanların bir neçə istiqamətdə təhlil edilməsinin tərəfdarıyam.

Bəli, bəli, mütləq. Dərslərin demək olar ki, hamısı yenilənməlidir. Buna heç bir şübhə yoxdur. Bugünkü günlə səsleşmir. Amma məsələ burasındadır ki, biz problemlərə nəzəri-elmi aspektdən yanaşmalıyıq. Bəzən müəlliflər öz subyektiv fikirlərini ortaya qoyurlar. Mən dərslərin diliylə əlaqədar bir problemə sizin diqqətinizi çəkmək istəyirəm. Dərslərin materialında lüğət məsələsi son dərəcə bəsit xarakter daşıyır. Ədəbiyyat dərslərinə baxırsan, orada işlənməyən sözlərin çoxu bu gün işlənməyən ərəb-fars sözləridir; köhnəlik sıradan çıxıb. Elə sözlər var ki, onları yalnız əsərin özünü öyrənmək üçün tanımaq lazımdır. Məsələn, «əngür». Bu söz bizim dilimizdə işlənmir. Yeri gəlmişkən, deyim dərslərin birində – ədəbiyyat dərslərinin birində «Meyvələrin söhbəti» parçasına rast gəldim. Daha doğrusu, Füzulidən verilmiş, ixtisar olunmuş parçaya rast gəldim. Sizi inandırırım ki, məni dəhşət götürdü. Buradakı sözlərin təxminən 80%-i başa düşülməyən sözlərdir. Deməli, uşağın bir gözü lüğətdə,

bir gözü mətndə olmalıdır. Bilirsiniz, bunu fars-ərəb sözlərindəki lüğətlərdə verirlər, bizim öz dilimizdə işlənən sözlərin lüğəti qalır bir kənarında. Məsələn, uşaqdan soruşursan ki, biçənək nədir? Bilmir. Kövşənlik nə deməkdir, bilmir. Adi müasir dildə nisbətən az işlənən sözləri də bilmirlər. Ona görə də bizim uşaqların lüğət ehtiyatı kasıbdı. Bu klassik ədəbiyyatdakı ərəb-fars sözlərini öyrətməklə biz onların lüğət ehtiyatını zənginləşdirə bilmərik. Həmin sözləri ona görə öyrədirik ki, oxuduqları əsəri başa düşsünlər. Demək, bir növ həmin fars-ərəb sözləri bizim müasir lüğətimizdəki sözləri üstələyib. Bu, mənə elə gəlir ki, elmi problemdir və həm də çox ciddi problemdir. Mən sizə bir həyatı misal göstərmək istəyirəm. Azərbaycan dili dərsinə qulaq asırdım. Müəllim isim düzəldən şəkilçini keçirdi. Orada belə bir söz vardı. «Sirdaş». Uşaq misal gətirəndə dedim: qızım, de görüm «sirdaş» nə deməkdir? Fikirləşdi, dedi «sirr qabı». Dedim: «Kim deyər? Başqa bir uşaq əlini qaldırdı dedi «sirr daşıyan». Kimdən soruşdumsa heç biri düzgün cavab vermədi. Mən izah edim ki, «sirdaş» sözünün mənası «sirrri bir olan» deməkdir. Sınıfda böyük bir həyəcan yaşandı. Necə olur ki, biz bu sözün mənasını indiyədək bilməmişik. Demək, lüğət üzrə iş getmir. Nə dərslərdə verilməyib, nə də müəlliməməz öyrətməyib. Bilirsiniz, yadıma düşmüşkən deyim, bu yaxınlarda Fransada çap olunan dərslərdə əlimə düşmüşdü. Fransız dilinə aid dərslər. Onun giriş hissəsində mən bir cümləyə rast gəldim. Deyir, pis dərslər yoxdur, pis müəllim var. Əlbəttə, biz istəyirik ki, yaxşı dərslər olsun, çünki bizim müəllimlərimiz dərsləri böyük etiqad, ümid bəsləyirlər, dərslərdən böyük istiqamət alırlar. Ancaq işin mühüm bir qismi müəllimin öhdəsinə düşür. Məsələn, lüğət üzrə iş. Hər halda bu dərslərdə də həmin məsələ öz əksini tapmayıb. İkincisi, onu qeyd etmək istərdim ki, dərslərimizin dilində quruluq var. Yuxarı sinfin ədəbiyyat dərslərində akademizm hökm sürür. Elə cümlələr, elə ümumiləşdirilmiş fikirlər verirlər ki, onu universitetin tələbələri güclə başa düşürlər. Bəzən də, bilirsiniz, son dərəcə bəsitlik, artıq

və yersiz cümlələrin işlədilməsi hallarına rast gəlirik. Bir misal göstərim, yerinə düşər. Ədəbiyyat dərslərinin birində oxuyuruq: «Ədib əsərdə Qurbanəli bəyin xarakter cəhətlərini ümumiləşdirmişdir. Bu, ədəbi obrazdır. Bunu şagird necə başa düşsün? Sonra dalınca deyir: «Biz əsəri oxuduqca görürük ki, Qurbanəli bəy yaltaqdır». Necə yəni, oxuduqca görürük? Bu nə ifadədir? Qurbanəli bəy yaltaqdı, kobuddu, ikiüzlüdü. Biz onun hərəkət və münasibətlərinə gülürük. Eyni zamanda kədərli-nirik. Ona görə ki, zəhmətkeş kəndlilərin azablı və məşəqqətli həyatı gözümüzün önündən sanki kino lenti kimi gəlir keçir. Axı bunlar dərslər üçün yarayan ifadələr deyil. Mən yalnız bir misal gətirdim. Bütün dərslərin hamısından bu cür misallar gətirmək mümkündür. Nəhayət, icazə versəydiniz, iki kəlmə də bir məsələdən danışardım. Bizim dərslərimizin dilində poetiklik, obrazlılıq son dərəcə zəifdir. Mən, belə güman edirəm. Hətta bədii əsərlərin özü də yaxşı seçilmir. Məsələn, Süleyman Rüstəmin «Qafurun ürəyi» adlı əsərini veriblər. Mən deyirdim, bu poema onun ən zəif əsərlərindən biridir. Misallar göstərir ki, şagirdlər bunu çox çətinliklə, zövqsüz oxuyurlar. Görək bədii əsərlər güclü təsirə malik olsun, orada təbiət təsvirləri olsun. Orada görək dolğun portretlər yaradılsın, ifadəlilik imkanları geniş olsun. Sözün açığı bunları görmək mümkün deyil. Bu poetik cəhətlər bədii əsərlərdə zəifdir.

Siz tamamilə doğru deyirsiniz, ümumiyyətlə, bəzi insanlar bizim uşaqlarımızın əxlaqını pozur. Onları əyri yollara getməyi, kələk gəlməyi öyrədirlər. Hər halda əxlaqi cəhətdən çox böyük mənfəət xüsusiyyətləri var onun. Mənə qalsa, mən imla ilə yoxlama aparmanın o qədər də tərəfdarı deyiləm. Ona görə ki, imlanın başlıca məqsədi orfoqrafik və durğu işarələri savadını öyrətməkdir. Axı, görək onun nitqini yoxlayan. Görək şagirdin nitq inkişafı necədir? Biliyi necədir, məktəblinin ədəbiyyatdan biliyi necədir? İmla bu imkanları vermir. Hamısından yaxşı testlərdir. Belədir ki, sivilizasiyalı ölkələrdə testlər vasitəsilə yoxlamalar aparılır. Ana dilindən, ümumiyyətlə

yətlə, dil fənlərinə niyə biz də testlərdən istifadə etməyək? Testlər son dərəcə obyektiv şəkildə şagirdlərin biliyini ortaya çıxarır. Mən bunun tərəfdarıyam. Biz buna keçməliyik gec-tez. Heç olmasa bu il şagirdlərə elə mövzular verilsin ki, həmin mövzular şagirdlərə tanış olmasın. Biz onlara elə mövzular veririk ki, o mövzular şagirdlərə məlumdur: gedir «şparqalka» hazırlayır, gəlir, köçürür. Halbuki əsərlərdə bu və ya digər obrazların müqayisəsinə aid inşa mövzuları vermək olar və yaxud həyati məsələlərə yer ayırmaq olar ki, onların heç ağına gəlməsin ki, bizə belə mövzuda inşa olacaq. Hər halda mürəkkəb məsələdir. Bu məsələni biz buradakı söhbət əsnasında həll edə bilmərik. Lakin düşündürücü məsələdir. Bu proses artıq başlayıb. Bir neçə dərslük hazırlanıb. Hətta çap olunub. Təbiət-şünəşliyə, riyaziyyata aid bu cür dərslük yaradılır. Həmin proses tamamilə düzgün prosesdir və bu şəkildə də gedəcək. Qaldı ki, proqramların yaradılması haqqında, biz bu vaxta kimi proqrama kor-koranə yanaşmışıq. Proqramda nə verilibsə, gərək dərslükdə də o verilsin. Belə deyil. Dərslük müəllifi ilə proqram arasında rabitə olmalıdır. Dərslük müəllifinin ixtiyarı var ki, proqramda 30-40% dəyişiklik aparsın, hətta dərslük müəllifi özü proqram tərtib edə bilər.

Aparıcı: Əziz müəllim, latınların bir məsəli var. Onlar deyir ki, tək bir dil biləndən qorxuram. Bununla əlaqədar, respublikamızda yaşayan bəzi adamlar belə fikir yürüdürlər ki, Azərbaycan dilini öyrənməyə ehtiyac yoxdur, o dilsiz də keçinmək olar. Elə bu yaxınlarda “Молодежь Азербайджана” qəzetində Kolibrin familiarı biri yazırdı ki, Azərbaycan dilini bilməsək də keçinə bilərik. Söhbət, əlbət ki, təkə bəndə deyil ki, keçinmək olar ya yox. Söhbət şəxsiyyətin yüksək mədəniyyətindən, ərazisində yaşadığı ölkəyə və onun xalqına hörmətindən gedir. Məncə ana dili ilə yanaşı, imkan daxilində başqa dilləri bilmək şərəf və mənsəb işidir.

Ə.Əfəndizadə: Düz deyirsiniz. Mən sizinlə yüzde-yüz razıyam.

Aparıcı: Əziz müəllim, maraqlı söhbətinizə görə Sizə təşəkkür edirəm.

Aparıcı: Hörmətli radio həvəskarları, verilişimizin növbəti səhifəsində əməkdaşımızın Vətəndaşlıq Aktlarının Qeydə Alınması İdarəsindən hazırladığı lent yazısına qulaq asa bilərsiniz.

Eşitdiyiniz lent yazısında dilimizin işlənməsində, bizim hamımızın müraciət elədiyi idarələrin birində hələ də qüsurlar olduğunun şahidi oldunuz. Bu da, əsasən, həmin idarədə heç də hamının Azərbaycan dilini bilməməsilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə bu, əvvəlki verilişimizdə qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilində sənəd formalarının olmamasından irəli gəlir. Yəqin ki, aidiyyat təşkilatları verilişimizə qulaq asır və deyilənlərdən lazımı nəticələr çıxaracaqlar.

**“Ana dili”nin 6-cı verilişi
(11.09.1989)**

Xoş gördük sizi, əziz radio dinləyiciləri. Yəqin ki, daimi dinləyicilərimiz həmişə olduğu kimi, indi də səbirsizliklə verilişimizin efirdə səslənməsini gözləyir. Sizin hamınızı səmimi qəlbdən salamlayır və dilimizə olan sonsuz məhəbbətinizi başqalarına da təlqin etməyi arzulayıram.

Yadınızdadırsa, ötən dəfəki verilişimizdə vətəndaşların vəziyyətlərinin qeydə alınması idarəsindən bir lent yazısına qulaq asdınız. Həmin lent yazısında idarənin işçisi Fatma xanımın və müdir Zakir müəllimin təşəbbüsü, sənədləşmənin ana dilimizdə aparılması üçün onların göstərdikləri səy, vətəndaşlıq mövqeyi hamımızın xoşuna gələn bir hərəkət olduğunu biz bu gün bir daha təsdiq etməli və digər vətəndaşları da belə təşəbbüs göstərməyə çağırmalıyıq.

Dilimizin öz soykökümüz zəminində tərəqqisi, inkişafı və onun bugünkü həyatımızda öz ruhumuza, öz adətimize uyğun işlədilməsi adlarımızda, soyadlarımızda, ən çox da rəsmi müraciət formalarımızda özünü bariz şəkildə göstərir. Bu yaxınlarda hörmətli xalq yazıçımız B.Bayramov “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çap olunmuş məqaləsində həmin məsələlərə toxunaraq yazır ki, xalqımızın öz müraciət formaları var və biz də onlardan istifadə etməliyik. Söhbət kiçiklərin böyüklərə, adi vətəndaşların vəzifəli şəxslərə müraciət formasından gedir. Bir çox halda belə müraciət forması rəsmi sənədləşmədə də geniş şəkildə işlənməkdədir. Söhbət “oviç”, “y/evič”, “ovna”, “y/evna” şəkilçilərinin artırılması ilə yaranan müraciət formalarından gedir. Aydınır ki, bu şəkilçilərin əlavəsilə düzələn müraciət formalarının sosial-psixoloji və etnik-mənəvi kökləri vardır. Xalq arasında biz bu şəkilçilərlə işlənən müraciət formalarına, demək olar ki, rast gəlmirik. Bizdə oğlan və qıza müraciət edəndə bu sözlərin qarşısına “cavan”, “gözəl”, “yaxşı” sözlərini artırmaqla dilin bütövlükdə ekspressivliyi öz ifadəsini

tapmış olur. Biz deyirik, “cavan oğlan”, “gözəl qız”, “yaxşı oğlan” və s. Ya da ki, deyirik “xanım qız”. Bununla biz müraciətə lazım olan bütün incəliyi və ifadəliliyi vermiş oluruq. Piştaxta arxasında dayanmış nəzakətli bir satıcı qıza müraciət edəndə deyirik: “Xanım qız, bu ayaqqabıdan sizdə 40 ölçüdə varmı?” Və ya “Cavan oğlan, sizdə “Qarabağ” siqareti varmı?”

Düzdür, burada biz tanımadığımız adamlara, xidməti vəzifəsini yerinə yetirənlərə müraciətdən danışırıq. Əgər biz adımı bildiyimiz, özünü şəxsən tanıdığımız, yaşca bizdən böyük adama müraciət ediriksə, onda qadınların adından sonra “xanım” sözünü işlədirik və bu doğrudan da, çox şirin səslənir. Məs., “Məsmə xanım, Dilbər xanım, Əntiqə xanım” və s. və i.ə. Bu forma bizdə qəbul olunub və bunu hər vəchlə müdafiə etməliyik, çünki bu xalqımızın tarixi keçmişini və mədəni irsini tam mənada əks etdirir. O ki qaldı müraciətin kişilərə münasibətdə işlənməsinə, burada da öz dilimiz köməyimizə gəlir. Başqa yerdə müraciət forması axtarmaq bizi, necə deyirlər, düzdə qoyar. Vaxtilə ziyalılarımıza müraciət edərkən biz onların adlarının qarşısında “mirzə”, “molla” sözlərini artırırıq. Məs., Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə, Molla Pənah Vaqif və b. Bəzən də adlardan sonra “əfəndi” sözünü artırırıq, hətta “bəy” sözünü də əlavə edirdik. Müxtəlif peşə sahələrində çalışanların bu və ya digər peşəyə aid olduğunu bildirmək üçün “usta, bağban, müəllim, mühəndis, həkim, aşiq, pinəçi, dəllək” və s. sözlərini işlədirik. Məsələn, Cəlil əfəndi, Qasım bəy. Bu, təkcə müraciət olunan şəxsin bəyliyi bildirmirdi, həm də müəyyən bir məqamda müraciət forması idi. Usta Kamran, Bağban Əli, Əhməd müəllim, mühəndis İlqar, Tofiq həkim, aşiq Altı, pinəçi Məmməd, dəllək İslam və s. Hamıya bəllidir ki, bunların çoxu ləqəb funksiyasını yerinə yetirir və əsasən bir kollektivdə eyni adda bir neçə adam olduqda onları bir-birindən fərqləndirmək üçün istifadə olunur. Elə buna görə də irəlidə nümunə gətirdiyimiz sözlərin əksəriyyəti seçmə və ya fərqləndirmə funksiyasını yerinə yetirir. Bir

sıra kənd və rayonlarda yaşlılara, kişilərə müraciət forması kimi "kişi" sözündən geniş istifadə olunur. Məs.: Bəxtiyar kişi, İslam kişi, Novruz kişi. Qeyd edək, bu sözü hər adama müraciətdə yox, yalnız çox hörmətli olan adama müraciətdə işlədirlər. Son dövrlərdə respublikamızın müxtəlif rayonlarda birinci katibi "kişi" sözü ilə göstərirdilər, "kişi gəldi; kişi saat 3-də olacaq" və s.

Göründüyü kimi, xalqın dilinə yatan, qədim dövrlərdən bəri tamamilə formalaşmış müraciət formalarımız var və biz onlardan gen-bol istifadə edirik. Son illərdə müraciətlərimizdə "müəllim" sözü daha çox nəzərə çarpmaqdadır. Bəzi vəzifə sahibləri onlara müəllim deyərək müraciət etdikdə əsəbləşirlər, onlar heç cür razılaşa bilmirlər ki, adi müəllimlə onları - əllərində hakimiyət, öz yaxın dairələri, vəzifəsi, kabineti, dövlət məşinı, yuxarı orqanlarla birbaşa telefon əlaqəsi, tez-tez o müşavirədə, bu müşavirədə çox vacib görkəm alan "bürokrati", "məmur" eyni şəkildə adlandırmaq olarmı? Onlar, hətta, bəzən "üsyən" edərək bildirirlər ki, gül satana da müəllim, idarə rəisi Murtuzəli Murtuzəliyeviçə də müəllim deyərək müraciət etmək nə qədər düzgündür?! burada məntiq var, doğrudan da, müəllim kimi dolğun mənalı sözü cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq hər adama müraciətdə işlətmək düzgün deyildir. Amma bir şey var ki, murtuzəli murtuzəliyeviçlər vəzifə sahibi olana qədər elə müəllim idilər. Lakin şəxsin sosial vəziyyəti dəyişən kimi o, keçmişini bəyənmiş, indi artıq ona müəllim və ya xanım deyəndə o haldan çıxır, o, düşdüüyü mühitin müraciət formaları ilə dindirilməyi tələb edir: yəni Murtuzəli Murtuzəliyeviç /kişidən söhbət gəndə/, ya da Güllibikə Nərmənazikovna.

Tarixən müraciətdə ata adının çəkilməsi bizlərə xas olmamışdır. Elə rusların özündə də bu cür müraciət I Pyotra qədər sənədlərdə atanın adından sonra "sın" sözünün artırılması ilə işlənirdi. I Pyotrun islahatlarının biri məhz müraciət formasını "oviç, /y/eviç" şəkilçilərini atanın adına əlavə et-

məklə düzəldilməsindən ibarət olmuşdur. Ağına-bözünə, yerinə-məqamına baxmadan bu şəkildə müraciət formasından istifadə etmək, bizcə, düzgün olmazdı. Yəqin ki, Moskvaya qonaq gəlmiş alman Hans Ditrix Şön heç vaxt razı olmaz ki, ona Hans Ditrixoviç deyərək müraciət etsinlər. Bunu dünyanın bütün xalqlarına da şamil etmək olar. Düzdür, elə adamlar var ki, məşğuliyyət növündən asılı olaraq ömrünün çox hissəsini rusların içərisində keçirir, həmin adamlara müraciət formasını dəyişmək, bəlkə də, yerinə düşər, lakin hər halda biz öz dil xüsusiyyətlərimizi qorusaq, pis olmaz. "Oviç /y/eviç" şəkilçilərilə düzələn müraciət formaları bəzən rəsmi sənədlərə də yol tapır. Bax, burada bizim vətəndaşların vəziyyətlərinin qeydə alınması idarələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. O ki qaldı kişilərə müraciət formasına, burada biz konkret resept verməkdən imtina edənlərə demək istəyirik ki, lazım bilsək, elə "bəy" sözündən də istifadə edirik. Görün nə yaxşı səslənir: Əhməd bəy, Nazim bəy, Tapdıq bəy və s.

Hər halda burada da kimliyimizi və keçmişimizi unutmasaq yaxşı olar.

Əziz radio dinləyiciləri, indi də əməkdaşımız Tahir Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asağ.

İndicə qulaq asdığımız lent yazısında dilimizin işlənməsi sahələrindən ən mühümü olan rəsmi sənədləşmədən danışılır. Güman edirik ki, verilişimizə qulaq asanlar məsələnin nə yerdə olduğunu çox gözəl başa düşürlər. Elə buna görə də burada geniş izaha ehtiyac yoxdur. Adi təşkilatlar bu lent yazısından lazımı nəticələri çıxardacaq və dilimizin bu sahədə işlənməsindəki nöqsanların aradan qaldırılması üçün konkret tədbirlər görəcəklər.

**“Ana dili”nin 7-ci verilişi
(25.09.1989)**

Salam, istəklilərin dinləyiciləri. “Ana dili” radio verilişi doğma Azərbaycan dilimizi sevnələrin hamısını, dilimizə qayğı və məhəbbətlə yanaşan bütün həmvətənlərimizi sevindirərək bildirmək istəyir ki, bu dilin işlək dairəsi günü-gündən genişləyir və bu yaxınlara qədər müşahidə olunan maneələr tədricən aradan qaldırılır.

Hörmətli radio dinləyiciləri. Yəqin ki, sizin hamınıza bəllidir ki, Azərbaycan dili bizim respublikanın dövlət dilidir və bu, yuxarıda deyildiyi kimi, respublikamızın hazırda qüvvədə olan Konstitusiyasında xüsusi maddə ilə təsbit olunmuşdur. Lakin bununla yanaşı dilimizin geniş şəkildə işlədilməsi sahəsində ciddi nöqsanlarımız, hətta, durğunluq dövründə onun haqsız olaraq sıxışdırılması çox geniş vüsət almışdır. Yadıңызdadırsa, biz əvvəlki verilişimizdə dəfələrlə bu məsələyə toxunmuşuq. Bütün bunları nəzərə alaraq respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında xüsusi qərarlar qəbul edilmişdir. Qərarda haqlı olaraq göstərilir ki, hazırda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha geniş işlədilməsi üçün respublikamızda obyektiv şərait vardır. Ayrı-ayrı icra və təsərrüfat orqanlarında, nazirlik və idarələrdə, elmi müəssisələr və təşkilatlarda dilimizin lazımcına işlədilmədiyini, rəhbər işçilər arasında Azərbaycan dilini bilməyənlərin olduğu və bunun nəticəsi olaraq onların geniş xalq kütlələrilə ünsiyyətə girə bilmədikləri ucbatından xalqın gündəlik həyatında çətinliklərin əmələ gəldiyi müvafiq qruplar tərəfindən kəskin tənqid edilir. Zəhmətkeş kütlələrin ərizə və şikayətlərinə rəhbər işçilərin ana dilini bilməməsi ucbatından vaxtında baxılmır və bu da xalqın haqlı narazılığına səbəb olur. Ailədə, məktəblərdə, uşaq baxçalarında, təhsil və elm ocaqlarında da dilimizin işlədilməsi sahəsindəki vəziyyət qanədici deyildir. Rus məktəblərində Azərbaycan

dilinin öyrənilməsinə laqeyd yanaşılır. Dilimizin nəzəri və praktik məsələlərinin işlənilib hazırlanması əsassız olaraq çox ləng gedir. Nəticədə dilimizi öyrənmək üçün həvəs göstərənlərə təklif etməyə bir şeyimiz olmur. Açıqın deyək ki, ədəbdə dilimizin xüsusiyyətləri nəzərə alınmır. Bütün bu nöqsanlara əsasən deyək bilərik ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlədilməsi yarıtmazdır. Odur ki, onun işlədilməsində konstitusiyaya statusu təmin edilməlidir. Bunun üçün geniş maddi-texniki baza yaradılmalı, bura kadr hazırlığı, tədris-metodik ədəbiyyatın çap olunması, makinaların buraxılması, Azərbaycan dilini öyrənməyə həvəs göstərənlərə köməklik, təhsilin həm azərbaycanca, həm də rusca aparıldığı məktəblərdə proqram və dərs vəsaitlərinin yeni təlim metodlarına əsaslanan nəşrlərinin təmin edilməsi, təlimin azərbaycanca aparılmadığı məktəblərdə dərs planlarına “Azərbaycan ədəbiyyatı” fənninin daxil edilməsi və bu məktəblərdə Azərbaycan dilinin 1-ci sinifdən keçilməsi, uşaq tərbiyyə ocaqlarında Azərbaycan dilinin xüsusi proqram əsasında öyrədilməsi və s. daxildir. Qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbi dilinin tədqiqi və tətbiqi günün artan tələbləri səviyyəsində durmalıdır. Orijinaldan tərcümə üçün mütəxəssislərin hazırlanması, olimpiada, müsabiqə və konfransların keçirilməsinə də xüsusi yer verilməlidir. Azərbaycanda lüğətçiliyin inkişafına xüsusi olaraq böyük ehtiyac vardır. Qeyd edək ki, Respublikamızda “Ana dili” jurnalının ayrıca məcmua kimi nəşr olunması böyük ehtiyac vardır.

İndi isə, hörmətli radio dinləyiciləri, verilişimizin sözlüyü səhifəsinə keçirik. Dilimizdə bu gün saysız-hesabsız sözlər işlənilir ki, onların bir qismi dünya xalqlarının əksəriyyətinin dilində işlənməkdədir. Kommünizm, sosializm, bomba, raket, kino, film və s. sözlər bu qəbildəndir. Bu cür sözlər bu və ya digər şəkildə dəyişikliyə uğrayaraq başqa dillərdə, o cümlədən bizim dilimizdə də işlənilir. Dilçilik elmində dilin yerli-yersiz yad sözlərdən təmizlənməsilə məşğul olan xüsusi cərəyan vardır, buna elmi dildə purizm deyirlər. Bu cərəyanın yaxşı

cəhətləri çoxdur, ancaq irəlidə verdiyimiz sözləri dilimizin öz sözləri ilə əvəz etmək cəhdinə gəldikdə isə deməliyik ki, bu cərəyan mürtəcə xarakter kəsb edir.

Bu o deməkdir ki, dildə ağına-bozuna baxmadan bütün sözləri özümüzünkülər ilə əvəz etmək heç də həmişə mümkün olmur. Bu dünyanın ən zəngin dillərində belə mümkün deyildir. Lakin elə sözlər də var ki, onları öz sözlərimizlə vermək mümkün deyildir, bu, hətta vacibdir. Bəzən bu bir sözlə mümkün olamıqda, həmin sözün bilavasitə qarşılığını vermək qeyri-mümkün olanda, onu başqa yolla, söz birləşməsi ilə vermək olar. Sözlüyümüzə sizə təqdim olunan sözlərin ana dilində qarşılığını veririk:

avtor /latın sözü/ - müəllif
administrator /-----/ - müdiriyyət
ekzamen /-----/ - imtahan
revolyusiya /-----/ - inqilab
ştık /alman sözü/ - sünqü
laqer /-----/ - düşərgə
kredit /italyan sözü/ - borc
ataka /-----/ - hücum
etaj /-----/ - mərtəbə
kritika /yunan sözü/ - tənqid.

Bu sözləri çoxları elə belə də işlədilir. Lakin gördüyü kimi, onların dilimizdə qarşılığı var və çətinlik çəkmədən hər birimiz onları işlədə bilərik.

İstəkli radio dinləyiciləri, indi dəftərlərinizi açın və ev tapşırıqlarını yazın. Bugünkü tapşırığımız ancaq sözlərdən ibarətdir. Temp, forum, dokument, kvitansiya, spravka, povestka, rojok, konvert, ostonovka, spiçka, stoyanka, zapros, skrepki, probka, xolodilnik, plyaj.

Burada verilişimiz sona çatır, istəkli dinləyicilər. Sizdən verilişimiz barədə təklif və rəylər gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

“Ana dili”nin 8-ci verilişi (24.10.1989)

Aparıcı: Xoş gördük Sizi, əziz radio dinləyiciləri. Yəqin ki, həmişə olduğu kimi indi də daimi dinləyicilərimiz verilişimizin efiərdə səslənməsini səbirsizliklə gözləyirlər.

Diktor: Verilişi prof. F.Yadigar aparır.

Aparıcı: Sonuncu verilişimizdən ötən müddət ərzində sizdən, istəkli radio dinləyicilərimiz, çoxlu məktub almışıq. Bəri başdan verilişimizə göstərdiyiniz həvəs və marağa görə, söylədiyiniz təklif və arzulara görə sizə minnətdarlığımızı bildirir və sizi əmin edirik ki, onların hamısından gələcək verilişlərimizi daha məzmunlu və daha keyfiyyətli hazırlamaq üçün faydalanacağıq. Bugünkü verilişimizdə məktublarnın bir neçəsindən bəhs etmək istəyirik. Şamxordan Ziyafət Məmmədquluzadə verilişimizin ümumi istiqamətini bəyənir və onun dil haqqında təsəvvürlərinin daha da genişləndiyini söyləyir və suallarımıza cavab verir. Bərdədən Şahin Məmişov Azərbaycan dilçilik elminin tarixi və müasir vəziyyəti haqqında məlumat verməyimizi xahiş edir, əlifbamızın dəyişilməsindən danışıq və axırda da verdiyimiz suallara cavab yazır. Bakının 8-ci km qəsəbəsindən Nurulla Sadıqov öz məktubunda Azərbaycan dilinin gözəlliyindən söhbət açır, bu dilin möhtəşəmliyini, bayatılarımızın dildə təkrara olunmazlığı ilə sübut oluna biləcəyini misal gətirir, lakin bununla bərabər, dilimizin işlənməsindəki bugünkü acınacaqlı və dözülməz vəziyyəti qeyd edir və bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün ziyalılarımızın boynuna böyük yük düşdüyündən söhbət açır, şair Bəxtiyar Vahabzadəni verilişimizə dəvət etməyi xahiş edir. Nəsrulla dilimizin incəliklərini, xüsusilə də canlı danışıq dilini dərindən mənimsəməkdə nümunədən danışıq və gözəl sənətkarlarımız Leyla Bədəlbəylinin və Lütfi Məmmədbəyovun danışıqlarına valeh olduğunu açıq söyləyir. Aldığımız məktublarnın içində Gəncədən Yunis Hacıyevin məktubu diqqətimizi xüsusilə cəlb etdi.

Əvvəla, qeyd edim ki, Yunus Kazan universitetinin məzunudur, o rus təhsillidir, məktubu isə Azərbaycan dilində yazıb, özü də çox savadlı və əhatəli məktub yazıb. Məktubda bir neçə məsələ qaldırılır. Onlardan biri də rusca təhsil alan azərbaycanlıların öz ana dillərini unutması, bilməmələridir. "Bu doğma dilimizə olan, açıq etiraf edək, laqeyd, şəxsi münasibətin nəticəsi deyilmi?" Çox düzgün buyurursunuz, hörmətli Yunis Hacıyev! Bu vəziyyətin aradan qaldırılması yollarından biri də Y.Hacıyevin fikrincə, biz də buna şərik çıxırıq, "doğma dilimizin nüfuzunu bərpa etmək, onu sözdə yox, əməli işdə dövlət dili səviyyəsində qaldırmaq üçün əsas şərtlərdən biri də onun məktəbdə tədrisini kökündən yaxşılaşdırmalıyıq". Bunun üçün o tövsiyyə edir ki, dərslərimizin tərtibi, dil baxımından keyfiyyəti yaxşılaşdırılmalı, bu işdə mütəxəssislərimiz, dilçi alimlərimiz və kitab nəşri ilə məşğul olan idarələr ciddi dönüş yaratmalıdırlar. Yunis bəy adlarımızın rusca verilməsində də böyük hərə-mərəlik olduğunu söyləyir və bu işi nizamlamaq üçün dilçi alimlərimizin köməyindən qidalanmalıyıq. O, latın əlifbasına keçməyimizin vacibliyindən danışır və bunun dilimizə daha çox uyğun gəldiyini bildirir. Şəhər, qəsəbə, küçə və meydanların da adlarında dilimizə yatmayan və özümüzə yad olan adlardan yenidənqurmanın verdiyi imkanlardan istifadə edərək yaxa qurtarmağımızı məsləhət görür və məktubunu ölməz Xətəinin "... bizə üç əlamət qoyub ərən babalar – dilimiz, qeyrətimiz, vətənimiz" kəlamı ilə tamamlayır. Biz Yunis bəyə və digər yazarlarımıza öz təşəkkürümüzü bildirirərək deyirik ki, sizdən, əziz dinləyicilər, yeni məktubları səbirsizliklə gözləyirik.

Verilişimizin növbəti səhifəsində xalq şairi B.Vahabzadənin "Köklər, budaqlar" kitabındakı "Riyakar" şeirini təqdim edirik.

Mənim övladıma ana dilində,
Dərs deyən ağıllı müəllimə bax.
"Vətən", "Vətən" deyir,
Öz övladını
Əcnəbi dilində oxudur ancaq.
Özgəyə "dilini öyrən" deyirsən,
Özünsə ...
Bu dili bəyənməyirsən...
Nə deyək bu miskin riyakarlığa?
Yoxsa öz qınını bəyənmir başa?
Bir nədir, beş-altı dil bilsin, gərək
Bizim sabahımız - körpələrimiz.
Vətən dilinə də dodaq büzməyək.
Burda ayaq açaq, yola çıxmaq biz.
Evdə ayaq açır əvvəlcə hər kəs
Sonra uzaqlara düşür qədəmlər.
İlkini bilməyən sonunu bilməz.
Evdən üz döndərən çöldə vərəmlər.
"Əvvəl evin içi" demişlər nədən?
Sən çöflü bilməzsən, içi bilmədən.
Yaxşı bilmək üçün özgə bir dili,
Əvvəl öz dilini yaxşı bilməli.
Niyə özümüzü ögey saymaq biz?
Özgəni sevirsən?
İnanmıram mən!
Özünü sevməyən özgəni sevməz.
Vətənin dilinə gərəksiz deyən,
Vətənin özünü necə sevir bəs?
Gözünə dursaydı yediyin çörək,
Rəzil olduğunu özün qanardın.
Dilimi dansaydım mən də sənə tək,
Sən kimə dərs deyib pul qazanardın?
Vətən qeyrətini çəkməyən oğlan,
Həm özünə yükdür, həm özgəsinə.

Bu dildə dərs deyib qazandığın pul,
Yediyn çörək də haramdır sənə!
Böyüt balanı da sən özün təki,
Dənən, özün yaşa, aləm yox olsun.
Namus olmasa da keçinər, təki
Dilin uzun olsun, qarnın tox olsun.
Səninçün dünyaya dəyər, anadan.
Bir anlıq ötəri könlül xoşluğun,
Min dəfə kiçikdir atalığından
Sənin insanlığın,
Vətəndaşlığın.

Bəli, görkəmli şairimiz “dil, vətən” deyərək döşünə döyən yalançı “vətənpərvərləri” kəskin tənqid atəşinə tutmuş və göstərmişdir ki, dilə və vətənə məhəbbət evin içindən başlamalıdır.

İndi də verilişimizin “sözlüyü” səhifəsinə keçirik. Ötən dəfəki verilişimizdə sizə bir neçə söz vermişdik və onların dilimizdə qarşılığını tapıb bizə göndərməyinizi xahiş etmişdik. İndi isə qələm-kağızı götürün, diktə edəcəyimiz sözləri yazın və onların Azərbaycan dilində qarşılığını tapıb bizə göndərin: “kley, lineyka, razmer, post, yaşik, meşok, sumka, naves, dnevnik, ruçka, skorost, detal, avariya, trebovaniye”.

Sizdən cavab gözləyirik, istəkli radio dinləyiciləri.

Verilişimiz burada sona çatır. Sağ olun. Gələnlə görüşədik.

“Ana dili”nin 9-cu verilişi (04.10.1989)

Aparıcı: Xoş gördük sizi, istəkli radio dinləyiciləri. “Ana dili” radiojurnalının növbəti verilişinə başlayırıq.

Diktör: Verilişi prof. Fəxrəddin Yadigar aparır.

Aparıcı: Bugünkü verilişimizin ilk səhifəsində sizə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsində irəliləyən qəti addımlardan danışacağıq. Yəqin ki, sizin hamınıza bəllidir ki, dilimizin dövlət dili kimi işlədilməsi sahəsindəki müşahidə olunan nöqsanlar indi ciddi tənqid olunur və göstərilir ki, bu sahədə görülməli işlərimiz hələ çoxdur. Bununla bağlı sizin diqqətinizi, əziz radio dinləyiciləri, bir məsələyə cəlb etmək istərdik. İlk dəfə olaraq biz qəbul olunmuş qərarın həyata keçirilməsinin şahidi olduq. İlk dəfə olaraq respublikamızın ali orqanında – parlamentində biz doğma dilimizin dövlət dili kimi işlənməsinin şahidi olduq. Azərbaycan SSR-nin Ali Sovetinin sessiyasının bütün iclaslarının televiziya ilə birbaşa translyasiyası çoxmilyonlu respublikamızın bütün əhalisini son dərəcə sevindirmiş və dövlətimizin yenidənqurma və aşkarlıq siyasətinin əməli şəkildə həyata keçirildiyinin hamımız şahidi olduq. Sessiyanın Azərbaycan dilində getməsi geniş xalq kütlələrinin hədsiz sevincinə səbəb olmuşdur. Əgər sessiyanın fasilələrlə iki gün davam edən iclaslarına dilimiz haqqında qəbul etdiyimiz qərarın işığında yanaşsaq, deməliyik ki, respublika hökuməti və dövləti bu sahədə çox ciddi və qəti addım ataraq sözün əsl mənasında yaxşı nümunə göstərmişdir. İndi vəzifə bu nümunədən ibrət dərsi götürmək və həyatımızın bütün sahələrində dilimizin maneəsiz işlənməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Yəqin ki, bu nümunə bütün nazirlik və idarələdə özünə çoxlu tərəfadar tapacaq və şirin ana dilimiz iclas zallarında və protokollarında daha ardıcıl şəkildə səslənəcəkdir. Yalnız belə olduqda biz qəbul olunmuş mühüm qərarın bilavasitə həyata keçirilməsindən danışa bilərik.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində istəkli şairimiz Məmməd Arazın unudulmaz alimimiz Xudu Məmmədovun xatirəsinə həsr etdiyi "İlhamım" şeirinə qulaq asın. Məmməd Arazın bütün yaradıcılığına xas olan təkrar-olunmaz dil şirinliyi şairin bu şeirində də özünü göstərir. Bu şeirdə dərin fəlsəfi məna qeyri-adi söz seçimi ilə elə çulğalaşmış ki, adam sanki bir anlığa həmin mənanı unudub şairin işlətdiyi dil dönümlərinə heyran qalır, şeiri oxumaqdan doymur. İndi "İlhamım" şeirinə sevimli aktyorumuz Mikayıl Mirzənin ifasında qulaq asın.

M.Araz
İlhamım

(Xudu Məmmədova həsr olunub)

Yenə dağ döşündə dənələndi qar,
Yenə zirvələrin həsrətində qal,
Sel qopdu dərəyə düşdü qalmaqal...
Bir ocaq başında bir isinməsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Şimşək yelkənində qoşulu anlar,
Göy bizi yamanlar, yer bizi danlar,
Görüm ayılmaya gec ayılanlar...
Dolular qırımlı, daşlar dəyənək...
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Bax donqar dəvənin səbət yükünə,
Bənzəyir içi boş şöhrət yükünə
Bir-iki qeyrətli söz yükləməsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Tarix qayalarda yazı qalır mı?
Çoxu çoxdan itib, azı qalır mı?
Dağ öz duruşundan razı qalır mı?
Yalan yarıqlara nağıl söyləsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Bu dağlar qardaşım, bu çaylar bacım,
Özündən gəlməyən özündən qaçır.
Zaman qarımızda əlində qayçı...
Hər adi ölçüyə, ülgüyə gəlsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Keçək dərələrin boğanağından,
Keçək dolayların doğanağından,
Günəşin zirvədə doğan anından
Nur alıb bu yurda səpələnməsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Əziz dinləyicilər, yaqın ki, siz də bizimlə şərik olarsınız, desək ki, bu şeirin hər mısrası bir hikmət, hər sözü bir tapıntıdır. Şeirin axırtıcı bəndinə diqqət yetirin, görün nə gözəl səslənir:

Keçək dərələrin boğanağından,
Keçək dolayların doğanağından,
Günəşin zirvədə doğan anından
Nur alıb bu yurda səpələnməsək
Sən kimə gərəksən
Mən kimə gərək?!

Hörmətli radio dinləyiciləri, növbəti səhifəmizdə respublikamızın görkəmli pedaqoq-alimi Y.Kərimovla müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Professor, Sizi respublikamızda məhsuldar pedaqoq alim və təcrübəli dərslük müəllifi kimi tanıyırlar. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlədilməsinin təmin olunması haqda Respublikamızda qəbul edilmiş qərarla əlaqədar fikrinizi bilmək istərdik.

Professor: Dil millətin ən qüdrətli sərvəti onun qəlbi və övlədidir. Dildə xalqın tarixi təcrübəsi, dünyagörüşü əks olunur. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsinin təmin etmək haqqında yüksək səviyyədə qəbul edilmiş qərar respublikamızda milli suverenliyin tərkib hissəsidir. Bəzi respublikaların dil haqqında qərarlarından fərqli olaraq bu qərar düzgün siyasi xətt tutur. Bu qərarı ikidillilik əzəli xalqların dilinə münasibət məsələləri beynəlmilətçilik və humanizm məvqeyindən öz həllini tapmışdır. Qərarın qəbul edilməsi işin birinci mərhələsidir. Başlıca məsələ isə onun həyata keçirilməsidir. Bunun üçün daha gərgin fəaliyyət göstərmək, böyük işlər görmək lazımdır. Qarşıya belə bir sual çıxır. Nədən başlamaq lazımdır? Haqlı sualdır. Hər hansı bir problemin düzgün həlli üçün məqsəd aydınlığı, konkret fəaliyyət proqramı olmalıdır. Bu tarixi qərarın həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan SSRİ Nazirlər sovetində dövlət komissiyası yaradılmalı, müvafiq proqram hazırlanmalı, Ali Sovet, Nazirlər Soveti və mərkəzi komitə birgə qanun verməlidir. Proqramda hansı tədbirlərin yerinə yetiriləcəyi, onların yerinə yetirilmə vaxtı göstərilməlidir. Bunun üçün məsul müəssisə və şəxslər, nəzarət formaları və s. öz əksini tapmalıdır. Bu proqramın yerinə yetirilməsi üçün tam mənəvi və maddi təminat olmalıdır. Belə proqramın olmaması üzündən idarə və müəssisələrin əksəriyyətində xüsusilə də rəhbər işçilərin ana dilini bilmədikləri, ona biganəlik, laqeydlilik göstərdikləri yerlərdə dilimizin rəsmi üslubu, kargüzarlıq işləri yarıtmaz haldadır. Respublikamızın daxilində yazışma işləri, rəsmi sənədlərin doldurulması ana dilində getmir. Müəssisələrin divarlarındakı sorğu, təlimat tipli yazılar, hətta, tövhələr, ana dilinə tərcümə edil-

məmiş, makinanın hərfləri dəyişdirilməmiş, poçt xidmətində və digər yerlərdə dil mühiti yaradılmamışdır.

Aparıcı: Yəhya müəllim, dilimizi öyrənmək istəyənlərin sayı günü-gündən artır. Aydın məsələdir ki, dil öyrənmək istəyən az vaxt sərf etməklə daha tez dili mənimsəməyə can atır. Şübhəsiz, burada fərdin yaşını, ümumi inkişaf səviyyəsini, başqa dilin fonetik, qrammatik, sintaktik və leksik xüsusiyyətlərinə nə dərəcədə yiyələnmək qabiliyyətini nəzərə almaq lazımdır. Mən hələ onu demirəm ki, uşaqlarımızın dilə olan marağının artması üçün dərslərimizin keyfiyyətli və məzmunlu olması çox vacibdir. Bununla bağlı dilimizi öyrənmək istəyənlərə tövsiyəiniz nədən ibarətdir?

Professor: Mən dərslərlə əlaqədar söz deməzdən əvvəl bir neçə məsələni izah etmək istəyirəm ki, Azərbaycan dili üzrə saysız-hesabsız tədqiqatlar aparılıb. Radio, televiziya və mətbuatda dilimiz geniş yayılır və cilalanır. Lakin bu sahədə məktəbin xidməti daha böyükdür. Məktəbdə dərslər Azərbaycan dilində olduğundan, bütün fənlər, hətta, sinifdən xaric tədbirlər də ona xidmət edir. Lakin ana dili dərslərinin bu sahədə xidməti əvəzsizdir.

Doğru qeyd edirsiniz. Bizim məktəbimizdə yalnız pedaqoji aləmi deyil, bütün xalqı narahat edən məsələ şagirdlərimizin müstəqil yaradıcı fəaliyyətinin olmamasıdır. Bunun səbəbini nədə görürəm. Əgər ibtidai sinif müəllimi uşağı aşağı siniflərdə fikrini müstəqil ifadə etməyi öyrətmirsə, sonralar ədəbiyyat müəllimi nə qədər bacarıqlı olarsa da bu sahədə mükəmməl əməli vərdişlər yarada bilməyəcək.

Aparıcı: Gizli deyildir ki, son dövrlərdə məktəblərimizdə dil və ədəbiyyatın tədrisi arzuolunan səviyyədən xeyli aşağıdır. Orta məktəbdə şagirdlərin ifadə və inşaları zəif olur, sərbəst düşüncə tərzini əsas götürülmür, yazı işləri öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb etmir, onların əksəriyyəti köçürmə olur. Uşaqlarımızı bu bələdan qurtarmaq üçün nə kimi tədbirlər görülməlidir?

Professor: Bu baxımdan məsələyə 2 cəhətdən yaxınlaşmaq lazımdır. Birinci, Azərbaycan dilini öyrənmək istəyən, öyrənməli olan yaşlı nəslə, yəni məktəblilər. Mən birinci yaşlı nəslə əlaqədar bir şey demək istəyirəm ki, çox sevindirirdim ki, keçən ildən başlayaraq bizim Azərbaycanın müxtəlif idarə və müəssisələrində ruslar, ukraynalılar və başqa millətlər üçün Azərbaycan dili kursları açılmışdır və bizim institutumuzun əməkdaşlarından bir neçəsi həmin kurslarda dərs deyirdi.

Aparıcı: Professor, Sizin bu "Ana dili" verilişinin məzmunu və formaca zənginləşməsi üçün arzu və təkliflərinizi bilmək maraqlı olardı.

Professor: Fasiləsiz təhsil konsepsiyasının layihəsi indi ümumxalq müzakirəsinə verilib. Bütün rayonlarda pedaqoji ictimaiyyət bu konsepsiyanın müzakirəsinə cəlb olunub. Konsepsiya ana dili tədrisi məsələlərinə çox ciddi yanaşır. Burada milli dilin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üzrə heç də təkdillilik istiqamətində deyil, ikidillilik şəraitində aparılması nəzərdə tutulub. Çünki təkdillilik bir çox hallarda milli dilin inkişafını ləngidə bilər. Bu baxımdan milli məktəblərdə rus dilinin təlimi, rus dili olan məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi demək olar ki, bərabərləşdirilib. Azərbaycan dilinin praktik istiqamətinə diqqətin artırılması problemi qarşıya qoyulub. Biz, adətən, məktəblərdə olanda belə bir şey hiss edirik ki, müəllimlər əsasən qrammatikanı öyrənməyə, tərifləri əzbərləməyə meyil göstərirlər. Gəlin, Azərbaycan dilini bütöv dil şəklində öyrədək. O təkcə qrammatikadan ibarət deyil. Onun fonetikasi, leksikasi və s. var.

Aparıcı: Müsahibəniz üçün Sizə təşəkkür edirəm.

Professor: Çox sağ olun.

Hörmətli radio dinləyiciləri, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Dilimizdə "birəm-birəm qar gəlir" ifadəsi çox geniş yayılmışdır. İndi sizə təqdim etdiyimiz bu qoşmada həmin ifadə işlənir. Gəlin, qoşmaya birlikdə qulaq asaq:

Ərzurumun gədiyinə varanda
Onda gördüm birəm-birəm qar gəlir.
Dedim, Kərəm, gəl bu yandan qayıdaq,
Gördüm xan oğludur, ona ar gəlir.
Qoşma hansı əsərdən götürülüb?

"Düzü düz, əyrini əyri" ifadəsi də çox geniş yayılmışdır. İndi sizə bir şeir parçasını təqdim edirik. Diqqətlə qulaq asın, şeirin müəllifinin kim olduğunu bizə yazıb göndərin:

Şairəm, çünki vəzifəm budur əşar yazım,
Gördüyüm nikü bədi eyləyim izhar, yazım,
Günü parlaq, günüzü ağ, gecəni tar yazım,
Pisi pis, əyrini əyri, düzü həmvar yazım,
Niyə bəs böylə bərdədirsən, o qara gözünü,
Yoxsa bu ayinədə əyri görürsən özünü...

Sizdən səbirsizliklə cavablar gözləyirik, əziz radio dinləyiciləri.

Verilişimiz sona çatdı, istəkli radio dinləyiciləri. Verilişimiz barədə təklif və arzularınızı bizə göndərməyi unutmayın. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 10-cu verilişi
(29.10.1989)**

Salam, hörmətli radio dinləyicilərimiz. Biz hər dəfə sizinlə efişdə görüşəndə ürəyimiz dağa döndür, fikirləşirik ki, dilimizin gözəlliyi və incəlikləri barədə, doğma Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi respublikamızda işlənməsinin daha geniş təbliği üçün bu radio tribunasından səmərəli istifadə etməliyik və buna da çalışırıq. Məşhur mütəfəkkirlərimizin, şair və yazıçılarımızın doğma dilimiz haqqında dediklərini yada salmağa imkanımız olur, bu dildə yaradılmış dastanlarımızdan, gəraylı və təcnislərimizdən, layla və bayatlarımızdan nümunələr gətirməklə sizi ana dilimizin şirin deyim üslubları və intonasiyası ilə tanış etməyə fürsət tapırıq. Respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərində keçirilən İran İslam respublikası istehlak malları sərğisinə gedəndə məni ən çox özünə cəlb edən Güney Azərbaycanın şirin ləhcələrində danışan gənc oğlan və qızların tərçüməçi ilə söhbətləri idi, burada rast gəldiyimiz saysız-hesabsız şəhər və yer adları ilə üzbuüz durmağımız idi, qanı bir, dili bir qardaş və bacılarımızla öz doğma dilimizdə ünsiyyətə girə bilməməyimiz idi. Özlüyümdə fikirləşirdim ki, ölkəmizdə gedən dərin demokratikləşmə, iki yerə parçalanmış xalqın uzun illər yasaq edilmiş görüşünə, yaxınlaşmasına, öz dilində hal-əhval tutmasına şərait yaradır. Mərhum şairimiz M.Şəhriyar bu görüşü çox arzulayırdı. Bir qulaq asın:

Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Bağlaşaydım dağdan axan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən,
Bir görəydim ayrılığı kim saldı?
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı?

Son zamanlar televiziya və radio proqramları o taydan olan qardaş və bacılarımızın şirin ləhcələrini olduğu kimi

əşitməyə imkan yaradır, onların danışığını bilavasitə dinləmək olur. Bizim dilimizdə olan yad təsiri hiss edə bildiyimiz kimi, onların da danışığının yad təsirlərə məruz qaldığını açıq-aydın müşahidə etmək olar. Elə buna görədir ki, dilimizin qurumunda bütün laylarda yad ünsürlərin şahidi oluruq. Lakin dil yaşayır, fəaliyyət göstərir, o taylı bu taylı azərbaycanlıların ünsiyyət tələbatını bütün qüdrətilə təmin edir. Biz sırf Təbriz ləhcəsində öz hicranına bürünmüş məşhur müğənni Y.Zurufçuya qulaq asmaqdan doymuruq, bizi kövrəldən onun səsindeki həzinliklə, nəğmələrinin dadı-duzu ilə bərabər, həm də dil birliyidir, doğma Azərbaycan dilimizdir.

Əziz dinləyicilər,verilişimizin növbəti səhifəsində “Kommunist” qəzetinin əməkdaşı, tanınmış jurnalist İlham Rəhimli ilə müsahibəni sizə təqdim edirik. Hamınıza bəllidir ki, İlhamın çalışdığı qəzet respublikamızda ən çox oxunan qəzetlərimizdəndir. Bu qəzet toxunduğu bütün məsələlərdə məlumatın obyektiv və məzmunlu olması ilə yanaşı, həm də bu məlumatın təmiz Azərbaycan dilində verilməsi üçün xeyli əmək sərf edir və sözün düzü, buna uğurla nail olur. Söz yox ki, “Kommunist”in əməkdaşlarının uğuru təkcə dilimiz haqqında vaxtaşırı materialların verilməsi ilə deyil, həm də qəzetin səhifələrində hansı üslub növünün seçilib-götürülməsi ilə bağlıdır. Qəzetin dilimiz haqqında çap etdiyi materiallar da çox ciddi maraq doğurur. Bütün bunlar İ.Rəhimlinin verilişimizə dəvət etməyimizin səbəblərini bir daha aydınlaşdırır.

İ.Rəhimli: Bəli, bizim qəzetin öz üslubu, öz dəsti-xətti var. Xüsusilə, dillə bağlı məsələlərə ciddi fikir veririk.

Aparıcı: “Ana dili” verilişinin məqsəd və məramı, yəqin ki, Sizə aydındır. Gələcək verilişlərimizi, fikrinizcə, hansı səpkidə aparsaq, daha səmərəli və daha maraqlı olar?

İ.Rəhimli: Sizin verilişiniz hamımızın ürəyincədir. Mən Sizə hər dəfə diqqətlə qulaq asıram. Tənqidi fikirləriniz

daha maraqlıdır. Çalışırıq ki, hər bir yazımız, hər bir məqaləmiz maraqla qarşılansın, dil baxımından canlı və səhsiz olsun.

Aparıcı: Bəzən elə ifadə və üslub çalarlığına rast gəlirik ki, bunlar, müəyyən mənada dilin normalarından kənara çıxır. Bir misal gətirim. Son zamanlar nədənsə ismi xəbərlə cümlələrdə mübtədadan sonra tire qoymaq dəb düşüb. Məncə, bu dilimizə yad bir orfoqrafiya qaydasının təsiri. Bunun qarşısını almaq üçün ciddi təbliğat aparırıq.

Aparıcı: İlham müəllim, Sizə yaradıcılıq uğurları arzulayırdıq. Sağ olun.

İndi də istəklə radio dinləyiciləri, görkəmli şairimiz S.Rüstəm xanlının hamımızın sevə-sevə oxuduğu "Ömür kitabı"ndan "Ana dili" haqqında söylədiyi kəlamları sizə təqdim edirik:

- Ana dili. Başımın üstündə səhər mehi əsdi. Anamın nəfəsidir deyəsən... Ana dilimizdə bir pıçıltıdır deyəsən...

Ana dili! Sən bu dünyamın şəkilsən. "Ana südümdən, dağ çiçəyindən". Savalanın qarından, çayların həvəsindən, başım üstündəki qartalların harayından, meşələrin xışıltısından, duman təmasından, şimşək çaxışından, torpaq ətrindən, yaz laylasından, ay işığından və uzaq ulduzların pıçıltısından yaranmışsan!

Dünyaya əkiz gəlmişik. Sənin mənə, mənim sənə bənzəyişimə tay bənzəyiş olmaz!... Elə bu parlaq, isti günəşimiz, ala buludlu səmamız, torpağımız, dağlarımız və dağların üstündəki ocaqlarımızla da əkizsən!... Yaşadısan ilk insanın da, ilk sevginin də!

Kənd içindəki o çinara bənzəyirsən – kökləri özündən qat-qat dərin. Kökünü arasam gündoğandan günbatana dolanmalıyam.

Yol üstündəki o bulağa da bənzəyirsən: torpağımızın və ruhumuzun ən dərin qatlarından qaynayıb gəlirsən.

Yamacda qıvrılan o şəhli cığıra da bənzəyirsən: qırıldı, itdi-batdı, sananların acığına, uzandıqca böyüyür, böyüdükcə uzanır, dünya boyu ən etibarlı bələdçim olursan!

Ana dili!... Min illəri o şölənən ocağımsan! Min illəri o üzündən işara-ışara gələn gözündə, qığılcımında elə bugünkü kimi almaz kəsərlisən. Bugünkü okean genişliyində elə min il əvvəlki kimi duru və safsan.

Ana dilim! Sənin tərifinin bundan gözəl vermək olarmı (söhbət N.Nərimanovun ana dili haqqında məşhur kəlamından gedir)? Ancaq bu tərif sən təkcə bizim öz dilimizdən eşitmisən? Tarixlər boyunca türk dillərinin, oğuz dilinin və bizim günlərdə Azərbaycan dili adlandırdığımız bu möcüzənin – sənin möcüzənin gözəlliyindən nə qədər danışılar? Səni allahların, göydən gələn kişilərin, işıqdan doğan adamların məqsəd dili, alpların, ərənlərin qəhrəman dili, bayrağın işığına dünyanı toplayanların fəhə dili, nəhayət, dünyanı dolaşan mühacirlərin didərgin dili adlandırırlar! Əmr etmək, hökm vermək üçün yaradılmış hakimiyyət, ordu, yürüş dili deyilərsənə! Şaman dualarında təbiətin, yerin-göyün səsisən! Qayaların üstündə qaya kimi sərt kimi bir millətin andısan! Dədə Qorqud boylarında dağlarımızın gül-çiçək dənizi kimi min rənglisən! Nəsiminin harayında üsyansan, ildırımsan! Füzulinin pıçıltısında dünyanın ən böyük yüküsen!..

Bölünməyən torpağım, əyilməyən bayrağım, ləkə götürməyən adımsan! Ana dilim!

İndi də verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Ev tapşırıqları səhifəsində sizə təqdim edəcəyimiz sözləri Azərbaycan dilində qarşılığını tapıb bizə göndərməyiniz xahiş olunur. Hə, indi də qələm-dəftər götürün və yazın:

Rayispolkom, raypo, rayzdravotdel, raypiştorq, RONO, avtobaza, zaqatovkontor, putyovka, skoraya pomoş, rayotdel miliçii, prokuratura, instruktur raykoma, zampredsedatel. Biz burada hazırda kənd və rayonlarımızda kütləvi şəkildə

işlənən sözlərin və söz birləşmələrinin yalnız bir qismini göstərdik. Sözlərin və söz birləşmələrinin dilimizdə qarşılığını tapıb bizə yazıb göndərərkən tez-tez rast gəldiyiniz və eşitdiyiniz bu cür ifadələri də yaddan çıxarmayın. Burada verilişimiz sona çatır, əziz radio dinləyiciləri. Verilişimiz haqqında təklif və rəylərinizi bizə göndərməyi unutmayın.

Diktor: "Ana dili" radio-jurnalı, dinlədiyiniz proqram belə adlanırdı. Verilişin müəllifi və aparıcısı professor F.Yadigardır.

"Ana dili"nin 11-ci verilişi **(10.11.1989)**

Salam, əziz dinləyicilər. "Ana dili" radio-jurnalı yenə də efirdədir.

Fərəhlə qeyd etməliyik ki, indi Azərbaycan dilinin işlək dairəsi günbəgün artır. Verilişimizə gələn məktublarda dinləyicilərimiz konkret misallar gətirməklə ana dilimizin işlək dairəsinin genişləndiyini bildirir, idarə və müəssisələrdə sənədləşmə və yazışmaların Azərbaycan dilinə keçirildiyindən söhbət açılır. Bu gün hər bir azərbaycanlıyı düşündürən məsələ Azərbaycan dilinin təmizliyini qorumaq, onun funksional çəkisini artırmaq və real ünsiyyət vasitəsi kimi işlənməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Biz istiqaməti elə götürməliyik ki, dilimizin dünəni də yaddan çıxmasın, dünənə söykənən bu günümüz də, habelə dilimizin sabahını da əhatə edən bütün məsələlər geniş müzakirə obyektinə çevrilsin. İndi dilimiz haqqında gəlişi gözəl sözlər söyləmək vaxtı keçib, indi, necə deyirlər, qollarımızı çırmaııb əməli işlə məşğul olmaq lazımdır. Hazırda bütün dil təşəbbüslərinin boynuna böyük yük düşür. Ölkədə gedən yenidənqurma bizə imkan verir ki, əvvəllər yasaq edilmiş məsələləri tam ciddiyyəti ilə qoruyub həll edə bilək. Mütəxəssislərin fikrincə, indi cəsarətli addımlar atmasaq, bu yaxınlarda yüksək səviyyədə dilimizin işlək dairəsinin genişləndirilməsinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında qərar konkret tədbirlər planı şəklində hazırlanaraq həyata keçirilməsə, bu qərar elə kağız üzərində qalar, illər keçər, biz yenə də dilimiz haqqında qərar qəbul etməli olarıq. O zaman aydın olar ki, biz çox şey itirmişik, ancaq bir qədər tələbkər və diqqətli olsaydıq, çox şeyi qoruyub saxlaya bilərdik.

Bu yaxınlarda şahidi olduğum bir hadisəni burada yada salmamaq olmur. Məişətdə işlənən texniki avadanlığın təmiri idarələrindən birinə yolum düşmüşdü. İçəri daxil olan kimi

divarlardakı elanlar və təlimat xarakterli yazılar diqqətimi cəlb etdi. Soruşdum ki, bunları ana dilində yazmaq olmazdı? İdarədə sifariş qəbul edən bir gənc cavabında dedi ki, bunu direktor bilər. Tənbəllik eləməyib girdim müdirin otağına. Soruşanda ki, məgər bu nümunələri və təlimatdan çıxarışları Azərbaycan dilində yazıb yapışdırmaq olmazdı? Cavabında nə desə yaxşıdır: "Bunun üçün gərək baş idarədən göstəriş verilsin". Daha deməyə sözlüm qalmadı. Öz-özümə fikirləşdim: Görəsən bu göstəriş verənin özü azərbaycanlı deyildir? Məgər mənim müraciət etdiyim balaca müdir bilmir ki, bu, əslində suala cavabdan boyun qaçırmaqdır? O mənim ciddiləşdiyimi görüb, başladı ki, vallah bunları öz cibimizdən pul verib yazdırırıq, bizim elə bir ştatımız yoxdur ki, bunları Azərbaycan dilində tərtib edib yazsın. Əcəb məntiqlidir?! Yazını pul verib başqa dildə yazdırmaq olar, ancaq onu ana dilində yazdırmaq üçün ştatlı işçi lazımdır. Necə deyərlər, artıq izaha ehtiyac yoxdur. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, əslində dilimizə yabançı münasibətin kökünü əksər hallarda özümüzə axtarmalıyıq.

Dinləyicilərimizin istək və arzusunu nəzərə alaraq xalq şairi B.Vahabzadəni verilişimizə dəvət etmişik. İstəkli dinləyicilər, indi xalq şairi B.Vahabzadə ilə müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Bəxtiyar müəllim, artıq 2-ci dəfədir ki, "Ana dili" verilişi respublika radiosunun birinci proqramında efirdə səslənir. Ötən verilişimizdə Sizin yaradıcılığınızdan da istifadə etmişik, "Riyarkar" şeirinizi efirdə səsləndirmişik. Başa düşürük ki, Siz bizim bu verilişimizdə lap əvvəldən iştirak etməliyidiniz. Aldığımız dinləyici məktublarında Sizin bu verilişə dəvət olunmağınızı arzulayanlar çoxdur. Fərsət düşüb, Sizi verilişimizə dəvət etmişik. Söhbətimiz bütün yaradıcılığınız boyu vəsif etdiyiniz ana dili, onun bu günü və gələcəyilə bağlıdır. Bütün bunlar haqqında dinləyicilərimizə nə demək istərdiniz?

B.Vahabzadə:

Sən gözlərə görünməyən bir təlsən ki,
Yol açmışan keçmişimdən gələcəyə.
Ana yurdum, öz ruhunu keçirirsən
Bu nəsilədən o nəsilə,
Bu ürəkdən o ürəyə.

Aparıcı: Əziz dinləyicilər, Siz yaqın ki, bu səsi tanıdınız. Sizin arzu və istəklərinizi nəzərə alaraq, görkəmli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadəni verilişimizə dəvət etmişik. Artıq bir neçə ildir ki, ana dili efirdə səslənir. Ayda 2 dəfə bu veriliş efirə çıxır. Əvvəlki verilişimizdə biz Sizin yaradıcılığınızdan geniş şəkildə istifadə etmişik. Şeirlərinizdən parçalar, nümunələr veririk, dinləyicilərimizdən çoxlu məktub alırıq. Bu məktublarda dinləyicilərimiz çox xahiş eləyirlər ki, görkəmli şairimiz Vahabzadəni studiyamıza dəvət eləyək və bütün bunları nəzərə alaraq, biz Sizi «Ana dili» verilişinə dəvət etmişik. Söhbətimiz ana dilimiz haqqında, ana dilimizin bugünkü vəziyyəti, onun gələcəyi, ümumiyyətlə, dövlət dili kimi işlənməsi məsələlərindən gedəcək. Bu barədə Sizin fikrinizi bilmək istərdik.

Bəxtiyar Vahabzadə: Azərbaycanda hamı çox gözəl bilir ki, əlimə qələm alan gündən bu günə qədər ana dili uğrunda mübarizə aparmışam. Günü bu gün də mübarizəm davam eləyir. Çox təəssüf ki, ana dili lazımı səviyyədə işlənmir, dövlət idarələrində çox ləng gedir. Çünki buna qarşı çox böyük müqavimət var. Mən açıq deyirəm, müqavimət o adamlar tərəfindəndir ki, o adamların adı, yalnız adı azərbaycanlıdır. Varlığı, psixologiyası, təbiəti başdan-başa qeyri-millətə mənsubdur. Ruh başqadır, ana dilində təhsil almayıb, ana dilində danışmayıb, evində ana dilində söhbət etməyib və bu yolla gəlib çıxıb vəziyyətə. Sən belə adamdan vətənpərvərlikmi gözləyirən? Belə adam ana dilinin, Azərbaycan dilinin işlədilməsinə mane olmayacaqmı? Mane olacaq, əngəl törədəcək. O cür adamlar ki, öz ana dilini bilmir, başqa dili yaxşı bilməyilə fəxr eləyir, onlar

Azərbaycan dilinin düşmənləridir. Azərbaycanda, Bakıda qeyri-millətlərin nümayəndələri indi, son zamanlarda Azərbaycan dilini öyrənmək istəyirlər. Amma, qorx özününkünün əlindən, qorx özününkündən. Çünki onların adı azərbaycanlıdır. Onlar Azərbaycan dilinin əleyhinə gedəndə qorxmurlar. Çünki özləri də azərbaycanlıdır. Qorxmurlar, millətçilikdən, ondan sonra başqa damğalardan qorxmurlar, ona görə cəsarətlə mübarizə aparırlar Azərbaycan dilinin əleyhinə. Mən bunları manqurt adlandırırdım. Başları, beyinləri yeyilmiş, öz millətinin, öz xalqının, öz vətəninin düşməni olan, vətəninin xeyrindən istifadə eləyən, şərinə şərik olmayan manqurtlardır. Mən 40 illik mübarizəmdə həmişə belələrinə rast gəlmişəm, həmişə belələrilə mübarizə aparmışam və həmişə zərbəni də belələrindən görmüşəm. Bu məsələlər meydana çıxanda məni rəsmi dairələr çağırırdı və mənə dedilər ki, Azərbaycan dilinin dövlət idarələrində işlədilməsi barədə məsələ qaldırıb və burada Sən bizə köməkçi olmalısən. Mən Sizə deyim ki, bəzi hallarda bunu müəyyən adamların adına bağlayırlar. Bu belə deyil. Bütün belədir, bütün ümumittifaqda. Yenidənqurma ilə, aşkarlıqla əlaqədar maraq – hər respublikanın öz dili məsələsi meydana çıxdı. Burada mənim, sənin, o birisinin fəaliyyəti yoxdur. Bu, inanın, bizim dövlətimizin, partiyamızın siyasətidir. Bu vaxta qədər olan səhvlərə qarşı çıxmaqdır. Bu vaxta qədər ana dilində danışan adama geridə qalmış adam kimi baxırdılar, ondan sonra savadsız adam kimi baxırdılar.

Aparıcı: Hörmətli Bəxtiyar müəllim, hazırda dilimizə maraq son dərəcə artmışdır. Şükür olsun ki, o günü gördük ki, parlamentimizdə öz doğma dilimiz bütün gücü və qüdrətilə səslənir. Siz və Sizin kimi xalqa bağlı və xalqdan ilhamlanan sənətkarlar bunu çoxdan arzu edirdilər. O da aydındır ki, bu gün həyatımızda baş verən köklü dəyişikliklərdən ibrət dərsi götürmək istəyənlər hələ də aramızda vardır. Ən acınacaqlısı isə budur ki, yüksək vəzifədə çalışanlar arasında belələrinə

daha tez-tez rast gəlmək olur. Sizcə, onlara necə təsir göstərmək olar ki, onlar buna son qoysunlar?

B.Vahabzadə: Mən bir qərar layihəsi hazırlamışam, təxminən 17 səhifədən ibarət. Çox təəssüf ki, bunun üzərində çox iş getdi və belə aydın oldu ki, mənim bu qərar layihəm bəyənilmədi və özləri bir qərar layihəsi çıxartdılar 6 səhifədən ibarət, onu da mənə göndərdilər. Mən də oxudum, qəti surətdə etirazımı bildirdim. Çünki bu qərar layihəsi ki, çap olunub, burada qoşadillilik məsələsi qoyulur. Mən buna etiraz eləmirəm. Mən özüm də bu barədə məqalə yazmışdım. Yəni qoşadilliliyi belə başa düşmək lazımdır. Respublikamızın daxilində bütün kargüzarlıq işləri ana dilində, yəni Azərbaycan dilində aparılmalıdır. Amma başqa respublikalarla və Moskva ilə yazışmalarımız rus dilində olmalıdır. Mən qoşadilliliyi bu şəkildə başa düşürəm. Amma bizdə çap olunan qanun layihəsində, hətta respublikada da rus dilində ünsiyyət təbliğ olunur.

Aparıcı: Şair dediklərini "Ana dili" şeirində çox gözəl göstərib. Şeirdə dərin ictimai mənə səliqə ifadələrlə, sözlərin qeyri-adi, lakin poeziyamızın tələbinə uyğun düzülüşü ilə çox dolğun, həm də həddindən artıq təsirli verilib. Gəlin həmin şeirə birlikdə qulaq asağ.

Ana dili /B.Vahabzadə/

Dil açanda ilk dəfə "ana" söyləyirik biz,
"Ana dili" adlanan bizim ilk dərsliyimiz.
İlk mahnımız –laylanı anamız öz sūdüyü
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.
Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.
Bizim uca dağların sonsuz əzəmətindən,
Yatağına sığmayan çayların hiddətindən,

Bu torpaqdan, bu yerdən,
Elin bağından qopan yanıqlı nəğmələrdən,
Güllərin rənglərindən, çiçəklərin iyindən,
Mil düzünün, Muğanın sonsuz genişliyindən,
Ağsaçlı babaların əqlindən, kamalından,
Düşmənin üstünə cuman o Qıratın nalından
Qopan səsdən yarandın.
Sən xalqımın aldığı ilk nəfəsdən yarandın.
Ana dilim, səndədir xalqın əqli, hikməti,
Ərəb oğlu Məcnunun dərdi səndə dil açmış.
Ürəklərə yol açan Füzulinin sənəti,
Ey dilim qüdrətinlə dünyalara yol açmış.
Səndə mənim xalqımın qəhrəmanlıqla dolu
Tərxibi varaqlanır,
Səndə neçə min illik mənim mədəniyyətim
Şan-şöhrətim saxlanır
Mənim adım sanımsan,
Namusum vicdanımsan!

Millətlərə, xalqlara, xalqımızın adından,
Məhəbbət dastanları yaradıldı bu dildə.
Moskvada Puşkinə heykəl qoyulan zaman,
Ona abidə qoydu bu dildə Şirvani də.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır; onu gözlərimiztək
Qoruyub nəsilərə biz də hədiyyə verək!
Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
Fəsonlu ədəbazarlar,
Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.
Bunlar qoy mənim olsun,
Ancaq vətən çörəyi sizlərə haram olsun.

Aparıcı: Şair B.Vahabzadəni "Ana dili" verilişinə
vaxtaşırı dəvət edək, ondan dillə bağlı yeni şeirlərindən, heç
olmasa, birini oxumasını xahiş edək.

B.Vahabzadə:

Hər millətin
Ən qiymətli sərvətidir ana dili.
Övladların yer üzündə səpələnsə,
Pərən-pərən düşənlərin
Vəhdətidir ana dili.
Bu dünyanın
Hansı uzaq bucağında səslənərsə,
O bucağı mənim üçün
əzizlədən ana dilim.
Qüdrəti də Vətən edən ana dilim
Sözlərinin nəğməsində
Ruhumuzu cingildədən ana dilim!
Mənim ana Vətənimin
Bütün oğul-qızlarıyla
Qohum edən ana dilim!
Sən gözlərə görünməyən
Bir təlsən ki,
Yol açmışsan keçmişdən gələcəyə.
Ana yurdun öz ruhunu
Keçirirsən-
Bu nəsilədən o nəsilə,
Bu ürəkdən o ürəyə.
Öz dərdimi, sevincimi
Dodağımda çağladanım,
Mənim ana vətənimə,
Bu günümü
Sabahıma, dünənimə bağladanım.
Ey səsimə səs verənim,
Sən ey mənim varlığımı
Yer üzünə göstərənim.

Ey şərəfim, ey bayrağım,
Ey "Anamın kitabı"nda adı qalan
Doğma ikən, ögey olan
Sinə dağım.
Xətəinin qılıncında,
Füzulinin qəzəlində
Bütövlənib ovxalanan söz kəsərim,
Dağlarımdan
Damcı-damcı sızıb gələn öz əsərim.

Aparıcı: Sizi narahat etdik, Sizi işinizdən ayırdıq. Maraqlı söhbətiniz üçün bütün dinləyicilərimiz adından və öz adı-mızdan Sizə təşəkkürümüzü bildirib, sənət uğurları diləyirik.

B.Vahabzadə: Sağ olun!

Aparıcı: Verilişimizin növbəti səhifəsində jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısını sizə təqdim edirik (lent yazısı efrdə səslənir).

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, indicə qulaq asdığınız bu lent yazısında eşitdiniz ki, Oleq milliyətçə rus olsa da, o azərbaycanca, demək olar ki, səhsiz danışır. Bu faktın özü bir daha sübut edir ki, dil öyrənmək üçün həvəs, bir də maraq lazımdır, ən əsası isə odur ki, ətrafdakılara rəğbətlə yanaşsın. Onda Oleq kimi Azərbaycan dilini çox rahat və asan öyrənmək olar.

Verilişimizin ev tapşırığı səhifəsində siz Aşıq Ələsgərin "Çata-çat" təcəsisinə qulaq asa bilərsiniz. Aşıq bu təcnisdə sözlərin qeyri-adi seçimindən, hər şeydən öncə, dilimizdəki sait və samitlərin nadir sayılan elə ardıcılığından istifadə etmişdir ki, bu şeirin ümumi mənasına və ahənginə nəinki pis təsir etməmiş, həm də bu son dərəcə maraqlı bir şeir nüminəsi olmaqla ustad sənətkarın adını yüksəklərə qaldırmışdır. İndi həmin təcnisə qulaq asın və onun, əsasən, hansı məziyyətlə ədəbiyyatımıza daxil olduğunu bizə yazıb göndərin.

El yeridi, yalqız qaldıq səhrada,
Çək əstərin, çal çatığın çata-çat!
Hərcayilər səni saldı irəğa,
Həsət əlin yar əlinə çata-çat.

Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara,
Sağ dəstinlə ağ kağıza yaz qara,
Əsər yellər, qəhr eləyər yaz qara,
Daşar çaylar gələr daşlar çata-çat.

İstəkli dinləyicilər, bu verilişimiz də beləcə sona çatdı. Sizə dilimiz kimi çeviklik, saflıq, lətifələrimizdəki kimi dərin müdriklik və xoş təbəssüm arzulayırıq. Təklif və rəylərinizi səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

“Ana dili”nin 12-ci verilişi (10.12.1989)

Aparıcı: Salam, xoş gördük sizi, istəli radio dinləyiciləri.

“Ana dili” radio-jurnalı. İndi qulaq asacağınız veriliş belə adlanır. Verilişi aparır prof. F.Yadigar.

Aparıcı: Əziz dinləyicilər, verilişimizin ilk səhifəsində aldığımız məktublar əsasında hazırladığımız bir məqaləni Sizə təqdim edirik. Dinləyicilərimiz çox haqlı olaraq bildirlər ki, Azərbaycan dilinə artan maraq dil müəllimlərindən, alim, şair və jurnalistlərdən daha diqqətli olmağı tələb edir. Dilimizin bədii və ədəbi üslub laylarının getdikcə zənginləşməsi, cilalanması və daha geniş işlək dairəsi kəsb etməsi bugünkü həyatımızda açıq aydın hiss olunur. Biz hər gün yeni və ürəyayatan, qulağı oxşayan ifadələrə və deyim formalarına rast gəlirik. Bəzən belə ifadələrə və deyim tərzlərinə ilk dəfə rast gəlirik, lakin sonralar onlar ümumişlək xarakter kəsb edir, bütün xalq tərəfindən həvəslə qəbul edilərək işlənir. Son zamanlar yenidənqurma və aşkarlıq sözlərilə birləşmədə nə qədər yeni deyim tərzlərinin meydana gəlməsinin şahidi olmuşuq. Ancaq bu ifadələrin heç də hamısı dilə gəlmir, bəzən hər hansı bir söz birçə dəfə kim tərəfindənsə işlənir və elə bununla da belə ifadələrin “kitabı bağlanır”. Məsələn, bir neçə vaxt bundan əvvəl mətbuatda rus dilində yazılmış məqalələrin azərbaycana çevrilməsi zamanı hərfi tərcümədən çıxış edərək dilimizdə belə bir ifadə işlətmişdirlər: “Meşə arxasından adam görməmək”. İfadənin dilimizə və düşüncə tərzimizə tam yad olduğunu sübut etməyə ehtiyac qalmır. Bax, belə yad səslənmədən uzaq olmaq lazımdır. Bunu bizdən dilimizin təmizliyi keşiyində duran xalqımız tələb edir.

Dilimizə gələn yeni ifadələrin çoxu xalq dilinin, dialekt və şivələrimizin payına düşür. Lakin burada biz son dərəcə ehtiyatlı olmalı, yerli-yersiz kəlmələrə qarşı laqeydlik

göstərməməliyik. Başqa sözlə, hamı tərəfindən qəbul olunmuş söz, ifadə və deyim formalarını işlətməliyik, çünki bu bizim qürurla adını çəkə biləcəyimiz təbii qaynaqlarımdandır. Lakin bununla belə, heç cür dözmək olmaz ki, bəzən novatorçuluq xatirinə adlı-sanlı ziyalımız, yazıçı və şairimiz həddindən artıq dialektimizə yuvarlanır, danışığında və ya yazısında ehtiyac olmadan külli miqdarda dialekt, şivə və ləhcə sözləri işlədir, öz dialektinin təsirinə qapılaraq tələffüz edir, bununla da dilimizin bütövlüyünə, möhtəşəmliyinə, ümumxalq səviyyəsində durumuna xələl gətirmiş olurlar. Misallar kifayət qədərdir. Düzdür, bəzən obrazın professional, sosial və mədəni səviyyəsini daha qabarıq şəkildə nəzərə çatdırmaq üçün onu öz dialektində danışdırırlar. Şübhəsiz, bu bir üslubi priyomdur və bundan istifadə etməyi heç kəs qadağan edə bilməz. Ancaq bir şair və ya yazıçı, müəllim və ya həkim müəyyən bir auditoriya qarşısında çıxış edərkən öz şivəsinin fonetik və leksik, hətta bəzən bütöv intonasiya təsirindən xilas ola bilmirsə, onun çıxışının publisistik dəyəri də çox aşağı olacaqdır. Qazax rayonu Xanbəci natamam orta məktəbinin dil və ədəbiyyat fənnləri üzrə baş müəllim Nərgiz xanım İsmayılova 38 illik müəllimlik fəaliyyətində ədəbi dil normasından yayınmalara qarşı həmişə mübarizə apardığından söhbət açaraq bizə göndərdiyi məktubu belə tamamlayır: “Hər şeydən əvvəl, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi özü düzgün və səlis, anlaşılıq dildə, həm də şagirdlərin yaş və bilik səviyyələrinə uyğun danışmalıdır. Dolaşq fikir söyləyənlər, ədəbi dilin qayda-qanunlarına riayət etməyən müəllim şagirdlərdə ana dilinə maraq oyada bilməz”. Müəllimin natiqlik nümunəsi olmasından danışan Nərgiz xanım sözüünə davam edərək yazır: “Elə dil və ədəbiyyat müəllimləri var ki, onların danışığı nöqsanlıdır, yerli şivələrə məxsus danışığından, əl çəkmirlər”. Tamamilə düzgün iraddır. Doğrudan da, bu cür yayınmalara dil və ədəbiyyat müəllimi öz danışığında və yazısında yol verməməlidir. Müəllimlik sahəsində böyük iş təcrübəsi olan Nərgiz xanım bu

vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün çox doğru tövsiyələr verir və göstərir ki, bütün dil və ədəbiyyat mütəllimləri metodik ədəbiyyatı müntəzəm oxuyub öyrənməli, elmi və nəzəri biliklərini artırmağa səy göstərməli, ən mütərəqqi üsullardan istifadə edərək doğma dilimizi balalarımıza seva-sevə və ürəkdən tədris etməlidirlər. Çox gözəl tövsiyələrdir və Nərgiz xanıma bu tövsiyələr üçün təşəkkürlər edib ona bu çətin işdə uğurlar arzulayırdıq. Əli Bayramlı şəhərində Rəsmiyyə Babalıyeva da çox düzgün olaraq göstərir ki, dilimizin kasıblığından şikayət edənlər, ondakı əzəməti duymaq istəyənlər xalq yaradıcılığına, şair və yazıçılarımızın xalqın ürəyinə çoxdan yol tapmış sənət incilərinə, söz dünyasına, dastanlara müraciət etsinlər, onda görürlər ki, bizim dilimiz nə qədər zəngin və intəhasızdır. Əziz dinləyicilər, gəlin birlikdə Nərgiz xanıma da, Rəsmiyyə xanıma da və digər məktubla bizə müraciət edənlərin hamısına təşəkkürümüzü bildirək.

Verilişimizin qonaqları səhifəsində görkəmli şairimiz və alimimiz Qasım Qasımzadə ilə müsabiqəni sizə təqdim edirik:

Aparıcı: Qasım müəllim, yaqın ki, "Ana dili" verilişinə vaxtaşırı qulaq asırsınız. Bu veriliş vasitəsilə geniş dinləyici auditoriyasına nə demək istərdiniz?

Qasım Qasımzadə: Mən sizin bu verilişinizə diqqətlə qulaq asıram. Çox gərəkli bir işə başlamısınız. Bu layihənin ideya müəlliflərinə, redaksiya heyətinin üzvlərinə, şəxsən Sizə, hörmətli Fəxrəddin müəllim, bu çətin işinizdə uğurlar arzulayıram. İnanıram ki, verilişiniz dilimizin daha kəsərli olması və geniş işlənməsinə ciddi köməklik göstərəcəkdir.

Aparıcı: Dilimizin işlək dairəsini genişləndirmək haqqında son dövrlərdə gedən söz-söhbətlərə münasibətinizi bildirmək istərdik, respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında qəbul olunmuş qərardan keçən dövrdə görülməli işlər və həyata keçirilən tədbirlər Sizi bir şair və alim kimi təmin edirmi? Daha doğrusu,

respublikamızda bu sahədə dönüş varmı? Sizcə hansı işləri birinci növbədə həyata keçirmək lazımdır?

Qasım Qasımzadə: Şəxsən mən son dövrlərdə dilimizə yetirilən bu diqqəti alqışlayıram. Respublikamızda istər mətbuatda, istərsə də elmi-kütləvi nəşrlərdə dilimizin rəvanlığına, axıcılığına önəm verilməli, hər cür yayınmaların qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır, lazım gələrsə, günahkar tapılıb cəzalandırılmalıdır.

Aparıcı: Dilimizin rəvanlığını və ahəngdarlığını duymayan şair xalqın sevimlisi ola bilməz, belə adam xalqın ürəyinə çətin yol tapar. Bir şair kimi, Siz söz üzərində necə işləyirsiniz, başqa sözlə desək, Sizi mövzu seçimi və ya uyarlı söz seçimi daha çox axtarırlar? Çəkirmə?

Qasım Qasımzadə: Şairin bir qəlbi, duyğusu, bir qələmi, bir də sözü var. Əlbəttə, dili duymayandan şair olmaz. Mən özüm bir şeirimizin üzərində uzun müddət işləyirəm, qafiyəsi, ritmi və söz seçimi xoşuma gələndə həmin şeiri çapa verirəm.

Aparıcı: Azərbaycan dilini bilməyən azərbaycanlılara və digər tərəfdən dilimizi öyrənməyə həvəs göstərən başqa millətlərin nümayəndələrinə məsləhət və tövsiyələriniz?

Qasım Qasımzadə: Mənim məsləhətim budur ki, Respublikanın bütün vətəndaşları Azərbaycan dilini bilməlidir. Bu məsələyə laqeyd yanaşmaq olmaz. Bu, insanın daxili tələbatına çevrilməlidir.

Aparıcı: Maraqlı müsahibə üçün Sizə çox sağ olun deyirik və bütün dinləyicilərimiz adından Sizə yeni yaradıcılıq uğurları diləyirik.

Qasım Qasımzadə: Sağ olun.

Verilişimizin növbəti səhifəsi Azərbaycan dilinin idarə və müəssisələrdə işlənməsi vəziyyətinə həsr olunmuşdur. Bu məqsədlə biz Azərbaycan Respublikası Korlar Cəmiyyətində olduq və cəmiyyətin idarə heyətinin sədri filologiya elmləri namizədi Arif Zeynalovla görüşdük. İndi Arif müəllimlə söhbətimizin lent yazısını sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Arif müəllim eşitmişik ki, Sizin rəhbərlik etdiyiniz çoxminli kollektiv öz fəaliyyətində çoxdandır ki, Azərbaycan dilindən dövlət dili kimi istifadə edir. Bunu necə başa düşmək olar?

A.Zeynalov: Düz buyurursunuz. Bilirsiniz ki, bizdə əsasən, gözdən əlillər çalışır. Bunların da çoxu azərbaycanlılardır. Vəzifə tutan digər millətlərin nümayəndələri çox böyük həvəslə bizim dilimizdə danışmağı və yazmağı bacarırlar.

Aparıcı: Göstəriş, sərəncam, əmr və digər yazışmaları və sənədləşmə işlərini Siz Azərbaycan dilində aparanda hansı cəhətləri əsas götürmüşünüz? Bu işdə kollektivin rəyi əsas götürülüb yoxsa inzibati-amiranəlik üsulu üstünlük qazanıb?

A.Zeynalov: Rəsmi sənədləşmə bizdə Azərbaycan aparılır. Heç bir inzibati-amiranəlik üsulundan söhbət gedə bilməz. Bizdə belə qəbul edilib.

Aparıcı: Arif müəllim, dinləyicilərimizə məlumdur ki, Siz bir neçə dil bilirsiniz. Ən mühüm odur ki, Siz ingilis dili mütəxəssissiniz və ingilis ədəbiyyatından namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişiniz, o da məlumdur ki, bir zaman bu ixtisasdan Xarici Dillər İnstitutunda mühazirələri ingiliscə oxuyurdunuz. Sizcə, tam mənada iki dildə danışmaq nə qədər düzgündür?

A.Zeynalov: Düz deyirsiniz. Tam mənada iki dildə danışmaq mümkün deyil. Hər dəfə bir dil o birisinə üstün gəlir. O, danışmaq məqamından, kiminlə danışmağından asılıdır.

Aparıcı: Sizin dil öyrənmədə zəngin təcrübəniz var. Dil öyrənmək arzusunda olanlara, xüsusilə, Azərbaycan dilini qeyri-ana dili kimi öyrənmək istəyənlərə hansı məsləhətləri vermək istərdiniz?

A.Zeynalov: Mən uşaqlıqdan bir neçə dil mühitində böyümüşəm. İki cür dil öyrənmək var: 1) spontan; 2) şüurlu şəkildə.

Aparıcı: Arif müəllim, Sizin səviyyədə olan müəssisə rəhbərlərinin bəziləri Azərbaycan dilini pis bilir. Digər

tərəfdən, belələri rəhbəri olduqları idarələrdə kargüzarlıq işlərinin Azərbaycan dilində aparılmasına müxtəlif bəhanələr gətirərək mane olurlar. Sizin fikrinizcə, idarə və təşkilatlarımızda, nazirlik və digər müəssisələrdə bütün istehsal sahələrinin Azərbaycan dilində aparılmasına əngəl törədə bilən elə bir obyektiv amil varmı?

A.Zeynalov: Əngəl törədən amil rəhbərin vətənpərvər olması, öz xalqını və öz dilini sevməsidir. Mən burada başqa amil görmürəm.

Aparıcı: Sizə başladığımız xeyirxah işdə uğurlar arzulayıyıq.

Hörmətli dinləyicilər, doğma dilimizə həvəs get-gedə artır, onu öyrənmək istəyənlərin sayı günbəgün çoxalır. Jurnalist Tahir Paşanın hazırladığı reportaja qulaq asanda siz bunun şahidi olacaqsınız. Gəlin, indi həmin reportaja birlikdə qulaq asaq.

(Reportaj səsləndirilir).

Əziz dinləyicilər, dilimizin şeirə yatımlığını biz böyük şairimizin əsərlərində dönsə-dönsə eşitmişik, onun şahidi olmuşuq. Ulu şairimiz M.Ə.Sabirin digər şeirləri kimi "Cütcü" şeiri də oynaq, çevik, lakin olduqca sadə bir dildə yazılmışdır. İndiki yaşlı nəslin arasında az adam tapılır ki, böyük şairimizin "Cütcü" şeirini əzbər bilməsin. Verilişimizin ev tapşırığı səhifəsində həmin şeiri sizə təqdim etməklə sual vermək istəyirik. Bu şeirin yadda qalan cəhəti, onun dil baxımından şirinliyini siz nədə görürsünüz. Buyurun, qulaq asın.

Cütcü /M.Ə.Sabir/

Çıxdı günəş, doğdu cahan nur ilə,
Cütcü sürür tarlada cüt şur ilə,
Atlar, öküzlər kotana güc verir,
Gah yürüyür, gah yığılır, gah durur.
Cütcü batıb qan-tərə yer şumlayır,
Şumladığı tarlasını tumlayır.

Olsa da artıq nə qədər zəhməti
İşləməyə var o qədər qeyrəti.
Çünki bilir rahat əziyyətdədir,
Şad yaşamaq səydə, qeyrətdədir.
İndi əgərçi ona zəhmət olar,
Qışda əyali, özü rahat bular:
Cəm edəcək tarlasının hasilin,
Bəsləyəcək ailəsin, həm elin.

İstəkli dinləyicilər, sualı bir daha təkrar edirəm: şeirin axıcılığı və ahəngdarlığı nədədir? Sualımıza cavablarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Unutmayın ki, dolğun, maraqlı və sərbəst cavab göndərənləri Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun Respublika Radio və Televiziya Komitəsi ilə birlikdə təsis etdiyi mükafat gözləyir.

Verilişimiz burdaca sona çatır, istəkli radio dinləyiciləri. Sizdən verilişimiz haqda təklif və rəylər gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

"Ana dili"nin 13-cü verilişi (12.01.1990)

Aparıcı: Salam, xoş gördük sizi, istəkli dilsevərlər və hörmətli radio dinləyiciləri.

Diktor: Verilişi f.e.d., prof. F.Yadigar aparır.

Aparıcı: Ötən dəfəki verilişimizdən bir aydan iki-üç gün çox keçib. 1990-cı ildə bu bizim ilk görüşümüzdür. Elə ona görə də hamınızın - bizə qulaq asan bütün dinləyicilərimizin yeni ilini ürəkdən təbrik edirik. Ümidvarıq ki, ağ at üstündə gələn 90-cı il sizin hamınıza, bütün xalqımıza rahatlıq və dinclik gətirəcək, iki ilə yaxındır ki, davam edən torpaq və vətən hissləri ilə bağlı nigaraneçliyə son qoyacaq. Respublikamızın siyasi yetkinliyi və iqtisadi suverenliyinə doğru inamlı addımlar atmağımız üçün sınaq ili olacaqdır. Bu il biz bütün qüvvələrimizi cəmləşdirib, tariximizin və mədəniyyətimizin daha dərinədən öyrənilməsinə yönəlməli, bu sahədəki uğurlarımızı bütün dünyaya tanıtmalıyıq. Doğma ana dilimizin dövlət dili kimi işlənməsi yolunda yorulmadan çalışmalıyıq. Adət belədir ki, illərin qovuşuğunda adam çevrilib geriyyə bir nəzər salır, bütün fəaliyyətini saf-çürük edir, yaxşı əməllərinə sevinir, pisi isə bir daha yaxına buraxmayacağına söz verir. Ötən 1989-cu il, əziz dinləyicilər, bizim üçün onunla yaddaqalandır ki, bizim "Ana dili" verilişi bu ildə yaranıb, ilk kövrək addımlarını ataraq nə az, nə çox, düz on iki dəfə sizinlə görüşə gəlib, bütün xalqımızı narahat edən məsələlərə dair öz münasibətini bildirib, dilimiz haqda mütəfəkkirlərimizin, şair və yazıçılarımızın söz xəzinələrindən sizə töhvələr təqdim edib, görkəmli şair, alim və yazıçılarımızla sizi efişdə görüşdürə bilib. Ötən ildə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi fəaliyyətinin daha da artırılması haqda qanun təsdiq olundu, onun dövlət dili kimi işlənməsini təmin etmək haqda respublikada qərar verildi. Biz sözlə, yola saldıığımız 1989-cu il dilimiz üçün heç də pis olmamışdır, onun sosial bazası, funksiyası xeyli artmışdır. Ən sevindirici

cəhətlərdən biri sə Bakımızın və nəinki təsir göstərən, ümumiyyətlə, respublikamızın toponimiyasından dil və mənəviyyətimizə yad adlar götürülmüş, onların əvəzində xalqımızın arzu və istəyindən doğan milli adlar yaranmışdır. Bu, birinci növbədə, Gəncə sözlünə aiddir. Biz bütün gəncəliləri, bu qədim Azərbaycan şərqinin öz ulu adının ona yenidən qaytarılması münasibətilə ürəkdən təbrik edirik, bu təbrik eynilə bütün xalqımızın ünvanına yönəlmiş doğma Bakımızın xəritəsində öz soykökümüzə bağlı küçə və meydan adlarını, Azərbaycan prospektini, Qarabağ küçəsinin, Xətai rayonunun və s. Adlarının meydana gəlməsi kimi sevindirmir ki! İllərlə bu haqqın bərqərar olması üçün çalışan həmvətənlərimizin hamısını, o adları ünvan kimi daşıyanların hamısını ellikə ürəkdən təbrik edirik. Budur, 89-cu ilin uğurlu sonluğu, yəqin ki, 90-cı il bu gözəl ənənəni davam etdirəcək və dilimizin işlənməsində müşahidə olunan əngəlləri aradan qaldırmaqda öz sələfindən geri qalmayacaq.

Ötən ilimiz üçün bir də onunla əlamətdardır ki, bu ildə geniş oxucu kütlələrinin rəğbətini qazanmış yeni jurnal və qəzetlərimiz çap olunmağa başlayıb: "Azərbaycan", "Azadlıq", "Yeni fikir", "Səhər" adlı qəzetlər, "Karvan", "Xəzər" kimi jurnallar əvvəlki nəşrlərimizlə bərabər dilimizin təmizliyini qorumağa şəərəflə xidmət edəcək, Azərbaycan dilinin çoxsaxəli üslub çalarlıqlarının yaranmasına səbəb olacaqlar. Arzumuz budur ki, bu nəşrlərdə xalqımızın və dilimizin bütövlüyü qorunsun, bütün mübahisə doğura biləcək hallarda xalq dilindən qidalanma və ona söykənmək aparıcı olsun.

"Ana dili" verilişi ötən ildə olduğu kimi öz işini sizin, istəkli dinləyicilər, istək və arzularınızın zəminində quracaq, dilimizin şeirə və musiqiyə yatımlığını sizə çatdırmağa çalışacaqdır.

İstəkli dinləyicilər! burada sözüümüzü kəsib hörmətli şəirimiz Tofiq Bayramın "Ana dilim" şeirini sizə təqdim edirik.

Ana dilim

(T.Bayram)

Qalxıb Şahdağına söz istəyirəm,
Nankorun qızıldan olsa dirəyi,
Çatsın hay-harayım dinləyənlərə,
Dar gündə millətin olmaz gərəyi,
Mən nankor deyirəm, nacins deyirəm -
Haramdır Vətənin haram çərəyi
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Bu dil şirinlikdə şərbət kimidir,
Bu dildə bir qızmış pələngəm, şirəm,
Saflığı qorunan sərhəd kimidir,
Aslan döşündən mən süd əmirəm,
Anamız Vətən də qürbət kimidir-
Yeddi oğul doğsun ana demirəm-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

İtsin gözlərimdən qoy ilim-ilim,
Yüz dili öyrənsin alqışlayıram,
Qəzəb ümmanıyam yoxdur sahilim,
Hər dili üzükdə bir qaş sayıram,
İlan zəhərindən acıdır dilim-
Güllədən kəsərli söz tuşlayıram-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Döyüşdə bərkiyib əl polad olur,
Birinə əslini danıb desələr,
Zirvədə uçmağa dil qanad olur,
Bu nifrət ölincə ona bəs edər,

Torpağın sevinci, dərdi yad olur-
Bu gün öz övladı qənim kəsilər-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Mən qədim "Qarabağ şikəstəsi"yəm,
Qədrini bilməsə kamanın, neyin,
Üzeyir nəfəsli gül dəstəsiyəm,
Saman çuvalıdır o qəlb, o beyin,
Vaqifin, Vurğunun nifrət səsiyəm-
Öz ana vətəninə fərari deyin-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Yad dildən pay umub kişi dillənməz,
Övlad ki, yadlaşdı, dərd böyük olur,
Bu ləkə üstündən heç vaxt silinməz,
Çəkdiyi xəcalət ömürlük olur.
Füzuli şeirdə kimdir bilinməz-
Vicdan da, qeyrət də artıq yük olur-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Beyninə girmədi ana öyüdü,
Bu gün azad dilli Azərbaycanam,
Əsilsiz yaşayıb, o bic böyüdü,
O taylı, bu taylı vahid bir canam.
Görüm haram olsun qoy ana südü-
Baxır ögey kimi ağbirçək anam-
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Yad əllə bir çiçək gül dərilməsin,
Şairəm adım da Tofiq Bayramdır.
Canlı meyid olsun o dirilməsin,
Bu dil cəngi səsim, ana laylamdır.
Bu ana torpaqda yer verilməsin-
Vətəndaş sözünü demək haramdır,
Öz ana dilini bilməyənlərə!
Vətənin karına gəlməyənlərə.
Bu qanun ən ağır intiqamdır-
Öz ana dilini bilməyənlərə!

(Kommunist, 28.10.1989)

Əziz dinləyicilər, indicə eşitdiyiniz şeirdə şair Tofiq Bayram öz ana dilinə kəm və xor baxanları kəskin tənqid atəşinə tutur, elimizin, obamızın, dilimizin, ədəbiyyatımızın yaxşı cəhətlərini açıb göstərir və eyni zamanda dilimizi bilməyənlərin bunlardan xəbərsiz olduqlarını bir daha təsdiqləyir. Şairin gəldiyi məntiqi qənaət budur ki, vətənin karına gəlməyənlərə vətəndaş demək olmaz. Bunlar isə öz ana dilini bilməyənlərdir.

Verilişimizin növbəti səhifəsində Respublika Müəllimlərin Təkmilləşdirmə İnstitutunun Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, filologiya elmləri namizədi Ələddin Əliyevlə müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Ələddin müəllim, yəqin ki, "Ana dili" verilişinə qulaq asmırsız, bu verilişlə bağlı sizdə müəyyən fikir və mülahizə yaranmışdır. Şizi verilişimizə dəvət etmişik ki, Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqi ilə əlaqədar fikir və mülahizələrinizlə tanış olaq.

Ə.Əliyev: Çox sağ olun, Fəxrəddin müəllim. Açığını deyək ki, son zamanlar Azərbaycan dilinə maraq artmaqdadır. Mən bunu bir Azərbaycan dili müəllimi kimi aydın hiss edirəm.

Aparıcı: Ələddin müəllim, bu gün məktəblərimizdə Azərbaycan dilini tədrisini yaxşılaşdırmaq üçün nə kimi tədbirlər

görmək lazımdır: saatların miqdarını dəyişək, yuxarı siniflərdə Azərbaycan dilinə saatlar ayıraq, yoxsa dərslərin məzmununu dəyişək, bəlkə dil və ədəbiyyat müəllimlərinin hazırlığı məsələsini yeniləşdirək. Yəni nə etmək lazımdır ki, məktəblərimizdə dil və ədəbiyyatın tədrisi əvvəllərdə olduğu kimi coşğun və qaynar bir istiqamət alsın, balalarımız bu fənləri həvəslə öyrənsinlər, onlar hər cür standart cavabdan və köçürmədən azad olsunlar?

Ə.Əliyev: İlk növbədə yuxarı siniflərdə Azərbaycan dilinə saatlar ayrılmalıdır. Tədrisin məzmunu və forması dəyişməlidir ki, şagirdlərdə bu fənnə maraq artsın.

Aparıcı: Deyirlər ki, dərslərdə ayaniliyi gücləndirmək lazımdır. Amma gəlin baxaq, 60-cı illərə qədər şagirdlər şeir və nəsr parçalarını elə əzbərləyirdilər ki, illər keçsə də, onları yaddan çıxartmırdılar. İndi çətin ki, orta məktəbdə şeir, poema və ya nəsr parçalarını bədahətən əzbər söyləyən tapılsın. Buna necə baxırsınız?

Ə.Əliyev: Düz buyurursunuz. İndi dövr dəyişib. Ancaq yenə də fikrimcə, məktəblərə verilən sosial sifarişdən çox şey asılıdır. İndi şagirdlər daha çox peşəyönlü fənlərə fikir verirlər.

Aparıcı: Ələddin müəllim, Sizə bir sual da vermək istərdim. Respublikamızda Azərbaycan dili dövlət dilidir. Bununla bağlı respublikamızda yaşayan digər millətlərin nümayəndələrinin mövqeyinə necə baxırsınız? Onların fikrini, ümumiyyətlə, belə ifadə etmək olar: "Əvvəllər biz bu dilə ehtiyac duymurduq, indi ki, Siz bu dilin dövlət dili olması haqda qərar qəbul etmisiz, biz onu öyrənərik, ancaq bizi tələsdirməyin". Təxminən onlar belə düşünürlər, hərçənd ki, mənim bununla bağlı şəxsi fikrim var, Siz buna necə yanaşırsınız?

Ə.Əliyev: Doğrudan da, dövlət dili statusu hər bir vətəndaşımızda məsuliyyət hissini artırır. Ancaq bizim dilə olan həvəs, maraq o zaman artacaq ki, vəzifədə çalışan

məmurlarımız bu dilə dair baxışlarını tam dəyişsələr, öz aillərində Azərbaycan dilində ünsiyyətə girsələr.

Aparıcı: Ələddin müəllim, maraqlı söhbətiniz üçün bütün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edirik. Sağ olun!

Ə.Əliyev: Siz də sağ olun!

İstəkliləriniz, indi verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Verdiyimiz suallara diqqətlə qulaq asın və onlara dolğun və düzgün cavab verməyə çalışın. Hazırlaşın, sualları diqqətə edirik.

1. O hansı təşkilatdır ki, Sizin azərbaycanca sorğu və müraciətinizi cavabsız qoyub və ya bunlara rusca cavab verib?
2. Kənd, rayon, qəsəbə və şəhər miqyasında hansı adların təcili şəkildə dəyişdirilməsini vacib hesab edirsiniz?
3. Respublika parlamentinin iclasına televiziya ilə baxmısınız, iclasın azərbaycanca getdiyinin şahidi olmusuz. Bizi maraqlandıran sual belədir: işlədiyiniz kollektivlərdə iclaslar hansı dildə aparılır? Sizə öz ana dilinizdə çıxış etməyə mane olan nədir?
4. Səhərlər qonşunuzla rastlaşanda onunla öz dilimizdəmi salamlışırsınız? Əgər öz dilinizdə salamlamırsınızsa, bunun səbəbi nədir? Heç bu barədə düşünürsünüzmü?
5. Uşaqlarınızı uşaq bağçasına və məktəbə yazdıranda hansı əqidədən çıxış edirsiniz? Yəqin ki, fikirləşirsiniz ki, uşaqlarınız öz ana dilində oxumasalar, gələcəkdə ədəb-ərkanlı olacaq, daha çox şöhrət qazanacaq. Ya da ən azı vəzifə sahibi olacaq, elə deyilmi?

Suallara cavablarınızı gözləyirik.

Əziz dinləyicilər, verilişimiz haqda təklif və rəyləriniz bizim üçün çox faydalıdır. Verilişimiz burada sona çatır. Sağ olun, sağlıqla qalın.

“Ana dili”nin 14-cü verilişi (12.03.90)

Aparıcı: Salam, istəkli dinləyicilər. Uzun çəkən ayrılıqdan sonra sizinlə efiridə yenidən görüşdüyümüzdə çox sevinirik. Öncə qanlı yanvar günlərində xalqımızın müstəqilliyi və səadəti yolunda günahsız qurban gedənlərin, qeyrətli oğlan və qızlarımızın əziz xatirəsini dərin hüznə yad edək və “Ana dili” verilişi adından onların ailələrinə, bütün xalqımıza başsağlığı verək. Onlar torpağımız, bütövlüyümüz və dilimiz uğrunda apardıqları mübarizə meydanlarında namərd gülləsindən şəhid oldular. Onların əziz ruhu bizdən dilimiz uğrunda başlamış mübarizəni davam etdirməyi tələb edir. Qanlı yanvar şənbəsindən keçən dövr ərzində biz çox şeyi başa düşdük, bir daha yəqin etdik ki, respublikamızda doğma dilimizin bərqərar olması üçün irəliyə doğru atdığımız hər bir addım şəhidlərimizin ruhunun şad olmasına yönələn bir işdir. Ülvi kimi həyatdan nakam gedən onlarla oğlan və qızlarımızın başladığı ədalətli mübarizənin davam etdirilməsidir. Bu bizim bütün vətəndaşlıq borcumuzdan, şəhidlərin məzarı önündə içdiyimiz and sədaqətimizdən irəli gəlir.

Bəli, istəkli dinləyicilər, həyat davam edir və başladığımız işi yarımçıq qoya bilmərik. Görkəmli pedoqoq K.D.Uşinski ötən əsrin 60-cı illərin başlanğıcında yazırdı: “Dil xalqın yaşamışlarını, yaşayanlarını və yaşayacaqlarını ən güclü, ən zəngin və ən möhkəm tellərlə tarixən canlı bir vəhdətdə möhtəşəm şəkildə birləşdirən vasitədir. O təkcə xalqın həyatını yaşatmır, eyni zamanda bu həyatın özüdür. Xalqın dili yoxdursa, o xalq daha yaşamır! Məhz buna görə də bizim qərb qardaşlarımız yadellilərin hər cür təqibinə məruz qaldıqda və zorkılığın öz dillərinə də tətbiq olunduğunu gördükdə başa düşdülər ki, söhbət xalq üçün olum, ya ölüm məsələsindən gedir. Xalqın dili mövcuddursa, deməli, xalq da yaşayır. Və ən dözülməz zorakılıq dədə-babaların sayagəlməz nəsillərinin yaratdığı irsi

xalqın əlindən almaq istəyidir. Xalqın əlindən hər şeyi alın, o buna dözər; lakin onun dilini əlindən alsanız, o bir daha onu heç vaxt yarada bilməz. Xalq, hətta, yeni torpaqda məskunlaşa bilər, lakin heç vaxt dili təzədən yarada bilməz! Xalqın ağzında dil öldüsə, deməli, xalq da məhv oldu”. Çox qiymətli sözlərdir və onlar bugün də öz əhəmiyyətini itirməyib. Dilin yaşaması və tam şəkildə fəaliyyət göstərməsi bütün vəsilələrdə maneəsiz işlənməsindən asılıdır. Son zamanlar Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsini təmin etmək üçün aparılan işlərin miqyası hiss olunacaq dərəcədə genişlənməmişdir. İndi müəssisə və təşkilatlarımızın çoxunda dilimizin işlənməsinə münasibət kökündən dəyişmək üzrədir. Rəsmi sənədləşmələr, respublikadaxili yazışmalar, məruzə və çıxışların Azərbaycan dilində olmasının tez-tez şahidi oluruq. Lakin açığı deməliyik ki, hələ görüləcək işlərimiz çoxdur. Burada bizə mane olan amillər haqqında çox deyilib, çox yazılıb. Lakin yadda saxlamalıyıq ki, Azərbaycan dilinin geniş miqyasda işlənməsi birinci növbədə bizim özümüzdən asılıdır, idarə, müəssisə və təşkilat rəhbərlərinin bu məsələyə qeyrətli yanaşmasından asılıdır. Saysız-hesabsız bəhanələr gətirmək bu işə pəl vurmaq deməkdir, əslində öz üzərimizə düşən məsuliyyəti hələ də dərk etməkdən boyun qaçırmaq deməkdir. Bu gün hamımıza gün kimi aydın olmalıdır ki, cəmiyyətin bütün istehsal fəaliyyətində, xüsusilə, digər dilləri öyrənməsində ana dili əsas götürülməli və yalnız belə olduqda bizim uğurlarımız nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksək ola bilər.

Hazırda respublikamızda yaradılmış “Azərbaycan dili mərkəzi” bu dilin işlənməsinə və geniş yayılmasına köməklik göstərmək, bu sahədə qarşıya çıxan çətinlikləri operativ şəkildə aradan qaldırmaq üçün təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq məqsədini güdür. Mərkəzdə respublikanın görkəmli alimləri, şair və yazıçıları fəaliyyət göstərirlər. Mərkəzə xalq şairimiz B.Vahabzadə rəhbərlik edir. Azərbaycan dili mərkəzi öz işinə respublikamızın tanınmış dilçilərini, ədəbiyyatşünaslarını, ictimai xadimlərini və ümumiyyətlə, dilimizin geniş və maneəsiz işlə-

məsənə kömək etmək istəyənlərin hamısına müəllim, tələbə, şagird və digər fəalları yaxından iştirakına böyük ümid bəsləyir. Mərkəzin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri də respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsinə müvəffəq olmaq, istəyinə çatmaq tədricən onun dövlət dili proqramını işləyib hazırlamaq və onun respublika hökuməti tərəfindən təsdiq olunmasına və həyata keçirilməsinə nail olmaqdır.

Əziz dinləyicilər, hamımıza bəllidir ki, Azərbaycan dilinin müstəqil və tam hüquqlu dil kimi işlənməsi yalnız və yalnız bu torpaqda - Azərbaycanımızda mümkündür. Düzdür, indi Azərbaycandan uzaqlarda da bu dildə danışanlara rast gəlmək olur. Ancaq məlumdur ki, bu həm də bu və ya digər səbəbdən vətəndən uzaq düşmüş ailələrin və etnik qrupların işlətdiyi dildir. Mütəsir dövrün geniş istehsal şəbəkələrində-fabrik, zavod, müəssisə və idarələrdə yüzlərlə əmək kollektivlərinin azərbaycanca ardıcıl ünsiyyətdə olduqları yer siyasi, coğrafi və inzibati bütövlük təşkil edən doğma Azərbaycanımızdır. Məhz buna görə də ünsiyyətin çoxşəxəli sahələrində Azərbaycan dilinin geniş işlənməsinə nəinki ciddi fikir verməliyik, bu iş respublikamızda dövlət siyasət səviyyəsinə qaldırılmalı və onun konstitusiyaya hüquqlarının qorunub saxlanmasına hökumət təminat verilməlidir. Bu baxımdan bizim mərkəzin üzərinə böyük yük düşür. Mərkəzin bütün rayon və şəhərlərdə dayaq dəstələrini yaratmaq nəzərdə tutulur və qarşıya qoyduğumuz planların həyata keçirilməsində onların köməyindən geniş şəkildə istifadə edəcəyik. Fikrimiz var ki, respublikadan kənarında yaşayan Azərbaycan diasporuna da öz kömək əlimizi uzadaq.

İstəkli dinləyicilər, Azərbaycan dilinin işlənməsi vəziyyətini yerlərdə yoxlamaq üçün artıq bəzi konkret işlər görmüşdür. Səriştəli mütəxəssislərdən ibarət komissiyalardan biri də Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyində işləmişdir. Komissiyanın işində yaxından iştirak edənlərdən biri də şair Nüsrət Kəsəmənli idi.

Şair N.Kəsəmənli bu gün studiyamızın qonağıdır. Komissiyanın işi barədə ətraflı danışmaq üçün sözü şairə veririk.

N.Kəsəmənli: Bizim komissiya Səhiyyə nazirliyində sənədləşmənin hansı dildə aparılması ilə maraqlanıb oradakı vəziyyət, açığı deyim ki, ürəkaçan deyil.

Aparıcı: Komissiyanın bu mühüm işə müsbət təsir göstərəcəyinə inanırsınızmı? Ümumiyyətlə, Sizin yoxlamada olduğunuz Səhiyyə Nazirliyi bu məsələyə necə münasibət bəsləyir. Aydın ki, rəhbərliyin bu işə münasibətindən çox şey asılıdır.

N.Kəsəmənli: Biz nazirliyin rəhbərliyi ilə dəfələrlə görüşmüş, onlarla yaranmış vəziyyəti geniş müzakirə etmişik. İnanıram ki, dilimizin zəifləməsi sahəsində bu nazirlikdə dönüş yaranacaqdır.

Aparıcı: Azərbaycanın Səhiyyə Nazirliyi əhalinin ən çox ünsiyyətdə olduğu nazirliklərimizdəndir. Azərbaycan dilinin işlənməsindən söhbət açanda biz təkcə bu nazirliyin özündə gedən işdən çox, yerlərdə səhiyyə işçilərinin xalqla ünsiyyətinin, əsasən, hansı dildə olması ilə maraqlanırdıq. Səhə həkimlərindən tutmuş idarə rəhbərliyinə qədər işçilərdə dilimizin işlənməsinə münasibətdə bir dəyişiklik hiss etdinizmi?

N.Kəsəmənli: Düz buyurursunuz, üstən aşağı, aşağıdan yuxarı bu nazirlikdə rus dili dərin kök atmışdır. Ancaq vəziyyətin ciddi olduğunu onlar da başa düşürlər. Yəqin ki, az bir müddətdə orada xeyli iş görülməkdir.

Aparıcı: İnanırıq ki, Sizin komissiyanın Səhiyyə Nazirliyinə yoxlama aparması öz müsbət təsirini göstərəcək. Ancaq dinləyicilərimiz üçün ciddi maraq doğuran bir məsələ də var: şair N.Kəsəmənlinin bu işə öz münasibəti necədir? Yəni bu dildə yazıb yaradan şair kimi bu gün dilimizin işlənməsində Sizi qane etməyən məsələlər nədən ibarətdir? Sizcə, hansı problemlər birinci növbədə həll olunmalıdır? Dil haqqında yəqin ki, şeirləriniz olmamış deyildir. Ən çox yadda qalan şeiriniz hansıdır?

N.Kəsəmənli "Şeytan əməli" şeirini oxuyur.

Şeytan əməli

Haqqımızı yadlar çoxdan aparıb,
Necə dözdüm içimdəki ağrıya,
İtənləri inanmıram taparıq.
İnanmışım doğmalaşmış oğruya.
Qayaları dağ döşündən qoparıb,
Ağ yalanı kəfən biçib doğruya,
Tayaların irisini soydular.
Ölüsünü, dirisini soydular.

Axtalanıb qoyun-keçi duruxdu,
Söküb belə bayrağını dünyanın,
Bir də gördük atamız da buruxdu.
Küllədilər buyruğunu dünyanın.
Nə biləydik işlərimiz şuluxdu,
Şişə taxıb quyruğunu dünyanın,
Bilənlərin dərisini soydular.
Əlisini, Vəlisini soydular.

Vahimədən qəzəbimiz kirindi,
Gecikmişik, fürsət vaxtı ötüşüb,
Atəşimiz sinəmizdən küründü.
Tülüngülər bir-birinə bitişib.
Bax nə çəkir Araz indi, Kür indi -
Elin axır nəfəsinə yetişib,
Göy suların pərisini soydular.
Boynundakı zəlisini soydular.

Bu torpağın yastığı da palandır,
Palıdları yalanqoza calandı.
Görəndə ki, ağıllısı talandı,
Qəfəsdəki dəlisini soydular.

Əziz dinləyicilər, ev tapşırığı səhifəsinə keçməzdən əvvəl sizə bir arayış-məlumat vermək istəyirik. Bu yaxınlarda "Azər-nəşr"-in çapdan buraxdığı "Orfoqrafiya və orfoepiya lüğəti" dilimizin sözlərinin düzgün yazılmasında və deyilməsində sizə yaxından köməklik göstərəcək. Lüğətin müəllifi Əziz Əfəndizadədir. Bu lüğəti əldə etməyə çalışın.

İndi də ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Qələm və dəftərlərinizi hazırlayın və sualları yazın.

Sualımız əsasən məktəb şagirdlərinə, dil və ədəbiyyat müəllimlərinədir.

1. Siz yazı işlərinizdə hansı sözlərin yazılışında səhvlərə yol verirsiniz?
2. Hansı sözlərin deyilişində vurğunun yerini düzgün qoymursunuz?
3. Yuxarı siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisinə ehtiyac duyursunuzmu?
4. Dərs zamanı sinif yoldaşlarınızın danışığında meydana gələn səhvləri tuta bilərsinizmi?

Burada verilişimiz sona çatır, əziz dinləyicilər. Unutmayın verilişimiz haqda təklif və rəyləriniz bizə çox köməklik edir, odur ki, sizin məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

“Ana dili”nin 15-ci verilişi (15.04.1990)

Aparıcı: Salam, hörmətli dinləyicilər. “Ana dili” radio verilişi sizin hamınızı qayğılarımızın aşılıb-daşdığı, iki ildən artıq bizə sakitlik verməyən gərginliyimizin azalmağa bilmədiyini bu yaz günündə səmimiyyətlə salamlayır. Dağlıq Qarabağda başımıza açılan müsibətlər azmış kimi, indi də doğma respublikamızın bütün sərhəd boyu rayon və kəndlərimizə xaincəsinə basqınlar edən silahlı erməni quldurlarına qarşı mətanətlə duruş gətirəcəyimizə inamımızı bir an belə itirmədən bütün qüvvələrimizi səfərbər etməli, hər iki cəbhədə, həm savaşa meydanında, həm də yaz tarla işlərində yeni uğurlar qazanacağımıza ümidlə çalışmalıyıq. Əsrlər boyu yadellilərə qarşı mübarizə meydanlarında xalqımızı zəfərlərə səsləyən doğma ana dilimiz bu gün də birliyimiz və bütövlüyümüzü qoruyub saxlayan mühüm vasitələrdəndir. Azərbaycan dili dünyada yazısı olan ən qədim dillərdən biridir. Bu dilin istifadə etdiyi yazı sistemləri, əlifbası məcburiyyət qarşısında qalaraq zaman-zaman dəyişmiş, lakin o, möhtəşəm bir qala kimi öz yenilməzliyini qoruyub saxlamış və sədəqətlə xalqımıza xidmət etmişdir.

İstəkli dinləyicilər, sizlərdən aldığımız məktublarda əlifbamız haqda söhbət açmağımız xahiş olunur. Azərbaycan dilində bizə gəlib çatan ilk yazılı abidələrimiz ərəb əlifbası ilə qələmə alınmışdır. Ərəb əlifbası qədim finikiyalıların yazı sistemi kimi “müəyyən bir samit üstəgəl hər hansı bir sait və ya saitsiz” səs ardıcılığını əks etdirməyə xidmət edir ki, bu, ümumiyyətlə, yazının fonetik qurumunu olduğu kimi göstərmək yolunda ciddi bir irəliləyiş idi. Bu yazı növünü konsonant yazı adlandırırlar, çünki bu yazıda saitlər göstərilir. Finikiya və ərəb yazısının işləndiyi bir sıra Afrika və Asiya dillərində, xüsusilə, samit dillərində sözün kökü samitlərdən ibarət olur, saitlər isə sözə əlavə olaraq dəyişkən xarakter daşıyır və

qrammatik mənanın verilməsinə xidmət edir. Odur ki, müəyyən mərhələdə yazı bütövlükdə sözü əks etdirdiyindən, yəni mətnin morfein tərkibini açmadığından saitlərin göstərilməsinə ehtiyac qalmırdı. Bu yazı prinsipi ərəblərdə indi də gözlənilir, yəni saitlər qismən, samitlərə xidmət edən hərflərlə və ya sətirin altında və üstündə qoyulan əlavə işarələrlə göstərilir. Bu cür yazıya ərəb dilli ədəbiyyatda çox tez-tez rast gəlmək olur. Bu yazının təsirini Hindistanın dövlət dillərindən biri olan devanaqari yazısında aydın görmək olur. Bu dil də yaponlarda olduğu kimi bütöv bir hecanı göstərməyə xidmət edən işarə hissələrinə parçalanmış, hecadakı fonemlərə bölünə bilmir. Fonografik yazıdan fərqli olaraq, bu yazıya silloboqrafik yazı deyirlər. Yazı sisteminin inkişafında yunanların yazısı irəlidə atılmış mühüm addım idi. Finikiyalıların hərflərini əxz edən yunanlar nəinki samitləri, həmçinin saitləri də ayrıca işarələrlə göstərirlər. A, E, H, I və O hərflərinə daha iki hərflə /V, O/ əlavə edərək bunlardan yalnız saitləri göstərmək üçün istifadə etmişlər. Beləliklə, ilk dəfə tam fonemoqrafik yazı sistemi meydana gəlmişdir. Bu o deməkdir ki, danışmada fonem ardıcılığında hər bir fonemin yazıda öz işarəsi olur. Yunanların bu təcrübəsindən etrusklar vətəsilə latınlar istifadə etmişdir. Latın əlifbasında əvvəlcə 21 hərflə olmuş, sonralar ona 4 hərflə də əlavə olunmuşdur. İndi latın əlifbasında 25 hərflə var. İndi bəzi cüzi əlavələrlə latın əlifbası dünya əhalisinin otuz faizindən çoxuna xidmət edir. (Avropanın Yunanıstan, Bolqarıstan, qismən Yuqoslaviyada, o cümlədən, Litva, Latviya və Estoniya respublikalarından savayı, hər yerində, Amerikada, Avstraliyada, Həbəşistan və ərəb ölkələrindən başqa bütün Afrika, Asiyanın bir neçə ölkəsində, o cümlədən Türkiyə, İndoneziya və Vyetnamda). Qeyd edək ki, bizim respublikada da 1928-ci ildən 1939-cu ilə qədər latın əlifbası işlənmişdir. Yazının yunan tipinə həmçinin qədim germanların runik əlifbası, hazırda iki variantda işlənən slavyan əlifbası, qot əlifbası və s. aid edilə bilər.

İrəlində qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanın çoxəsrlik mədəniyyət tarixində onuncu yüzillikdən başlayaraq ta 1928-ci ilə qədər ərəb əlifbasından istifadə olunmuşdur. Sağdan sola yazılan bu əlifbanın rəngarəng variantları mövcuddur ki, onlardan da ən geniş yayılmış divani, kufi, reyhani, nəstliq, şikəstə və s.-dir.

Məlumdur ki, görkəmli inqilabçı demokrat, maarifpərvər xadim M.F.Axundov Azərbaycan xalqının savada yiyələnməsini asanlaşdırmaq üçün yeni yollar axtarırdı və ərəb qrafikası əsasında olan əlifbaların islahatını zəruri hesab edirdi. Öz mütərəqqi ideyalarını M.F.Axundov "Əlifba-yi cədid" əsərində ümumiləşdirmiş və ilk dəfə olaraq onu 1957-ci ildə yazıb tamamlamışdır. Əlifbanın dəyişdirilməsi ideyası Azərbaycanda sovetləşmədən sonra çox geniş vüsət alır və 1926-cı ildə Bakıda çağırılan türkoloji qurultay bu ideyanın həyata keçirilməsini sürətləndirir. 1928-ci ildə latın əlifbası qəbul olunur, lakin təəssüflər olsun ki, bu çox davam etmir və bəzi qüvvələrin təsiri ilə kiril qrafikası əsasında indi işlətdiyimiz əlifba qəbul olunur. IX əsrin II yarısında yunan yazı sistemində əsaslanan kiril yunan, latın və yəhudi yazılarından bir neçə hərf əxz etməklə slavyan əlifbasını yaradır ki, buna da ruslar kirilisa deyirlər. Birinci Pyotrın dövründə Rusiyada yazı islahatı nəticəsində əlifbaya э, я, sonralar isə й və ъ hərfləri əlavə olundu. 1918-ci il islahatı isə і, ъ, ѱ və söz sonunda ь işlənməsinə son qoydu. 1940-cı ildə kiril əlifbasının 25 hərfinə 8 hərf əlavə etməklə /ğ,ə,y,g,ö,ü,h,c/ biz yeni əlifbaya keçmək məcburiyyəti qarşısında qaldıq. Əlifba ərəb dilində "əlif" və "be" hərflərinin birləşməsindən əmələ gələrək fonemoqrafik yazı vasitələrinin bir qismi olub müəyyən ardıcıl qaydada düzülüşü hərflərə deyilir. Beləliklə, əlifba ancaq hərflərin düzülüşü olub, onların işlənməsi xüsusiyyətləri ilə məşğul olmur, onun sadalanmasında hərflərdən hər birinin öz yeri vardır. Bunlarla isə qrafik və orfoqrafiya məşğul olur.

Əziz dinləyicilər, əlifba haqqında çox danışmaq olar. Biz gələcək verilişimizdə bu mövzuya yenə də qayıdacağıq. burada isə onunla kifayətlənirik ki, əlifbada asanlıq, rahatlıq, uyarlıq və bir də iqtisadi sərfəlilik prinsipləri həlledici olur. Bu baxımdan və bir də dünya miqyasında geniş yayıldığına görə latın əlifbası daha münasib sayıla bilər.

Əziz dinləyicilər, sizə məlumdur ki, ötən ilin avqust ayında dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsi haqqında qərar olmuşdur. Həmin dilimizin işlənməsi vəziyyətini yoxlamaq üçün xüsusi komissiyalar yaratmışdır. Bu komissiyalardan bir də Yeni Bakı Neftayırma zavodunda olmuşdur. İndi bu komissiyanın üzvü filologiya elmləri doktoru Məmməd Qasimovla (prof.M.Qasimova Allah qəni-qəni rəhmət eləsin – F.V.) müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Məmməd müəllim, komissiya qarşısına hansı məqsədləri qoymuşdu və yoxlamaları hansı şəkildə aparılırdı?

M.Qasimov: Çox sağ olun, Fəxrəddin müəllim. Biz zavodda sənədləşmə işlərinin, yığınaq və tədbirlərin hansı dildə aparılması ilə tanış olduq. Demək olar ki, başqa yerlərdə olduğu kimi, burada da vəziyyət yaxşılaşdırılır.

Aparıcı: Məmməd müəllim, Sizin yoxlamaların zavodda Azərbaycan dilinin daha fəal işlədilməsinə müəyyən təsiri olacaqdır, elə deyilmi?

M.Qasimov: Sözsüz təsir olacaq. Çünki bütün respublikada dilin işlənməsi ilə başlayan hərəkət yuxarıların qəbul etdiyi qərar vasitəsilə həyata keçirilir.

Aparıcı: Yəqin ki, Siz də mənimlə razılaşsınız ki, bir dəfə və ya iki dəfə zavoda gedib vəziyyətlə tanış olmaqla orada dilimizin işlədilməsində dönüş yaranacağını söyləmək düzgün olmazdı. Bu qərarın tam həyata keçməsi üçün nə isə təsirli bir tədbir görmək lazımdır. Deyək ki, zavodun nəzdində bir dayaq nöqtəsi və ya ictimai nəzarət qrupumu yaratmaq pis olmazdı, elə deyilmi?

M.Qasımov: Bəli, düz deyirsiniz. Bizim təkliflərə zavoda bir nəzarət qrupu yaradılmış, ayrı-ayrı strukturlarla Azərbaycan dili kursları açılmışdır.

Aparıcı: Məmməd müəllim, ümumiyyətlə, zavod kollektivinin bu qərara münasibəti necədir? Kollektivin rəhbərliyi qərarla əlaqədar Sizə qədər konkret bir iş görmüşdümü?

M.Qasımov: Sözü düz elə bir iş görülməmişdir. Ancaq kollektiv dilimizin işlənməsində köklü dəyişikliklərin olmasını istəyir.

Aparıcı: Məmməd müəllim, dinləyicilərimiz Sizi həmişə televiziya ekranında görməyə adət edib. Siz çoxdandır ki, televiziya "Azərbaycan dili" verilişini aparırsınız. İndi də "Ana dili" verilişinin qonağısınız. Bizim verilişimizə yəqin ki, qulaq asmısınız. Dinləyicilərə arzularımız, verilişimiz haqda deməyə bir sözlünüz varmı? Biz tənqidi də məmnuniyyətlə qəbul edirik.

M.Qasımov: (gülür) Tənqidi yer qoymursunuz. Doğrudan da, çox xeyirxah iş görürsünüz. Sizə uğurlar arzulayırdıq və hər cür köməklik göstərməyə hazırım.

Aparıcı: Məmməd müəllim, maraqlı söhbətiniz üçün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edirəm, Sizə öz işinizdə uğurlar arzulayıram.

İstəklilərin dinləyiciləri, verilişimizin növbəti səhifəsində jurnalist Tahir Paşanın hazırladığı bir reportaja qulaq asın. Bu reportajda Bakı metro tikintisinin 3 nömrəli Tikinti Quraşdırma idarəsində Azərbaycan dilinin işlədilməsindən söhbət gedir.

/reportaj səsləndirilir/

Hörmətli dinləyicilər, bugünkü verilişimizin ev tapşırığı səhifəsində, əvvəlki verilişlərimizdə vəd etdiyimiz kimi, qeyri-adi deyim tərzilə seçilən şeir nümunələri təqdim edəcəyik. Sizdən tələb olunur ki, bu şeir parçalarında çox ustalıqla işlədilmiş ifadələri, onların hansı əsərdən götürüldüyünü və müəllifinin adını tapıb bizə göndərsiniz. Dəftər və qələmlərinizi hazırlayın, şeir parçalarını yazın:

Bayram yeli çardaxları yıxanda,
Novruz gülü, qar çiçəyi çıxanda,
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda,
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdlərimiz qoy dikəlsin dağ olsun.

Bayram idi, gecəqusu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabı toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

Bakıçının sözü, sovu, kağızı,
İnəklərin bulaması, ağızı,
Çərşənbənin girdəkanı, cəvizi,
Qızlar deyər: "Atıl-matıl çərşənbə,
Ayna təkin bəxtim açıl, çərşənbə".

Yumurtanı göyçək, güllü boyardıq,
Çaqqışdırıb sınıanları soyardıq,
Oynamaqdan bircə məgər doyardıq?
Əli mənə yaşıl aşıq verərdi,
İrza mənə novruzgülü dərərdi.

Vaxtımız sona yetir, əziz dinləyicilər. Unutmayın, sizin təklif və arzularınız verilişimizin məzmunlu olmasına çox kömək edir. Məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 16-cı verilişi
(13.05.1990)**

Aparıcı: Salam, istəkli dinləyicilər. “Ana dili” radio-jurnalı artıq bir ildir ki, sizinlə efişdə görüşür, ötən bir il ərzində biz dilimiz haqqında bilmədiklərimizi öyrəndik, leksikonumuzu yeni söz, yeni ifadə və deyimlərlə zənginləşdirdik. Bu vaxt ərzində sizlərdən, istəkli dinləyicilər, çoxlu məktublar aldıq, onlardan bol-bol qidalandıq, yeri gələndə məktublarınızdan parçalar verdik, təklif və arzularınızı efişdə səsləndirdik. Biz indi də sizdən çoxlu məktublar alırıq. Budur, qarşımda 12 səhifəlik böyük bir məktub var. Onun müəllifi Bakı Aqrəqat İstehsalat Birliyinin əmək və əməkhaqqı şöbəsinin rəis müavini Tofiq Binnət oğlu Əhmədovdur. Tofiq müəllim öz məktubunda çox haqlı olaraq çalışdığı müəssisədə hələ də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlədilmədiyindən şikayət edir, bu barədə yüksək səviyyədə qərarın qəbul olunmasına baxmayaraq birliyin rəhbərliyinin bu mühüm işə laqeyd yanaşdığını bildirir. Məktubda, həmçinin, göstərilir ki, bu qərara rayon partiya və icrayə komitəsi də əhəmiyyət vermir. Tofiq müəllimin yazdıqlarından bir parçaya qulaq asın: “Ey əziz azərbaycanlılar, öz dilimizdə yazın-yaradın! Biz niyə digər xalqlardan yaxşı mənada ibrət dərsi götürmürük? Gələcək nəsillərə nə qoyub gedirik? Əgər Azərbaycan xalqının sonsuz zəngin mənəviyyatını biz köhnə nəsildən keçirib gələcək nəsillərə çatdırıbilməcəyiksə, biz kimə gərəyik. Mənə elə gəlir ki, belə olduqda biz heç bu torpaqda basdırılmağa layiq deyilik”.

Bəli, Tofiq müəllim, çox doğru buyurursunuz, hər kəs öz evində, öz işində dilinin, torpağının və ümumiyyətlə, mədəniyyətinin təəssübünü çəkməlidir. Sizin əsl vətəndaşlıq mövqeyindən yazdığınız fikirlərə biz tamamilə şərik çıxırıq və təsdiq edirik ki, bu gün dilimizə xor baxanlara qarşı çox amansız olmalı və məşhur yazığımız İ.Şıxlı demişkən, “sapı özümüzdən olan baltalar”ın ağına-bozuna baxmadan qalxıb-enməsinə

qətiyən yol verməməliyik. Biz Tofiq müəllimin çalışdığı birliyin partiya komitəsinə zəng vurduq, vəziyyətlə tanış olduq. Məlum oldu ki, birlikdə Azərbaycan dilinin işlənməsi həqiqətən də çox pis vəziyyətdədir. Partiya komitəsinin katibi bizi əmin etdi ki, vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün onlar ciddi tədbirlər görürlər. Biz bu sözlərin səmimiyyətinə inanırıq və gələcəkdə bu barədə sizə, əziz dinləyicilər, məlumat verəcəyik.

Latın əlifbasını qaytarmaq vacibdir.

İstəkli dinləyicilər, yadıңызdadırsa, biz keçən dəfə əlifba-dan danışdıq və vəd etdik ki, bu barədə yenə söz açacağıq. Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarından biridir. Çoxəsrlilik mədəniyyət tariximizdə onuncu yüzillikdən üzü bəri ta 1928-ci ilə qədər biz ərəb əlifbasından istifadə etmişik və həmişə bu əlifbanın yararsızlığından şikayətlənmişik. Xalqımızın görkəmli maarifpərvər oğulları ərəb əlifbasının Azərbaycan dilinin incə fonetik xüsusiyyətlərini tam əks etdirmədiyini dənə-dənə qeyd ediblər. M.F.Axundov ərəb əlifbasının xalqımızın savadlanması yolunda ciddi maneə olduğunu dəfələrlə qeyd etmiş və 1857-ci ildə yazdığı “Əlifbaya cədid” kitabında onun islahatını əsaslandırır. Səmədəğa Ağamalıoğlunun dəvəti ilə Bakıya gəlmiş görkəmli dilçi alim B.Çobanzadə 1926-cı ildə burada çağırılmış I Türkoloji qurultayda türk xalqlarının latın əlifbasına keçməsinin vacibliyini elmi dəlillərlə sübuta yetirdi və xalqımız 1928-ci ildə həvəslə və hamılıqla latın əlifbasını qəbul etdi. Lakin təəssüflər olsun ki, bu iş çox davam etmədi və 1939-cu ildə millətin “atası” və onun hər sözünə ləbbey deyən yerli məmurlar bunu bizə “rəva” bilmədilər. Nəticədə bir onilliyin içərisində üçüncü yazı sistemə keçməyə məcbur olduq.

Latın əlifbasının üstünlüyü onun tamamilə fonografik yazı prinsiplərinə uyğun gəlməsidir. Bu o deməkdir ki, danışığın ən kiçik və bölünməz vahidləri olan fonemlərin hər birinin yazıda öz işarəsi olur. Əslində bu cür yazı sizemi ideal yazı adlanır. Ümumiyyətlə, əlifba sahəsində islahatlar və yeni

əlifbanın qəbul olunması elmi cəhətdən üç məlum prinsipə əsaslanır. Birincisi, asanlıq prinsipidir. Asanlaşma qanunu həm sözlün əvvəlində və həm də sözlün sonunda öz təsirini göstərir. Bu qanunun əsas prinsipi söz əvvəlindəki saitin tələffüzə asan və aydın deyilməsindən ibarətdir. Bu baxımdan ərəb əlifbası bizə qəti əl vermirdi. Bu əlifba samit dillər üçün tərtib olunduğundan onda ayrı-ayrı saithləri göstərməyə xidmət edən xüsusi işarələr yoxdur. Ərəb dillərindən fərqli olaraq türk dilləri, o cümlədən Azərbaycan dili sait və samit və ya əksinə samit və sait ardıcılığından ibarətdir. Ərəb yazı sistemində hərflər sözdəki mövqeyindən asılı olaraq müxtəlif cür yazılır, onların düz xətt boyunca növbələnməsində qrafem fərqlərini hərfaltı və hərfüstü nöqtələr ifadə edir ki, bu da mətnin yazılmasında və oxunuşunda müəyyən çətinlik yaradır. Bu yazı sistemində işarələrdəki cizgilərin və nöqtələrin əlin və barmaqların mütəmadi hərəkətlərinə uyğun olmaması və yazının sağdan sola gəlməsi də yazı prosesini xeyli çətinləşdirir. İkincisi, uyarlıq prinsipidir. Yazı sisteminin dilin fonetik və fonoloji qurumunu adekvat şəkildə əks etdirməlidir. Türk dilləri ailəsinə mənsub olan Azərbaycan dilində ahəng qanunu sözlün fonetik qurumunu nizamlayan güclü prosodik əlamətdir. Məhz bu səbəbdən dilimizdəki fonemlərin yazıda mövqeyinə görə fərqləndirilməsinə ehtiyac duyulmur. Sözlün kökündəki sait sonra gələn saithlərin hamısını özünə tabe edir, qalınlığın cərgəsində qalınlıqlar, incələrin cərgəsində incələrlər gəlir. Bu prinsip hətta, samitlərdə də gözlənilir. Məhz uyarlıq prinsipinə müvafiq olaraq biz indi işlətdiyimiz kirill əlifbasına 8 hərf əlavə etməli olmuşuq. Buradan belə nəticə hasil olur ki, öz mahiyyəti etibarilə konsonantik yazı sistemi, yəni ərəb əlifbası türk dillərinin fonetik qurumunu adekvat şəkildə əks etdirə bilməz.

Nəhayət, üçüncüsü, yazı sisteminin iqtisadi cəhətdən əlverişli olması. Burada hərflərin sayı, onların kağız üzərində tutduğu yer, cizgilərin mürəkkəbliyi və s. aiddir. Hazırda işlətdiyimiz əlifbada 32 hərf və bir apostrof var, latın əlif-

basında isə cəmi 25 hərf vardır. Digər tərəfdən unutmamaq olmaz ki, biz indiki əlifbamızı əks etdirən makinaları ancaq özümüz üçün düzəltməliyik. Təəssüflər olsun ki, indiyə qədər bizim makina istehsal edən xüsusi zavodumuz yoxdur. Latın əlifbasını isə dünya xalqlarının otuz faizindən çoxu işlədir və kütləvi şəkildə makina istehsal olunması burada ciddi problem deyil. Biz çap maşınlarını da bura əlavə etsək, məsələ tam aydın olar. İqtisadi cəhətdən əlverişlilik prinsipindən danışanda biz Türkiyə kimi bir dövlətin zəngin təcrübəsini də nəzərə almalıyıq.

Ümumiyyətlə, əlifba dəyişmək xeyli xərc tələb edir. Lakin cəmiyyət öz işıqlı gələcəyi üçün maddi xərclərin çoxluğundan qorxub geri çəkilməməlidir.

Son zamanlar geniş xalq kütlələri çox haqlı olaraq əlifbamızın bərpa olunmasını, daha doğrusu, latın əlifbasının bərpa olunmasını tələb edirlər.

Hazırda işlətdiyimiz əlifbada 24 hərfi kirill əlifbasından götürmüş, 8-ini isə ona əlavə etmişik. Əlifbamızda saithin uzunluğunu göstərməyə xidmət edən apostrof aradan çıxmaq üzrədir, çünki uzunluq dilimizdə fonoloji əlamət kimi çıxış etmir. Əslində kirill adlanan əlifbada 6 hərf tamamilə latın əlifbasındakı hərflərə uyğun gəlir, onların yazılışı da, səslənməsi də eynidir. Digər tərəfdən, kirill əlifbasındakı 8 hərfin yazılışı demək olar ki, latın qrafikasındakı kimidir, lakin səslənməsi müxtəlifdir. Səslənmədə isə şərtlilik əsas amildir.

Göründüyü kimi, hazırda istifadə etdiyimiz əlifbanın hərflərinin yarısı latın yazı sistemindəki kimi eyni cür yazılıb eyni funksiyaları daşıyır, ya da eyni cür yazılıb müxtəlif şəkildə səslənir. Buraya dilimizin xüsusiyyətlərini nəzərə alan 8 hərfin də əlavə olunduğunu nəzərə alsaq, məlum olar ki, indi işlətdiyimiz əlifbanın yalnız 12 hərfi kirill əlifbasından götürülmüşdür.

Hörmətli dinləyicilər, indi də tanınmış dilçi Firudin Ağasıoğlu ilə müsahibəyə qulaq asın.

Aparıcı: Firudin müəllim, dinləyicilərimiz Sizi fonetika və fonologiya məsələləri ilə ardıcıl məşğul olan bir dilçi kimi tanıyırlar. Yəqin ki, əlifba məsələlərinə də maraq göstərməyiniz elə məhz bununla izah oluna bilər, elə deyilmi?

F.Ağasıoğlu: Düz deyirsiniz, mən latın qrafikalı əlifbamızın bərpasına tərəfdar olan adamam. Yadımdadır, bizim "Azərbaycan" qzetində bu təşəbbüs ardıcıl olaraq qaldırılır və mütərəqqi ziyalılarımız buna öz münasibətini bildirirdi. Elə Siz də o qazetdə latının lehinə bir neçə məqalə ilə çıxış etmişiniz.

Aparıcı: Dinləyicilərimizin əlifba haqqında müəyyən təsəvvürləri var. Biz ötən dəfəki verilişimizdə də, bu dəfə də bu barədə ətraflı məlumat vermişik. Hazırda bizi maraqlandıran məsələ ondan ibarətdir ki, latın qrafikasına keçməyimizi şərtləndirən cəhətlər hansılar idi və bu cərəyanın önündə gedən dilçi alimlərimiz kimlər idi? Dinləyicilərimiz B.Çobanzadənin bu sahədəki xidmətlərindən xəbərdardırlar. Bəs başqaları haqqında nə deyə bilərsiniz?

F.Ağasıoğlu: Fəxrədin müəllim, elə B.Çobanzadənin Bakıya dəvət olunması birinci növbədə latın qrafikalı əlifbaya keçməyimizlə bağlı olub. Elə 1926-cı ildə I Türkooloji Qurultayda türk dilli xalqların nümayəndələrinin əksəriyyəti latın qrafikalı əlifbaya keçmək uğrunda mübarizə aparırdılar.

Aparıcı: Firudin müəllim, dinləyicilərimizi bir məsələ də maraqlandırır. Demək, 1928-ci ildə biz keçdik latın qrafikasına. Necə oldu ki, 10 ildən sonra, yəni 1939-cu ildə biz təzədən əlifbamızı dəyişməli olduq. Axı xalqın ziyalıları, müəllimləri, alimləri öz sözlərini deyə bilərdilər, elə deyilmi?

F.Ağasıoğlu: Deyənləri sürgün edib öldürdülər. O cümlədən B.Çobanzadə, Ə.Cavad, S.Mümtaz və digər işıqlı ziyalılarımız gedər-gəlməzə göndərildilər. Qəribə burası idi ki, Moskvada latın qrafikalı əlifbanın qəbulunu Şərqdə inqilab adlandırılanlar 1937-ci ildə təşəbbüskəllərini hamısını məhv etdilər.

Aparıcı: Biz bilirik ki, bunu dinləyicilərimiz də bilirlər ki, Siz əlifbanın dəyişdirilməsinin qızgın tərəfdarlarındanınız. Əslinə qalsa, buna dəyişdirmək yox, bərpa deyərlər. Deməli, Sizin fikrinizcə biz latın əlifbasını bərpa etməliyik. Hansı prinsipial cəhətlərinə görə Siz üstünlüyü latın qrafikasına verirsiniz?

F.Ağasıoğlu: Mən dilçiyəm, özü də fonetika və fonologiya ilə məşğul olan bir adam kimi deyirəm ki, latın qrafikalı əlifbaya qayıtmağımız bizi bir millət kimi Avropaya qovuşduracaqdır. O əlifba bizim dilimizin fonetik quruluşuna və fonoloji sistemə tam uyğun gəlir.

Aparıcı: Firudin müəllim, bu yaxınlarda Respublikamızda dil haqqında qərarın yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq üçün komissiyalar yaratmışdıq. Siz də o komissiyaların birinin tərkibində idiniz. Yoxlama nə göstərdi? Belə yoxlamalara ehtiyac duyulurmu?

F.Ağasıoğlu: Yoxlamalar çox vacib və vaxtında təşkil edilmişdi. Bizim komissiya da bir neçə idarə və əşkilatda oldu. Vəziyyət ağırdır. Ancaq inanıram ki, işlər belə getsə dilimizin işlənməsində ciddi dönüş yaranacaqdır.

Aparıcı: Sizə bir sualım da var. Azərbaycan dilçiliyinin gələcək inkişaf meyillərini necə təsəvvür edirsiniz? Azərbaycan dilçiliyinə daha hansı töhfələr vermək fikrinizdəsiniz?

F.Ağasıoğlu: Azərbaycan dilçiliyinin yaxşı ənənələri var. Eyni zamanda hazırda çox görkəmli dilçilərimiz yetişib. Ümidvaram ki, gəncliyimiz indiki möhtəşəm dilçilərimizin zəngin ənənələrini davam etdirəcə, onların layiqli davamçıları olacaq.

Aparıcı: Başladığımız işlərin hamısını uğurla başa çatdırmağınızı dinləyicilərimizlə bir yerdə Sizə arzu edirik. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, siz yəqin ki, bilirsiniz ki, dil komissiyalarından biri bu yaxınlarda Azərbaycan Səhiyyə Nazirliyində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənilməsi vəziyyətini

yoxlayıb. Biz bu barədə ötən verilişimizdə ətraflı məlumat vermişdik. Bu dəfə Əzizbəyov rayonunda səhiyyə ocaqlarımızın birində dilimizin işlənməsilə əlaqədar aparılmış bir müsahibəni sizə təqdim etmək istəyirik. Müsahibəni jurnalist T.Paşa hazırlayıb. Buyurun qulaq asın.

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, bilirsiniz ki, bizim hər verilişimizin sonunda ev tapşırıqları verilir. İndi verilişimizin efirə çıxdığı vaxtdan bir il keçir. Vəd etdiyimiz kimi, qalibi sizə təqdim etmək istəyirəm. Suallarımızın böyük əksəriyyətinə düzgün cavab verən Cümşüd Qurbanovdur. Qalibi studiyamıza dəvət etmişik. Onunla söhbətə qulaq asın.

Aparıcı: Cümşüd, Siz mühəndis geoloqsunuz. Ancaq buna baxmayaraq dillə çox dərindən maraqlanırsınız. Yəqin ki, oxucularımız üçün də maraqlı olar. Dilə bu həvəs Sizde hardan yaranıb?

C. Qurbanov: Mən doğma Azərbaycan dilini sevirəm, ona möhkəm tellərlə bağlıyam. Dilimizin tarixi, bu günü və gələcəyi, ümumiyyətlə dilçiliklə bağlı ədəbiyyatı məmnuniyyətlə mütaliə edirəm.

Aparıcı: Cümşüd, indicə dediyiniz kimi, Siz bizim suallarımıza cavabları düzgün tapmışınız. Onlara cavabları kitablardan tapıb yazmışınız, yoxsa linqvistik hazırlığınız buna tam imkan verir?

C. Qurbanov: Mən linqvistik hazırlığımı daima artırırım. Rusca, ingiliscə müxtəlif kitablar oxuyur, qeydəl aparır və təhlil edirəm. Bəlkə də bu səbəbdən mən qalib oldum.

Aparıcı: Cümşüd dilimizin işlənməsində Sizi bir vətəndaş kimi razı salmayan nədir? Hansı məsələləri, fikrinizcə, birinci növbədə həll etsək, bu işdə bir irəliləyiş əldə edə bilərik?

C. Qurbanov: Birinci növbədə məmurları cəzalandırmaq lazımdır. Dilimizin işlənməsi əlində ixtiyar olan insanların əlindən asılıdır.

Aparıcı: Sağ olun. Sizə işinizdə uğurlar arzulayırıq.

İstəkli dinləyicilər, jurnalımızın ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Bugünkü tapşırığımızda Sizə bir şeir nümunəsini təqdim edəcəyik. "Nədi adı" şeirindən Sizə iki bənd oxuyuruq:

Həqiqətnən təriqət seçənlər,
Təriqətdə həqiqətin nədi adı?
Hansı şah haqq ilə ilqar eylədi?
Nə incidi, nə ah çəkdi, nə dadı?

İstəyirsən seyr edəsən Sinanı.
Şər əllərdən saqın, saxla sinanı.
Sədət getdi sin içində si namı.
Dildə qaldı nə ləzzəti, nə dadı.

Təcnisin müəllifinin kimliyini və onun poeziyamızda hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqləndiyini müəyyənləşdirib bizə göndərin.

Vaxtımız burdaca qurtarır, əziz dinləyicilər. İstək və arzularınızı yazıb bizə göndərməyinizi unutmayın. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 17-ci verilişi
(08.06.1990)**

Xoş gördük sizi, istəkliləriniz. May verilişimizdən sonra respublikanın, bütün Azərbaycan xalqının tarixində ən yaddaqalan məsələlərdən biri 70 ildən sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyətinin yaranmasının 72 illiyini rəsmi şəkildə qeyd etdik, öz himnimizi, əzəmətli bayrağımızı və şirin dilimizi özümüzə qaytarmaq əzminin qələbə ilə nəticələndiyinin şahidi olduq, hamımızın ürəyindən mərhum M.Ə.Rəsulzadənin sözləri qopdu: “Bir dəfə ucalan bayraq bir daha enməz”. Azərbaycan Milli Xalq Cumhuriyyəti dövründə dilimizdə məktəblər açıldı, Bakı birinci realni məktəbdə /o dövrdə bu təhsil ocağı sayılırdı/ unudulmaz maarifpərvərimiz Abdulla Şaiqin təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili üzrə üç aylıq kurs açıldı. Qeyd edək ki, bu vaxta qədər həmin məktəblərdə dərslər rusca gedirdi, yalnız həftədə bir-iki dəfə Azərbaycan dili məcburi olmayan fənn kimi tədris olunurdu. Bu kursu qurtaran şagirdlər üçün 49 sinfi rusca olan Bakı realni məktəbində bütün dərslər azərbaycanca keçirildi üçüncü sinfi açdılar. Həmin sinifdə 25 şagird oxuyurdu və 1924-cü ildə ana dilində orta məktəbi bitirən ilk məzunlar oldular. Bu tələbələr ali məktəbə imtahansız daxil olurdular ki, bu da gənc respublikanın kədr hazırlığına göstərdiyi diqqət idi. Məktəbin məzunlarından çoxu sonralar Azərbaycanın görkəmli elm və maarif xadimləri oldu. A.Ş.Talıbzadə, C.Cəbrayılbəyli, Q.R.Mirzazadə, X.Kələntərliləri və s. göstərmək olar. İlk milli orta məktəbin buraxılışında N.Nərimanov çıxış etdi. O sinfin məzunları arasında Ə.Bədəlbəyli, cərrah F.Əfəndiyev, akad. S.Quliyev, dövlət xadimi S.Vəzirov da vardı. 20-ci illərdən sonra “Abdulla Şaiq adına nümünə məktəbi” məktəblərimizi ana dilində işləməyə sövq edən örnək idi. N.Nərimanov öz çıxışında məktəbi bitirənlərə nəsihət verirdi: “Ona binaən dilimizin lüzumsuz, qeyrisinin lisanının təsiri altında saxlamaq bütün işlərimizi təxirə salar.

Bu səbəblərə görə dilimizi müstəqil bir şəkildə salmaq üçün ən çox siz müəllimlərə ümid bağlayıb məktəbi bitirməyinizi yenə də səmimi qəlbədən təbrik edirəm”. Respublikamızda, onun paytaxtı Bakıda ilk darülmüfünun yaradılması da məlum olduğu kimi, Azərbaycan Demokratik Respublikasının adı ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, 23 ay ərzində bu hökumət nələr eləmədi? O aylar xalqımız üçün əsl intihab dövrü sayıla bilər. Respublikanın himnini bəstələyən ulu sənətkarımız necə zərif zövqə malik olub, seçdiyi şeiri həyəcənsiz oxumaq olmur. Hörmətli dinləyicilər, bu himndən iki bəndi sizə təqdim edirik:

Turan soyu başqa soya qarışmaz,
Qul olmağa heç bir zaman alışmaz,
Qucağında yad tutmağa çalışmaz,
Düşmənlərin əğyarıdır bu ölkə.
Məbudumuz üç boyalı bayrağı,
Kəbəməzdən hər bir ovuc torpağı,
Sevməz bu yer hər xaini, alçağı,
Doğruların açarıdır bu ölkə!

ADR-nın fəaliyyətinə yekun vuraraq onun lideri M.Ə.Rəsulzadə yarı dərdli, yarı sevincək deyirdi: “Çox şey verə bilmədik. Amma milli azadlığın nə olduğunu başa saldıq. Azca da milli istiqlal dadızdırdıq...” Milli istiqlala dəlalət edən anlayışlar içərisində isə Vətən toxunulmazlığı, dil bütövlüyü, bayraq ucalığı, bir də himn əzəməti xüsusi yer tutur. Bunların hamısına nail olmuşuq.”

Əziz dinləyicilər, indi də xalqımızın mütəfəkkir övladlarının dil haqqında fikirlərinə qulaq asın. H.Zərdabi: “Dil bir şeydir ki, öz halında saxlamaq mümkün deyildir. Elə ki, artıq şeylər ələ gəldi və alətlər dəyişdi, təzə sözlərin qədəri gündəngünə artacaqdır. Belə sözlərin artmasının dilə zərəri yoxdur, xeyri var”. Novator şairimiz R.Rza dil haqqında xeyli qiymətli fikir söyləyib, onlar bu gün də öz tərəvətini və dəyərini

saxlayır. Onlardan bir neçəsini diqqətinizə təqdim edirik: "Fiziki aləmin diffuziya /hopma/ qanunu mənəvi aləmdə vardır. Bu ən çox dil sahəsində görünür. Dünyada az-çox inkişaf etmiş elə bir dil yoxdur ki, o, başqa xalqların dilindən faydalanmamış olsun. Yalnız ayrı-ayrı kəlmələr deyil, bəzən ifadə formaları da bir dildən başqa dilə keçə bilər". Görkəmli şair bir qədər sonra yazır: "Hər dilin əsrlər boyunca yaranmış biçimi, dadı-duzu var. Onun sözlərinin, ifadələrinin, deyiminin özünəməxsusluğu var. Bu çalarlar bəzən qabarıq, bəzən haman-haman duyulan olur. Dilin bu incəliklərinə toxunanda da o, sızıldayır, göynəyir". Dil haqqında hörmətli şairimizin bu və digər qiymətli fikirləri onun "Müləhizələr" məqaləsindən götürülüb. Burada söylənən hər bir fikir misallarla geniş işıqlandırılır və bunlar hamısı bir daha bunu söyləməyə imkan verir ki, şairin dil barədə öz anlamı, öz baxışlar sistemi olub. Onun sözləri necə çağdaş səslənir. R.Rza deyirdi: "Dilimizin ayrı-ayrı problemləri haqqında açıq, sərbəst, geniş müzakirələr lazımdır".

A.A.Bestujev-Marlinski "Qırmızı örtük" əsərində yazırdı: "Zaqafqaziyanın tatar dili /Azərbaycan dili-F.Y./ türk dilindən lap az fərqlənir və bu dillə Avropada fransız dili kimi, bütün Asiyayı bu tərəfdən o tərəfə gəzib dolanmaq olar".

Sevimli dinləyicilər, biz gələcək verilişlərimizdə də doğma ana dilimizi tanıy edəcəyik. İndi isə icazə verin bu günkü verilişimizin qonağı Azərbaycan SSR EA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun müasir Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti şöbəsinin müdiri f.e.d.M.Məmmədovu sizə təqdim edim. Müseyib müəllim Azərbaycan dilçiliyində danışıq mədəniyyəti məsələləri ilə müntəzəm məşğul olan alimlərimizdəndir. Yadı-nızdadırsa, biz əvvəllər də danışıq mədəniyyətindən dəfələrlə söz salmışıq və qənaətimiz belə olub ki, bu gün dilimizin dövlət dili kimi maneəsiz işləmə bilməsi başqa problemlərlə yanaşı həm də danışıq mədəniyyəti məsələlərinin günün tələbləri səviyyəsindən işlənilib hazırlanması da vahid orfoepiya lüğəti-

mizin hazırlanıb xalqın istifadəsinə verilməsindən də asılıdır. Hər şeydən əvvəl, dilimizin ahəngdarlığını qoruyub saxlamaqla hazırkı danışıqımızda nəzərə çarpan meyilləri özündə cəmləşdirən sanballı tələffüz normalarının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tuturuq. Bu normativ qaydalar bugünkü məziyyətlərlə bərabər sabahı da unutmamalıdır. Elə bugünkü verilişimizin qonağına da ilk sualımız bununla bağlıdır. Dinləyicilərimiz tez-tez bizə müraciət edib soruşurlar: vahid Azərbaycan tələffüz normasına əməl etmək olarmı? Müseyib müəllim, xahiş edirəm bununla əlaqədar dinləyicilərimizə bir qədər ətraflı məlumat verəsiniz.

M.Məmmədov: Bizim orfofoniya lüğətimiz yoxdur. Hazırkı kiçik həcmli, sorğu xarakterli kitablar bu günün tam tələbatını ödəməyə qadir deyildir.

Aparıcı: İndiki Azərbaycan tələffüzündə müşahidə olunan meyillər nədən ibarətdir? Müxtəlif deyiliş üslubları, radio, televiziya, mətbuat və s. ünsiyyət vasitələrində, teatr səhnələrində, tamaşalarda, dərslər otaqlarında, tələbə auditoriyalarında, iclas və müşavirələrdə təbii bir şeydir. Biz buraya fərdi deyiliş formalarını da əlavə etsək, məsələnin nə qədər mürəkkəb olduğu bir daha aydınlaşar. Ancaq bütün bunların hamısını birləşdirən bir ümumi cəhət vardır ki, biz gündəlik dil fəaliyyətimizdə bu ümumiliyə əməl etməsək, çaş-baş qalarlıq və anlaşılmazlıq yaranar. Bax, bu ümumi cəhətlər necə aşkar olur və bu sahədə nə kimi konkret işlər görülür? Ümumiyyətlə, o taylı, bu taylı Azərbaycan üçün vahid tələffüz normasının hazırlanması bir məsələ kimi nitq mədəniyyəti məsələləri ilə məşğul olanları nə dərəcədə maraqlandırır?

M.Məmmədov: Ümumi tələffüz norması elm cəhətdən əsaslandırılaraq işlənilib hazırlanmalı, bundan sonra isə onlar hamı üçün vahid bir mənbə kimi istifadə etməlidir. Buraya ayrı-ayrı fonemlərin tələffüzündən tutmuş, vurğu və intonasiyaya qədər bütün cəhətlər aiddir.

Aparıcı: Məlumdur ki, dildə rəvan danışmaq nətiqlik mədəniyyətinin bir hissəsidir. Axı, biz danışmaqla bərabər, həm də yazırıq və burada düzgün və səlis yazmaq yüksək mədəniyyət hesab edilir. Biz çox vaxt bu iki fəaliyyət sahəsində ziddiyyətlərlə qarşılaşırıq. Elə olur ki, yaxşı yazanın danışq qabiliyyəti yaxşı olmur və ya əksinə. Məni bir müəllim kimi narahat edən odur ki, məktəblərimizdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatı yaxşı tədris olunmadığında balalarımızın yazı və danışq mədəniyyəti çox aşağı səviyyədədir. Bax bu yaxınlarda məktəblərdə buraxılış imtahanı oldu, bu gün sabah ali məktəblərimizdə qəbul imtahanları başlayacaq. Bütün bunları sadalamaqda məqsədimiz birdir: təəssüflər olsun ki, biz köçürmədən canımızı qurtara bilmirik. İndi bülbül kimi cəhcəh vuran şagirlərimiz yox dərəcəsinədir, özündən inşa yazıb müəllimlərini mövzunun əhatəliliyinə, məzmunu və savadlı olması ilə valeh edən məzunlarımız və abituriyentlərimiz ilbəl azalır. Elə sözün düzü, müəllimlərimiz də əvvəlki müəllimlər deyil. Bütün bunlara Sizin, Müseyib müəllim, bir təcrübəli alim və müəllim kimi münasibətiniz necədir?

M.Məmmədov: Çox düz buyurursunuz. Biz kompleks tədbirlər planı işləyib hazırlamalı, orta və ali məktəbi əhatə edən proqramlar və layihələr işləməliyik. Məktəbdə müəllimin nüfuzunu artırmalıyıq. Radio və televiziya verilişlərində dilimizin təbliğinə xüsusi fikir verməliyik. Yalnız belə olduqda konkret nəticələr əldə edə bilərik.

Aparıcı: Müseyib müəllim, qayıdaq yenə yazıçının, şairin, ümumiyyətlə, sənətkarların ümumxalq dilinin formalaşmasına göstərdiyi təsirə. Nüfuzlu adamın təsiri çox güclü olur, elə deyilmi? Bir sözü, ifadəni necə işlədirsə, sonradan bu geniş vüsət alır, düşür ağızdan-ağıza, keçir yazıdan-yazıya, sonradan heç kəs bunun fərqiə varmadan başlayır işlətməyə. Düzdür, burada elələri olur ki, o, sonradan tamam ümumxalq dilində özünə layiqli yer tutur. Elə götürək, dilimizdəki /öncə, anlam, qurum, söyləm, sıxac, tıxac/ və s. və i. a. sözləri. Bu cür

hallara morfoloji və fonetik səviyyədə rast gəlmək olur. Bununla bağlı, Sizdən soruşmaq istərdim, dilin öz daxili dözümlü hansı səviyyəyə qədər davam edir, yəni dilin tab gətirməməsi müəyyən həddə qədərdir, elə deyilmi? Bircə misal deyim, /rol/ deyirlər, amma qol /adamın qolu/. Birinciyə azərbaycanlıların qulağı bir təhər dözüür, amma ikincisini də yumşaq /b/ samiti ilə tələffüz etsələr, müsahib başlayar etiraza. Aydınadır da söhbət nədən gedir?

M.Məmmədov: Fəxrəddin müəllim, Sizin qaldırdığınız məsələlər çox vacib və yerinə düşəndir. Sadəcə olaraq onları sistemli şəkildə öyrənilib müzakirəyə çıxartmaq lazımdır. Qoy Azərbaycan televiziyası bu məsələlərə xüsusi proqram təşkil etsin, müzakirə etsin, ümumxalq müzakirəsindən sonra müəyyən qərar qəbul etmək olar.

Aparıcı: Müseyib müəllim, çox sağ olun. Maraqlı söhbətiniz üçün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkürümüzü bildirirəm.

İstəkli dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir reportaja qulaq asın.

Əziz dinləyicilər, indi də jurnalımızın ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Sizə Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil olmuş, dillər əzbəri olan şeirdən bir parça təqdim edirik. Şeiri tamamlamağı və müəllifini, habelə nə vaxt qələmə aldığını tapıb bizə göndərin:

Könlümün sevgili məhbubu mənim
Vətənimdir, vətənimdir, vətənim.
Vətənim verdi mənə nanü nəmək,
Vətəni mənə unutmaq nə demək?

Verilişimiz burada sona çatır, əziz dinləyicilər. Verilişimiz haqqında təklif və rəylərinizi gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 18-ci verilişi
(15.07.1990)**

Salam, istəkli dinləyicilər. 90-cı ilin bu isti yay günündə torpağımıza çilənən bol-bol günəş nurundan daldalanmağa, kölgələnməyə bir fürsət, bir məqam axtardığımız dar macalda radiomuzun sizə təqdim etdiyi bu “Ana dili” verilişi, fikrimizcə, sizin ürəyinizə sərinclik verir, şübhə etmirik ki, bizə diqqətlə qulaq asıb öz fikir və mülahizələrinizi yazıb ünvanımıza göndərəcəksiniz. Çünki ana dili anamızın südü kimi dadlı, onların beşiyimizin başı üzərində oxuduqları laylalar, çağırdıqları bayatılar qədər şirindir. Ana dilinə yüzlərlə, minlərlə dastanlar qoşulsa belə, yenə də azdır, o, bulaqlarımız kimi ruhumuza dupduru su çiləyir, dərələrimiz qədər intəhasız, dağlarımız kimi uca və yenilməzdir. İnsana vətəni qədər şirin olan ikinci varlıq ana dilidir. Ana dili ilə nəfəs alırıq, o, bizim qüvvət və qüdrət silahımız, yaradıcılıq mənbəyimiz, mənəvi qidamız və tükənməz sərvətimizdir. Sevimli şairimiz Sabir Rüstəmxanlı ana dilinə olan el məhəbbətini “Sağ ol, ana dilim” şeirində çox şirin və poetik bir dillə belə ifadə edir:

Qollarım sınıandır yad ölkələrdə,
Neçə yad dodaqda səsləndi adım.
Sağ ol, ana dilim, məni heç yerdə
Köməksiz qoymadın, yalnız qoymadın.
Barmağım altında düymə fırlanır,
Londonla, Parislə yanaşı Bakı...
Doğma sözlər üçün darıxan hanı?
Deyin qoy dinləsin: “Danışır Bakı”
Danışır, açılır ömrün baharı,
Dünyaya mən onun qoynunda uçdum.
Mənim ürəyimin antenaları
Gözəl Azərbaycan dilinə quşdu.
Döyüşdə qılınctək sıyrıldı qından,

Başımın üstündə bayrağım oldu.
Torpağım ikiyə bölünən zaman
Bu dil bölünməyən torpağım oldu.
Utansın tarixə dəlilliyə edən,
Tarix qapısında açar sözlər var.
Pərdəni qaldırsan beş-on kəlmədən
Qondarma cildlər tar-mar olar.
Bu dildə sevincim, qəmim, kədərim,
Təzə ümidlərə açılan səhər.
Bu dilin reaktiv təyyarələri
Araz sərhəddini qıran kəlmələr.
İpək nəğmələrim gülləbatmazdı,
Qolunu qandalla bağlamaq olmaz.
Bu taydan, o taya arxayın keçən,
Dilin sənədini yoxlamaq olmaz,
Sevginin yolunu saxlamaq olmaz.
Sağ ol, ana dilim, ana öyüdüm,
Füzuli eşqindən divanə dilim.
Ürəyim başına nəfəs dərmədən
Fırlanıb kül olan pərvanə dilim.
Hanı xanım çaylar, hanı bəy göllər,
Dillərdə cücərən yurdun izidir.
Yüz yol yaralanmış doğma kəlmələr
Xalqımın döyüşlər xəritəsidir.
Ala dağ, Qara dağ... di seç, di ayır,
Dağları basılmaz ordum sanmışam.
Harda birçə kəlmə sözlüm yaşayır
Oranı halalca yurdum sanmışam.
Üstünə yüyürdü Quran dilləri,
Peyğəmbər dilləri, qanun dilləri...
Qapılar dalında qoydular səni,
Ancaq məhv olmadın, anam, can dilim,
Ordular sarsıdan qəhrəman dilim.

Ömrüm qırılmazdı, yol qırılsa da,
Səninlə həmişə mən üzülağam.
Bədənim torpağa tapşırılsa da,
Ruhumu mən sənə tapşıracağam.

Bəli, əziz dinləyicilər, dilimizin məhdudiyət bilmədən işlənməsi, onda yaranan sənət inciləri hamımızı sevindirir, bu dilin daşıyıcıları olmağımızla fəxr edirik. Bizə gələnlər saysız-hesabsız məktublar da bunu təsdiq edir. Bu məktubdan ikisinin məzmunu ilə bu gün sizi tanış etmək istəyirik. Qazax rayonu Xanbəci natamam orta məktəbinin müəllimi, ömrünü-gününü doğma dilimizin tədrisinə həsr etmiş və bununla da özünü dünyanın ən xoşbəxti sayan İsmayilova Nərgiz xanımın məktubu çox təsirli və məzmunludur. Onu qeyd edim ki, bu, Nərgiz xanımın bizə göndərdiyi ikinci məktubdur. 38 illik zəngin iş təcrübəsi olan Nərgiz xanımın yazdıqları bugünkü gənclərimizə, xüsusilə, gənc müəllimlərə dəyərli məsləhətdir. Məktubdan bəzi sətirləri sizə təqdim edirik: “Mən dil dərslərində şagirdlərə həmişə sözlərin yazılışı ilə tələffüzü arasındakı fərqləri öyrətməyə can atıram”. Və ya “ümumiyyətlə, dil müəllimi öz fənnini dərinlən bilmədikdə, onun nitqi səlis və aydın olmadıqda, danışmaq tərzini ürəyə yatmadıqda, şagirdlərə dil faktları, dil hadisələri, sözlərin mənası, mənə çalarlıqları və işlənmə yeri və məqamı istənilən səviyyədə ola bilməz”. Nərgiz xanım çox haqlı olaraq danışığımızda özgə dilin ünsürlərini işlətməyə vərdiş etmiş adamları kəskin tənqid edir və göstərir ki, balalarımız təmiz ana dilində danışmalıdır. Bu işdə valideynlərin üzərinə böyük iş düşür və o ürək ağrısı ilə bildirir ki, kütləvi informasiya vasitələri də bu mühüm məsələdə ciddi vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirmişdir.

İkinci məktubu isə Oğuzdan Qürbət müəllim yollamışdır. Qürbət Qurbanov həmin rayonun Xaçmaz kəndində dil və ədəbiyyat müəllimi işləyir. Azərbaycan ETPEI-nin dissertantıdır. O, bizim verilişləri bəyəndiyini yazır və ümumiyyətlə,

son zamanlar dilimizə marağın artdığını göstərir. O yazır: “Biz bütün varlığımızla, heç bir hay-küçüyləyə, zahiri təmtərağa varmadan Azərbaycan dilinin saflığı, onun dövlət dili səviyyəsində nüfuzunun qorunması və yüksəlməsi uğrunda mübarizə aparmalıyıq”. Düz buyurursunuz, hörmətli Qürbət müəllim. Fikrimizcə, bu mübarizənin önündə biz müəllimlər getməliyik. Biz hamılıqla yerində işlənməyən sözlər, düz seçilməyən adlar, qulaqlarımızda eybəcər səslənən deyiliş tərzinə qarşı kəskin çıxış etməli, bu gün həyata təzəcə qədəm qoyan balalarımıza nümunə olmalıyıq. Küçə, meydan, kolxoz, sovxoz və digər idarələrə verilən adlarda nə qədər özümüzə çox başqalarını yaşatmaqda pərgar olduğumuzu açıb göstərən Qürbət müəllim ürək yanğısını belə ifadə edir: “Biz hər şeyin ifratına, zahiri təmtərağına vardığımız üçün mənən kasıblamış, adi milli qürur hissini “millətçiliklə” qarışıq salmışıq”. Qürbət müəllim öz məktubunda yaşadığı rayonun toponimikasının kiçik təhlilini verir və göstərir ki, rayonda 17 kolxoz və sovxozun adları içərisində bir-ikisini çıxmaq şərti ilə hamısı yaddır. Qürbət müəllimin bu fikirlə razılaşmamaq olmaz. Nədənsə rayon, şəhər və qəsəbə sovetləri, elə bizim doğma Bakı da bura aiddir, xalqımızın saflaşmaq və durulmaq sahəsində artan mənəvi tələbatını niyə nəzərə almırlar? Qürbət müəllim demişkən, “bunun üçün iş məsuliyyətlə, vətəndaş qayğıkeşliliyə yanaşmaq lazımdır”. Qürbət müəllim yer adlarını, o cümlədən doğulub boya-başa çatdığı rayonu Vartaşenin adının dəyişdirilməsinin bütün rayon camaatının ürəyindən olacağını bildirir. Biz də buna əminik. Lakin rayonun səlahiyyətli rəhbərliyi bu barədə düşünürmü? Budur, əsas məsələ. Verilişimiz adından biz Qürbət müəllim kimi öz işini dərinlən bilən, vətəninə, torpağına qırılmaz tellərlə bağlanan gənclərimizlə fəxr etdiyimizi gizlətmirik.

Hörmətli Nərgiz xanım və Qürbət müəllim, sizə və bütün müəllimlərə nəcib işinizdə balalarımızın savadlı və qeyrətli böyüməsində sərf etdiyiniz əməyə görə təşəkkür edirik və yeni-yeni uğurlar diləyirik.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində türkiyəli qonağımız, orada nəşr olunan "Azərbaycan türkləri" jurnalının baş redaktoru Yusif Gədikli ilə müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Yusif bəy, Siz jurnal çap eləyirsiniz. Bu jurnala materialları hansı yolla əldə edirsiniz? Azərbaycanlı həmkarlarımızla əlaqələrinizin mexanizmi haqda bir az ətraflı danışmağınızı rica edirəm.

Yusif bəy: bu dəfə Azərbaycana gəlişimin səbəblərindən birincisi odur ki, bizim mədəniyyət nazirliyimiz böyük Azərbaycan şairi Hüseyn Cavid haqqında bir kitab yazmağı tapşırırmışdır. Mən də belə bir fürsəti qaçırmamaq üçün yazıçılarla, alimlərlə, böyük mərhum şairin qızı Turan Cavid xanım ilə görüşdüm, dəyərli materiallar, bilgiler topladım, onları özümə aparıram. İnşallah, gözəl, maraqlı kitablar, yazılar, məqalələr yazıb çap etdirəcəyəm. Özüm haqqında məlumata gəlicə mən əslində müəllimlik edirəm, bununla yanaşı, az əvvəl söylədiyim kimi «Azərbaycan türkləri» jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışıram. Jurnalımızın indiyə kimi üç şeyi işıq üzünə görüb. Dördüncü sayı bu günlərdə çıxacaqdır, gedər-gətməz tez onu çap edəcəyik. Jurnalımızda məzmunlu yazılar çap edilir. Jurnalın məqsədi yalnız türkiyədəki elm adamlarının yazılarını dərc etmək, «bir nöqtədə Azərbaycanın səsi ola bilməkdir».

Aparıcı: Dinləyicilərimizə məlumdur ki, Siz Bakıya ikinci dəfədir ki, gəlirsiniz. Bu dəfəki təəssüratlarınızdan danışın.

Yusif bəy: Bəli, bizim burada 2 il əvvələ qədər Azərbaycandakı elm adamları – alimləri, yazıçıları ilə hətta, adı adamlarla da əlaqəmiz o qədər də yaxşı deyildi. Yəni gedib-gələ bilmirdik, istəyirdik gedib-gələk, məktublaşsaq, amma buna izn verilmirdi, çətin idi. İndi çox şükür ki, 2 ildən bəri bu mövzuda böyük irəliləyişlər oldu, gedişlər çoxaldı, yazıçılar, alimlər getdi-gəldi, hər iki xalqın adamları bir-birlərinə gəldilər-gəldilər. Bu gediş-gəliş nəticəsində kitablar, məqalələr,

jurnallar, qəzetləri mübadilə etdik, beləcə, çox sıxıntısını çəkdiyimiz material, kitab, məqalə yoxluğu öz-özündən ortadan çıxdı. Hələ bundan bir ay əvvəl Türkiyənin Kayseri şəhərində təşkil edilən birinci Böyük Millətlərarası Azərbaycan Konqresinə Azərbaycanın 70-80 nəfər yazıçı və elm adamı gəlmişdi. Onlarla bizim elm adamlarımız bu arada, böyük görüşlərimiz oldu, əlaqələrimiz, münasibətlərimiz yarandı. Çox gözəl, çox yaxşı işlər gördük, onlar da, biz də. Bir qaynaşma, bir görüşmə, bir tanışma oldu. Ümid edirəm bundan sonra həmişə belə gedər...

Aparıcı: Yusif bəy, bilirsiniz ki, hazırda Azərbaycan xalqını bir məsələ çox narahat edir. Bu da əlifbanın bərpa olunmasıdır. Bir az geniş məlumat verim, Sizə də aydın olsun. Biz 1928-dən 1939-a qədər latın qrafikalı əlifbadan istifadə etmişik. Represiya dövrünün qurbanlarından biri də bizim əlifbamızın yasaq edilməsi idi. Sizin bu məsələyə münasibətiniz?

Yusif bəy: Hörmətli Fəxrəddin müəllim, bu da çox önəmli, çox mühüm bir mövzudur. Həqiqətən də bu, mürəkkəb və çətin bir mövzudur. İndi icazə verirsinizsə, mən 2 il əvvəl Mirzə Fətəli Axundov yubileyinə gəldiyim zaman bir qəzetçi yoldaş məndən M.F.Axundov böyük bir mütəfəkkirdir, yazardır, buna şübhə yoxdur, amma onun 2 fikrinə razılaşmıram. Bunlardan biri odur ki, o materialist filosofdur, bu mən deyiləm, əlbəttə, istəyənlər, istəyənlər, bu ayrı mövzudur, amma bir də bu var ki, əlifba məsələsi var. O, əlifbanın dəyişdirilməsini ortaya qoyan ilk adamdır, türk aləmində, yalnız Azərbaycanda deyil, bütün türk dünyasında. Mən onun bu fikri ilə razı deyiləm, qəzetçi yoldaşım da mənim fikrimlə razılaşdı, amma əlbəttə ki, onları yazmadıq. İndi bu məsələ, həqiqətən, mürəkkəb və çətin işdir. Mən buraya gəldiyimdə buradakı dilçi alimlərlə, ziyalılarla danışdım və hamısı müxtəlif-müxtəlif fikirlər irəli sürdülər, lakin gördüm ki, bu bir qədər qarışıq, çox çətin işdir. Dilçi alimlər bu məsələyə dil baxımından baxdıqları üçün daha çətin olur onlar üçün bu iş. Bununla bağlı bizdə bir məsələ var. Deyərlər ki, ağıllı körpü düzəltməyi düşünənə qədər danizin suyu axıb getmişdir. Bəli, bura

sözün yerinə düşmədi, məzmunu önəmlidir. Dilçi alimlərimiz məsələyə dil baxımından baxdıqlarından hər səsə əlifbədə göstərilməsinə tərəfdardır. Mən bu tərəfdən deyil, əksinə, məsələyə daha dəyişiklik tərəfdən baxılmasının tərəfdarıyam.

Çünki, mümkün olduqca əlifba eyni olmaya bilər, bəlkə, amma mümkün olduqca bir-birinə yaxın olmalıdır, yəni burada 300, 500, 1000, 2000 sonrasını da düşünmək lazımdır. Qəti iradəli, geniş dünyagörüşlü olmaq lazımdır. Deyəcəksiniz ki, sizin buradakı görüşünüzü niyə açıq şəkildə ortaya qoyursunuz. Mən düşünürəm ki, bu Azərbaycanın öz işidir. Amma burada mən də fikrimi söyləməliyəm. Niyə söyləməliyəm? Çünki mən yabançı birisi deyiləm ki.

Aparıcı: "Ana dili" verilişinə münasibətiniz? Ümumiyyətlə, bu ifadə Sizde də işlənmirmi?

Yusif bəy: Hörmətli Fəxrəddin müəllim. Bu da çox gözəl sualdır, həqiqətən də gözəl sualdır. Əvvəlcə onu deyim ki, mənim üçün çox uzaqda – İstanbulda, orada Azərbaycan radiosunu tutmaq çox çətindir, amma yenə də buna baxmayaraq, mən hərdən bütün radio dalğalarını qarışdıraraq, yenə də ara-sıra Bakı radiosunun səsini duyuram, daha doğrusu, Azərbaycanın səsini duyuram, qulaqlarımda belə bir gözəl səsi, musiqini eşidirəm. Musiqi deyincə yalnız Azərbaycanın musiqisini demirəm, Azərbaycan türkcəsinin öz gözəlliyini, şirinliyini, sevimliyini demək istəyirəm. Yəni mümkün olduqca programınıza qulaq asıram. Ana dili kəlməsinin məndə oyandırdığı təəssüratə gəlicə bu çox maraqlı bir məsələdir. Bilirsiniz, dünyanın bəlkə də, bütün dillərində, düzdür, mən xarici dili yox, bir az ingiliscə bilirəm. Dünyanın bütün dillərində insanların dili üçün ana dilini işlətirlər, heç kimsə bəbə dilini işlətməsin. Niyə elədir? Çünki biz əlbəttə, doğar-doğmaz anamız bizi qucağında, sonra beşiyində, bələyində saxlayar, atar-tutar, yəni laylay söylər. Onun söylədiyi mahnılarla qulaqlarımız dolar və biz nə qədər də böyüsək də, o anamızın bizim qulaqlarımıza söylədiyi, dinlətdiyi o laylalar, o mahnılar, o ana dilinin ana ilə eyniləşməsi, özleşməsi bizə hər ikisini o qədər dahi, əziz eləyər ki, biz həmişə

həm anamıza, həm də dilimizə sahib çıxmaq, onu sevmək, onu böyük etmək, əzizləmək, başımızın üstündə tutmamız gərəkdir. Mən belə baxıram.

Aparıcı: Yusif bəy, bizim dinləyicilər Sizi səmimi bir yoldaş, qayğıkeş bir insan kimi tanıyırlar. Maraqlı müsahibə üçün Sizə təşəkkür edirəm və həmişə belə çevik və qıvraq qalmağınızı arzulayıram.

Yusif bəy: Çox sağ olun. Mən də çox təşəkkür edirəm, bütün Azərbaycan xalqına sevgi və sayğılarımı çatdırıram.

Jurnalımızın növbəti səhifəsində jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın (lent yazısında latın qrafikalı əlifbaya keçiddən danışılır).

İstəklilə dinləyicilər, ötən verilişlərimizdə biz əlifba haqqında söhbət açmışıq. İndi respublikamızda latın qrafikalı əlifbanın bərpası uğrunda böyük hərəkət başlamışdır. Ümidvarıq ki, əlifbamız bərpa olunacaq və bununla da tarixin ciddi bir səhvi düzələcək. İndi isə Sizə təqdim edəcəyimiz ev tapşırığı səhifəsində əlifba ilə bağlı suallara cavab verməyiniz xahiş olunur.

1. 30-cu illərdə işlətdiyimiz latın qrafikalı əlifbaya dəyişiklik etməyə ehtiyac varmı?
2. Hazırda işlətdiyimiz əlifbada hansı hərflər latın qrafikasından götürülmüşdür?
3. Azərbaycan dilinin indiki inkişafı baxımından apostrofa ehtiyac varmı?
4. Əlifbanın bərpası üçün nə qədər vaxt lazımdır?
5. Sizcə, latın qrafikasının üstünlükləri hansılardır?

Suallara cavabları və ümumiyyətlə, verilişimiz haqda fikir və təkliflərinizi sərbəzsizliklə gözləyirik. Əziz dinləyicilər, burada verilişimiz sona çatır. Sağ olun, salamat qalın.

**“Ana dili”nin 19-cu verilişi
(19.07.1990)**

Aparıcı: Salam, istəkli dinləyicilər. “Ana dili” radio-jurnalının avqust buraxılışında sizi xoş gördük.

Diktor: “Ana dili” radio-jurnalının avqust nömrəsi efiyərdədir. Verilişin aparıcısı prof. F.Yadigardır.

Aparıcı: Bugünkü verilişimizdə siz - istəkli dinləyicilər, məktubların xülasəsinə, istedadlı şairimiz S.Rüstəmخانlı ilə müsahibəyə və qəbul imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verərək M.F.Axundov adına Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutuna daxil olmuş Malafayeva Valya ilə söhbətə qulaq asa bilərsiniz. Axırda hər dəfə olduğu kimi ev tapşırıqlarını sizə təqdim edəcəyik.

Istəkli dinləyicilər, sizə məlum olduğu kimi, bir neçə aydır ki, respublikamızın bütün ictimaiyyətini maraqlandıran bir məsələ - əlifbamızın dəyişdirilməsi Azərb. SSR EA Əlyazmalar İnstitutunda yaradılmış “Əlifba” komissiyasının diqqət mərkəzindədir. Bu komissiya latın qrafikalı əlifbamızın bərpə olunması ilə əlaqədar çox iş görür, Respublika prezidentinə komissiya adında, müraciət qəbul olunub, latın qrafikalı əlifbanı qaytarmağımızın elmi, nəzəri və praktik tərəfləri geniş müzakirə edilib, qiymətli ümumiləşmələr aparılıb. Komissiyanın saysız-hesabsız iclaslarında əlifbanın xalqın tarixi üçün əhəmiyyətindən, onun tez-tez və əsassız olaraq dəyişilməsinin xalqın mədəniyyətinə vurduğu ziyanlardan dəfələrlə geniş söhbət açılıb. Heç kəsə sirt deyil ki, əlifbanı tez-tez dəyişmək heç bir xalqa xeyir gətirə bilməz. Ancaq xalq öz gələcəyini bu gün çox dərinləndirərək qəti qərara gəlirsə ki, onun sabahını və uzaq gələcəyini yeni əlifbasız düşünmək olmaz, onda bu dəyişikliyi yalnız aşılamaq olar. Hazırda Azərbaycan xalqı belə bir mərhələyə qədəm qoyub. Özünüdərk etmə, millidərk etmə elə bir səviyyəyə gəlib çatıb ki, xalq öz müqəddaratını özü həll etməlidir. Siyasi cəhətdən yetkin demokratik quruluşa və iqtisadi suverenliyimizə nail olmaq kimi mühüm

məsələlərlə yanaşı dilimizin dövlət dili səviyyəsində işlənməsi bizim hər birimiz üçün həyati əhəmiyyətli bir məsələdir. Dilimiz uğrunda çalışmalarımızın önündə dayanan isə əlifba məsələsidir. Redaksiyamıza və komissiyaya gələn məktublar həddindən artıq çoxdur. Onları üç qismə bölmək olar.

1. Bir qismi, o cümlədən Arazın o tayında yaşayan qardaş və bacılarımızın bəzisi ərəb qrafikasına qayıtmağı tövsiyyə edir. Bu fikrin tərəfdarları ona əsaslanırlar ki, uzun tarixə malik yazı mədəniyyətimiz bu qrafikada əks olunub, o taydakı qan qardaşlarımız yalnız bu qrafikayı bilirlər. Düzü, bu fikirlə razılaşmaq çətindir. Burada ciddi mübahisə doğuran odur ki, bizim o taydakı qardaş və bacılarımızın əksəriyyəti yazmağı və oxumağı bacarmır, ziyalıların əksəriyyəti isə latın qrafikasını yaxşı bilir, onlar dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayıb yaradıb və latın qrafikasından gen-bol istifadə edirlər. Bu fikrin tərəfdarlarına demək yerinə düşər ki, o tayda geniş xalq kütlələrinin savadlanması bundan sonra başlayacaq. Sağlıq olsun, gün gələr ki, Güney Azərbaycandakı qardaş və bacılarımız məktəbə gedər, oxuyar, yazar, onda onlar latın qrafikasını özləri qəbul edərlər. O ki, qaldı, çoxəsrlik mədəniyyətimizin ərəb qrafikası ilə bizim nəslə gəlib çatmasına, burada elə bir müşkül məsələ yoxdur. Əvvəla, tariximizlə bağlı olan mənbələrin, abidələrin, ümumiyyətlə, ədəbiyyatın latın qrafikası ilə çap olunub, yaddan çıxıb qalmış bir-iki mənbəni tez bir zamanda latına çevirib oxucuların ixtiyarına vermək olar. Məlumdur ki, ulu babalarımızın səsini eşitmək, yazdıqlarına onların ifasında qulaq asmaq bizə nəsib olmayacaq. Olanlarımızı müasirləşdirib indiki nəslə qaytarmaq o qədər də çətin deyil. Ən vacibi isə odur ki, ərəb qrafikası türk dillərinin fonetik qurumuna yaddır. Bu da, razılaşmaq olar ki, çox mühüm meyardır.

2. İkinci fikrin tərəfdarları, nəyin bahasına olursa-olsun indi işlətdiyimiz yazı sistemini qoruyub saxlamağa çalışırlar. Bunların bir dəlil-sübutu yoxdur, bu həmin qüvvələrdir ki, vaxtilə bizə hücum ediblər, ağına-bozuna baxmadan xalqa qara yaxıblar, müxtəlif "izmlərlə" bizi damğalayan, "sapı özümüzədən olan baltalardır". Özlərini millət fədaisi kimi qələmə verib, həmişə millətin ayağının altını qazanlardır. Lakin onlar yaxşı başa düşürlər ki, artıq indi dövr dəyişib, mühafizəkarlara yer yoxdur.

3. Böyük əksəriyyəti isə yubanmadan latın qrafikalı əlifbaya keçməyimizi tələb edirlər. Bu fikir həm ayrı-ayrı məktəb müəllimləri tərəfindən, həm də əmək kollektivlərindən göndərilən məktublarda müdafiə olunur. Bakıdan X.Bağirov, M.Mürsəlov, Y.Mehdiyev, İ.Kərimov, Ş.Şükürov və s. öz məktublarında latın qrafikasına keçməyimizi təkidlə tələb edir, konkret təklif və mülahizələrini söyləyirlər. Maraqlı budur ki, onların bəzisi məktublarını latın qrafikası ilə yazmışlar. Məs. Mingəçevirdən Mirzəyev Böyükkişi, Bakıdan M.Mürsəlov və Azərbaycan SSR Melorasiya və Su Təsərrüfatı Nazirliyinin əməkdaşları, Azərb. Tikinti Birliyinin işçiləri, Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunun əməkdaşları, Azərb. SSR Əhaliyə Məişət Xidməti Nazirliyinin bir qrup işçisi və s. /açıqını deyək ki, məktub o qədər çoxdur ki, onların müəlliflərinin təkcə adını sadalamağa bir veriliş yox, bir neçə veriliş azlıq edərdi/ əlifbanın bərpası ilə əlaqədar ortaya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün öz köməklərini təklif edirlər.

"Elm" qəzetində bu məktublardan xülasələr verilir, respublikanın digər mətbuat orqanları da əlifba ilə əlaqədar komissiya üzvləri ilə geniş müsahibələri çap edir. Elə "Ana dili" verilişi də dəfələrlə əlifba barəsində söhbət açıb. İndi isə dinləyicilərimizə bir daha bildirmək istəyirik ki, latın qrafikalı əlifbanın bərpası bütün xalqın arzusudur, biz də bu arzulara

qoşuluruq. Mütəxəssislərdən ibarət yaranmış "Əlifba" komissiyasının da fikri bu barədə yekdildir. Xalqımızın iradəsinə zidd olaraq ləğv edilmiş əlifbanı tezliklə bərpa etmək gərəkdir. Bunun üçün bircə məqam lazımdır: respublika Ali Hakimiyyət Orqanı Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1939-cu ildə əlifba haqqında fərmanını ləğv etsin və bununla ədaləti bərpa etsin. Bundan sonra əlifbada bu və ya digər hərfin-qrafemin hansı səsi göstərməsi barədə müsahibə və müzakirə açmaq olar. Latın qrafikalı əlifbanın bərpası üçün bir neçə mühüm tədbir həyata keçirilməlidir:

1. Latın qrafikalı əlifbanın bərpası ilə əlaqədar Respublika prezidentinin fərmanı.
2. Əlifbada dilimizin spesifik fonemlərini /ə, g, c, j və s./ göstərmək üçün bu və ya digər işarənin qəbul edilməsi/ burada şərtlilik prinsipi mühüm rol oynayır/.
3. Əlifbada hərflərin sıralanması. Yadda saxlamalıyıq ki, hərflərin düzülüşündə ixtiyarilik yox, elmilik prinsipi əsasdır, yəni dünya əlifbalarında hər hərfin bir rəqəmə uyğun gəlməsi və bu əsasda sıralanmasından söhbət gedir. "A" hərfi 1 rəqəmini, "B" hərfi 2 rəqəmini və s. bildirir. Odur ki, "A" birinci yerdə, "B" isə ikinci yerdə gəlməlidir.
4. Əlifbadakı hərflərin adlandırılmasıdır. İndiki əlifbada hərflərin adı öz dilimizə müvafiq adlandırılmır: "a", "be", "ve", "qe", "de" və s. Yaxşı olar ki, bu hərflər bizim xalqın dilində səsləndiyi kimi adlandırılın: "a", "bı", "vı", "qı", "dı"...
5. Qəbul olunmuş latın əlifbasına uyğun gələn yeni orfoqrafiya qaydalarının işlənib hazırlanması.

İstəkli dinləyicilər, ümidvarıq ki, tezliklə biz də, siz də arzularımıza yetəcəyik.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin bugünkü qonağı – respublikamızın tanınmış şairi S.Rüstəmxanlı ilə müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Sabir müəllim, Sizin yaradıcılığınızdan biz verilişimizin hazırlanmasında gen-bol istifadə edirik. "Ömür kitabınız"dan ana dilinə aid ürəkləri riqqətə gətirən parçaları, "Sağ ol, ana dilim" şeirinizi və başqa yazılarınızı dinləyicilərimiz çox maraqla qarşılayıblar. Bizə gələn məktublarda dinləyicilərimiz Sizin "Ana dili" proqramında tez-tez çıxış etməyinizi arzulayırlar. Azərbaycan dilinin çoxmilyonlu bir xalqın dili kimi bütün səviyələrdə maneəsiz işlənməsi üçün fikrinizcə nə etmək lazımdır?

S.Rüstəmxanlı: Məni bu verilişə dəvət etdiyinizə görə minnətdaram. Bilirsiniz ki, ana dili məsələsini günümüzdə ortaya atanlardan biri və bəlkə də, birincisi mənəm. Xatırlayırsınız da, yəqin ki, "Azərbaycan" qəzetində bu rubrikanı, elə siz özünüz də o qəzetin səhifələrində məqalələr çap elədirirsiniz. Ancaq bu veriliş daha önəmlidir, çünki bütün Respublikada ona qulaq asırlar.

Aparıcı: Sizin çoxşaxəli işinizdə - jurnalist, şair, yazıçı, redaktor, ictimaiyyətçi, publisist, alim və s. fəaliyyətinizdə hansı sahələr üstünlük təşkil edir. Bu qədər qaynar həyat keçirən, bütün türk dünyasında tanınan bir şairin şeir dünyasında ana dilinin incəlikləri öz əksini tapırsa, deməli, şair həmişə axtarırdadır. Necə deyərlər, axtaran tapar. Bununla bağlı bizi bir məsələ maraqlandırır. Sizi mövzu tapıntısı çox düşündürür, yoxsa mövzunun poetik və bədii həlli? Yəni Siz mövzunun orijinallığına və yeniliyinə çox vaxt sərf edirsiniz, yoxsa onu bədii təxəyyül süzgəcindən keçirərək dildə verilməsinə? Əgər mümkündürsə, bununla bağlı yaddaşınızda qalan bir-iki epizodu danışın.

S.Rüstəmxanlı: Bilirsiniz, bunların bizi ətraf aləmlə, o birisi isə təcrübə və vergi ilə bağlıdır. Ətraf aləmin təsiri ilə mövzu seçimi etmə, sonra isə mövzunun poetik həlli. Bu zaman söz seçimi, qafiyə tapmaqda duyum, şəxsi qabiliyyət və bir də şair məsuliyyəti əsas amildir. Mən "Ömür kitabı"nı yazanda çox düşündüm, çox ölçüb-biçdim, fikirləşdim, belə bir

mövzu üçün poeziyadan yox, frazadan istifadə etsəm yaxşı olar. Məncə, pis alınmayıb.

Aparıcı: Sabir müəllim, Siz bu yaxınlarda Türkiyədə olmusunuz. Son zamanlar dilimizin türk dilinə yaxınlığından çox danışılır. Sizin müşahidələrə görə, ən çox fərqli intonasiyalar, nidalar, ləhcələr nədən ibarətdir. Demək istəyirəm ki, bir şair baxımı və eşidimi bu fərqləri necə yozur?

S.Rüstəmxanlı: Biz şairlərdə bir az mübahisə çox olur. Sözsüz ki, Türkiyənin şimalında, lap elə İstanbulda və Ankarada ünsiyyət problemimiz olmur. Ancaq onların elmi üslubu çox fərqlidir. Bu da, fikrimcə, onların son illərdə Qərbə inteqrasiyası ilə bağlıdır.

Aparıcı: Dinləyicilərimizə məlumdur ki, Siz geniş ictimai fəaliyyətlə məşğulsunuz. Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin idarə heyətinin üzvüsünüz. Bilirik ki, Sizin Azərbaycanın Ali Sovetinə deputatlığa namizəd göstəriblər. Arzumuz Sizi parlamentimizin üzvü görməkdir. Yəqin ki, bu belə də olacaq. Ancaq maraqlı burasıdır ki, görəsən, bütün bu yorulmaz fəaliyyətiniz şair – Sabiri kolğədə qoymayacaq ki?

S.Rüstəmxanlı: Arzularınıza görə təşəkkür edirəm. Ancaq inanmıram ki, məni nə isə poeziyadan, qələmdən ayıra bilsin. Şairlik mənim qismətimdir. Qismətdən qaçmaq olmaz.

Aparıcı: Maraqlı müsahibəniz üçün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edir, çoxşaxəli fəaliyyətinizdə və birinci növbədə deputat mandatını qazanmaq yolunda uğurlar arzulayırıq.

S.Rüstəmxanlı: Sağ olun.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsi də bu il qəbul imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verib M.F.Axundov adına RD və ƏL-nin birinci kursuna qəbul olmuş Valya Malafyevlə söhbəti sizə təqdim edirik. Nəzərinizə çatdırıram ki, Valyanın atası da, anası da rusdur. Ağstafa şəhərində rusca məktəb bitirib. Onun qəbul olunduğu institutda rus məktəbini bitirənlər Azərbaycan dilindən şifahi imtahan verirlər. Valya

imtahan götürən müəllimlərin diqqətini elə bu imtahanda cəlb edib. Məlum olub ki, adı, soyadı, azərbaycanlı olan abituriyent yoldaşlarından fərqli olaraq Valya Azərbaycan dilinin qrammatikasını çox yaxşı bilir və azərbaycanca da yaxşı danışır. İndi Valya ilə kiçik müsahibəyə qulaq asın.

Aparıcı: Valya, Siz Azərbaycan dilini necə öyrənmisiniz? Bu dilə həvəsi Sizde kim oyadı? Evdə və məktəbdə azərbaycanca danışdınız mı?

Valya: Mən uşaqlıqdan bu dilə həvəs göstərmişəm. Valideynlərim həmişə mənə bu dili öyrənməyə həvəsləndiriblər. Məktəb illəri bu məsələdə mənə güclü təsir göstərmişdir.

Aparıcı: Valya, Azərbaycan dilində kitablar oxuyur-sunuz mu? Sonuncu oxuduğunuz kitab hansı olub?

Valya: Çox böyük məmnuniyyətlə oxuyuram. Axırncı oxuduğum roman sevimli yazığımız İ.Şıxlının "Dəli Kür" əsəridir.

Aparıcı: Azərbaycan dilini öyrənmək istəyən həmyaşdrlarınıza hansı məsləhətləri vermək istərdiniz?

Valya: Çox oxusunlar, bu dili sevsinlər, bu dildə danışmağa həvəs göstərsinlər.

Aparıcı: Valya, Sizi tələbə olmağınız münasibətilə dinləyicilərimiz adından təbrik edirik, Azərbaycan dilində bilik və bacarıqlarınızı daha da möhkəmləndirməyi arzu edirik.

Əziz dinləyicilər, indi də jurnalımızın ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Sizə təqdim edəcəyimiz sözləri azərbaycanca qarşılığını tapıb və yazıb bizə göndərin: "Яшик, тумбочка, камень, отвертка, ключ, замок, коридор, ателье, решетка, рожок, поднос, подушка, повар".

İstək və arzu dolu məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Verilişimiz burada sona yetir, əziz dinləyicilər. Sağ olun, salamat qalın.

"Ana dili"nin 20-ci verilişi (16.09.1990)

Salam, istəkliləriniz. Hamılıqla sizi xoş gördük. Yəqin ki, "Ana dili" radiojurnalının daimi dinləyiciləri səbirsizliklə bizi gözləyirdi. Bugünkü proqramımızın ilk səhifəsində redaksiyamıza daxil olan məktublardan parçalarla sizi tanış edəcəyik.

Diktor: "Ana dili" radio-jurnalı efirdədir. Jurnalın aparıcısı prof. F.Yadigardır.

Aparıcı: Son zamanlar, əziz dinləyicilər, jurnalımıza maraq daha da artıb. Bunu redaksiyamıza gələn məktublar da bir daha təsdiq edir. Budur, Cəbrayıldan SSRİ Jurnalistlər İttifaqının üzvü Qorxmaz Abdullayevdən aldığımız məktub. Qorxmaz müəllimin məktubunu həyəcənsiz oxumaq olmur. Çox sağ olun, Qorxmaz müəllim. Təsirli və dəyərliləriniz məktubunuza görə. Siz çox doğru olaraq yazırsınız ki, dilimizin saflığını, zərifliyini, şəhdini-şəkərini ilk növbədə müəllimlər qorumalı, uşaqlara dərinləriniz sevdirməlidir. Sizin yazdıqlarınızı olduğu kimi oxuyuram: "Təəssüf ki, müəllimlərimizin böyük əksəriyyəti doğma dilini ya yaxşı bilmir, ya da ona biganəlik göstərir. Bu sözlər Azərbaycan dili müəllimlərinə də aiddir. Onların çoxu institutu zəif qurtarır, nəticədə dilimizin təmizliyi, saflığı, zənginləşməsi keşiyində durmaqdasansa, onu özləri zibilləyir, urvatdan salırlar". Əlbəttə, bunları ixtisasca Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi kimi uzun illər Cəbrayıldə işləyən Qorxmaz müəllim çox düzgün müşahidə edib. Əgər Qorxmaz müəllimin bir neçə ildir ki, məktəb müfəttişi kimi işlədiyini də bura əlavə etsək, onun fikirlərinin doğruluğuna bizdə heç bir şək-k-şübə qalmır. Qorxmaz müəllim daha sonra yazır: "Hələ bircə dəfə müəllimin orfoepik normalara dəqiq riayət etməsinin şahidi olmamışam. Onlara bu cəhəti irad tutanda çoxları inciyir... Ali təhsilli mütəxəssisə başa salmaq olmur ki, ay qardaş, axı sənə məşhur poliqlotlar, professorlar

dərs deyib, kitab tələffüzü ayrıdır, şifahi nitqin təzi bir ayrı". Siz lap kitabın ortasından dəyirsiniz, hörmətli Qorxmaz müəllim. Əlbəttə, özünə hörmət edən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi həmişə mütləq etməli, daim axtarışda olmalı, dilimizin orfofonik incəliklərini özünü duyub nümayiş etdirməyi bacarmalıdır. Biz danışıqımızda yabançı tələffüz meyillərinə yol verməməli, kitab dilindən qaçmalı, rəvan Azərbaycan dilində danışımalıyıq, dərslərdə ləhcə və şivə ünsürlərinə yer verməməliyik. Müəllimlərin köməyi ilə balalarımız canlı, qulaqları oxşayan tələffüz xüsusiyyətlərinə yiyələnmişdirlər. Sizin fikrinizlə tam şərikik, bu gün məktəblərimiz bu məsul işin öhdəsindən layiqincə gələ bilmirlər. Məhz bunun nəticəsidir ki, şagirdlərimiz yazı ilə danışıq arasında fərqləri əksər hallarda duya bilmirlər, çox dolaşlıq nitqə malik olurlar, daha doğrusu, onların nitq mədəniyyəti olmazın dərəcədə aşağı səviyyədədir. Məktəblilərimiz kitab, bədii ədəbiyyat oxumağa meyil göstərmirlər, ona görə də ümumi savad dərəcələri çox aşağıdır. Hələ mən inşa yazılarını demirəm: nə qədər savadsız, nə qədər məntiqsiz yazır bizim məzunlarımız. Bütün bunların bəlası uşaqlara aşağı siniflərdən müstəqil yazmaq, sərbəst fikir yürütmək vərdişlərini aşılama bilməməyimizdir. Ali məktəblərə qəbul imtahanlarında müşahidə etdiyim bir məsələni qeyd etmək istərdim. Adətən, bir rayondan gələn abituriyentlərin yazı işləri tamamilə bir-birinin eyni olur, hamısı bir mənbədən köçürmüş olur. Elə ki, imtahan götürən müəllim bir az ciddilik göstərərək köçürməyə imkan verməyəndə, bir qrupda bir-iki nəfər istisna olmaqla hamı pis qiymət alır. Sonra valideynlər davadalaş salıb deyirlər ki, ola bilməz uşaq ikiyə yazsın, axı o filan müəllimin yoxladığı konspektdən köçürüb. Bəzi hallarda israr edib deyirlər ki, axı uşaq özünü yazıb, köçürməyib, yəni buna görə onun yazısına bir üç düşmüşür. Deyəndə, əvvəla, abituriyent inşa yazıb, inşanı təbii olaraq özünü öz başından yazmalı və müvəffəq qiymət almaq üçün yazı verilən qiymətin tələblərinə cavab verməlidir. Bütün bunlar onu göstərir ki, biz dil və

ədəbiyyat fənlərinin tədrisində dönüş yaratmalı, balalarımızın savadlı olması üçün çox iş görməliyik. Qorxmaz müəllim, Sizə bir daha təşəkkür edirik və Bakıya gələndə bizə xəbər verin, Sizi verilişimizə dəvət edək. O ki, qaldı Sizin digər təkliflərinizə, biz onları böyük məmnuniyyətlə nəzərə alacaq, əvvəllər olduğu kimi, gələcəkdə də yaxşı dil mütəxəssislərini, qiraət ustalarını verilişimizə dəvət edəcəyik.

Sizinlə tanış etmək istədiyimiz digər məktubu Qazax rayonu Xanbəci natamam orta məktəbin müəllimi Nərgiz xanım İsmayılovdan almışıq. Deyim ki, Nərgiz xanım bizə mütəmadi yazan dinləyicilərimizdəndir, öz dilinin vurgunudur, otuz səkkiz ildir ki, bu dili sevə-sevə uşaqlara öyrədir. Nərgiz xanım ana dilinə bir şeir ithaf edib. Bu şeiri sizə təqdim edirik:

... **Ötdü otuz səkkiz ilim** /şeir belə adlanır/

Ana dilim, şirin dilim.
Nəse sevmək sözün düzü,
Çalışaram dərin bilim.
Nə gözəlmiş insan özü.
Yol açdın sən mənə nurlu,
Kim ki, sevir bir sənəti
Bu yol oldu çox uğurlu.
Qazanır o, el hörməti.

Ana dilim, ana dilim,
Kömək əlin yaman atdın,
Minnətdaram sənə dilim!
Həyan olub başım qatdın.
Səni sevdim, səni andım,
Dar ayaqda gərəyimsən,
Eniş-yoxuş yollar keçdim.
Halal duzum çərəyimsən.

Səninlə alıram nəfəs
Bağbanam açıb güllərim,
Sənsiz dünya mənə qəfəs
Uğurla ötür illərim.
Gecəni gündüzə qatdım.
Elimin sərəvəti dilim,
Səninlə arzuma çatdım.
Nizami qeyrətli dilim.
Tökülsün yadların gözü,
Ağzındaca qalsın sözü.
Öyrədirəm səni, dilim
Ötdü otuz səkkiz ilim.
Sevmişəm, sevirəm yenə, yoruldu, usandı demə.

Nərgiz xanım, ağır və cəfakeş işinizdə Sizə uğurlar diləyirik.

İstəklilərin dinləyiciləri, bugünkü verilişimizin qonağı "Marif" nəşriyyatının baş redaktoru, pedaqogika elmləri namizədi Allahverdi Eminovdur. Dinləyicilərimizdən aldığımız sayısız hesabsız məktublarda ana dilində çap olunan ədəbiyyatın vəziyyətinin təsvişi doğurduğu bildirilir. Çoxları dərslərin çatışmadığından ürək ağrısı ilə danışır. Məsələnin belə vəziyyət almasını Siz bir baş redaktor kimi nə ilə izah edirsiniz? Vəziyyətin yaxın bir zamanda düzəlcəyinə ümid varmı?

A.Eminov: Mən bu nəşriyyata təzə gəlmişəm. İnanıram ki, sizin kimi ziyalıların köməyi ilə dərslərdə müşahidə olunan nöqsanları qısa bir müddətdə aradan qaldıracağıq.

Aparıcı: Allahverdi müəllim, dinləyicilərimizi ciddi narahat edən ikinci məsələ dilimizə tərcümə olunmuş dərslərin Azərbaycan dili baxımından qaneedici olmamasıdır. Elə buradaca bu məsələyə də münasibətinizi bildirməyi xahiş edirik. Dərslərin keyfiyyətcə aşağı olması bir yana, söhbət, aydındır ki, başqa cəhətlərlə yanaşı, həm də poliqrifik cəhətdən keyfiyyətdən gedir. Balalarımız ümid edə bilərmə ki, dərslərin

və dərs vəsaitlərinin kağız, poliqrifik, elmi-metodik baxımdan keyfiyyəti yaxın zamanlarda yaxşılaşacaq və balalarımız estetik zövq oxşayan kitabları əldə edib sevə-sevə oxuyacaqlar.

A.Eminov: Tam əminliklə deyə bilərəm ki, Sizin sadələdiyiniz o problemlər öz həllini tapacaq, kitab nəşrində ciddi dönüş yaranacaqdır.

Aparıcı: Allahverdi müəllim, bir jurnalist kimi, bir publisist kimi dilimizin işlənməsində hansı cəhətlər Sizi qane etmir? Fikrinizcə, ziyalılarımız və ümumiyyətlə, bütünlüklə xalqımız hansı məsələləri birinci növbədə həyata keçirilməlidir ki, dilimizin maneəsiz işlənməsi mümkün olsun? Yəqin ki, Sizin öz müşahidələriniz var və onlar haqqında dinləyicilərimizə sözlünüz?

A.Eminov: Mən bu cür problemlər haqqında mətbuatda ardıcıl yazıram. Problemləri köklü şəkildə həll etmək lazımdır. Mətbuatda, radio dalğalarında və televiziya ekranlarında geniş diskussiyalar keçirtməli, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu bütün nöqsanları ümumiləşdirib, normativ sənəd hazırlamalı və bu sənəd dövlət səviyyəsində çap olunub yayılmalıdır.

Aparıcı: Qəzet, jurnal, radio və televiziya vasitələri dilimizin təbliğində lazımı səviyyədə dura bilirmi?

A.Eminov: Elə söhbət orasındadır ki, hələ görüləcək işlərimiz çoxdur.

Aparıcı: Allahverdi müəllim, bir pedaqog kimi dilimizin və ədəbiyyatımızın məktəblərdə tədrisi vəziyyətinə münasibətiniz necədir? Uşaqların sərbəst fikir yürütmələrinə nail olmaq, "köçürmədən" xilas olmaq üçün hansı qəti tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir?

A.Eminov: Fikrimizcə, kütləvilik prinsipindən uzaqlaşmalı, daha savadlıları müəllim kimi hazırlamalıyıq. Dərslərin yazılmasında açıq rəqabətə şərait yaratmalıyıq.

Aparıcı: Dinləyicilərimizə bəllidir ki, televiziyamızda "Ziya" verilişinin aparıcısısınız. Etiraz etməirsiniz ki, ziyalıların ən mühüm əlamətlərindən biri də ziyalı olanın ana dilini aydın,

səlist və rəvan danışmasıdır. Axı, ziyalı aydın deməkdir. Görəsən, öz doğma dilində bir kəlmə də danışa bilməyənə ziyalı demək olarmı. Bununla əlaqədar, ümumiyyətlə, Sizin-Allahverdi Eminovun konkret fikri nədir?

A.Eminov: Mən həm verilişin aparıcısı, həm məsul vəzifədə çalışan, həm də qələm əhli kimi deməliyəm ki, hər oxuyandan Molla Pənah Vaqif çıxmaz.

Aparıcı: Allahverdi müəllim, son zamanlar respublikamızda latın qrafikalı əlifbanın bərpası çox mühüm məsələ kimi bütün xalqımızı düşündürür. Bir nəşir kimi, səriştəli olan bir redaktor kimi Sizin buna münasibətiniz dinləyicilərimizi çox maraqlandırır. Bəlkə, sabah bu addımı atdıq, onda nəşriyyatımız bizi pis vəziyyətdə qoymaz ki?

A.Eminov: Qəti şəkildə yox. Əvvəla, bu elə bir prosesdir ki, onu bir fərman və ya qərarla təcridən həyata keçirməliyik. İkincisi, bizdə yaşlı nəsil latınca yazıb oxuya bilir. Üçüncüsü, bütün Respublikada kurslar təşkil olunmalıdır. Hesab edirəm, bu keçid problem yaratmayacaq.

Aparıcı: Maraqlı söhbətiniz üçün bütün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkürümüzü bildirir, dərslik və dərs vəsaitlərinin nəşri kimi çox çətin və məsul işdə Sizə uğurlar arzulayırıq.

Əziz dinləyicilər, jurnalımızın növbəti səhifəsində jurnalist Tahir Paşanın şəhərimizin iri müəssisələrindən birindən hazırladığı reportaja qulaq asmağı təklif edirik. (Reportaj səslənir).

Aparıcı: Bu reportaja biz şərh verməyi lazım bilmədik. Sizin bu barədə fikrinizi bilmək bizim üçün maraqlıdır.

Hörmətli dinləyicilər, indi də verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Bugünkü verilişimizdə Sabir Rüstəmxanlının "Qan yaddaşı" kitabından proloq kimi götürdüyü iki bənd şeiri sizə təqdim edirik. Tapşırığın şərti çox sadədir. Həmin bəndlərin mənasını açıb şairin demək istədiyi fikri bir qədər

genişləndirin və tamamlayın. Siz bunları şeir və ya nəsr formasında edə bilərsiniz. Bəndləri sizə təqdim edirik:

I bənd: Mən elin ruhundan qanadlanmışam,
Mahnılar bu ruhu tanıda gərək,
Görüşə səsləyən mahnıyla qoşa
Döyüşə səsləyən mahnı da gərək!
II bənd: Nə yaxşı ki, ömür yolum
qayğıların ağırından başlandı.
Nə yaxşı ki, ömür yolum uzaq bir kənd
cığırından başlandı!

Əziz dinləyicilər, istək və arzu dolu məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Unutmayın ki, verilişimizin maraqlı və dolğun olması sizdən asılıdır. Sizin bütün təkliflərinizi verilişimizi hazırlayarkən nəzərə alırıq.

Beləliklə, verilişimizin sentyabr nömrəsi sona yetdi. Sizə bol-bol könül xoşluğu və gözəl əhval-ruhiyyə arzulayırıq. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 21-ci verilişi
(14.10.1990)**

Salam, istəkli radio dinləyiciləri. Yurdumuza səpələnən solğun payız günəşindən qidalanan torpağımız ağuşunu əməksevərlərin üzünə geniş açdığı bir vaxtda sizinlə radio dalğalarında görüşməyə tələsirik və bilirik ki, sizin hamınız, əziz dinləyicilər, dilimizin şirinliyinə, oynaqlığına, ağır-acısına həsr olunmuş bir verilişi səbirsizliklə gözləyirsiniz.

Diktor: “Ana dili” radio verilişini dinləyirsiniz. Verilişi prof. F.Yadigar aparır.

Bəli, əziz dinləyicilər verilişimizin “Araz” proqramı ilə təkrar efirə verilməsilə bağlı dinləyicilərimizin sayı keyli artmışdır. Sözün düzü, bu, çoxlarının ürəyincə olub, çünki birinci proqramda bizi dinləyə bilməyənlər “Araz”a qulaq asıb onu eşidə bilərlər. Dinləyicilərimizin sayı artdıqca bizə gələn məktublar da xeyli artıb, zənglər də çoxalıb. Bütün məktublarda və telefon zənglərində yekdilliklə verilişimizin ümumi istiqaməti bəyanılır, bizim mövqeyimiz açıq-aşkar müdafiə olunur, dilimizin işlənməsindəki nöqsanları daha cəsarətlə açıb göstərməyimizi arzu edirlər. Bizə müraciət edənlər istər yazılı olsun, istərsə də şifahi, çoxlu təklif və rəy, istək və arzu söyləyirlər. Məktublardan görünür ki, bizim kənd və rayonlardan, respublikamızın digər şəhərlərindən reportajlar verməyimiz pis olmazdı. Doğrudan da, dinləyicilərimiz haqlıdır. Dilimizin işlənməsilə bağlı problemlər iri şəhərlərimizdə və rayonlarımızda inkar olunmazdır, onlara da diqqət vermək lazımdır, etinasızlıq göstərən bu cür idarə və müəssisələrin ünvanları açıqlanmalı, onlar da diqqətdən kənar qalmamalıdır. Buraya məktəblərimizdəki vəziyyəti də əlavə etsək, dinləyicilərimizin narahatlığının əbəs yerə olmadığını görürük. Ötən verilişimizdə dilimizin kənd və rayonlarımızda işlənməsi sahəsində çətinliklərdən söhbət açılıb, gələcəkdə də bu mövzudan yan keçmə-

yəcəyimizə sizi əmin edirik. Ancaq unutmayın ki, bu işdə sizin köməyinizə ehtiyacımız olduqca böyükdür.

Hörmətli dinləyicilər, dilimizin şirinliyindən və oynaqlığından istifadə edən söz ustalarımız cild-cild kitablar yazıb, vətənə və torpağa olan sonsuz məhəbbətlərini izhar edərək gözəl sənət abidələri yaradıblar. Görkəmli şairimiz Məmməd İsmayılın bütün yaradıcılığına xas olan şirinliyi onun “Vətən” şeirində də öz ifadəsini tapıb. İndi həmin şeiri sizə təqdim edirik.

Vətən

Dostu bu dünyada seçib taparlar
Dost-düşmən seçilir, Vətən seçilməz.
Qayanı yonarlar, dağı çaparlar
Dağ-qaya kiçilir, Vətən kiçilməz.

Keçər taleyindən, ömründən keçər,
Qovuşmaz karvan, yovuşmaz köçə,
Köçsə qürbət eldə qəlbinə köçər
Ağır elli-günlü Vətən köçülməz.

Ürəyin Vətənin önündə zərər,
Andını dəyişməz qızılla, zərflə.
Vətənin yolunda candan keçərlər
Keçilməz qaladır, Vətən keçilməz.

Göylərin uludur, günəşin uca
Yerləri gözünü, könlünü açar.
Ağacı böyüyüb kökündən açar,
Ha qaçar kökündən ayrıla bilməz.

Dost-düşmən seçilir, Vətən seçilməz
Daş-qaya kiçilir, Vətən kiçilməz.
Keçilməz qaladır, Vətən keçilməz.

Bu şəirdəki vətənpərvərlik hissləri doğuran fikirlər canlı dil boyaları ilə, ifadəlilik vasitələri ilə o qədər təsirli verilib ki, onu oxuyanda və dinləyəndə adam şair sənətkarlığına valeh olmaya bilmir.

Verilişimizin növbəti səhifəsində SSRİ-nin 50 illiyi adına APXDİ-nin kafedra müdiri, filologiya elmləri namizədi, dosent Hüseynağa Rzayevlə müsahibəni sizə təqdim edirik. Hüseynağa müəllim, uzun illərdir ki, gənclərimizə ingilis dilini öyrədir, lakin onun həm nəzəri, həm də praktik fəaliyyətinin özülünü ana dilindən çıxış etmək və ana dilinə istinad etmək konsepsiyası təşkil edir. Başqa sözlə desək, müsahibimizin xarici dili öyrətmə fəaliyyətində aparıcı rolu ana dili oynayır. Müsahibimizə də elə ilk sualımız bundan ibarətdir:

Aparıcı: Dilöyrənmədə ana dilinin aparıcı rolunu nədə görürsünüz? Bu sual bütün dinləyicilərimiz üçün maraqlıdır, çünki Siz bilavasitə gənclərlə işləyirsiniz və bu sahədə xeyli təcrübəniz var. Odur ki, bu suala öz müşahidələrinizə əsaslanaraq cavab verəcəyinizi əvvəlcədən görürük və ona görə də Sizinlə söhbətə elə bunda başlamaq istərdik.

H.Rzayev: Sağ olun, məni bu verilişə dəvət etdiyinizə görə təşəkkür edirəm. Siz qaldıran məsələ ciddi elmi problemdir. Bu münasibətlə dilçilər, psixoloqlar, fizioloqlar və s. sadalanan mütəxəssislər baş sındırırlar. Qısa şəkildə desək, bu problemin kökü bundadır: öz dilini yaxşı bilən, xarici dili də yaxşı mənimsəyir. Deməli, dilöyrənmənin özülündə ana dili konsepsiyası durmalıdır.

Aparıcı: Müasir dilöyrənmədə iki cəhət özünü daha aydın şəkildə büruzə verir. İndicə qeyd etdiyiniz kimi, bir cəhət tədrisin ana dilinə söykənməsi və bütün mərhələlərdə ana dilindən çıxış etmək təşkil edir. Belə olduqda, dilöyrənmənin daim müqayisə etməyə və öyrəndiyi dilə öz doğma dili süzgecindən yanaşmaq imkanı olur. Digər cəhət isə ana dilini tədrisdən uzaqlaşdırmaq, bu yolla da dilöyrənmə üçün maksimum mühit yaratmaq. Guya belə olduqda, adam öz

dilinin güclü təsirindən xilas olur və əcnəbi dili öyrənmək üçün onda böyük həvəs yaranır. Bununla bağlı Sizin fikrinizi öyrənmək istərdim.

H.Rzayev: İkinci yol səhv yoldur. Bunu dünyanın görkəmli metodistləri və psixoloqları çoxdan sübut ediblər. Dilöyrənmə həm də psixoloji prosesdir. Düşünmək və mənimsəmək ciddi amildir. O, nəzərə alınmalıdır.

Aparıcı: Siz Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi vəziyyəti haqda nə demək istərdiniz. Ümumiyyətlə, dilimizin bugünkü funksional dairəsi, işlənmə vəziyyəti, evdə, işdə, məktəbdə, küçədə və digər ictimai yerlərdə fəaliyyəti Sizi bir vətəndaş kimi təmin edirmi? Fikrimizi bir az izah edək, bəlkə həyatda rast gəldiyiniz faktlardan misal gətirmək istərdiniz. Bax, götürək elə məktəblərimizi, dərsləklərimizi. Bu gün bu sahələrdə dilimizin tətbiqi Sizi bir dilçi-alim, dilin tədrisi ilə məşğul olan bir vətəndaş kimi təmin edirmi?

H.Rzayev: Bu problem həmişə olub, indi də var. Sadəcə olaraq mərkəz və yerlər qarşılaşması ciddi məsələdir. Mərkəzdən uzaqlaşdıqca dil xalqa daha yaxın olur.

Aparıcı: Hüseynağa müəllim, son zamanlar xalqımız arasında latın qrafikalı əlifbanın bərpası fikri özünə möhkəm kök salıb. Bütövlükdə götürülsə, bütün xalqımız bu fikri alqışlayır və məsələnin tezliklə həll olunacağını səbirsizliklə gözləyir. Lakin açığını demək lazımdır ki, bu işə pəl vurmaq istəyənlər də tapılır. Qərribə burasıdır ki, belələri xalqın adından danışır və əksər hallarda naşı söhbət eləyirlər. Nə bilim, biri deyir ki, biz latın qrafikalı əlifbaya keçsək, xalq savadsız olacaq, digəri bir az da uzağa gedib deyir ki, guya biz latın qrafikalı əlifbaya keçsək, balalarımız kitabsız qalacaq, çünki maddi-texniki bazamız yoxdur, guya bugünkü əlifbamızda Azərbaycanda bir makina və bir çap maşını istehsal olunur, üçüncüsü isə sinəsinə döyüb deyir ki, indi işlətdiyimiz yazı sistemi bizim dilimizin bütün incəliklərini tam əks etdirdiyi halda, başqa yazıya keçməyə nə ehtiyac var. Hələ mən

demirəm ki, bu işdə təşəbbüscülərə 37-ci illərdə olduğu kimi hücumlar da edilir. Bunların hər biri bir mövzudur. Bilmək istərdik ki, Sizin buna münasibətiniz necədir. Unutmamalıyıq ki, hazırda mətbəələrdə yatıb qalan çap maşınlarının, söhbət latın qrafikalı şriftləri olan maşınlardan gedir, gücündən tam səmərəli istifadə olunsa, bizim kitab çap etmək imkanımız nəyə bərabər olar, bu da çox maraqlıdır, elə deyilmi?

H.Rzayev: Düz deyirsiniz. Mənə elə gəlir ki, bu bəhanələrin heç bir əsası yoxdur. Biz tezliklə latın qrafikalı əlifbamızı bərpa etməliyik. Bu, dünyada gedən bir mütərəqqi prosesdir. Bizim bu prosedən kənarında qalmağa mənəvi haqqımız yoxdur.

Aparıcı: Sizin evdə bizim verilişə mütəmadi qulaq asırlar. "Ana dili" verilişinə Sizin deməyə bir sözünüz, təklif və arzularınız?

H.Rzayev: Bəli. Düz buyursunuz. Bizdə bu verilişə maraqla qulaq asırlar. Hamı sizə uğurlar diləyir.

Aparıcı: Hüseynağa müəllim, maraqlı söhbətiniz üçün bütən dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkürümüzü bildirirəm.

Əziz dinləyicilər, həmişə olduğu kimi, indi də verilişimizə bir lent yazısı əlavə etmişik. Onu jurnalist T.Paşa hazırlayıb. Biz bu lent yazısına şərh vermirik, güman edirik ki, siz özünüz onu dinləyib müəyyən nəticə çıxaracaqsınız. Buyurun, qulaq asın.

İstəqli dinləyicilər, indi jurnalımızın ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Bugünkü tapşırığımıza yaddaqalan şeirlərdən parçalar daxil etmişik. Əminik ki, siz bu parçalara qulaq asıb onların hansı şeirdən götürüldüyünü asanlıqla tapacaqsınız, onların müəlliflərini də yazıb bizə göndərməyi unutmayın. O ki, qaldı bizim bu parçaları seçməyimizə, onlar qeyri-adi deyim tərzinə malik olub, təkrar olunmazdır və öz şirinliyi ilə, obrazlılığı ilə bizi cəlb etdi. Onları sizə təqdim edirik.

Baxın səhərlərin yaqut rənginə,
Bənzəyir şairin söz ahənginə.

Və ya

Qıvrıla-qıvrıla bir gürzə kimi
Əsrin ovsununa yatıb Araz da.
Dünyanın işini nə bilmək olar,
Hələ yaşamağa dəyər bir az da,
Hələ yaşamağa dəyər bir az da.

(M.İsmayıl)

Və ya

Möcüzəli qoşa narın dəyməsi,
Qoy Vaqifin xətirinə dəyməsin.
Mən olaydım yaxasının düyməsi,
Sinəsinə külək açan qızların.

Və ya

Sancıb yerə bu sahildə
Şeirinin qızıl bayrağını,
Diz çökərək mən öpürəm
Vətənimin torpağını.

(S.Rüstəm)

Buradaca verilişimiz sona çatır. Sizlərdən bu veriliş haqqında bolluca təklif və rəylər gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

**“Ana dili”nin 22-ci verilişi
(09.11.1990)**

Aparıcı: Salam, istəkli dinləyicilər. Göndərdiyiniz məktublardan, telefon zənglərinizdən bilirəm ki, verilişimizi səbirsizliklə gözləyirsiniz.

Diktor: “Ana dili” radio-jurnalı efirdədir. Jurnalın müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigarlıdır.

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, dilimizin əhəngdarlığı və şirinliyi onun fonetik ifadə vasitələrindən başqa, dillərə bənzəməyən harmonik avazlanmanın daha dolğun və daha rəngarəng şəkildə çıxış etməsilə müəyyənləşir. Söz və cümlələrimizin quruluşundakı qanunauyğunluqları, ifadə olunan mənanın tələbinə əsasən onların bir-birinin ardınca düzülüşündəki sabitliyi, eyni zamanda danışqda, səs ardıcılığında oxşar avazlı saitlərin bir-birini izləməsi və buna uyğun vurğu və intonasiya qalibində eyni kökdə köklənməsi dilimizin musiqililiyinə dəlalət edən amillərdir. Məğribdən məşriqə qədər uzanıb gedən böyük bir ərazidə, tarix boyu xalqların həyatında, məişətində, toy-düynündə, poeziyasında və ümumiyyətlə, bütün bədii yaradıcılığında heç bir siyasi təzyiqa məruz qalmadan Azərbaycan dilini seçib işlətmələri bu dilin möhtəşəmliyini göstərən cəhətlər deyildirmi? Qonşu xalqların sənətkarları bu dildə yazıb-yaradıb, bu dili özlərinin şeir və sənət dili kimi qəbul ediblər. Bestujev-Marlinskini, M.Y.Lermontovu, F.Bodenstedti və başqalarını xatırlayaq, onların Azərbaycan dilinə verdiyi qiymət bu dilin yaxın iki-üç əsrdə qonşu xalqların ictimai-siyasi həyatında nə qədər mühüm rol oynadığını bir daha göstərmirmi? Məşhur səyyah və folklorşünas Avqust fon Qaksthauser ötən əsrin ortalarında yazırdı: “Ermənilər əsərlərini öz dillərində yox, tatar dilində /azərbaycanca/ yazırlar, çünki bu dil Qafqazın cənubunda yaşayan xalqlar arasında məlumat, ticarət və qarşılıqlı anlaşma dilidir, bu mənada onu Avropanın fransız dili ilə müqayisə etmək olar.... məşhur erməni şairləri öz yaratdıqlarını

geniş yaymaq üçün həmişə tatar dilindən istifadə edirlər” /Yol qeydləri, SPb, 1857, II hissə, s.51/. Eyni fikrə biz başqa bir rus aliminin yazısında da rast gəlirik. P.A.Falev Zaqafqaziya və Azərbaycana səfərindən sonra 1916-cı ildə çap etdirdiyi hesabatında yazırdı ki, “Azərbaycan dilində təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Zaqafqaziyanın əhalisi danışır”/İzvestiya AN, 1917, s.171/.

Bəs nə oldu? Necə oldu ki, təkcə bizə yox, həmçinin digər xalqlara ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət edən bir dilin işlənməsində elə ciddi məhdudiyyətlər yarandı ki, o, bəzi azərbaycanlıların özləri üçün yaramadı. Özgələr bir yana qalsın, heç özümüzü onu qorumaq üçün bir narahatlıq hissi keçirtmədik. Əksinə, fəxr elədik ki, uşaqlarımız rusca oxuyur. Bəzilərimiz bunu əsaslandırmağa da çalışdıq: özümüzü dili bilmədiyimizdən çox əziyyət çəkmişik, qoy balalarımız biz çəkən əziyyətləri çəkəsinlər. Bu fikrə indi də rast gəlmək olur. Deyirlər ki, özümüzü rus dilini bilsəydik, çoxdan dissertasiya yazıb bir yana çıxmışdıq.

Bütün bunlara cavab tapmaq o qədər də çətin deyil. Bizi öz kökümüzə ayırmağın ən asan yolu dilimizi gözdən salmaq, onu xalqımızın irəli getməsinə əngəl törədən bir şey kimi qələmə vermək idi. Millətlərin atası öz bəsit nəzəriyyəsini həyata keçirmək üçün elə məkrli hiylə qurmuşdu ki, bundan ancaq diktatorun yan-yörəsi baş çıxarda bilirdi ki, onlar da sonralar qurban getdilər. Ancaq bütün hiylələrə və müsbətlərə baxmayaraq bu oyundan çıxmaq olardı. Necə ki, bəzi xalqlar o dövrün özlərinə qarşı çevrilmiş genosidinə sinə gərəkib öz bütövlüklərini və məənviyyətlərini qismən də olsa qoruyub saxlaya bildilər. Biz isə özümüz qabağa düşdük, həmişə olduğu kimi burada da uzaqgörənlik nümayiş etdirə bilmədik, bir-bir mövqələrimizi verdik, 20-ci illərin əvvəllərində başımıza gələn faciədən düzgün nəticə çıxara bilmədik, düşmənimizlə-dostumuzu ayırd etmədik, əksinə düşmənlərimizə vəzifə verdik, taleyimizi onlara etibar etdik, bizi yuxarılarda onlar təmsil elədilər. Nəticədə əlifbamız iki dəfə dəyişildi, adımız və soyadımız özgələşdi, Azərbaycan

dili dövlət idarələrindən və hökumət sənədlərindən sıxışdırılıb çıxarıldı, məktəblərimizin tədris planı elə dəyişdirildi ki, istəməz bizi o biri məktəblər özünə cəlb etməyə başladı, dərslərlərin əksəriyyəti ideologiya liderlərinin mərəzi ilə mərkəzdə yazıldı, sonra da savadsız adamların qələmi ilə Azərbaycan dilinə tərcümə olundu. Adımı da qoydular ki, ölkənin milli məktəblərində savadsızlıq qəti ləğv olundu. Əslində bu savadlılıq kütübünliyi geniş təbliğ etmək, bütöv xalqı düşünmək kimi insan üçün vacib olan bir fəaliyyətdən uzaqlaşdırdı. Dərslərlərin anlaşılmaz dili, məzmununun kasadlığı və hazırlanan kadrların açıq-aşkar görünən laqeydliyi o yerə gətirib çıxartdı ki, biz hamımız bir ağızdan dedik ki, Azərbaycan məktəbləri uşağa savad vermir, orada işləyən müəllimlər fərasətsiz və səriştəsizdirlər. Buraya məktəblərimizə himayədarlıq edən “dayılarımızın və liderlərimizin” biqeyrətliyi ucbatından yaranmış ögey münasibətinin nəticəsi olaraq maddi-texniki bazanın Azərbaycan məktəblərində zəif olduğunu da əlavə etsək, vəziyyətimizin nə qədər acınacaqlı olduğunu şahidi olarıq. Digər tərəfdən təkabürlü və lovğa rəhbərlərimizin yuxarıların xoşuna gəlmək üçün gündə bir yenilik düşünüb tapması, beyninə yeridilənlərin nəyin bahasına olursa-olsun həyata keçməsinə nail olması, məktəblilərin təsərrüfat işlərinə (pambıq yığımına) cəlb edilməsi və s. və i.ə. kimi biabırçı tədbirlər xalqın mənəviyyatına vurulan zərbələr idi. Bu tərəfdən də yalançı beynəlmiləçilik və qoşadillilik azarı bizə baha başa gəldi. Üzdənirəq ideoloqlarımız bizi inandırmağa cəhd göstərirlər ki, bizi olsa-olsa bu qoşadillilik xilas edəcək. Bu fikrin nə qədər yanlış olduğunu sübut etməyə zəruriyyət qalmır. Bunun üçün ikidillik problemləri ilə məşğul olan dünya şöhrətli alimlərin bir iki əsərini oxumaq kifayətdir. Onların heç birində xalqı ikidilli etmək fikrinə rast gəlmirik. Bütün bu sadaladıqlarımızı bizə qəbul etdirəndə özümüzədən məharətlə istifadə edilənlər, indi də bundan istifadə edirlər. Öz içimizdən çıxanlar sonradan başımıza açılan oyunların önündə gediblər, öyrədilib hazırlanan məruzəçilər olub, bizi inandırblar. Xalq inanıb

itirib, onlar isə isti kabinetlər, yeni vəzifələr və heyvanı ehtiraslarını xumarlandıran eys-ışrət məclisləri qazanıblar.

Allah Sabirə rəhmət eləsin. Görün o, 1906-cı ildə necə yazıb:

Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!

(M.Ə.Sabir)

Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var?!
 Qoy mən tox olum, özgələr ilə nədi karım,
 Dünyavi cahan ac olur-olsun, nə işim var?!
 Səs salma yatanlar ayılar, qoy hələ yatsın.
 Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın,
 Tək-tək ayılan vərsa da, həq dadıma çatsın,
 Mən salim olum, cümlə cahan batsa da batsın;
 Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var?!
 Salma yadıma söhbət-tarixi-cahani,
 Əyyami-sələfdən demə söz bir də, filani
 Hal isə gətir meyl eləyim dolmani, nani,
 Müstəqbəli görmək nə gərək, ömürdü fani:
 Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var?!
 Övladi-vətən qoy hələ avarə dolansın,
 Çirkəbi-səfalətdə əli, başı bulansın.
 Dul övrət isə sailə olsun, oda yansın;
 Ancaq mənim avazeyi-şənim ucalansın:
 Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var?!
 Hər millət edir səfheyi-dünyada tərəqqi,
 Eylər hərə bir mənzili-məvadə tərəqqi,
 Yorğan-döşəyimdə düşə gör yada tərəqqi,
 Biz də edərək aləmi-röyadə tərəqqi:
 Millət necə tarac olur-olsun nə işim var?!
 Düşmənlərə möhtac olur-olsun nə işim var?!

Bəli, istəklilə dinləyicilər, mərhum şairimiz Sabirin kəskin satira obyektinə çevirdiyi cəmiyyətin belə laqeyd adamları qəbul edilən hər bir qərarı öz xalqına qarşı çeviriblər. Onlar öz nüfuz və mövqeyindən istifadə edərək bir iş görmədilər, özü də mənsub olduqları xalqı deyil, təkcə özlərini düşündülər.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsini hazırlamaq istəyirdik. Birdən şəhərimizin Opera və Balet teatrına getmək həvəsinə düşdüm. Çıxdım və afişanın qarşısında dayanaraq tamaşalar haqqında məlumat toplamağa başladım. Gördüklərimizi sizə təqdim etmək istəyirik. Buyurun qulaq asın:

Tamaşaların adları: «Ашуг Гариб», «Короглу», «Лейли и Меджнун», «Шах Исмаил», «Девичья башня» və s. Elə fikirləşdim ki, yaqın şəhərimizə qonaqlar gəlib və onlar bizim bu böyük sənət ocağında öz tamaşalarımızı səhnədə oynayacaqlar. Lakin məlum oldu ki, bu elə bizim Opera və Balet teatrımızın öz doğma repertuarıdır. Belə olduqda fikirləşdim ki, bəlkə həmin afişaların yanında Azərbaycan dilində yazılıb asılıb. Amma yanlışdım.

Əziz dinləyicilər, əgər sizə də belə şeylər rast gəlibsə, onda sualımıza cavab verin: o hansı nazirlikdir ki, öz işinə görə xalqa daha yaxın olmalıdır, ancaq orada xalqın dilində danışmağı və yazmağı özlərinə ayıb sayırlar. Sualımıza düzgün cavab göndərənləri mükafat gözləyir: "Leyli və Məcnun" operasına bir pulsuz bilet.

Bununla verilişimiz sona çatır. Sizinlə vidalaşmazdan qabaq xatırlatmaq istəyirik, əziz dinləyicilər, məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Unutmayın ki, sizin təklif və rəyləriniz verilişimizin hazırlanmasına yaxından köməklik edir.

Sağ olun, salamat qalın.

"Ana dili"nin 23-cü verilişi (16.12.1990)

Salam, hörmətli dinləyicilər. "Ana dili" radio-jurnalının dekabr buraxılışında sizi xoş gördük. Ötən verilişimizdən sonra xalqımızın həyatında xeyli yeniliklər olub, adımızın və mənaviyyətimizin dövrlərinin və rəmzinin özümüzlə qaytarılmasını eşidib xeyli məmnun olduq. Ümidvarıq ki, xalqımızın ürəyindən olan bu cür yeniləşmə davam edəcək, özümüzlə qayıtmağımız üçün daha iri addımlar atacayıq. Ötən verilişimizdən keçən müddətdə doğma respublikamızın həyatında baş verən hadisələrdən birini - Azərbaycan Biznes Konqresini xüsusi qeyd etməliyik. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn qonaqlarımız bizi yaxından tanıdılar, necəliyimizi və kimliyimizi öz gözlərilə gördülər, bizim haqqımızda dəridən-qabıqdan çıxıb iftira və böhtan dolu fikirlər yayan qüvvələrin cəhdləri bu dəfə də boşa çıxdı, işgüzar dairələrin adamları şahid oldular ki, Azərbaycan xalqı öz amalı və gələcəyi uğrunda səylə çalışmaq və qurub-yaratmaq istəyən bir xalqdır. Bu müddət ərzində hamımızın yaddaşında sizlənməz iz buraxan hadisələrdən biri də Arazın o tayında yaşayan öz soydaşlarımızın bizə təşrif gətirməsi idi. Müharibədən sonrakı illərdə ilk dəfə idi ki, Şərqi və Qərbi Azərbaycanın həyat səviyyəsini, məişətini və texniki tərəqqisini dolğun əks etdirən istehlak malları sərgisi Azərbaycanımızın paytaxtı Bakıya on günlüyə qonaq gəldi. Bu sərgi iki yerə parçalanmış ulu bir xalqı sevindirməyə bilməzdi, biz bir-birimizə qovuşduq, aramıza çəkilmiş daş divarlar, tikanlı məftillər bu xalqın odlı nəfəsinə tab gətirməyib dağıldı, illərdən bəri davam edən həsrət zənciri qırıldı, o tərəfin şirin ləhcəsi bu tərəfin danışığı ilə çuğlalaşdı. Bir tərəfdən sevindik, o biri tərəfdən də bu görüşlərlə köhnə dərdlərimizi yada saldıq, dilimizin başına gətirilən müsibətlər gəlib durdu gözümüzün qabağında. Cənubda dilimizin vəziyyətinin o qədər də yaxşı olmadığını bir daha şahidi olduq. Əziz Möhsüni ürək ağrısı ilə

yazır ki, "Vətənsiz yaşamaq mümkün olsa da, dilsiz bir böyük xalq gedəcək bada". Doğrudan da, dil insan üçün əvəzolunmaz bir nemətdir, dilsiz insan dörd divar arasına salınan dustaqdan da pisdir. Arazın o tayından gələn soydaşlarımızın danışıqına qulaq asdıqca Cənubi Azərbaycan alimi Məmmədağa Zəhtabinin "Müasir Azərbaycan dilinin sərfi" kitabında söylədiyi fikri unutmaq olmur: Müəllif ürək ağrısı ilə yazır ki, İranda Azərbaycan dilində nə bir ibtidai məktəb, nə də ali məktəblərdə müvafiq fakültələr vardır, odur ki, azərbaycanlı ziyalılar İranda ibtidai və orta məktəbdən başlayaraq fars dilini, sonra da Avropa dillərindən birini və ya bir neçəsini mükəmməl öyrənə bildiyi halda, öz doğma ana dilinin qanun-qaydalarına bələd olurlar. Cənublu həmkarımızın narahatlığı əbəs deyildir. Onların danışıqı əksər hallarda fars elementləri ilə doludur, bu xüsusiyyət məmurların dili üçün daha səciyyəvidir. Cənubi azərbaycanlı şair B.Səhənd necə də gözəl yazıb:

Taleyimə sən bax,
Düşüncələrim yasaq,
Duyğularım yasaq...
Anadan doğulanda belə
Özüm bilməyə-bilməyə,
Dil açıb danışdığım dildə
Danışmağım da yasaq imiş, yasaq.
(B.Səhənd)

Bunu uzaqgörənliklə duyan Seyid Cəfər Pişəvəri isə ana dilimiz haqqında görün nə yazırdı: "... Dilimiz düşmənlərin boş iddialarına baxmayaraq çox geniş və dərin bir dildir. Onun rüşəsi xalqımızın qanında və ürəyindədir. Çox xain və əcnəbi ünsürlər bu gözəl dili ortadan qaldırmağa çalışmışdır... dilimiz donmuş bir dil deyildir. Onun böyük xalq, geniş camaat qüvvəsi kimi arxası vardır. Dilimiz xalqın yaratdığı dastanlar,

zərb-məsəllər, hekayələr və nağıllar vasitəsilə dünyanın ən böyük dilləri ilə rəqabət edə bilər...

Bizim vəzifəmiz onu genişləndirmək, onu müasir hala salmaq, onun gözəlliklərini, incəliklərini toz-torpaq arasından çıxarıb təmiz və ali bir zərf içərisində xalqa təqdim etməkdən ibarətdir".

M.Şəbüstəri deyirdi:

Su deyibdir mənə əvvəldə anam, ab ki yox,
Yuxu öyrətdi uşaqlıqda mənə, xab ki yox.

Lakin bununla belə, Cənubi Azərbaycanda dil siyasəti aparteid xarakter daşıyır, Azərbaycan dili sıxışdırılır, fars şovinizmi hər cür bəhanələr gətirərək bu dili ictimai-siyasi, mədəni və təhsil sahələrinə buraxmır. Başı boş ziyalılardan istifadə edərək bu dilin tarixinə böhtan atır, guya Azərbaycan dilinin yerli Azərbaycan xalqının öz doğma dili olmadığını sübut etməyə çalışır, mənəviyyatı puç ideoloqları yağlı tikələrlə öz tərəfinə çəkərək yanlış nəzəri fikirlər işləməyə cəlb edirlər. M.Zəhtabi öz doğma dilini bilməyən Mərkəzi və Qərbi Avropada yaşayan həmyerliləri ilə söhbətində göstərir ki, onlar bu dili uşaqlıqda öyrənmiş, məktəbdə farsca oxumuş, hazırda isə Avropa dillərində yazıb-yaradırlar. Bunun da nəticəsində ana dilinin şirin-şirin ifadələri, istilahları və təbirləri hafizənin dərinliyində, təzə dillərin altında yatıb qalır, doğma dildən ancaq məişət səviyyəsində istifadə olunur. Ana dili sözləri paslanır, yeni sözlər və ifadələr yarada bilmir. O, ana dilini dərin köklü bir ağaca bənzədir ki, o, suvarılmaq, münasibət və qayğı görməmək nəticəsində qurumasa da, qol-budaq atmaz, böyüyüb meyvə verməz. Şair və alimlərimiz uşaqlıqdan öyrəndikləri folklor sərvəti ilə fars ədəbiyyatını bəzəyib gözəlləşdirir. Bu isə elm və mədəniyyət istismarının dil və ədəbiyyat sahəsində təzahür şəklinin bir hissəsidir.

Bəli, əziz dinləyicilər, bir xalqın o birisini istismar etməsinin müxtəlif formaları var, onlardan ən dəhşətli olan dil və ədəbiyyat, elm və mədəniyyət istismarını bundan aydın

ifadə etmək çətindir. Biz bu gün qürur hissilə deyirik ki, ulu şairimiz Şəhriyar "Heydərbabaya salam" əsəri ilə dilimizin böyüklüyünə, mənsub olduğu xalqın yenilməzliyinə şübhə ilə yanaşanları öz yerində oturtdu, Azərbaycan dilinin nəyə qadir olduğunu göstərərək düşmənlərin sarsəmlərinə bir daha zərbə endirdi.

Heydərbaba, mərd oğullar doğginən,
Nəmərədlərin burunların ovginən,
Gədəklərdə qurdları tut boğginən,
Qoy quzular ayın-şayın otlasın,
Qoyunların quyruqların qatlasın.
Heydərbaba, sənin könlün şad olsun,
Dünya varkən ağzın dolu dad olsun,
Səndən keçən tanış olsun, yad olsun,
Deynə mənim şair oğlum Şəhriyar,
Bir ömürdür qəm üstünə qəm qalar.

Hörmətli dinləyicilər, Cənubi Azərbaycanda yaşayan 33 milyona yaxın soydaşımızın dil məsələləri o qədər mürəkkəb və çətindir ki, biz bir verilişdə onların hamısını əhatə edə bilmərik. Ancaq söz veririk ki, gələcək verilişlərimizdə biz bu məsələlərə qayıdacaq və onları sizinlə bilikdə müzakirə edəcəyik.

Əziz dinləyicilər, indi isə verilişimizin qonağını sizə təqdim edirik. Qonağımız Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutunun direktoru, filologiya elmləri doktoru Cahangir Qəhrəmanovdur. Cahangir müəllimə ilk sualımız belədir: Respublikamızda dilimizin işlənməsilə bağlı hansı problemlər Sizi bir alim və bir vətəndaş kimi daha çox narahat edir? İlk növbədə hansı işləri görməliyik ki, bizi narahat edən məsələlərin hamısı olmasa da, müəyyən qismi tez həll olunsun?

C.Qəhrəmanov: Məni daha çox narahat edən odur ki, bəzi ailələrdə dilimizdə danışımlar. Bunun fəsadları sonralar

bilinəcək. Bu o deməkdir ki, bəzi ailələr dilimizə yad ruhda böyüyəcək.

Aparıcı: Dilimizin incəliklərini öyrətməklə onun üslubi çəralıqlarına tam əməl etməklə gənc nəslin mədəni nitqinə, natiqlik sənətinə yiyələnəcəyinə ümid bəsləmək olarmı?

C.Qəhrəmanov: Məncə, tədrisi qüvvətləndirsək, nəticələrimiz yaxşı olacaq. Üslub, natiqlik başqa fəaliyyət növüdür. Xalq üçün sadə, aydın dil əsasdır.

Aparıcı: Cahangir müəllim, indi bizə müstəqillik verilib, elmi əsərləri doğma dilimizdə yazmağa bizə mane olan amillər hansılardır? Bilirik ki, durğunluq dövrünün əyintilərindən biri də bütün əsərlərin sxem üzrə yazılması, deyərdim ki, tərtib olunması idi ki, burada, sözün açığı demək lazımdır ki, əmr verənləri mahiyyətdən çox forma maraqlandırır. Görəsən, indi bu mənəvəni qıra biləcəyikmi, dissertasiyaları öz dilimizdə yazma biləcəyikmi?

C.Qəhrəmanov: İnşallah, bunları öz dilimizdə edəcəyik. Ancaq narahatlıq doğuran odur ki, bu dissertasiyaların keyfiyyətini itirəcək.

Aparıcı: Məlumdur ki, millətimizin gələcəyi övladlarının ümumi inkişaf səviyyəsindən asılı olacaq, onların dünya sivilizasiyasına qaynayıb-qarıxa bilməsi və bu mürəkkəb prosesdə dözümlüliyünü nə dərəcədə qoruyub saxlaya bilməsindən çox asılı olacaq. Bəs bu prosesdə dilöyrənmənin rolu nədən ibarət olacaq? Yaxşı başa düşürəm ki, çox dil bilmək bütün zamanlarda təqdir olunub. Amma dilöyrənmə prosesində ana dilinin rolu nədən ibarətdir? Latınlar haqlı olaraq deyirlər ki, mən bir dil biləndən qorxuram. Bu xüsusilə o adamlara aiddir ki, mürəkkəb istehsal prosesində çalışmalarına baxmayaraq onlar birçə dil bilir və ətrafdakılarla da bu dildə danışırlar. Belələrinə necə baxırsınız?

C.Qəhrəmanov: Əlbəttə, bir dil bilməyi heç cür təqdir etmək olmaz. İndi dövr dəyişib, biz çoxdilliliyə doğru gedirik. Ancaq bu o demək deyildir ki, dilimizi unudaq.

Aparıcı: Lap bu yaxınlarda mətbuatda məlumat verildi ki, əlifbamızı bərpa etmək üçün real imkan yaranıb. Bu barədə dinləyicilərimizə bir qədər ətraflı məlumat verməyinizi xahiş edirəm.

C.Qəhrəmanov: Respublikamızda bu sahədə qızgın iş gədir. Əlyazmalar İnstitutunda "Əlifba" komissiyası mütəmadi olaraq iclaslar keçirir. İnanıram ki, bu komissiya müəyyən bir layihə hazırlayıb təsdiqə verə biləcək.

Aparıcı: Sizə bir sual da vermək istəyirəm. Cahangir müəllim, rəhbərlik etdiyiniz müəssisədə dilimizin tarixi və bu günü ilə bağlı hansı məsələlər tədqiq olunur. Yəni mövcud yazılı abidələrimizdən boylanaraq bu gün ciddi aktualıq kəsb edən və gələcəyə yönələn yeni problemləri tapıb üzə çıxara bilərsinizmi?

C.Qəhrəmanov: Bizim işimiz tarixi abidələrin dilini araşdırmaqdır. Bizdə yazılı abidələrin dililə bağlı çox sanballı əsərlər meydana gəlir.

Aparıcı: Cahangir müəllim, verilişimizdə iştirakınız üçün sağ olun.

C.Qəhrəmanov: Siz də sağ olun.

İstəklilə dinləyicilər, jurnalist Tahir Paşanın bir lent yazısını sizə təqdim edirik. İndi də Volodiya və Alina ilə söhbətə qulaq asın. Onların hər ikisi rusdur. M.F.Axundov adına rus dili və ədəbiyyatı institutunun 4-cü kursunda təhsil alırlar. Onların azərbaycanca danışığı cəlbedicidir. Siz onların necə səlis danışdıqlarını eşidib təəccüblənəcəksiniz. Amma yox, onlar bunu özlərinə bərc bilirlər. Buyurun, qulaq asın.

Əziz dinləyicilər, bugünkü ev tapşırığımızda sizə bir dinləyici məktubunu təqdim edirik. Bakıdan Hidayət və Xatun Fəttayevalar yazır: "Hörmətli "Ana dili" verilişi, bəlkə siz bizim sualımıza cavab verəsiniz. Xalqımızın böyük oğlu H.Z.Tağıyevin toyuq-cücə yetişdirməsi ilə yaxından məşğul olduğunu bilmirdim. Amma bu yaxınlarda rayonların birində toyuq fermasının onun adına verilməsini eşidəndə lap matımız-

mutumuz qurudu. Fikirləşdim ki, Bakıda əsasını qoyduğu toxuculuq kombinatı, musiqili komediya teatrı qala-qala kişinin adını niyə urvatdan salırlar. Görəsən, bu adqoymada hansı prinsip əsas götürülüb?". Hörmətli dinləyicilərimiz Hidayət və Xatun Fəttayevalar, elə biz də bunu eşidəndə mat qaldıq. Bəlkə bundan sonra ad qoyanlar bir az fikirləşərlər və o boyda kişiye özünə layiq yer tapıb onun adını əbədləşdirsinlər. Əziz dinləyicilər, bununla əlaqədar sizin də fikrinizi bilmək istərdik.

Verilişimiz burada sona yetir, əziz dinləyicilər. Sizin məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, gələcəyə görüşəyə.

**“Ana dili”nin 24-cü verilişi
(13.01.1991)**

Salam, əziz dinləyicilər. 1991-ci təqvim ilinin yanvar buraxılışında “Ana dili” radio-jurnalı adından sizin hamınızı ürəkdən salamlayır, sizə arzu dolu işıqlı gələcək arzulayıır.

Diktor: “Ana dili” radio-jurnalı efirdədir. Jurnalın aparıcısı prof. F.Yadigardır.

Hörmətli dinləyicilər, bilirik ki, son dövrlərin bazar-dükən çətinlikləri sizin də əhval-ruhiyyəyə mənfi təsir edib, bəziləriniz çox məyus olub. Ancaq sizə də, bizə də gün kimi aydındır ki, insan maddi çətinliklərə bir təhər də olsa dözə bilir, mənəvi qidasız isə bir gün də olsun keçinmək olmaz. Mənəvi qidalar içərisində ana dili əvəzolunmaz yer tutur. Sizlərdən aldığımız məktublara əsasən deyə bilərik ki, bizim verilişimizi həmişə səbirsizliklə gözləyirsiniz.

Bu dəfə ilayricində sizinlə görüşümüz bir neçə cəhətdən fərqlənir. Ötən ilin ağır-acılarını unuda bilmirik, şəhidlərimizin ili yaxınlaşdıqca bu qanlı hadisələrin səbəbkarlarını hələ də tapılıb aşkara çıxarılmaması, öz azadlığı üçün ayağa qalxmış xalqın balalarını qanına qəltan edənlərin indiyə kimi ədalət məhkəməsinə cəlb olunmaması, Bakımızda fəvqəladə vəziyyətin aradan götürülməməsi, sərhədlərimizdə əmin-amanlıq yarada bilməməyimiz, doğma torpağımızda öz istədiyimiz kimi yaşayışımızı təmin etməməyimiz, o üzədən bu üzə və bu üzədən o üzə maneəsiz gedib-gələ bilməyimizi qaydaya salmağımız ağ at üstündə çaparaq il ayrıcına gəlib çatan 90-cı ilin tariximizdə buraxdığı izlərdir ki, onlar bizi göynədən hadisələrdəndir. Ötən il azadlığımız üçün mübarizə apara biləcəkdir demokrat parlamentin formalaşmasında ilk kövrək addımlar atdıq, bayrağımızı özümüzə qaytardıq, millətimiz yolunda canını fəda edən oğul və qızlarımızın parlaq xatirəsini elliklə yad etməklə Azərbaycan Demokratik Respublikasının rəmzlərini bərpa etdik, o taydan gələn soydaşlarımızın pişvazına çıxdıq, onlarla ətlə-

dırmaq arasına girməyə adətəkar olan vasitəçilər olmadan danışib-güldük, bütün türk dünyasını “Azərbaycan” bayrağı altında birləşdirib ilk beynəlxalq konfransımızı keçirdik. “Azadlıq” qəzetinin yaşı tamam oldu, qəzetlərimizin sırasına yeniləri daxil oldu. İndi “Aydınlıq”, “Həqiqət”, “Dalğa”, “Yurddaş”, “Vətən səsi”, “Həyat”, “Respublika”, “Novruz” və sairələri çap olunur, “Xəzər” “Karvan”, “Araz” jurnallarının sırasına daha bir neçə məcmuə daxil olur, “Ana sözü” adı ilə ayrıca jurnalımız çap olunur. Bütün bunların dilimizin işlənməsində müəyyən xidmətləri olacağına qəti şübhə etmirik. Eyni zamanda inanırıq ki, bu qəzet və jurnalların hər birinin öz yazı manerası və üslubu olacaqdır. Mətbuatda nəzərə çarpacaq canlanmaya sevinməklə yanaşı, bir narahatçılıq hissi də keçiririk. Bu da ondan ibarətdir ki, həmin qəzet və jurnalların dilində yeknəsəklik və mövzu təkrarlığı var. Biz hələ bu mətbuat orqanlarının bir qisminin rəsmi şəkildə ikidilliyi təbliğ etməsindən danışıırıq. Eyni bir qəzetin və ya jurnalın səhifələrində iki dildə materialların çap olunmasını heç cür alqışlaya bilmərik. Bizdə iki dildə qəzetlərin çap olunması təcrübəsi var. Götürək elə “Gənclik” jurnalını. Bu jurnal iki dildə çap olunur. Eyni material başqa dildə də verilə bilər və bu əksər hallarda müsbət bir hal kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin çoxlu oxucu qazanmaq fikrini bəhanə gətirərək qəzet və jurnallarımızı iki dildə nəşr etməklə biz bütün xalq üçün ikidillik konsepsiyasını qəbul etmirikmi? Gəlin, bir az dərinləndirək, qəzet və jurnallarımıza informasiyaların kalka yolu ilə ayaq açmasına imkan verməyək, yazılan hər bir məqalənin ana dilində - Azərbaycan dilində təvəllüd tapmasına çalışaq. Əks təqdirdə, özümüzədən asılı olmayaraq, mənfi cəhətlərini tənqid etdiklərimizin gününə düşərik. Biz bu yaxınlara qədər həyəcan təbili çalırdıq ki, həyatımızın müxtəlif sahələrini əks etdirən informasiya blokları basma-qəlib üslulu ilə dilimizə çevrilirdi, əslində elə indi də vəziyyət bu cürdür. SİTA-nın yaydığı rəsmi xəbərlər, partiya və dövlət sənədləri buna aydın sübutdur.

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, biz kəmiyyət dalınca qaça-qaça əsas məsələni-dilimizin təmizliyini və incəliklərini qorumağı unuda bilərik.

İstəklilərin, sizə təqdim etdiyimiz şeir parçasında tanınmış şairimiz Məmməd İsmayıl Azərbaycan dilinin şeirə yatımlığını ustalıqla göstərir, dilimizin intəhasız imkanlarından bacarıqla istifadə edərək ana torpağımızın füsunkar guşələrindən olan Şuşa haqqında oxucuda tam təsəvvür yaradır. Buyurub qulaq asın.

Torpaq nəğməsi (Məmməd İsmayıl)

Dərələr, təpələr elə genişdi,
Yovşanlar dovşan tək yatır düzünə
Burda təbiətin qulağı dincdir.
Səmələr çəkibdir çadır düzünə.
Əgər bu yerləri unutsam işdi,
Cıdırı çıxaram Cıdır düzünə,
Bilirəm heç yerdə xoşa gəlmərəm.
Birinci olmasam, qoşa gəlmərəm.

İzin ver, a mənim daşım, torpağım,
Qüdrətdən düşmüşsən dağlara-ada,
Doğan günəşini arzuma yaxım,
Qarqardan aləmə ürəyim-səda,
İsa bulağına qarışıb axım,
Bircə gün unutsam səni dünyada
Yoxsa çağlamaram, coşa gəlmərəm.
Özümə gəlmərəm, Şuşa, gəlmərəm!

Hörmətli şairimiz indi Şuşada olsaydı, yəqin ki, onun qulağı dincliyindən yox, narahat günlərindən söhbət açar, erməni

millətçilərinin şəhəri blokadaya almasından ürək ağrısı ilə yazardı.

Əziz dinləyicilər, indi verilişimizin qonağını sizə təqdim edirik: filologiya elmləri doktoru, professor Ələvsət Abdullayev. Ələvsət müəllim türkologiya aləmində geniş tanınmış, ciddi elmi tədqiqatları ilə dilçiliyimizdə öz dəsti-xətti olan, respublikamızda elmin təşkilində və kadr hazırlığında xüsusi xidmətlərlə seçilən alimlərimizdən biridir. Ələvsət müəllim, etiraz etməsəniz, söhbətimizə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsində Sizi qane etməyən məsələlərdən başlayaq. Bir alim-vətəndaş kimi Sizi narahat edən məsələlər hansılardır?

Ə.Abdullayev: Vaxt var idi ki, deyərdilər millətlərə azadlıq və hüriyyət verəcək. Ancaq çox keçmədi ki, bu deyilənlər kağız üzərində qaldı. İnqilabın verdiyi vədlər həyata keçmədi. Ölkədə vahid dil siyasəti yeridildi. Rəsmi olaraq ikinci ana dili nəinki açıq təbliğ olundu, əksinə, birbaşa həyata keçirildi.

Aparıcı: Professor, dilimizin respublikanın dövlət dili olması haqda konstitusiyamızda xüsusi bir maddə var, söhbət 23-cü maddədən gedir. 1988-ci ilin avqustunda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlənməsini təmin etmək haqda yeni bir qərar qəbul olundu. Lakin redaksiyamıza gələn saysız-hesabsız məktublardan və mətbuatda gedən yazılardan məlum olur ki, xalqımız konstitusiya hüquqlarının pozulmasından və qərarın yerinə yetirilməsindən giley-lənir, nazirlik, idarə və müəssisələrdə məmurların bu vacib məsələyə yarıtmaz münasibətindən danışır. Sizcə, bu haqlı giley-güzara bu yaxınlarda son qoymaq olacaqmı?

Ə.Abdullayev: Sağlıq olsun, bu proseslər göstərir ki, xalqın arzusu çin olacaq. İnşallah biz bu yaxınlarda dilimizlə bağlı çox ciddi dəyişikliklərin şahidi olacağıq.

Aparıcı: Bu gün Azərbaycan dilinin orta ümumtəhsil və ali məktəblərdə tədrisini qənaətbəxş saymaq olarmı? Təəssüflər olsun ki, dilin və ədəbiyyatın tədrisinə təkan verəcək yardımçı

vasitələr-xalqın balalarının savadlanması üçün son dərəcə mühüm olan dərslərin, dərslər vasitələrinin, işləmələrin keyfiyyəti, mən hələ əyaniliyə xidmət edən vasitələri demirəm, lazımı səviyyədə deyildir. Uzun illər dilimizin tədqiqi və tədrisi ilə bağlı olan bir alim kimi burada Sizin fikrinizi bilmək maraqlı olardı.

Ə.Əbdullayev: Dərslər və dərslər vasitələri ilə bağlı problemlər kifayət qədərdir. Birinci növbədə bu cəhət məhsulunun məzmununu dəyişməlidir, inqilabı, partiyamı yersiz mədh edən epizodlar dərslər və dərslər vasitələrindən çıxarılmalı, xalqımızın həyatını əks etdirən reallıqlar dərslər və dərslər vasitələrinə daxil edilməlidir. Bunların cəhət-poliqrafiya vəziyyəti tamamilə dəyişməlidir.

Aparıcı: Professor, dilçiliyimizin və dilimizin hansı problemlərinin birinci növbədə həllini görmək istərdiniz? Ümumiyyətlə, siz yaşda olanların hələ aspirant olarkən ön plana çəkdiyiniz, lakin sonralar bu və ya digər səbəbdən həll edə bilmədiyiniz elmi-nəzəri problemlərin yaxın gələcəkdə indiki gənc nəsil tərəfindən həll edəcəyinə ümid bəsləyirsinizmi? Bir qədər aydın desək, Sizin dilçilərin indiki nəslinə iradınız yoxdur ki? Sizə elə gəlmir ki, dilçilərin hazırkı talantlı nəslə populyarlıq və geniş cəhət olunmaq xatirinə sırf dilçilikdən çox, mətnşünaslığa və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə meyil edirlər?

Ə.Əbdullayev: Düz deyirsiniz. Belə hallar müşahidə olunur. Ancaq elə ümidverici gənclərimiz də var ki, mən onlardan çox şey gözləyirəm. Fərsətdən istifadə edib gənc tədqiqatçılara məsləhət görürdüm ki, onlar nəzəri ədəbiyyatı yaxşı mənimsəsinlər, dil materialına laqeydlik göstərməsinlər və yeni tədqiqat materiallarını dərindən mənimsəsinlər.

Aparıcı: Ələvsət müəllim, dinləyicilərimizi maraqlandıran məsələlərdən biri də dilimizin praktik cəhətdən işlənməsində nəzərə çarpan yeniliklərdir. Biz bütün aspektləri müza-

kirə edə bilmərik. Peşəkar bir dilçi kimi mətbuatda işləyən bəzi ifadələrə necə baxırsınız?

Ə.Əbdullayev: Bu məni çox narahat edir. Məlumatın dilində çox problem var. Onları bir verilişə sığdırmaq olmaz. Arzu edərdim ki, jurnalistlərimiz dili yaxşı öyrənsinlər, çoxlu mütləq etsinlər və hər şeyi kağıza köçürməyə tələsməsinlər.

Aparıcı: Bununla biz nitq mədəniyyəti məsələlərinə yaxınlaşırıq. Bəzən ayrı-ayrı soslular dilimizi öyrənməkdən çəkinirlər, çünki onlar dildə və danışmada süniliyi aydın görürlər. Məlumdur ki, sünilik dilin təbiiliyinə və incəliyinə xələl gətirir. Bu gün Azərbaycan dilində elə ifadə və sözlərlərə rast gəlirik ki, onların xaric səsləndiyini sübut etməyə ehtiyac qalmır. Bircə misalla fikrimi izah edirəm. Son zamanlar tariximizin keçmişindən danışan məqalə və yazılarda tez-tez "tarixin ağ ləkələri" ifadəsinə rast gəlmək olur. Bizə qalınca, bunu "tarixin qara ləkələri" kimi işlətmək daha düzgün olardı, elə deyilmi? Çox güman ki, "ağ ləkə" ifadəsi başqa dildən dilimizə keçib və o real vəziyyəti əks etdirmir.

Ə.Əbdullayev: Əlbəttə, nitq mədəniyyəti daim diqqət mərkəzində duran məsələdir. Bizim Dilçilik institutunda bununla bağlı çox maraqlı tədqiqat aparılır. Onlar ayrıca toplu da nəşr edirlər. O ki qaldı Sizin gətirdiyiniz "tarixin ağ ləkələri" misalına, tamamilə doğru deyirsiniz, bu rus dilindəki "beliye pyatna istorii" ifadəsinin kəlkə yolu ilə tərcüməsidir.

Aparıcı: Ələvsət müəllim, Siz Dövlət "Əlifba" Komissiyasının üzvüsünüz. Mən də Sizinlə bərabər bu komissiyada iştirak edirəm və bütövlükdə Sizin mövqeyinizlə tanışam. Lakin dinləyicilərimiz bu sahədəki fəaliyyətinizlə yaxından maraqlanırlar. Bəziləri belə güman edirlər ki, hazırda əlifbanı dəyişməyə ehtiyac yoxdur. Əleyhidarlar elə bir dəlil-sübut gətirmədən qeyri-elmi fəndlərə əl atırlar, latının bizə nə verəcəyini şübhə altına alırlar. Bəziləri isə texniki avadanlığın çatışmazlığını bəhanə gətirərək əlifbamızı bərpa etmək fikrini ortalığa atanlara kəskin hücumlar edirlər. Bir qism adam isə

**“Ana dili”nin 25-ci verilişi
(10.02.1991)**

ərəbə qayıtmağı tövsiyyə edir. Bax, bütün bunlara Sizin münasibətiniz?

Ə.Abdullayev: Mən tam əminəm ki, bizim latın qrafikalı yazıya qayıtmağımız dövrün tələbidir. Bundan qaçmaq olmaz.

Aparıcı: Yəqin ki, bizim verilişimizə qulaq asırsınız. Özünlüz bu barədə bir neçə dəfə söhbət salmışınız. Verilişimizlə bağlı təklif və arzularınız.

Ə.Abdullayev: Sizə uğurlar arzulayıram. Bu veriliş çox vacib problemləri qaldırır və müzakirə edir.

Aparıcı: Professor, razılaşırsınız ki, dilimizin bütün problemlərini bir veriliş çərçivəsində əhatə etmək imkan xaricindədir. Toxuna bilmədiyimi, açma bilmədiyimiz məsələlərə, inşallah, gələcək verilişimizdə qayıdırıq. Maraqlı müsahibəniz üçün Sizə təşəkkür edirik, Sizi gələcək verilişlərimizdə görmək ümidilə Sizdən ayrılıraq.

Ə.Abdullayev: Sağ olun.

Aparıcı: İstəkli dinləyicilər, biz irəlində qeyd etdik ki, respublikamızda yeni bir jurnal çap olunmağa başlayıb. “Ana sözü” adlanan bu jurnalın iki nömrəsi ötən ildə nəşr olunub. Gəlin, sizinlə birlikdə jurnalın uğurlar arzulayaq, qədəmi mübarək olsun deyək və dilimizin işlənməsi sahəsində çətinlikləri açıb göstərməyi ona tövsiyə edək.

Aparıcı: Verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Bugünkü ev tapşırığımız çox sadə və asandır. O bir-cə sualdan ibarətdir: işlədiyiniz idarə və ya təşkilatda sənədləşməni Azərbaycan dilində aparmağa mane olan nədir və kimlərdir? Siz onlarla necə mübarizə aparırsınız? Hörmətli dinləyicilər, sizdən cavab gözləyirik. Unutmayın sizin təklif və rəyləriniz veriliş hazırlayanda bizə çox kömək edir.

Burda sizinlə sağollaşırıq. Sağ olun, sağlıqla qalın.

Salam, əziz dinləyicilər. Radio-jurnalımızın fevral buraxılışında hamınızı xoş gördük. Həmişəki kimi indi də bizə ayrılmış yarım saatlıq efir vaxtı içərisində Sizə ana dilimizdən söhbət açacaq, onun bu gün hamımızı narahat edən və hamımıza ruh verən acılı-şirinli, qayğılı-duygulu taleyindən danışacaq. Odur ki, qulağınız bizdə olsun, diqqətiniz eşitdiklərinizdə.

Diktor: “Ana dili” radio-jurnalı efirdədir. Aparıcı prof. F.Yadigardır.

Aparıcı: Öncə ötən verilişimizdən sonra Sizlərdən, əziz dinləyicilər, aldığımız məktublardan söhbət açmaq istərdik. Məktublar məzmunca müxtəlif və rəngarəngdir. Onlarda çox ağıllı fikirlər söylənilir, təklif və tövsiyələr verilir. Verilişimizin ümumi istiqaməti təqdir olunduğu kimi, tənqidi fikirlər də söylənilir ki, biz verilişimizi hazırlayanda onlardan geniş istifadə edirik. Şamaxının Ovculu kəndindən Fəraiz müəllim bizim daimi dinləyicimiz olduğunu və bizə diqqətlə qulaq asdığını deyir. Ağdamdan Əkbər həkim adlarımız haqda qaldırdığımız məsələləri müdafiə edir və göstərir ki, xalqımızın ayrı-ayrı nümayəndələri adqoymada ümumi bir cəhəti gözləməyirlər, öz balalarına necə gəldi ad qoyurlar. Belə uşaqlar böyüyəndən sonra adlarına görə utanırlar, xəcalət çəkirlər. Məsələn, oğlan uşaqlarına Məstan, Roman, Mels, Şura, Sovet, Tərhan, Quşdan, Afat, Salyar, Tosu, Tintın, Yapışqan və bu kimi adların verilməsinə heç cür haqq qazandırmaq olmaz. Elə oğlanlara verilən ikimərtəbəli adlar da bu gün yaxşı səslənmir. Doğrudan da, Məmmədqulu, Əhmədşah, Qulamhüseyn, Əbdülməcidi, Qulammirzə, Dostuməli, Dayandur, Yərdiməli, Ataxan, Qaraxan və s. kimi adların verilməsi xalqımızın tarixində müəyyən ictimai-siyasi şəraitlə bağlı olsa da, onların dilimizin daxili qurumuna yad olması və bütövlükdə adlar

sistemimizə uyğun gəlmədiyi şübhə doğurmur. Elə qızlara verilən adlarda da bir hərc-mərclik hökm sürür. Bu gün Svetlana, Ellada, Elnarə, Flora, Dezdomona və bu kimi adlar qulağımızı oxşamır, onların bəzisi calağ yolu ilə yaranıb. Məs., Gülnarə sözü morfoloji baxımdan azərbaycanca qurulmayıb. "Gül" və "nar" komponentlərinin dilimizdə mövcudluğu hamıya bəllidir, amma sonda gələn "ə"-nin bu sözdə ön mənada işlənməsi aydın olmur. Dinləyicilərimiz etiraz edib deyə bilirlər ki, bu "ə" adların qadın cinsinə aid olduğunu göstərir fikirlərini sübut etmək üçün "Rəfiq-Rəfiqə, Razi-Raziyyə, Şərif-Şərifə" və qarşılaşmalarındakı ikinci tərəfdən verilən misallara diqqətimizi cəlb edə bilirlər. Lakin elə bu adlarda da bir sünilik hiss olunur, türk dillərinə yad olan cinsi bildirmək üçün "ə" formantının işlənməsi adlar sistemimizə zor gəlmək demək deyilmi? Düzdür, bu gün uşaqlarımıza ad verəndə xeyli götür-qoy edirik, dilimizin ruhuna uyğun adlar seçirik. Ancaq yenə də türklüyümüzə yaraşmayan adlara rast gəlirik.

Oğuzdan daimi dinləyicimiz Xaçmaz kənd orta məktəbinin dil və ədəbiyyat müəllimi Qürbət Babayev verilişlərimizi öz şagirdləri ilə birlikdə dinlədiyini qeyd edərək yazır: "Onu deyim ki, Sizin hər bir verilişinizdən nəşə yeni şey öyrənir, ana dilimizin şirin ləhcəsini, gözəl ahəngini duyur, ona övlad məhəbbətimizi artırırıq". Məktublarına diqqətlə yanaşdıgımıza görə bizə təşəkkürünü bildirən Qürbət müəllim daha sonra yazır ki, bu dəfəki məktubu lampa işığında tamamlamalı olub, çünki "Bu gün qar yağıb, işığı söndürmək üçün real imkan yaranıb." Bəli, kənd müəllimi əsl ziyalı narahatlığı keçirərək var gücü ilə çalışır, dərslərini uşaqlara dilimizin və ədəbiyyatımızın incəliklərini həvəslə, qeyrətlə öyrədir. Lakin onun gileylənməyə də haqqı var, bir balaca hava korlanan kimi işıq sönür, bütün kəndin oxumaq imkanı, şeir əzbərləmək, cümlə təhlil etmək, sabahkı dərslərə hazırlaşmaq arzusu bir anlığa yox olur.

Tehrandan Vəkili Fəthi cənablarından da maraqlı məktub gəlib. Hörmətli Vəkili Fəthi verilişlərimizi izlədiyini yazır, əlifba ilə əlaqədar toxunduğumuz məsələlərə öz münasibətini bildirir. Maraqlı məktub üçün tehranlı dinləyicimizə - H.Vəkili Fəthi cənablarına öz təşəkkürümüzü bildirərək demək istəyirik ki, onun əlifba barəsində respublikamızda gedən diskussiyalara öz müəllif mövqeyini bildirməsi bizi razı salmaya bilməz. Gümən edirik ki, Vəkili Fəthi cənabları Güney Azərbaycanda bu məsələ ilə bağlı mülahizələri bizə yazıb göndərəcək və biz də onun yazdıqları ilə dinləyicilərimizi tanış edəcəyik. Ümumiyyətlə, biz əlifba ilə əlaqədar tez-tez səhifələr veririk, gələcəkdə də bu barədə danışacağıq.

Verilişimizin növbəti səhifəsində Güney Azərbaycandan olan gənc şair Pirus Dilənçi ilə sizi tanış edəcəyik. Pirus Dilənçi Arazın bu tayında da çox oxunan gənc şairlərdəndir. Onun şeirlərinə bizdə mahnı da qoşublar. İndi yaxşı olar ki, biz birlikdə bu gənc şairə qulaq asaq.

P.Dilənçi: Çox sağ ol əziz Fəxrəddin müəllim, mən 1965-ci ildə İranın paytaxtı Tehran şəhərində anadan olmuşam. Əslən Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil şəhərindəyəm. İxtisasca mühəndisəm. Öz əsərlərimdə ana dilinə yer verilməsi üçün siz buyrursunuz. Mənim, ümumiyyətlə İranda 7 cild kitabım nəşr olunub. 7 cild kitabın 5-i Azərbaycan dilində - ana dilimizdədir, 2-si isə fars dilindədir.

Aparıcı: Pirus bəy, dinləyicilərimiz üçün güneydə dilimizin işlənməsi vəziyyəti haqqında bir neçə kəlmə deməyiniz yerinə düşərdi. Onu da əlavə edim ki, biz o taydakı qardaş və bacılarımızın dil mühiti və dil vəziyyəti haqda dəfələrlə dinləyicilərimizə məlumat vermişik. Ancaq bunları sizin dilinizdən eşitmək çox yaxşı olardı.

P.Dilənçi: Bildiyimiz kimi baxın biz ana dili deyəndə, şübhəsiz ki, ümumiyyətlə, türk köklü dilləri nəzərə almalıyıq. Türk dillərinin təxminən mən bildiyimə görə 24 qolu, hər qolun isə neçə-neçə ləhcəsi vardır. Hal-hazırda bizim danışdığımız dil

deyilən 24 qolun biridir. Bu dilə cənubda tork, ya da türki, şimalda isə Azərbaycan dili deyilir. Məncə, bunların hər ikisi də səhvdir. O taylı-bu taylı danışdığımız dilə azəri türkcəsi, yaxud Azərbaycan türkcəsi desək, daha düzgün olur. Çünki Azərbaycan bizim dilimizin yox, yaşadığımız yer və torpağın adıdır. Məhz buna görə də Azərbaycan dili deməyimiz səhv çıxır. Heç olmasa, Azərbaycan xalqının dili deməliyik. Bu səhvlər də yadların törətdiyi siyasətdən asılıdır. Ləhcələrə gəldikdə şimalın müxtəlif rayon və zonalarında olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanın da müxtəlif şəhərlərində ayrıca ləhcələr vardır. Məsələn, Ərdəbil şəhərində yaşayan əhalinin ləhcəsi Təbriz əhalisinin ləhcəsindən fərqlidir. Həmədan, Qəzvin və Zəncamda danışılan ləhcə isə tam başqadır. Bununla bərabər üst-üstə cənubla-şimalın, ümumiyyətlə, öz ləhcələri də birbirindən fərqlənir. Lakin bunların hamısı yuxarıda dediyimiz kimi Azərbaycan türkcəsidir. Misal üçün, bir cümləni dilimizin müxtəlif ləhcələrində oxuyaq. Zəncam və Həmədan ləhcələrində məsələn, bu sözə deyilir "nəmə deyirəm", Qəzvinə "nəmə deyirsən", Ərdəbildə "nəməne deyirsən", Təbrizdə "nə deyirsüz" formasında işlənən ibarələr eyni ifadələrdir. Ancaq o taylı-bu taylı bizim ədəbi vahid dilimiz birdir. Vahid dilimiz vardır.

Aparıcı: Bilirik ki, Sizin köməyinizlə və fəal iştirakınızla "Ədəbiyyat" qəzetində "Ədəbi Təbriz" səhifəsi açılıb. Bu səhifənin qonaqlarından təbrizli "Haray" təxəllüslü Mənuçehr Əziziyə verdiyiniz sualı Sizə də yönəltmək istərdik. "Müasir Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında nə deyə bilərsiniz?". burada Sizin sual qurtarır. Biz isə bu suala əlavə edərək soruşmaq istərdik: O ədəbiyyatın dili haqda nə deyə bilərsiniz? Dinləyicilərimizə bəllidir ki, orada "Varlı" jurnalı çap olunur. Deyəsən, dilimizin işlənməsi son dövrlərdə xeyli fəallaşmış, elə deyilmi?

P.Dilənçi: Bəli, Fəxrəddin müəllim, biz ədəbi dili cənubda götürsək, bu dilə necə yanaşmaq, necə baxmaq. Cənubi

Azərbaycanda bildiyimiz kimi, Azərbaycan dilində bizim dilimizdə, danışdığımız dildə məktəb olmayıb və o özü səbəb olub ki, o ədəbi dilimiz aradan götürülsün. Mənim hazırda, indi burada danışdığım dil özü cənubda heç belə də danışa bilmirlər, hələ mən bu dili danışmaqda çətinlik çəkirəm. Orada, ümumiyyətlə, ibtidai məktəb, orta məktəb, ali təhsil, hamısı fars dilində olur, hətta bizim Azərbaycan uşaqlarına. Hamı fars dilində oxuyur və ədəbi dil yoxdur, olsa da belə çox zəifdir. Məsələn, baxın, Şəhriyar dahi bir şairdir, amma onun Azərbaycan dilində, Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərə biz diqqət yetirsək, ədəbi cəhətdən çox-çox zəifliyini görürük. Düzdür, sənət baxımından, bədii, bunlar güclü də olsa, ədəbi dil yoxdur. Ona görə ki, hamı fars dilində oxuyur və "Varlıq" jurnalına gəldikdə, bu jurnalda böyük dilçi alimlər var: prof. Qulam Hüseyn Beqdeli, doktor Cavad Heyətr, doktor Cavad Nitqi, bunlar tanınmış alimlərdir, ancaq bunların öz dillərində, indi onların biz yazılarını köçürsək, burda nəşr etməyi görürük, bunlar redaksiyaya lazım görünür, yəni orda ədəbi dil zəifdir.

Aparıcı: Bununla bağlı bir məsələ də ortalağa çıxır. Yazılı və şifahi ədəbiyyatda, həyatın bütün sahələrində o taylı, bu taylı xalqımızın vahid dilində danışmaq bu yaxınlara qədər yasaq sayılırdı. Yəqin ki, yasaqlar aradan götürüləcək və biz, doğrudan da, birliyimizi qorxmada və çəkinmədən hər yerdə deyə biləcəyik, Siz bununla razısınız? Mən başa düşürəm ki, o tərəflə bu tərəfin danışığında müəyyən tələffüz və intonasiya fərqləri var. Lakin bu o demək deyildir ki, biz vahid bir dilin mövcudluğundan danışmayaq.

P.Dilənçi: Fəxrəddin müəllim, ümumiyyətlə, İran ərazisində bizim xalqımızın, bizim dilimizin düşmənləri olanlar neçə-neçə fikir, rəy araya gətiriblər, bizim dilimizin əleyhinə olaraq, o fikirlərin biri də Kəsrəvinin dediyi fikirdir, siz buyurduğunuz fikirdir və əsas fikirləri o olmuşdur ki, bizim dilimizi fars dilinə bağlayırlar. Məsələn, necə əvvəl dediyimiz kimi türk dilinin neçə qolu, ləhcəsi var, fars dilinin də vardır.

Məsələn, talış dili fars dilindən sayılır, neçə-neçə dil var ki, fars dilinə baxır, lor dili, hətta, İranda olan kürdlərin dili, bunlar hamısı, fars dilinin qoludur. Kəsrəviçilər və Kəsrəvi özü də bu fikirlə istəyirdi Azərbaycanda danışılan dil, bizim azəri türkcəmiz fars dilinin bir qoludur, yəni fars dilinin tör-töküntüsüdür və bu fikir indi tam şəkildə aradan qalxıb. Şükür olsun ki, bu sərhəd açıldıqdan sonra bizim cənubi xalqımız gəlib burda gördülər öz ana dilimizdə kitab, qəzet, jurnal, məktəb, universitet və hər şey var. Və bu sübut oldu ki, bizim danışdığımız dil heç də fars dilinə bağlı deyil.

Aparıcı: O tərəfdə kəsrəviçilər cərəyanı mövcuddur ki, onlar şovinist siyasət yeridərək Azərbaycan dilinin tarixən azərbaycanlıların dili olmasını şübhə altına alırlar. Hazırda onlar öz fikirlərində qalırlar, yoxsa ki, ciddi tədqiqatların qarşısında təslim olub öz cəfəng nəzəriyyələrindən üz döndəriblər?

P.Dilənçi: Bilirsiniz, Fəxrəddin müəllim, hər bir millətin varlıq və mədəniyyəti, birinci növbədə, onun ana dili ilə ölçülür, qısa bir sözlə demək olar ki, ana dili insanın namus və şərəfi qədər əzizdir. Buna görə də biz dilimizi təmizləməli və onu qorumalıyıq. Mən Şimali Azərbaycan ədəbiyyatının səhifələrini vərəqləsəm, hədsiz dərəcədə, həqiqətən də, belədir, kədərlənirəm, çünki baxın orada əvvəl dediyim kimi saysız-hesabsız fars sözü, ərəb sözü, rus sözü və başqa dillərdən daxil olmuş sözlər görünür. Şimalda bizim öz dilimizdə radio, televiziya verilişləri və başqa kitablar, dərsliklər vardır. Bunlara baxmayaraq, yenə də dilimizi təmiz saxlaya bilməyiblər, olduqca fars sözü, rus, ərəb sözü işlənir, amma Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı zəif də olsa, buna heç də belə təəssüf etmək yeri yoxdur. Bunun çünki orada əvvəl dediyim kimi, heç bir məktəb, heç bir təhsil yoxdur. Cənub ədəbiyyatı nə qədər zəif də olsa, yenə müqəddəsdir, çünki bu çox zülm altında, işgəncələr altında bizim cənubda şairlərimiz yazırlar. Heç bir əmək haqqı almırlar ki, yazdıqlarına görə həbsə alınırlar,

sürgün olunurlar, işgəncə verirlər, ac qalırlar, yazırlar və yaradırlar və elə buna görə də zəif də olsa müqəddəsdir bizim üçün.

Aparıcı: Pirus bəy, bu tərəfdə geniş xalq kütlələri ən çox ulu Şəhriyanı, adını çəkdiyimiz müsahibənizdən məlum olur ki, hazırda Cənubi Azərbaycanda 300-ə qədər aşiq və 3 mindən artıq şair və yazıçı var. Demək, o üzdə dilimizin vəziyyəti o qədər də pis deyil. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

P.Dilənçi: Fəxrəddin m., hər bir millətin varlığını və mədəniyyəti birinci növbədə onun ana dilinə ölçülür, qısa desək, ana dili insana namusu və şərəfi qədər əzizdir. Buna görə də biz öz dilimizi təmizləməli və qorumalıyıq. Şimali Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanış olanda, həqiqətən kədərlənirəm, çünki orada hədsiz dərəcədə fars, ərəb, rus və başqa dillərdən keçmiş sözlər var. Şimalda bizim dilimizdə radio, televiziya, kitablar və dərsliklər var. Buna baxmayaraq yenə dili təmiz saxlaya bilməyiblər. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı zəif olsa, onda belə yabançı sözlər yoxdur. O ədəbiyyat bizim üçün müqəddəs və əzizdir. Bizimkilər zülm və işgəncələr altında yazırlar. Heç bir əmək haqqı almırlar., yazdıqlarına görə həbsə atılırlar, sürgün olunurlar. Onlara işgəncə verilir, ac qalırlar, ancaq yazıb- yaradırla. Buna görə də bizim ədəbiyyatımız müqəddəsdir.

Aparıcı: Güneydəki soydaşlarımızın şirin ləhcəsi hamımızın xoşuna gəlir, Təbriz danışığının məlahətli ahəngini yaxşı hiss edirsiniz. Yəqin ki, hisslərinizi poeziya dili ilə ifadə etməyə çalışmışsınız. İndi ana dilindən bəhs edən şeirlərinizdən yadda qalan varsa, onu dinləyicilərimiz üçün oxumağımızı Sizdən rica edirik.

P.Dilənçi: Fəxrəddin müəllim, mən Cənubi Azərbaycanda – Tehrandə yaşadığım dövrdə, İranda yaşadığım dövrdə Bakı radiosunun Cənubi Azərbaycan redaksiyası "Ana dili" adlı şeir müsabiqəsi keçirirdi və mən məktub vasitəsilə həmin müsabiqədə iştirak etdim. "Ana dili" adlı şeir 3 il bundan əvvəl həmin müsabiqədə 1-ci yeri tutdu. Mən istərdim həmin şeiri sizə təqdim edim.

Nəzərdən keçirək dünyanı bir an,
 Görərik hər xalqın öz dili vardır.
 Hamısı qoruyur namus tək onu,
 Demək, dil insana bir yadigardır.
 Canımdan əzizdir anamın dili,
 Həyatım bağlıdır bu şirin dilə.
 Ən ağır dərdim də olsa ürəkdə,
 Bu gün dil dərdidir dönüb niskilə.
 Söz açsam dilimin qədimliyindən,
 Dəftərlər, kitablar yazılısın gərək.
 Şövkətli tarixin varaqılamaq üçün
 Qayalar, kahalar qazılısın gərək.
 Dədəmiz Qorqudun öyüdləri də,
 Bu dildə sərv olub tariximizdə.
 Babalar saxlayıb yetirib bizə,
 Görəkdir qoruyaq onları biz də.
 Nə qədər orijinal qəhrəmançılıq,
 Nə qədər əfsanə, şirin nağıllar,
 Bu dildə danışan ellər içindən,
 Ad alıb Koroğlu, qeyrətli Nigar.
 Bu dildə söyləyib ulu babalar,
 Aslanın erkəyi, dişisi olmaz.
 Doğrudur minlərlə Nəbi ölsə də,
 Həcar tək qadınlar birçəyin yolmaz.
 Sara tək gəlinlər boğulsa çayda,
 Bürünsə qaraya baş-başa elim,
 Boyansa Vətənim nahaq bir qana,
 Görərsən nə yaman ağlayır dilim.
 Dilimin şənliyini yoxsa istəsən,
 Yada sal Babəkin zəfər çağlarını.
 Yurdumda aşuqlar saz çağlayanda,
 Gəl dolan Təbrizin güllü bağlarını.

Aparıcı: Pirus bəy, çətin və cəfa dolu fəaliyyətinizdə, dilimizin çiçəklənməsi və o taylı-bu taylı bütün xalqımıza şəərəflə xidmət etməsi yolunda göstərdiyiniz qayğıya görə Sizə təşəkkür edirik.

P.Dilənçi: Çox təşəkkür edirəm.

Hörmətli dinləyicilər, ana dili yenidən dünyaya göz açmış körpənin çığırtısından, sonra isə qığıltısından, anasının onun beşiyi başında yorulmadan dediyi laylalardan başlayır, körpələrin bir-birindən seçilən səsləri aydın tələffüz etməsindən, sonra da bir-birinin ardınca böyükləri yamsılayaraq sözləri düzməsindən, uşaqların məktəb yaşlarında dilin qüdrətinə yavaş-yavaş yiyələnmələrindən, müəllimlə şagirdin çoxillik zəhmətinin bəhrəsi olan yazı qaydalarının və nəqlətmə vərdişlərinin cilalanmasından, oradan da pərvazlanaraq ilk sujetli mətnlər düzəltməsindən başlanır. Doğma ana dilinin canımıza, qanımıza hopması. Bu mürəkkəb və davamlı prosesdə müəllimlərimizin boynuna nə qədər ağır yük düşür. Müəllimləri savadlı və qeyrətli olan xalqın dili möhtəşəm, mənliliyi yenilməz olar. Uzun illər məktəbdə balalarımıza dərs deyən, onların çeşid-çeşid nəsilərini yola salan müəllimlərimizi dinləmək dilimiz haqda təsəvvürlərimizi genişləndirmək deməkdir. Onlar xalqın savada yiyələnməsi üçün məsul işin daimi təşəbbüsçüləri və ilhamçılarıdır. Elə buna görə də uşaqlarımıza savad öyrətməkdə ömür-gün çürütmüş, gözünün ağını-qarasını onlardan heç vaxt əsigəməmiş müəllimlərimizdən biri Mədinə xanım Seyidova ilə sizi efirdə görüşdürmək istəyirik. Mədinə xanım 35 ildən artıq müddətdə Bakının Lenin rayonundakı ölməz sənətkarımız C.Cabbarlının adını daşıyan 187 sayılı məktəbdə coğrafiya müəllimi işləyir. Mədinə xanım bu elmin sirlərini balalarımıza Azərbaycan dilində öyrədib. Mədinə xanım bizimlə müsahibədə uşaqlarımıza dilin yaxşı öyrənməsi, gözəl nitq qabiliyyətinə malik olması, gələcəkdə öz vətəninə və xalqının layiqli övladları olmaları üçün onlara öz məsləhətlərini verdi, uşaqların dil qabiliyyətini, dil vərdişlərini

inkişaf etdirmək, öyrəndikləri elmi yaxşı qavramaq və səlist, məntiqli fikirləşib mühakimə yürütmək üçün gənc nəsə arzularını yetirdi.

Aparıcı: Mədinə xanım, Sizə möhkəm cansağlığı, nəvələrinizi gümrah, sağlam və xalqımıza layiqli övladlar kimi böyütməyi arzu edirik.

Əziz dinləyicilər, ana dilinin füsunkarlığını, onun qurumaq bilməyən bulaq kimi kükrəməsinə siz bu kiçik müsahibədə başa düşürsünüz, körpə balaların cingiltisi səsləri bizi ilhama gətirir, ağbırçək nənənin bu dilə hörməti və qayğısı onun nəvələrinin danışığında özünü aydın bürüzə vermirmi?

Əziz dinləyicilər, jurnalist T.Paşanın hazırladığı lent yazısında dəfələrlə deyilməsinə baxmayaraq, hələ də dilimizin işlənməsinə maneçilik törədən, Azərbaycan dilinin konstitusiyə hüquqlarına, hüquqi statusuna əməl etməyənlər tənqid olunur. Buyurun, qulaq asın. Siz çalışan kollektivdə də belə hallar varsa, bu barədə bizə yazın.

Verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Qələm, dəftərlərinizi götürün, sözləri yazın. Onların azərbaycanca qarşılığını tapıb bizə göndərin. Sözləri oxuyuram: arqument, faktor, kvorm, advokat, adminstrator, ukaz, federasiya, referendum, subyekt, totalitar, avtoritar.

Əziz dinləyicilər, cavablarınızı və ümumiyyətlə, verilişimiz haqda təklif və rəylərinizi səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

Diktor: Siz "Ana dili" radio-jurnalını dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

"Ana dili"nin 26-cı verilişi (10.03.1991)

Salam, istəkli dinləyicilər. Elimizə, obamıza baharın gəlməsinə bir neçə gün qalıb. Hamımız yeni ilin gəlməsinə səbirsizliklə gözlədiyimizi gizləmirik, onun isti hərərətini, hənirtisini və çaparaq gəlişini böyük ümidlə qarşılayırıq. Yazın ilq nəfəsini, mehini ciyər dolu uduruq və insanların hamısına xas olan bir inamla bu baharın, bu ilin daha səbatlı və daha çox bolluq gətirəcəyini tez-tez təkrar edir, hər birimiz bu kasıb vaxtımızda süfrələrimizi sovuşmaqda olan ilin bağ-bağat, bostan-tərəvəz məhsullarının qurusu ilə, gücümüzə görə, lakin Novruz sevgisi ilə bəzəyərək üzümüzə gələn ilin ilk fəslini-baharını bayram sovgatı ilə qarşılayırıq. Qoy, bu ilin baharı səmənimizi, süfrələrə düzdüyümüz xəfif yanan şamlarımızı, iydəni, innabı, eyni zamanda dibi apaydın görünən xörək qazanlarımızı, bir sözlə bayram xonçamızı görüb şahidi olsun, bəlkə taleyimizi bu ilin baharına tapşırıq ki, elimizə, obamıza bolluq gətirsin, bir də başbilənlərimizə insaf versin ki, bizi bu günlərin ağrısından və acısından xilas etsin və gələn Novruzumuzu ürəyimizcə keçirməyə indidən bizə zəmanət versin. Qarşıdan böyük xalq bayramı-Novruz gəlir, ulu xalqımız bu bayramı həmişə keçirib, hətta, ideoloqların yersiz canfəşanlıq göstərərək yaratdığı yasaqlara və qadağalara baxmayaraq,3 biz bu bayramı o biri bayramlardan üstün tutmuşuq. Bu ildən Novruz ümumxalq bayramı kimi rəsmi keçirilir. Demək, xalq öz bütövlüyünü və mənəvi birliyini qoruyub saxlaya bilib. Xalqın ölməzliyi də elə bundadı. Hər dəfə bu bayramı keçirəndə uşaqlıq illərimiz yadımıza düşür, elə deyilmi? Bəli, əziz dinləyicilər, novruz gələndə yumurta boyayırıq, tonqal qalayırıq, özü də bütün bunların hamısını elnən, obaynan bir yerdə keçiririk, nəğmə oxuyub, şeir deyirik. Bu dəfə uşaqlıqdan öyrəndiyimiz nəğmələr sinəmizə həkk olunur və hər il Novruz günlərini yaşayanda onları sevə-sevə oxuyuruq:

Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.
Qara yel, əsdi keçdi,
Səbrimi kəsdi keçdi.
Səməni, cazana gəlmişəm,
Dərdlərdən suzana gəlmişəm.
Buğdamı yel vurdu. Arpamı sel vurdu.
Çovdarı çayırtkə apardı.
Çəltiyi qarasu apardı.
Səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.

Yəqin ki, siz də hörmətli dinləyicilər, çil toyuğun yumurtasını ayrıca boyayırsınız, axı onun qabığı möhkəm olur. Yumurta döyüşdürəndə qatara düzülmiş yumurtaların bir neçəsini asanlıqla sındırır, çil toyuğun yumurtası ilə udduğumuz yumurtaları heybələrimize doldurub evə gətirir, sonra bağçada boy-boy boylanən göy-göyərtidən bir zənbil yığıb gətirir, onu doğrayıb inək yağında bişirir, üstünə də o yumurtaları vurub, camış qatığı ilə qarışdırıb, doyunca yeyirsiniz, elə deyilmi? Günorta boynu bükük bənövşədən bir dəstə bağlayıb məktəbə tələsirsiniz. Məktəbdə də hamınız bir ağızdan oxuyursunuz:

Gəl-gəl ayaz günləri!
Çaylar daşıb sel olsun,
İlin əziz günləri!
Taxıllar tel-tel olsun.
Dağda ərit qarları,
Ağaclar açsın çiçək,
Bağda ərit qarları!
Yarpağı ləçək-ləçək.

(Sabir)

Axşamlar isə təzəcə cana gəlmiş torpağın sinəsi üstündə bir tərəfdə qoyun-quzu otlayır, bir tərəfdə də uşaqlar tonqal qalayıb üstündən o üzə-bu üzə tullanırlar. İlin axırını çərşənbə axşamı bu məqamda dediyimiz sözlər heç vaxt yaddan çıxmaz:

Ağırlığım-uğurluğum, qoy tökülsün bu tonqala,
Bütün umu-küsülərim qoy tökülsün bu tonqala,
Düşmənimlə barışaram, and içirəm bu tonqala,
Heç bir xətər toxunmasın, o tonqala, bu tonqala.

Sonra da ev-eşik, həyəət-baca yığışandan sonra uşaqlar gedər torba atmağa. Bəzən elə olur ki, bu həyətdən o birisinə keçənə qədər torba dolur, onu boşaldıb yenidən gedirlər. Evin qapısı açılan kimi kosa yıxılır qapının kandarına, uşaqlar isə arxadan soruşurlar:

- Kosa, nə istəyirsən? - Qaqq!

- Kosa, nə istəyirsən? - Billa!

Elə ki, ev sahibindən bir tərpəniş olmur, onda uşaqlar bir ağızdan oxuyurlar:

Xanım, ayağa dursana,
Heybəni doldursana,
Kosa bir azı neynər.
Ördəyi, qazı neynər.

Sandığın dibinə varsana.
Kosanı yola salsana.
Ay xala-xala dursana,
Torbanı doldursana.

Bir görün ulu şairimiz Şəhriyar bu mənzərəni nə qədər poetik bir dildə tərənnüm edir:

Bayram idi gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabı toxurdu,

Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

Görün, burada yaz qabağı, bayram axşamı elin-obanın adətinə görə bəyin adaxlısının evinə gələrək şal sallamaq və bununla da öz sevgilisinə xəbər vermək istəməsi nə qədər incə bir ştrixlə qeyd olunur.

Şairin bu beytləri də çərşənbənin bizim üçün nə qədər əziz olduğunu bir daha dil şirinliyi ilə açıb göstərir:

Bayram olub, qızıl palçıq əzərlər,
Bakıcının sözü, sovu, kağızı,
Naxış vurub otaqları bəzərlər,
İnəklərin bulamastı, ağızı
Taxçalarda düzmələri düzərlər,
Çərşənbənin girdəkani, mövizi,
Qız-gəlinin fındıqçası, hənası,
Qızlar deyər: "Atıl-matıl, çərşənbə
Həvəslənər anası, qaynanası.
Ayna təkin bəxtim çıl, çərşənbə".
Yumurtanı göyçək, güllü boyardıq,
Çaqqışdırıb sınıanların soyardıq,
Oynamaqdan bircə məgər doyardıq?
Əli mənə yaşıl aşuq verərdi,
İrza mənə Novruzgülü dərərdi.

Əziz dinləyicilər, görürsünüzmü, bu el bayramı o taylı-bu taylı bayramımızdır. Bütün azərbaycanlılara əziz olan bir xalq bayramıdır. Hamımıza gün kimi aydındır ki, bütün el bayramları kimi bu bayramı da əbədləşdirən, yaddaşlara həkk edən doğma dilimizdir. Başı qarlı ulu dağlarımızın ətəklərində çağlayan çeşmələr kimi təmiz, keşməkeşli tariximizin səhnələrində zaman-zaman bəzən açıq, bəzən də gizli hücumlara və təqiblərə vüqarla müqavimət göstərən, nənə və babalarımızın əvəzsiz yadigarı, bugünkü narahat həyatımızın ən gözəl bər-bəzəyi, inam və ümid dolu duyğularımızı gələcəyə səmtləndirən ana dilimiz hər birimizin qürreləndiyi ən böyük mənəvi

sərvətimizdir. Bu böyük bayram astanasında biz bir daha qeyd edirik ki, dilimiz musiqi kim həzin, nəğmə kimi lirik, şeir kimi poetik, dastan kimi epik olmaqla yanaşı, laylalar qədər şirin, mahnılar qədər doğma, qəzəllər qədər əzizdir bizim üçün. Bizim tariximiz də, ədəbiyyatımız da, mənəviyyatımız da dilimizlə yaşayır, dilimizlə sonrakı nəsillərə çatdırılır.

Əziz dinləyicilər, bugünkü verilişimizdə bayram əhval-ruhiyyəsi olduğunu siz də hiss edirsiniz. Sizin hamınızı qarşıdan gələn el bayramı münasibətilə təbrik edir, sizə üzümüza gələn ildə yeni sevinclər, uğurlar, ən vacibi isə xalqımıza əmin-amanlıq arzulayıyıq.

İstəkli dinləyicilər, bugünkü qonağımızı təqdim etməzdən qabaq sizə bir bənd şeir oxumaq istəyirik:

Qəlbimin seliyəm, gözümün gölü,
Gör hardan başlayıb, harda bitirəm.
Mən də bu aləmdə bir novruzgülü-
Baharın eşqilə qarda bitirəm...

Eşitdiyiniz kimi, bu şeir parçası bugünkü mövzumuzla çox həmahəng səslənir. İkinci bir tərəfdən, bu bir bənd şeirdə dilimiz o qədər incə və məlahətli səslənir ki, adam istər-istəməz bu şeiri yazan şairlə danışmaq istəyir. Əziz dinləyicilər, özünü novruzgülünə bənzədib baharın eşqiylə qarda bitməyə hazır olan şairimizi sizə təqdim edirik. Həmin şeirin və bir çox poetik şeirlərin müəllifi Adil Cəmili bu gün verilişimizə dəvət etmişik.

İndi onunla müsahibəni dinləyə bilərsiniz.

Aparıcı: Şair, demək artıqdır ki, ideya və fikir dalınca söz axtarır, məzmunu münasib deyim şəkli tapmaq üçün beynində götür-qoy edir, fikirlə formanın vəhdətini kəşf edəndə bir daha tapdığını dilləndirir, eşitdikləri onu təmin edəndə qələmə sarılır və düşündüyü bütün mövzunun dil və üslub həllini verənə qədər yazır. Səhv etmərsə, belə hallar yaradıcı

adamların, o cümlədən şairlərin ən xoşbəxt anları hesab olunur. Deyilənlər işığında həm gənc, həm də buna baxmayaraq artıq tanınmış bir şair kimi belə anlarınızdan birini xatırlaya bilərsinizmi? Dinləyicilərimiz üçün Sizin söz üzərində necə işləməyiniz, hər hansı bir mövzunun dilimizin sözləri, ahəngi və mayası ilə yoğrulub şeir halına çatdırmaq üçün hansı fərdi və psixoloji mərhələlərdən keçməyiniz barədə söhbətiniz dinləyicilərimiz üçün son dərəcə maraqlı olardı.

A.Cəmil: Fəxrəddin müəllim, Sizə təşəkkür edirəm ki, məni bu verilişə dəvət etmişiniz. Sizin bu verilişiniz çox lazımlıdır. O ki qaldı yaradıcılıq mətbəxinə, bu hər şair üçün spesifikdir. Şəxsən mən öncə mövzunu tapıram, sonra da onun bədii həlli üzərində işləyirəm. Sözlə şair öz duyğularını o zaman uğurlu ifadə edə bilir ki, onun yazdığı sözlər ürəklərə yol tapsın, insan estetik zövq alsın. Bizim böyük şairlərimiz həmişə sözə yüksək qiymət vermişlər.

Aparıcı: Şair olmaq asan deyil, eləmi? Bunu adam indiki şəraitdə daha tez-tez hiss edir. İndi mənəvi dəyərlər köklü şəkildə dəyişib və xalqın həyatında öz qələmi ilə, öz odlulovlu sözü ilə yaxından, baş verən hadisələrə müdaxilə etmədən, yalnız təbi gələndə şeir yazmaqla heç bir şair ürəkləri fəth edə bilməz. Xalqın bir şairi, bir ziyalı kimi Azərbaycan dilinin bugünkü vəziyyəti Sizi təmin edirmi? Başqa sözlə desək, əgər bu bir problemdir, onun həllini nədə görürsünüz?

A.Cəmil: Düz buyursunuz. İndi zaman dəyişib. Ürəkləri pafosla həll etmək çətindir. Bu çətin vaxtda dilçilik yaxşı heç nə vəd etmir. Həm də insanların şivə, poeziyaya münasibəti kökündən dəyişib. Mən elə düşünürəm ki, şair həmişə sözün düzünü deməlidir. Yəni 1-ci şəxsiyyətdir, sonra isə şairdir.

Aparıcı: Adil müəllim, hazırda şairliklə bərabər, respublikamızda həvəslə və maraqla qarşılanan "Həqiqət" qəzetinin baş redaktorusunuz. Şübhə etmirəm ki, qaygılarınız və problemləriniz çoxdur. Ancaq bizi bir məsələ maraqlandırır. Qəze-

tinizdə gedən materialların dil baxımından işlənilib hazırlanması hər hansı bir prinsipə əsaslanır və ya Sizdə dil və üslub məsələsi ön planda durmur. Bununla əlaqədar, bir neçə kəlmə deməyinizi xahiş edirəm.

A.Cəmil: Fəxrəddin müəllim, qəzet çap etmək böyük məsuliyyət tələb edir. Bu həm dövrün ruhunu tutmaq, dil və üslub məsələlərində diqqətli olmaq, qəzetdə gedən hər bir yazının oxunub redaktə edilməsi deməkdir. Məncə, bizim "Həqiqət" qəzeti oxucular tərəfindən yaxşı qarşılanır.

Aparıcı: Deyirlər ki, şairdən soruşurlar, Siz hansı şairi xoşlayırsınız, o bu suala cavab verməkdən boyun qaçırır. Ancaq inanmıram ki, Siz də bu fikirdə olasınız. Bu suala da cavab verməyinizi təvəqqe edirəm. Dil və söz zənginliyinə görə hansı şairimizi nümunə bilərsiniz?

A.Cəmil: Əlbəttə ki, Füzuli bütün dövrlərdə poeziyamızın zirvəsində durur. Sabiri, H.Cavidi, Şəhriyarı və başqalarını özüm üçün nümunə bilirəm.

Aparıcı: Müsahibənizə görə dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edirəm, yaradıcılığınızda Sizə yeni uğurlar arzulayıram.

İstəklilə dinləyicilər, dilimizin işlənməsini istəyirsinizsə, bu işə icraedici orqanların münasibətini kökündən dəyişməyə nail olmalıyıq. İndi eşidəcəyiniz lent yazısını jurnalist T.Paşa hazırlayıb. Qulaq asın və görün Bakı şəhəri İcraiyyə Komitəsində dilimizin işlənməsi necə bərhad haldadır. (Lent efirdə səsləndirilir və calağ bir dildə danışan məmur belə vəziyyətə görə məsuliyyət daşmadığını deyir.)

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, dilin zənginliyi birinci növbədə onun lüğət tərkibinin zənginliyi ilə ölçülür. Bunu göstərmək üçün lüğətçiliyin üzərinə böyük iş düşür. Respublikamızda lüğətçilik sahəsində dəyərli iş görən mərkəzlərdən biri də M.F.Axundov adına Pədoqoji İnstitutun (İndiki Bakı Slavyan Universitetinin) lüğətçilik mərkəzidir. Həmin mərkəz lüğətin iki cildini hazırlayıb. Üçüncü cild isə mətbəədədir.

Dördüncü cild üzərində isə tamamlama işləri etdirmişdir. Gəlin bu xeyirxah işə görə həmin mərkəzin kollektivinə uğurlar arzulayaq.

İndi isə, istəkli dinləyicilər, ev tapşırığı səhifəsinə keçirik. Bu gün sizə tapşırıq veririk. Bizə qulaq asanlardan xahiş edirik ki, Novruz bayram etdiyimiz bu günlərdə eşitdiyimiz, bildiyiniz və bu böyük bayramın keçirilməsilə bağlı kəlamları, nümunələri yazıb bizə göndərin. Məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Bununla verilişimiz sona yetdi. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Siz “Ana dili” radio-jurnalını dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigarlıdır.

“Ana dili”nin 27-ci verilişi (14.04.1991)

Aparıcı: Salam, hörmətli dinləyicilər. Bu ilq yaz günündə radio dalğalarında jurnalımızın aprel buraxılışını sizə təqdim edirik. Ümidimizi ona bağlayırıq ki, doğma dilimiz barəsində söhbətlərə həvəslə qulaq asırsınız. Bunu sizlərdən aldığımız məktublar da bir daha sübut edir. Bu xalqın qədimliyi başqa meyarlarla yanaşı, həm də onun dili ilə ölçülür. Dilimizin əmələ gəlməsi, öz milli təfəkkürümüzün formalaşması, yazıdan əvvəlki dövrlərdə bulaq kimi çağlayan folklorumuzun ağız ədəbiyyatının geniş bir coğrafi ərazidə intişar tapması o deməkdir ki, çox qədim zamanlardan üzü bəri dilimiz xalqımızın döyünən ürəyi, düşünən beyni və uzaq vuran silahı olub. Doğrudan da, “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi möhtəşəm bir yazılı abidəsi olan xalqın və onun dilinin çox qədim tarixi var, çünki bu cür abidələr az zaman daxilində yarana bilməz. Şübhə yoxdur ki, “Kitabi- Dədə Qorqud” yazıya köçürüldüyü illərdən xeyli əvvəl yaranıb, xalqın təfəkkür süzgecindən keçib, dilinin əzbəri olub və yalnız bundan sonra xəttatlar tərəfindən kağıza köçürülüb. Dastanın filoloji tədqiqi və linqvistik təhlili eramızın başlanğıcında və ondan əvvəlki dövrlərdə dilimizin vəziyyəti ilə bağlı suallara cavab verməyə geniş imkanlar açır. Lakin bütövlükdə Azərbaycan dilinin nə vaxt və nə şəraitdə yarandığını, eramızdan əvvəlki yüzilliklərdə bu dilin necə olduğunu təkcə bu abidə ilə öyrənmək müşkül işdir. Ümmiyyətlə, dilin, o cümlədən Azərbaycan dilini yaranmasını öyrənmək üçün uşaq dilinə müraciət etmək və onu tədqiq etmək lazımdır. Məşhur avstriyalı dilçi psixoloq Karl Bülər yazırdı ki, dilin yaranmasını müşahidə etmək üçün yeganə mənbə uşaq dilidir. Fransalı alim Moris Qrammon deyirdi: “Çoxlu miqdarda uşağın dil xüsusiyyətlərini bir yerə yığmaq olsaydı, yer üzərindəki dillərdə yaranmış və yaranmaqda olan bütün dəyişikliklərin qrammatikasını yazmaq olardı”.

İstəkli dinləyicilər, bugünkü söhbətimizdə uşaqların dil açmasından, onların ilk dəfə hansı səsləri və sözləri deməsindən, uşaqları əhatə edən adamlarla ünsiyyətə girməsindən danışacaq, uşaqların dilə yiyələnməsində müşahidə olunan qanunauyğunluqlar açıqlanacaq.

Uşaqların dilə yiyələnməsini iki yolla izah edirlər:

I. Yaradıcı başlanğıc

II. Yamsılama

Bunlar bir-birini tamamlayan amillərdir. Uşaq deyilənləri eşidə-eşidə öz səs dünyasını yaradır, onu əhatə edən adamların danışığını yamsılaya-yamsılaya yeni-yeni deyim formalarının yiyələnir. Onların səhvlərini dəfələrlə düzəldəndə belə dediklərinin üstündə inamla dayanırlar.

Alimlərin fikrincə, uşaqlar o səsləri birinci mənimsəyirlər ki, onların tələffüzü az gərginlik tələb edir. Ancaq gərginliyin və çətinliyin həddlərini müəyyənləşdirmək o qədər də asan deyildir.

Məlumdur ki, uşaq danışığı qığılı ilə başlanır. Bu qığılıda nə qədər rəngarəng səslər olur. Uşaq dili üzrə böyük mütəxəssis belçikalı A.Qrequar yazır ki, uşaq qığılısının zirvəsində bütün mümkün səsləri eşitmək mümkündür.

Uşaq öz danışığını üstün tutur, eyni zamanda o, ətrafdakıların danışığına biganə qalmır. Əksər hallarda uşaqlar israr edirlər ki, böyüklər də onlar kimi danışsınlar. Qığılıdan sonrakı mərhələdə uşaq nəinki söhbətdə iştirak etmək istəyir, həm də səslərin fonematik qarşılışmasına yiyələnərək, hər hansı bir şey haqda məlumat vermək ehtiyacını ödəməyə başlayır, dildə şüurlu təhsil anlayışları bölgüsü ilə paralel gedir, necə deyərlər, qığılı dövründə mənimsədiyi səsləri dildə mənənin verilməsinə yönəldir, bir-birilə bağlı olmayan səslərin əvəzinə, əşya və hadisələrin adını əks etdirən sözlərdə tələb olunan fonetik vahidləri tələffüz edir. Düzdür, bu dövrdə bilmədiyi şeyləri ifadə etməkdən ötrü yamsılamadan geniş istifadə edir. İtin hürməsini, pişiyin miyoldamasını, xoruzun banlamasını, suyun

sırıltısını və s. uşaqlar səs təqlidi yolu ilə yaratdıqları sözlərlə bildirirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, uşaqlar iki yaşın ortalarında dilin fonem sisteminə yiyələnirlər. Bəzilərində bu proses məktəb yaşına qədər davam edir. Müşahidələr göstərir ki, uşaqlar ilk növbədə ən açıq saitləri - /a, ə/ və ağız boşluğunun qabaq hissəsində yaranan samitləri mənimsəyirlər, bununla da onlar dildə "açıq-qapalı", və ya "qapalı-açıq" qarşılışmasına yiyələnmiş olurlar. Uşağın tələffüz etdiyi ilk səs ardıcılığı /ba-ba-ba// pa-pa-pa/ və ya /bə-bə-bə// pə-pə-pə// da-da-da// də-də-də/ və ya /ta-ta-ta// tə-tə-tə/ olur. İlk samit qarşılışması isə ağız və burun samitlərinə aiddir, yəni /pa-pa-pa// ma-ma-ma// də-də-də// nə-nə-nə/ olur.

Əziz dinləyicilər, bəzi istisnalar olmaqla, göstərdiyimiz bu qanunauyğunluq dünya dillərinin hamısında müşahidə olunur. Bundan sonra, açıq saitlə qapalı saitin qarşılışması gəlir ki, bu da uşağın üç yaşında müşahidə olunur. Uşaqlar /ba-ba-ba/ və /bi-bi-bi/ səs ardıcılığını nəinki üç yaşında deyə bilirlər, onlar, həmçinin, buradakı ardıcılıqdan məna ifadə edən "baba" və "bibi" sözlərinin işlənməsində çətinlik çəkmirlər. Növbəti mərhələdə uşaqlar dodaq saitlərini işlətməyə başlayırlar. Beləliklə, uşaqlar /a-i-u/ və ya /ə-i-ü/ üçlüyünü mənimsəyərək minimum sait sistemə yiyələnir. Bəzi qonşuluqda gələn samitin keyfiyyətindən asılı olaraq bu üç sait daha zəngin deyim xüsusiyyətləri kəsb edərək o biri saitləri və onların obrazlarını yaradır, lakin uşaqlar öz ana dillərinə xas olan fonemləri isə çox-çox sonra mənimsəyirlər. Van Qinneken bir qədər mübaligə ilə deyirdi ki, holland uşaqları dünya dillərinin hamısından axırda holland dilini öyrənirlər.

Qeyd edək ki, məsələnin bu şəkildə qoyuluşu ilə heç də hamı razılaşmır. Məsələn, gürcü alimləri sübut etməyə çalışırlar ki, gürcü uşaqlarının doğulduqdan sonra çıxardığı ilk səslər gürcü səsləridir.

İndi də uşaqların sözlərə yiyələnməsindən bir neçə kəlmə danışacaq. Sübut olunmuşdur ki, yamsılama yolu ilə uşaq yaş yarımında 10-12 söz öyrənir. Uzun kortəbii məşqlər nəticəsində

dilin və digər danışq üzlərinin mütəmadi hərəkəti sözlərin tam aydın tələffüzünə şərait yaranır. 18 aylığında uşaq yeni sözləri bir qədər asan öyrənir, lakin 3-4 aydan sonra yəni iki yaşında beynin inkişafı nəticəsində uşaq eşitdiyi yeni sözləri mənə ilə əlaqələndirə bilir. Alimlərin tədqiqatlarına əsasən deyə bilərik ki, iki yaşında uşaq 300, üç yaşında 1000, dörd yaşında 2000 söz bilir. Bu zaman uşaq dilin tələffüz xüsusiyyətlərinə və qrammatik qaydalarına yiyələnmiş olur. Bütün bunları ikinci dil öyrənən böyüklərlə müqayisə etdikdə belə nəticəyə gəlmək olar ki, orta məktəbi bitirən şagirdin və ya dili təzə öyrənməyə başlamış universitet tələbəsinin ikinci kursda dil bilmə səviyyəsi, söhbət əcnəbi dildən gedir, ana dilində danışan 4 yaşlı uşağın səviyyəsinə uyğun gəlir.

Əziz dinləyicilər, uşaq dili kimi mürəkkəb bir məsələni bir verilişdə əhatə etmək çətindir. Ümidvarıq ki, bu gün dediklərimiz sizin marağınıza səbəb olacaq və sizdə yaranan təəssüratları öz müşahidələrinizlə birgə bizə yazıb göndərəcəksiniz. Təəssüflə deməliyik ki, bizdə uşaq dili haqqında tədqiqatlar yox dərəcəsinə düşür. Maraqlananlara Ə.Hacıyevanın azərbaycanlı uşaqların dili barəsindəki tədqiqatlarını oxumağı məsləhət görürük. Söz veririk ki, biz gələcəkdə də bu mövzuya qayıdacağıq.

İstəklilərin dinləyiciləri, aprelin 1-də respublikamızda "Azərbaycan mühacir ədəbiyyatı" mövzusunda ilk simpozium keçirildi. Burada çoxlu maraqlı məruzə dinləndi. Unudulmuş və yasaq edilmiş ədiblərimiz yad olundu, onların yaradıcılığı bütün Azərbaycan ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi təhlil olundu. Deyilənləri nəzərə alsaq görkəmli şairimiz, 37-ci ilin represiya qurbanı Ə.Cavadın 1933-cü ilin nisan ayında qələmə aldığı "Dilimiz" şeirini sizə təqdim edirik. Şeiri bizə şair Rəfiq Zəka Xəndan verib. Sizin adınızdan ona minnətdarlığımızı bildiririk. Bu şeiri yazanda Ə.Cavadın 21 yaşı vardı. Sonralar Ə.Cavad Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranmasında yaxından iştirak etdi və indiki bayrağımıza bir şeir həsr etdi. "Dilimiz" şeirini dinləyin.

Dilimiz (Ə.Cavad)

Bakalım dilimizdə nələr görünür,
Oxuyub anlamaq yazmaqdan gücdür.
Yazan düşünmədən yazsa da belə,
Oxucu beş-on gün gerçək düşünə,
Ki, anlasın bu söz ərəbmi, farsımı?
O ki, qaldı mana... Anlayan hanı!
Peki çoxu anlamaz millətdən aydın,
Bircə parçasını şair yazanın,
Bırakıb şairlər göyə çıxdılar.,
Bu yazıq millətə ordan baxdılar.
"Od" yetmədi, yağdı "atəş" başına,
"Siyah" qoydurdular, "qara" qaşına.
Alınır dilləri "zəban" verilir.
İsmaqlanıb "boran", "yağmur" kəsilir.
"Ağları" "bəyaza", "sarısı" "zərdə"
Döndü, can dayanmaz bu ağır dərddə.
Dəyişdi hər şeyi "bum" oldu "bayquş"
Elbisi qıyıldı "paltar" qaldı boş.
"Düzlüyün" yerində bir "istişamət"
Görərək yeməli zənn etdi millət.
Çağrıldı "qardaşı" gəldi "bərədər"
"Bacı"nın yerində "həmşirə" gəzər!
Nədir bu qiyamət, nə istərsiniz?
Ey bizim qocaman ədiblərimiz!
Yaxasında tutub bu el oğlunu
Farsların, ərəblərin bir "həmvətəni"
Şəklinə sokdunuz, bakınız sonra
Oxunacaq lənət böylə yazana!

13 nisan 1913.

Bütün varlığını millətin, xalqın xoşbəxt gələcəyi uğrunda qurban verməyə hazır Ə.Cavad hələ əsrin başlanğıcında dilimizi fars və ərəb sözləri ilə korlayanları kəskin tənqid atəşinə tutur, öz doğma dilinin təmizliyin hər şeydən üstün sayır.

Hörmətli dinləyicilər, indi də jurnalımızın qonağı filol. e.d., əməkdar elm xadimi, professor M.Tağıyevlə müsahibəmizi sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Professor, Sizi məşhur bir dilçi kimi respublikamızda hamı tanıyır. Elə biz də dilçiliyimizdə Sizin haqqınızda az danışmamışıq. Sizin bu ay anadan olmağınızın 70, elmi pedaqoji fəaliyyətinizin isə 50 illiyi tamam olur. Sizi bütün dinləyicilərimiz adından bir daha təbrik edir, Sizə yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

M.Tağıyev: Çox sağ olun.

Aparıcı: Professor, sirsə deyilsə dilçi olmağınızın "səbəbkarları" barədə nə deyə bilərsiniz? Necə oldu ki, dilçiliyi özünüza ixtisas seçdiniz?

M.Tağıyev: Dilçi olmağımın əsas səbəbi dilin özündədir. Dil özü o qədər rəngarəng, o qədər çox dərin, indiyə qədər başa düşülməyən, öyrənilməmiş qalan məsələlərlə əlaqədardır ki, dili bir ixtisas kimi özünə seçmək çox böyük məsələdir. Bu məsələdə bütün həyatı dilin öyrənilməsinə sərf etməyi tələb edir. Şəxsən mənim dil üzərində işləməyimi bir ixtisas kimi saymaq düzgün deyil, çünki dil məsələləri mənim həyatımdır. Həyatımın əsas mənasıdır. Mənim elə bir vaxtım olmur ki, dil üzərində fikirləşməyəm. Çünki dil böyük tarixə aiddir. Dil millətin əsas mədəniyyətidir. Dil böyük mədəniyyət vahididir. Bundan başqa dil eyni zamanda bütün mədəniyyətin başqa sahələrinə də əsas kimi nüfuz edir. Məs.: bizim sənətimiz, bədii ədəbiyyatımız, şeirimiz, elm, elmimizin inkişafı, elm dildə əsasən inkişaf edir, çünki dildə elmin bütün məsələləri gəlir ortaya çıxır və dil vasitəsilə hər hansı şüurda, zəkada meydana gələn məsələlər dil vasitəsilə başqalarına çatdırılır. Buna görə

də dil məsələsi millətin həm tarixidir, həm gələcəyidir, həm də bugünkü gündür.

Aparıcı: Yaşadığınız ömrü bir də yaşasaydınız, hansı peşəni, ixtisası seçərdiniz? Yoxsa dilçilik yeganə sahədir ki, Siz özünüza ona həsr etmişiniz?

M.Tağıyev: Mən dili ixtisas seçməkdə heç zaman fikirləşməmişəm, bu məsələlərin hamısı öz-özünə olub. Məhz qarşıma qoymamışam ki, hansı ixtisasa gedim, bunu seçim, yox, mən dili necə var öz varlığım kimi hiss edirəm. Bu gün mən dil məsələlərini öyrənməyə bütün həyatımı vermişəm.

Aparıcı: Məmməd müəllim, zəngin yaradıcılıq təcrübəsindən çıxış edərək, deyə bilərsiniz ki nəyisə çatdırıb həll edə bilməmişiniz, hər dəfə ürəyinizdən keçib, amma başlaya bilməmişiniz. Və həmin o məsələlərin bu gün gənclərimiz tərəfindən qoyulub həll olunmasını çox istərdinizmi?

M.Tağıyev: Bəli, çox təəssüf hissi ilə demək lazımdır ki, gənclikdə bütün problemlər vaxtında gəlib ortaya çıxmır. Gənc vaxtı elə fikirləşirsən ki, qabaqda hələ böyük tarix var, yüz il var, fikirləşirsən ki, hətta yüz ilin hələ özü də çox böyükdür, çox uzundur, ancaq fikirləşmirik ki, problemlər bizi gözləmir, problemlər özü də o vaxt gəlir ki, həyat çatmır. Məs.: mən çox təəssüf edirəm ki, lüğətçiliklə mən gec məşğul olmağa başlamışam, bu da mənim təqsirim üzündən deyil, çünki həyat belədir ki, dilçiliyin bilmədiyini, aşkar etmədiyini problemləri var. Elə problemləri var ki, mütləq bu dövrdə həll etmək lazımdır, elə problemləri var ki, sonra gəlib çıxır, o bizə gec olur. Məsələn, mən belə hiss edirəm ki, bizim lüğət dilimiz respublikada onun lüğət dilini bu saat tələb edir ki, bizim qüdrətli alimlərimiz çox istedadlı, bizim gənclərimiz lüğətçiliklə məşğul olurlar. Niyə? Çünki lüğət xalqın dilinin pasportudur. Lüğətdə dilin bütün varlığı öz əksini tapır. Qrammatikası, lüğət tərkibi də, semantikası da, onun fonetikası da, bütün sahələri dilin işlənmə xüsusiyyətlərində, lüğətdə öz əksini tapır. Çox təəssüf olsun ki, lüğətçiliklə dildə çox belə dərindən araşdırma

bilmədən məşğul olan səriştəli adamlar olduqca azdır. Mən, məs., bizdə prof. Ə.Orucovu deyə bilərəm ki, o, bu işdə 40 ildən çox ömrünü sərf edib. Azərbaycan dilinin ki, bizdə, Azərbaycanda ikidilli lüğətlər, ikidilli lüğət nə deməkdir (başqa dillərlə əlaqə), bu o deməkdir ki, elmin inkişafı, mədəniyyətin inkişafı, tərcümə məsələləri, bunların hamısı dillərlə əlaqədardır. Bu dillərlə, məs., tərcümə məsələləri öyrənilmədən dövlətçilik həll oluna bilməz. Lüğət dili tərcümə ilə məşğul olur, elmi dil isə məşğul olmur. Bu isə, əlbəttə, bizim qarşımızda duran ən böyük problemlərdən biridir. Şəxsən mən belə hiss edirəm ki, bizdə dilin təfəkkürlə əlaqəsi, dilin xalqın tarixi ilə əlaqəsi, dilin başqa dillərlə əlaqəsi, dilin bədii ədəbiyyatda inkişafı, özünün inkişafı, dilin elm sahələri üzrə inkişafı - bütün bu məsələlərin hamısı, əlbəttə, böyük elmi problemlərdir, bunların üzərində bizim danışmağımız üçün işləməliyik və bu cəhətdən xeyli məsələlər var ki, mənim hələ əlim çatmayıb və mənim stolum üstündə hələ həmin problemlər həllini gözləyir.

Aparıcı: Tağıyev fenomenini nə ilə izah edirsiniz? Yəni orta məktəbi azərbaycanca qurtarıb, sonra da başqa dilin ən çətin problemi-frazeologiyanı tədqiq edərək bu sahədə yeni bir nəzəri konsepsiya işləyib hazırlamaq Sizin üçün çətin olmadı ki? Mən Sizə verilən bu yüksək qiyməti – “rus və ümumi dilçilikdə öz əhatə nəzəriyyəsini yaradıb” deyəndə alman mən-bələrinə əsaslanıram. Bu, hamıya müəssər ola bilərmə?

M.Tağıyev: Elmlə məşğul olan adamda arxayınçılıq olmamalıdır. Hər gün, hər saat axtarışda olmalıdır. Onlar elmi mükəmməl öyrənməli, bunlar elmin üzərində işləmək tələb edir. Tədqiqatçı öz obyektini öyrənib və bunun ətrafında gecəgündüz fikirləşməli, öz səhvlərini düzəltməlidir. Arxayınçılıq elmin də düşmənidir, millətin də. Arxayınçılıq elə bir yərə gətirib çıxardır ki, hər bir problem ortada qalır, həll olunmur. Problemlər öz-özünə yuyulub gedir, ancaq problemləri həll etmək lazımdır. Ona görə də şəxsən mən belə hiss edirəm ki, mənim əhatə dairəm elmin içindədir.

Aparıcı: Professor, səmimi söhbətiniz üçün çox sağ olun. Sizə can sağlığı arzulayırıq.

M.Tağıyev: Siz də sağ olun.

Verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsində sizə təqdim edəcəyimiz suallar bunlardır:

- 1.Uşaq dili haqqında nə bilirsiniz? Ailənizdə uşaqların danışmalarına fikir vermisinizmi? Onların dil açmasına dair gündəlikləriniz varmı?
- 2.Uşaqların başqa dildə oxuması onların əqli inkişafını ləngitməyir ki? Uşağın öz ata-ana dünyasından ayrı düşməsi onlara mənfi təsir göstərmir ki?
- 3.Böyük pedaqoq D.Uşinskinin “Ana dili” əsərini oxuyubsunuzmu? Bu böyük pedaqoqun fikirlərlə razılaşırırsınızmi?

Cavablarınızı və məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktör: Siz “Ana dili” radio-jurnalını dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

“Ana dili”nin 30-cu veriliş (18.08.1991)

Nəhayət, respublikamızda doğma dilimizə dövlət qayğısının şahidi olduq. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti “Azərbaycan dili hökumət proqramı”nı təsdiq edərək onun icrasını aidi təşkilatlara həvalə etmişdir. Amma bu tarixi sənədin respublika mətbuatında indiyə kimi hələ də çap olunmaması təəssüf doğurur. Azərbaycan dili mərkəzinin hazırladığı bu proqramda dilimizin tədqiqi, tətbiqi və təbliği ilə bağlı bütün məsələlər açıqlanır, aşağıdan yuxarıya qədər hər bir müəssisə, idarə, təşkilat qarşısında duran, nazirlik və komitənin yaxın və uzaq vəzifələri müəyyənləşdirilir. Ümid edirik ki, bu proqram tezliklə işıq üzü görəcək və dilimiz sahəsində nəzərdə tutulan məsələlər öz konkret həllini tapacaq.

Bununla yanaşı, deməli ki, dilimizə ümumxalq qayğısını bir an belə zəiflətmək olmaz. Deyilənlərin işığında şəhərlərimizdə, rayon və kəndlərimizdə dilimizlə bağlı çətinliklərimizi unutmamalıyıq. Dinləyicilərimizin göndərdikləri məktublarda, bizimlə telefon danışqlarında onlar çox haqlı olaraq öz narazılıqlarını bildirir, respublikamızda istehsal olunan malların üz yazısında savadsızlığı misallarla açıb göstərirlər. Verilişimizin avqust buraxılışı dinləyici məktublarının xülasəsilə başlanır, ticarət idarələrində, mağaza və müsahibatlarda sənədləşmənin və yazışmaların hələ də rus dilində aparılması faktlarla açıb göstərilir. Bakı şəhər müəssisələrindən birindən jurnalist T.Paşanın hazırladığı reportaj bu mövzunu tamamlayır.

Verilişimizin “Dilimizin poeziya aləmi” səhifəsində mərhum şərqşünasımız, görkəmli alim Böyükəğa Faiqin Məmmədhusəyn Şəhriyara həsr etdiyi “Dilim” şeiri səsləndiriləcək.

Verilişimizin qonağı Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi R.Z.Xəndanla müsahibədə dilimizin işlənməsi məsələlərinə toxunulacaq. “Ev tapşırıqları” səhifəsində isə din-

ləyicilərimizə ayrı-ayrı adamların danışığında tez-tez rast gəlinən sözlərdən bir qisminin azərbaycanca qarşılığını tapmaq təklif olunacaq.

Verilişin müəllifi və aparıcısı Fəxrəddin Yadıgandır.

Aparıcı: Salam, hörmətli dinləyicilər, qüdrətli dilimizin daşıyıcıları. Bu gün biz sizinlə nə az, nə çox, düz 30-cu dəfədir ki, efrədə görüşür, dilimizin ictimai-siyasi vəziyyətilə bağlı problemlərdən söz açırıq.

İstəkli dinləyicilər, proqramımız efrə çıxandan bəri sizlərdən çoxlu-çoxlu məktub alırıq, onların üzərində diqqətlə çalışıb sizin hər bir arzu və istəyinizi nəzərdən qaçırmaq istəmişik. Elə indinin özündə də məktublarınız gəlməkdə davam edir. Biz onların hər birinə diqqətlə yanaşır, verilişimizi onlarda söylənilən fikir və mülahizələrə əsasən qururuq. Şəkidən Məmmədovlar ailəsi verilişimizi bəyəndiklərini bildirir və təklif edirlər ki, dilimizin işlənməsinə mane olan idarə və müəssisələrin ünvanları göstərsin. Biz bu təkliflə tamamilə razıyıq. Elə götürək mağazalarımızı. Bakı univermağında satıcıların biri-birilə ana dilində danışmaması və ya nadir halda danışması adi bir şeydir. Biz buna artıq adət etmişik. Lakin kassalarda vurulan qiymət kağızları üzərində “spasibo” sözünü görəndə təəccübümüzü heç cür gizlədə bilmədik. Yəni bu kağızın üzərində öz dilimizdə “sağ olun” və “təşəkkür edirik” ifadələrini yazmaq üçün ali hakimiyyət orqanının qərarı olmalıdır? Və ya başqa bir misal. Dinləyicimiz Fərhad Qasımov xəbər verir ki, dilimizə laqeydliyin şahidi olmaq istəyirsinizsə, mədəni-kütləvi mallar mağazalarına baş çəkin. Azərbaycan xalq musiqisinə, el havalalarına aid lent yazılarını və ya vallar almaq istəsəniz, onların üz qabığında dilimizdə söz axtarmayın. Doğrudan da, nə qədər acı olsa da, gülməlidir. Adam əsəbləşməyə bilmir, axı niyə bu valların və qutuların üstündə müvafiq məlumatlar dilimizdə olmasın? Maraqlanıb soruşanda, satıcılar özləri də düz-əməlli bir cavab tapa bilmədilər. Birçə onu deyər bildilər ki, bunlar Tbilisidə buraxılır, yaqın ona görə

də rusca yazılır. Bununla bağlı bir neçə sual ortaya çıxır. Birincisi, görəsən, suverenlik deyib qoyma-qışqırıq qopardan aidi təşkilatlar və onların möhtərəm rəhbərləri indiyə qədər bu boyda respublikada val istehsal edən, onu studiya şəraitində hazırlayan bir sexin və ya balaca bir müəssisənin olmamasını nə ilə izah edirlər? İkincisi, lap elə fərz eləyək ki, doğrudan da, belə bir zavodu yaratmaq müşkül işdir, görəsən, gürcülərin özləri gürcü havaları və mahnıları yazılan valların üz qabığında rusca bir şey yazırlarmı? Və nəhayət, üçüncüsü, görəsən, aidi təşkilat və idarələrimiz bizim bugünkü söhbətlərimizi eşidib bir nəticə çıxaracaqlarmı? Inamımız az olsa da, ümüdümüzü itirmək istəmirik.

Bakıdan dinləyicimiz Xatun Şabanqızı diqqətimizi daha bir məsələyə cəlb edir. İndi respublikamızda meyvə və tərəvəzdən çoxlu mürəbbə və içki hazırlanır. Qəndin bir kilosunun qiymətinin ceyran belinə qalxmasına baxmayaraq, içkiləri istehsal edən zavodlar öz cihazlarını bir an belə dayandırmırlar. Azərbaycan Dəmir Yolu İdarəsinin kölgəsində gizlənən şirəçəkənlər öz işlərindədir. İstehsal etdiyi "Düşes" içkisinə alıcı marağının nə yerdə olduğunu müəyyənləşdirmək onların öz işidir. Bizi isə maraqlandıran odur ki, bu içkinin satıldığı şüşələrin üzqabığında azərbaycanca yazıların biabırçı vəziyyətdə olmasıdır. Üzqabığında respublikamızın adı belə düz yazılmayıb. Digər tərəfdən, şüşənin üzqabığında Azərbaycan dilində qiymətin 10 qəpik, rusca isə 8 qəpik olduğu göstərilir. Bərəkallah, bizim qeyrətimizə. Özümüzün istehsal etdiyimiz məhsullara da qiymət qoyanda böyük qardaşlara güzəştə getməyimizi unutmamalıyıq. Hörmətli, Xatun Şabanqızı, biz Sizin həyəcanınızı başa düşürük. Hələ bu harasıdır ki? Məsləhət görürük ki, fürsət tapan kimi Aqrosənaye adı altında buraxılan bütün məhsulların üzqabığını diqqətlə nəzərdən keçirin. Onda görərsiniz ki, biz nə qədər "özümüzə dərindən hörmət edən xalqıq". Sağlıq olsun, dilimizin suverenliyinə doğru addımlar atmağa hazırlaşan deputatlarımız bunların

hamısını öyrənib birdəfəlik elə qərarlar qəbul edəcəklər ki, daha sizinlə başqasının narahatlığına zərər qədər ehtiyac qalmayacaq. Bu gün mühasibatlıqda, poçt, teleqraf, idarə və təşkilatlarda, sovetlik və katibliklərdə yazışmaların Azərbaycan dilində aparılmamasının birə günahkarı var, o da, özümüzük. Fikrimizcə, kənd, qəsəbə, rayon, vilayət, şəhər və respublika sovetlərinin iclaslarında bu məsələ ciddi şəkildə müzakirə olunmalı və birdəfəlik qəti qərar qəbul olunmalıdır ki, respublikadaxili yazışmalar və sənədləşmə Azərbaycan dilində aparılsın. Müxtəlif səviyyəli deputatlarımızın əksəriyyətinin seçkiqabağı platformasında bu məsələ ayrıca bir maddə kimi qeyd olunurdu.

Əziz dinləyicilər, biz əvvəlki verilişimizdə dilimizlə bağlı şeir parçalarını, qiymətli sözləri sizə təqdim edirdik və bu zaman, adətən, tanınmış alim, yazıçı və şairlərimizi ön plana çəkirdik. Lakin bu dəfə bu fikirdən daşınıb başqa yol seçdik. Görkəmli şərqsünas, akademiyanın müxbir üzvü, lakin şair kimi az tanınan mərhum Böyükağa Faiqin /Hüseynov Böyükağa Murtuz oğlu/ Məmmədhüseyn Şəhriyara həsr etdiyi "Dilim" şeirini proqramımıza daxil etmişik. Həmin şeirə qulaq asa bilərsiniz.

Dilim /Məmmədhüseyn Şəhriyara/
Kimdir xəbər verən sənin yaşından,
Şirin nağıllarla qəlb oxşayırsan,
Dədə Qorqudlardan qocaman dilim,
Müdrük məsələlərlə hikmət yayırsan,
Nə qədər tufanlar ötmüş başından,
Dərdini qəzəllə pıçıldayırsan,
İgid Koroğlumtək qəhrəman dilim.
Bayatı ahəngli, xoş, rəvan dilim,
Dahilər yetirən mehriban dilim!
Qızılgül ətirli gülüstan dilim!

Ana laylasında, aşıq səsinə
 Ölməz Füzulinin söz çeşməsində,
 Vaqifin qəlb açan şən nəğməsində,
 Ucaldın, xalqımı ucaldan dilim,
 Əqlə nur çiləyən çırağban dilim!
 Səməd dastan dedi, eldən, obadan,
 Xalqımın mənlisi, el vüqarısan,
 Şəhriyar söz açdı Heydərbabadan,
 Namusu, şöhrəti, iftixarısan,
 Bülbül kimi ötdü Vahid, Süleyman,
 Ən ağır gündə bayraqdarısan,
 Səhhədin şeirinə verdin can, dilim,
 Səndən qüvvət almış Səttarxan, dilim,
 Əqlə nur çiləyən çırağban dilim!
 Düşməyə Sabirtək toy tutan dilim!
 Kərpələr dil açdı, sevinclə doldun,
 Xalqım yaşadığıca yaşayacaqsan,
 Yadlar güc gələndə, gül kimi soldun,
 Onun şərəfini daşıyacaqsan,
 Hərdən xəzan oldun, hərdən yaz oldun,
 Sən müqəddəs odla yanan çıraqsan,
 Bəzən gülüb, bəzən ağlayan dilim,
 Parla günəş kimi hər zaman, dilim,
 Dodağı ürəklə bağlayan dilim!
 Dahilər qəlbinə tərcüman dilim!
 Dədə Qorqud əlilə gözün açıldı,
 Yolunu bağlayan sədlər sındı, uçuldu,
 Dünyaya, elə bil, şölə saçıldı,
 Var ol, azad dilim, firavan dilim,
 Şivəli, ləhcəli, al-əlvan dilim!

Aparıcı: Verilişimizin qonağını sizə təqdim edirik. Müsahibimiz Respublikamızın əməkdar incəsənət xadimi Rəfiq Zəka Xəndandır. Rəfiq bəy, Sizə ilk sualımız doğma dilimizlə

bağlıdır. Siz, bir şair, müəllim, vətəndaş kimi dilimizin işlənmə səviyyəsindən razısınız mı?

R.Z.Xəndan: Xeyir, razı deyiləm. Biz hələ çox iş görməliyik ki, bu sahədə konkret nailiyyətlər həll edək.

Aparıcı: Son zamanlar dilimizdə çap olunan ədəbiyyatın sayı xeyli artıb, qəzet və jurnallar çoxalıb. Yəqin ki, onları izləyir və dil xüsusiyyətlərini diqqətlə araşdırırsınız. Bu barədə danışmağa dəyər, elə deyilmi?

R.Z.Xəndan: Şübhəsiz, çap məhsulu artdıqca, dilimizin işlənməsinə yanaşma kökündən dəyişməlidir. Heç cür yol vermək olmaz ki, kim necə gəldi yazsın və ya danışsın. Dil normasını gözləməli, üslub xətalalarına yol verməməliyik. Mən hər zaman dilimizin təmizliyi uğrunda mübarizə aparmışam, aparıram və aparacağam da.

Aparıcı: Amma bütün bunlara baxmayaraq, dilimizin müstəqilliyə doğru can atmasına əvvəlki bürokratiya sistemi çox güclü əngəl törədir, basma qəlib üsüb hökm sürməkdədir, məmurların çoxu əvvəlki kimi özünə əziyyət verib dilimizdə sənədləşməyə meyil etmirlər. Bir tərəfdən də, dünya məlumat kanalları ilə gələn informasiyaların dilimizə ikinci mənbədən gəlməsi. Məsələn, bu yaxınlarda 5 nömrəli Bakı qatarında baş verən faciəli hadisənin mətbuatımızda və digər informasiya kanallarında başqa mənbəyə əsaslanaraq yayılması buna sübutdur.

R.Z.Xəndan: Bu bizim yaralı yerimizdir. İnformasiya bolluğunda öz dilimizdə informasiyanın yaranması və ötürülməsi ciddi məsələdir. Biz hələ də pis tərcümənin əsirindən xilas ola bilməmişik.

Aparıcı: Siz Türkiyədə tez-tez olursunuz. Onların ləhcəsində də gözəl danışırırsınız. Aydın ki, bizi birləşdirən lisan xüsusiyyətlər həddindən artıq çoxdur. Amma sirs deyil ki, fərqlər də var. Onları nədə görürsünüz? Bəziləri naşılıq edərək deyirlər ki, türkün öz dili, bizim öz dilimiz. Əlbəttə, bununla razılaşmaq qeyri-mümkündür. Ancaq illərlə davam edən ayrılıq

öz izini buraxıb və fərqlərin olmasını da inkar etmək olmaz. Bax, elə bununla bağlı fikirlərinizi bilmək istərdik.

R.Z.Xəndan: Türkiyə türkcəsi bizim dilimizə yaxın olan dildir. Biz türk qardaşlarımızla çox asan anlaşı bilirik. Ancaq eyni zamanda fərqlər də vardır. İndi biz çalışmalıyıq ki, ortaq türkcə problemini həll edək.

Aparıcı: Şair, Siz əlifba məsələsində öz qəti mövqeyinizlə tanınırsınız. Dinləyicilərimiz yaxşı bilirlər ki, Siz qeydsiz-şərtsiz latına keçməyimizin tərəfdarısınız. Latına qayıtmağımıza pəl vuranların əlində elə bir dəlil-sübut yoxdur. Onların bəhanələri dilxarici faktorlardır ki, dərinə gedəndə bunların tutarlı olmadığı aydın olur. yəni bu gün maddi imkanların olmadığını bəhanə gətirmək, kimdənsə, nədənsə ayrı düşəcəyimizi güman edənlər vaxtilə latından kirilə keçməyimizi israr edənlər qədər səhv etdiklərini dərinəndən dərk etməirlər. Xalqımızın öz istək və arzusu olan belə bir tarixi hadisənin qabağında şil olub dayanmaqla bəziləri öz əməllərinin aqibətini kifayət qədər nə ilə nəticələncəyini düz-əməlli götür-qoy etməli və bu gün qarşımızda uzanıb gedən şahrağ yolu qəti görməmək deməkdir. Sizcə, əleyhidarların əməlli-başlı dəlilləri varmı?

R.Z.Xəndan: Mən bu bəhanədə heç bir əsas görmürəm. Latına keçmək və ya qayıtmaq bizə verilmiş bir tarixi şansıdır. Bunu əldən buraxmaq olmaz.

Aparıcı: Maraqlı söhbətiniz üçün Sizə təşəkkürümüzü bildiririk. Sizə uğurlar diləyirik.

Hörmətli dinləyicilər, "Ədəbiyyat" qəzetinin ötən sayında Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru f.e.d., prof. A.Axundov çıxış edərək yazır ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlənməsini təmin etmək üçün Respublika Nazirlər Kabineti "Azərbaycan dilinin hökumət proqramı"nı təsdiq edib icra üçün aidi təşkilatlara göndərüb. Bu, çox sevindirici haldır. Həmin proqram mətbuatda çap olunmasa da, onun ayrı-ayrı bəndlərinin həyata keçirilməsinə başlanılmalıdır.

Bununla əlaqədar verilişimizə bir reportaj daxil etmişik. Reportajı jurnalist Tahir Paşa hazırlayıb. Həmin reportajı sizə təqdim edirik.

/Şəhər müəssisələrinin birindən T.Paşanın hazırladığı reportajı səsləndirilir/.

Aparıcı: Əziz dinləyicilər, yadıңызdadırsa, ötən verilişimizdən birində sizə ev tapşırığı kimi "qara" sözünün mənaalarını tapıb bizə yazıb göndərməyinizi xahiş etmişdik. Bununla bağlı, dinləyicimiz Hidayət Məmmədəğa oğlundan məktub gəlib. O məktubda "qara" sözünün bir neçə mənasını düz açıb. O yazır: "qara" sözü çoxmənalıdır. Birinci növbədə, rəng bildirir. Məs. qara paltar, qara rəng, qara ayaqqabı və s. "Qara" dilimizdə böyük mənasında da işlənir. Məs. Qarabağ, Qaradağ, qaramal, Qarasu, Qara dəniz və s. "Qara" xoşbəxt sözünün əksi kimi işlənir. Məs., qara günün ömrü az olar, qara günə qalmaq, qaragün və s. "Qara" bəd, pis mənasında da işlənir. Məs. Qara pulu qara günə saxlarlar. Əziz dinləyicilər, sizin adınızdan H.Məmmədəğa oğluna öz minnətdarlığımızı bildiririk. Sizlərdən bununla bağlı, məktub alsaq, əmin edirik ki, onu səsləndirəcəyik.

İndi isə ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Sizə təqdim edəcəyimiz sözlərin Azərbaycan dilində qarşılığını tapıb bizə göndərməyinizi xahiş edirik. Sözləri diktə edirəm: arka, xronika, orbita, orator, obraz, obed, oberton, obzor, oblava, obmen, oklad, okruq. Bu sözlərin dilimizdə işlənməsinə tez-tez rast gəlirik. Onların qarşılığı dilimizdə mövcuddur. Sizin köməyinizlə onları tapıb dinləyicilərimizə çatdırmaq bizim ümdə vəzifəmizdir.

Burada verilişimiz sona çatır. Məktub və yazılarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Siz "Ana dili" verilişini dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

“Ana dili”nin 31-ci verilişi
(15.09.1991)

Aparıcı: Salam, istəkli dinləyicilər. “Ana dili” radio-jurnalı həyatımızın bu həyəcanlı və narahat günündə hamınızı ürəkdən salamlayır, doğma dilimizin çiçəklənməsi naminə hamınızı fəal həyat mövqeyi tutmağa çağırır.

Diktor: Siz “Ana dili” radio-jurnalını dinləyirsiniz. Radio-jurnalının aparıcısı prof. F.Yadigaradır.

Aparıcı: Bəli, əziz dinləyicilər, ötən verilişimizdən sonra bizə çoxlu məktub və sorğu gəlib. Ən maraqlı və yaddaqalan anlar isə bizim Türkiyədə keçirdiyimiz günlər olub. Açığını deyək ki, Türkiyəyə səfərimiz zamanı aldığımız bol-bol təəssüatları bir verilişdə Sizə çatdırmaq qeyri-mümkündür. Öncə onu deyim ki, bizim verilişin Türkiyədə həvəskarları çoxdur, türk arkadaşlarımızla görüşdə onlar bunu birər-birər nəzərə çatdırır, dilimiz uğrunda apardığımız ümumi xətti bəyənilir. Dilimizin təmizliyi və dözümlüyü ilə bağlı söhbətlərimizə olan böyük maraqlar da onunla izah olunur ki, türklər, azərbaycanlılar bizi bu sahədə özlərinə örnək hesab edir, bizim dil haqqında siyasətimizi ürəkdən bəyənilir. Onların dilinə yerli-yersiz daxil olan batı ölkələri sözlərini özlərinə bağışlaya bilmirlər. Onların bu gün işlətdikləri “tren /qatar/, kuaför /dəllək, bərbər/, anahdar /açar/, lokanta /yeməcxana, aşxana/, fotoraf /şəkil/, bant /lent, kasset/, otoban /almanca “autobahn” sözündən olub avtomobil yolu, şosse deməkdir/, trafikmaqistral /ana yol/, acans /məlumat agentliyi/, spor /idman/, bisklet /velosiped/, petrol /yanacaq/ və s. yüzrlərlə sözün mənşəcə batı dillərindən götürüldüyünü, onların öztürkcəsində münasib qarşılıqlarının olduğunu bildikləri təqdirdə niyə bu şəkildə düşdüyünü izah edirdilər. Görüşdüyümüz azərbaycanlılar isə bizim təəccüb dolu nəzərlərimizə cavab olaraq deyirdilər ki, onların özləri də elə bir neçə il öncə kəndi sözlərini işlədirdilər, elə indinin özündə də bu sözlərdən öztürkcəsini üstün tuturlar,

yəni “potates” yox, “kartof”, “domates” yox, “pomidor” deyirlər. Ancaq nədənsə, türk mətbuatı, radio və televiziya yayınlarda yabançı sözlər ayaq tutub yeriir. Türkiyədə olarkən tanınmış ziyalı Yusif Gədəikli ilə söhbətlərimizdə də təkrar-təkrar bu mövzuya toxunduq və hər dəfə o, bizimlə razılaşırdı. Görünür, Türk Dili Qurumu bu məsələyə çox ciddi yanaşmalı və bu sahədə biz azərbaycanlılarla birlikdə ümumi bir qərara gəlməlidir.

İndi isə, istəkli dinləyicilər, Yusif Gədəiklinin Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyədə tanınması ilə bağlı diqqəti cəkmək işlərindən bir qədər ətraflı danışmağı lazım bilirik. Onun ürəyi və bütün fəaliyyəti Azərbaycanla bağlıdır. 1980-ci ildə Ərzurum Atatürk Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinin dil və ədəbiyyat bölümünü Hüseyn Cavidin “Uçurum” və “İblis” teatroları mövzusunda diplom işi ilə tamamlamış, 1983-cü ildə “Çağdaş azəri şeiri antologiyası”, 1987-ci ildə isə “Çağdaş Azərbaycan hekayələri antologiyası” kitablarını türkcə nəşr etdirib və beləliklə də, türk oxucularına hazırkı Azərbaycan şair və yazıçıları ilə yaxından tanış olmağa imkan yaradıb. Bir neçə məqalə və yazının müəllifi olan Y.Gədəikli “Azərbaycan türkləri” dərgisinin bir neçə sayını çap edib, lakin maddi imkansızlıq onu bu işdən vaz keçməyə məcbur etsə də, o bütün işi müvəqqəti dayandıрмаğı qərara alıb və 1991-ci ildə çap etdirdiyi “Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri” kitabı ilə xalqımızın mədəni irsinə əvəzsiz bir töhvə bəxş edib. 1987-ci ilin 13 martında, Şəhriyarın vəfatından 1 il 6 ay əvvəl Təbrizə səfər edən Y.Gədəikli böyük şairlə şəxsən görüşüb. Bu səfərdən o indicə adını çəkdiyimiz kitabı çapa hazırlayıb. Bununla da həmkarımız Y.Gədəikli Azərbaycanla Türkiyə arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin genişlənməsinə kömək edən böyük bir qaynağın yaranmasına yardım edib. “Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri” kitabı çox oxunaqlı və sənəti haqqında verilən izahatlar, şərhlər, kitaba daxil etdiyi şairin türkcə yazdığı 886 şeirə verdiyi səhvlər böyük Azərbaycan şairi M.Şəhriyarın yara-

dıcılıq irsinin öyrənilməsində yeni sözdür. Bu kitab bütün dünya türklərinə bir ərməğandır. Burada kitabın məziyyətlərini araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoymağımızı deməklə bildirmək istəyirik ki, hazırda alimlik dərəcəsi almaq üçün "Əlifba araşdırmaları" mövzusunda əsərini tamamlamaq üzrə olan Y.Gədikli İstambulda görüşərkən "Ana dili" verilişlərinə diqqətlə qulqa asdığını və verilişimizin əsas istiqamətlərini bəyəndiyini bildirdi. Dedi ki, Bakıya növbəti səfərində verilişimizin müsafiri olmağı çox arzulayır. Biz dinləyicilərimiz adından türkiyəli həmkarımıza, dilimizin və ədəbiyyatımızın bu dost ölkədə yorulmaz təbliğatçısı olan Y.Gədikliyə dinləyicilərimiz adından yaradıcılıq uğurları arzulayırıq. Bu mövzu ilə bağlı söhbətimizi onun tərtib etdiyi "Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri" kitabından "Türkün dili" şeirini sizə təqdim etməklə tamamlamaq istərdik. Qeyd edək ki, bu şeir 1969-cu ildə ilk dəfə Mehdi Rövşənəmin evində səsləndirilib və universitet xocaları onu təqdir edərək çox bəyənilər. Şeirin meydana gəlməsi səbəblərini araşdıraraq Y.Gədikli yazır ki, farsların "Nədən türkcə yazırsınız, Türkcə nə ləhcə, nə dildir!" sualına cavab olaraq Şəhriyar qələbə çalıb. Onu da əlavə edək ki, şairin Bakıda çap olunan "Aman ayrılıq" kitabında həmin şeir "Doşablı xəşil" başlığı ilə qısaldılaraq, həm də ciddi dəyişikliklərlə verilib. Əziz dinləyicilər, indi "Türkün dili" şeirini sizə təqdim edirik.

Türkün dili

Türkün dili tək sevgili-istəkli dil olmaz,
 Özgə dilə qatsan, bu əsl dil əsil olmaz.
 Öz şeirini farsa, ərəbə qatmasa şair,
 Şeiri eşidənlər, oxuyanlar kəsil olmaz.
 Bişmiş kimi şeirin də gərək dadı-duzu olsun,
 Kənd əhli bilərlər ki, doşabsız xəşil olmaz.
 Sözlər də cəvahir kimidir, əsl bədəldən,

Təşxis verən olsa, bu qədər zir-zibil olmaz.
 Şair ola bilməzsən, anan doğmasa şair,
 Missən a balam, hər sarı köynək qızıl olmaz.
 Ötməz, oxumaz bülbülü salsan qəfəs içrə,
 Dam-daşda doğulmuş dəli ceyran həmil olmaz.
 İnsan odur, tutsun bu zəli xalqın əlindən,
 Allahu sevirən, belə insan zəlil olmaz.
 Hərçənd Sərab sümü çox, yağ-balı çoxdur,
 Baş ərşə də çatdırsa, Sərab Ərdəbil olmaz.
 Millət qəmi olsa bu cocuqlar çöpə dönməz,
 Ərbablarımızdan da qarınlar təbil olmaz.
 Məndən də nə zalım çıxar oğlum, nə qisasçı,
 Bir dəfə bunu qan ki, ipəkdən qəzil olmaz.
 Düz vaxtda dolar taxta-tabaq ədviyə ilə,
 Onda ki, nənəm sancılar, zəncəfil olmaz.
 Fars şairi çox sözləri bizlərdən aparmış,
 Sabir kimi bir süfrəli şair paxıl olmaz.
 Türkün məsəli, folkloru dünyada təkdir,
 Xan yorğanı, kənd içrə məsəldir, mitil olmaz.
 Azər qoşunu qeysəri Rumu əsir etmiş,
 Kəsra sözdür, bir belə tarix nağıl olmaz.
 Bu Şəhriyarın təbi kimi çimməli çeşmə,
 Kövsər ola bilsə, demirəm, Səlsəbil olmaz.

/Təbriz, 1969/1348/

Aparıcı: Əziz dinləyicilər, bilirsiniz ki, xalqın müstəqilliyinin əlamətlərindən biri də onun dilinin dövlət dili səviyyəsinə qaldırılması, dövlətin bütün vəsillələrində əməli fəaliyyətin bu dildə aparılmasıdır. İndi müstəqilliyimizə doğru inamlı addımlar atmağa başladığımız bir vaxtda dilimizə də münasibətimiz kökündən dəyişməli, doğma Azərbaycan dilimiz respublikamızın hər yerində ünsiyyət vasitəsi kimi bərqərar olmalıdır. Kiçikdən tutmuş böyüyə qədər, adi adamlardan tutmuş prezidentimizə qədər hamı indi bu dildə düşünməli və

bu dildə yaratmalıdır. Xalqımız uzun illərdir ki, bu arzuda olub, bu istəklə yaşayıb. Lakin bununla bərabər, biz keçmişimizi də bir an belə unutmamalı, haqqımızda kimlərin hansı dildə, nə yazmasını diqqətlə öyrənməli, sağlam qaynaqlara söykənərək öz soykökümüzü diqqətlə araşdırmalı, bizdən aralı düşən mənbələri yenidən həyata qaytararaq xalqımızın malı etməliyik. Deyilənlərin işığında sanballı alim sözlünə və tədqiqatçı məsləhətinə böyük ehtiyacımız olduğuna yəqin ki, siz də, əziz dinləyicilər, şübhə etmirsiniz. Dilimizin tarixi, soykökümüz, xalqımızın etnogenezi, tarix boyu başqa xalqlarla nə kimi təmasda olması, toponimikamız və digər məsələlər haqda ətraflı məlumat almaq üçün tarix elmləri doktoru prof. Y.Yusifovu studiyamıza dəvət etmişik. Müsahibimizə ilk sualımız da deyilənlərlə bağlıdır. (Çox təəssüflər olsun ki, prof. Y.Yusifovla müsahibənin lent yazısını bərpa edə bilmədik. Ancaq biz suallarımızı burada veririk və ümidvarıq ki, nə vaxtsa prof. Y.Yusifovun verilişimizdəki çıxışı tapılacaq və onda oxucularımız suallara verdiyi cavabları oxuya biləcəklər).

Aparıcı: Professor, bir neçə dəyərli tədqiqatın və araşdırmanın müəllifi kimi, xalqımızın tarixinin hansı mərhələlərini hələ də öyrənilməmiş hesab edirsiniz? Bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün, ilk növbədə, hansı işlərin görülməsini vacib sayırsınız?

Y.Yusifov:

Aparıcı: Yusif müəllim, "Azərbaycan" sözünün yaranma tarixi dinləyicilərimizi çox maraqlandırır. Bu sözün meydana gəlməsi və onun bilavasitə türk soyköklü olmasını bugünkü toponimiyamız sübut və dəlillərlə araşdırma bilibmi?

Y.Yusifov:

Aparıcı: Necə bilirsiniz, bizim bu yerlərdə məskunlaşmağımıza dair bir qrup alimin irəli sürdüyü dəlillər müasir Azərbaycanşünaslıq qarşısında dözümlü gətirə bilirmi, yoxsa biz yenə əvvəlki kimi deyilənlərin təkrarı ilə kifayətlənirik?

Ümumiyyətlə, bu sahədə ümidverici araşdırmalarımız və xüsusilə, sanballı alimlərimiz varmı?

Y.Yusifov:

Aparıcı: Professor, Siz bir alim kimi tariximizin və dilimizin mövcud şərhindən razısınız? Bu sahədə dönüş yaratmaq birinci dərəcəli işlər hansılardır? Bəlkə, hansısa ciddi addımlar atmalıdır ki, tariximizin elmi faktlara əsaslanan şərhini əldə eləyə bilərik?

Y.Yusifov:

Aparıcı: Türkçülük və ya turançılıq məsələsinə necə yanaşırsınız? Bu ideyanı ilk dəfə ortaya atan soydaşlarımızdan Əlibəy Hüseynzadənin, Əhmədboy Ağaoğlunun və Əlimərdanboy Topçubaşovun elmi irslərini layiqincə öyrənilmiş hesab etmək olarmı?

Y.Yusifov:

Aparıcı: Dil faktları həqiqətləri üzə çıxartmaqda bir tarixçi kimi Sizə nə kimi köməklik göstərmişdir. Bu barədə bir neçə misal gətirməyiniz çox yerinə düşərdi.

Y.Yusifov:

Aparıcı: Maraqlı müsahibə üçün Sizə təşəkkür edirik, yenidən Sizi verilişimizin qonağı görmək arzusu ilə Sizdən ayrılıraq. Sağ olun.

Y.Yusifov: Siz də sağ olun.

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir reportajı sizə təqdim edirik. Reportaja şərh verməyə ehtiyac duymuruq. Elə güman edirik ki, diqqətli dinləyicilərimiz söhbətin nədən getdiyini özləri aydın başa düşəcəklər.

/Reportaj səslənir/

Aparıcı: İndi də ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Bu səhifədə sizə iki şeir parçası təqdim edirik. Onların müəlliflərini tapıb bizə yazıb göndərməyinizi xahiş edirik.

Birinci şeir:

Söz ola kəsə savaşı,
Söz ola bitirə başı
Söz ola ağulu aşı,
Bal ilə yağ edə bir söz.

İkinci şeir:

Söz vardır kəsdirir başı.
Söz vardır kəsər savaşı.
Söz vardır ağulu aşı.
Bal ilən edə yağ bir söz.

Əziz dinləyicilər, burada verilişimiz sona çatır. Məktub və rəylərinizi səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

**“Ana dili”nin 32-ci verilişi
(13.10.1991)**

Aparıcı: Salam, hörmətli dinləyicilər. Sizi respublikamızın radio dalğalarında salamlayır və hamınıza ana dili sevgisi diləyirik.

Diktor: Siz “Ana dili” radio-jurnalına qulaq asırsınız. Aparıcı prof. F.Yadigardır.

Aparıcı: Həmişə olduğu kimi, bugünkü yayınımızı da sizin məktublar əsasında qurmaq istəyirik. Dinləyicilərimiz xahiş edirlər ki, canlı danışığıla ədəbi tələffüz arasındakı oxşar və fərqli cizgilərin üzərində dayanaq, söylədiyimiz fikirləri konkret misallarla şərh edək. Biz də buna rəğmən götür-qoy elədik və bu qənaətə gəldik ki, bu, doğrudan da, mühüm məsələdir və onun üzərində ətraflı dayanmağa dəyər. Məlumdur ki, rəvan danışmaq, dinləyicini yormamaq üçün danışan öz nitqinə fikir verməli, tələffüz normalarına riayət etməli, danışığı yerinə və məqamına görə uyğun sözlər seçməlidir. Bütün bunlara nail olmaq üçün çox oxumaq lazımdır. Danışan ləhcədən, şivədən və dialektədən yaxa qurtarmaq üçün çoxlu çalışmalı, gözəl natiqlik qabiliyyəti olan adamları nümunə kimi yamsılamalıdır. Qeyd edək ki, hər bir dildə olduğu kimi, Azərbaycan dilinin də öz məziyyətləri var və bunu yalnız içdən – daxildən müşahidə etməklə əyani şəkildə görmək olar. Təəssüflər olsun ki, müşahidələrimiz çox zəngindir, bizim indiyə qədər sanballı orfoepiya və orfofoniya lüğətlərimiz yoxdur. Qoy, bu sözlər dinləyicilərimizi təəccübləndirməsin, onlar elə bilirlər ki, elə orfoepiya var və ona əməl etsək, nitqimiz, danışığımız kifayət qədər cəlbedici və şirin olar. Düzü, şirinliyə qalsa, bizim dil kimi şirini tapmaq çətindir. Amma gəlin görək bu şirinlik nədədir? Hər şeydən əvvəl, sözlərimizdəki fonem düzülüşündə. Onların söz boyunca bir ladda növbələnməsi, incə cərgədə incə və qalın sırada qalın samitlərin və saitlərin gəlməsi bu şirinliyi təmin edən birinci amillərdəndir. Suverenliyə qədəm qoydu-

ğumuz indiki şəraitdə dövlət xadiminin də, millət vəkalinin də, müəllimin və həkimin də, tacirin və mühəndisin də, kəndlinin də, şəhərlinin də, bir sözlə, bütün yurddaşlarımızın hamısının öz doğma və şirin dilimizdə danışa bilməsi çox vacib məsələdir. Keçdi o günlər ki, bizi başqa dildə düşünüb danışmağa vadar edirdilər. İndi öz lisanımız, öz dilimiz bizə daha qüdrətli və daha əzimli görünür. Biz tədricən ərəb, fars və rus dillərinin təsirindən xilas olmalı, öz ocağımızın başında öz türkcəmizdə danışmalıyıq. Düzü, o taylı soydaşlarımızın danışığına qulaq asanda kədərlənməyə bilmirik. Söz seçimindən tutmuş intonasiya qəlibinə qədər danışığı başdan-başa fars dilinin təsiri altındadır. Elə bizim özümüzün də dilində yerli-yersiz işlənən rus sözü çoxdur, hətta, bəzilərimiz cümlənin bir sözünü öz dilimizdə başlayır, sonra lüğət ehtiyatının kasadlığından keçirik o biri dilə. Bizi ən çox narahat edən budur ki, dilimizin söz və cümlə səviyyələrində elə basmaqəlib ifadələrə rast gəlirik ki, adam mat-məəttəl qalır. Bunun səbəblərindən biri odur ki, anlayışların ilkin yaradıcıları özümüz ola bilmirik. Ona görə də rus dilindən sözlər axıb gəlir dilimizə. Götürək, XTMD, bu söz hazırda geniş işlənir, özü də rus dilindəki qısaltma daha tez dilə qəbul olunur. Həm də bu sözlər o dilin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla düzəldiyindən onlardan dilə yatımlı qısaltmalar alınır. Biz isə onları hərfi tərcümə edirik, odur ki, onlardan hər zaman münasib qısaltmalar düzəldə bilmədiyimizdən əlacsız qalıb o dildəki kimi işlədirik: OMON. Məsələnin nə qədər ciddi olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Elə QKÇP və digər sözlər də bu qəbildəndir. Belə hallarda biz diqqətli olmalı, onların dilimizə hərfi tərcüməsini deyil, münasib qarşılığını tapıb gətirməliyik. Bu işə dilçi alimlərimiz və müvafiq sahələrin savadlı mütəxəssisləri cəlb olunmalıdırlar, əks-təqdirdə dilimizi görkəmli şairimiz R.Rza demişkən, bic kəlmələrdən qoruya bilmərik. Dilimizin təmizliyi isə hər bir azərbaycanlının şəraf işidir.

Canlı danışığa məktəb yaşlarından yiyələnmək lazımdır, bunun üçün çox mütləq etmək, şeir və bədii mətn parçalarını oxumaq yaxşı fayda verir. Validəynlərin bu işə ciddi nəzarəti olmalıdır. Onlar hər gün bir və ya bir neçə şeiri bərkədən oxudaraq qulaq asmaqla uşaqların bu işə marağını artırmış olurlar. Bir sözlə, doğma dilimizdə dadlı-duzlu danışığımız bizim özümüzdən aslıdır.

Əziz dinləyicilər, dilimizin şeirə, musiqiyə yatımlığını aydın göstərən vasitələrdən biri zəngin poeziyamızdır. Ustad Şəhriyara üz tutanda biz bunun hər addım şahidi oluruq. İndi ustadın "Türkiyəyə xəyali səfər" şeirindən bir parçanı sizə təqdim edirik. Şeir ilk dəfə türkiyəli dostumuz Y.Gədikli tərəfindən çap olunan "Azərbaycan türkləri" dərgisində /İstambul, aprel, 1990, sayı I/ yaylanıb:

Türkiyəyə xəyali səyahət

Gəlmişəm nazlı hilal ölkəsinə
Baxışım qol-qanad açdıqca uçur
Fikrətin incə xəyal ölkəsinə,
Göz deyir qoy hələ baxdıqca baxım,
Akifin marşı yaşadıb gözümlü,
Bu üfüqlərdə sevincək qarışıb,
Baxıram Yahya Kamal ölkəsinə.
Şəfəqin arxına baxdıqca baxım...

O gözəllər gözəli İstanbul,
Burda son bir mədəniyyət yaranıb,
O dənizlər qızı, derya gəlini,
Nə binalar yapılıb, ellər var!
Sanki derya çiçəyi nilufər,
Nə cəlalət, nə sələbət ələmi,
Qol açıb sahilə atmış əlini.
Atatürklər kimi heykəllər var...

Qürbət ehsas eləməm mən burda,
Mən də bir azər balası, Türk oğlu,
Sanki öz doğma diyarımda mənim,
Qonağam doğma qarındaşlarıma,
Nəradə vardır qarındaşlarımız,
Demişəm ayrı düşün leşlərimi,
Ana yurdumdur, hasarımdır mənim.
Gədəlim vəsl edəlim başlarıma...

Dili, dini, qanı bir qardaşlıq
Görüm ay nazlı hilalım, sancaq,
Sözü bizdənsə nə ağlar tarixi,
Parlasın get-gədə bu sönməz ocaq,
İşdə məhrum edərək başçıları,
Demirəm biz qul edək dünyanı,
Qara millətləri tarix.
Dünya ancaq bizi insan sanacaq.

İstəkli dinləyicilər, dilimiz haqda öz yurddaş sözünü demək üçün tanınmış şair, pedaqoji elmlər namizədi, dosent Allahverdi Tağızadə verilişimizə qonaq gəlib. İndi də gəlin Allahverdi müəllimi dinləyək.

Aparıcı: Allahverdi bəy, bir azərbaycanlı kimi dilimizin işlənməsi ilə bağlı hansı məsələlər Sizi daha çox narahat edir?

A.Tağızadə: Respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili olması rəsmi sənədlərdə elan edilsə də, bu sahədə qaldırılan təşəbbüs genişləndirilmədi. Yəni adi ifadələr, xüsusilə, akademiyanın Dilçilik İnstitutu və ali məktəblərimizin Azərbaycan dili kafedraları Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsinə qaldırılması yollarına aid metodik göstərişlər və tövsiyələr hazırlayıb əhali arasında və xüsusilə də, Nazirliklərə yaymadı. Beləliklə, dilimizin dövlət dili səviyyəsinə qaldırılması üçün çox real bir imkandan istifadə edilmədi. Hərçənd, bu işi icra etmək indi də gec deyil. Odur ki, nazirliklər və idarələrdə

haqqında danışılan qərarın isti vaxtlarında Azərbaycan dilinin öyrənilməsinə müəyyən maraq oyansa da, sonralar bu iş yenə də özbaşına buraxıldı. Rəsmi sənədlərin və rəsmi söhbətlərin azərbaycanlaşdırılması işi sona çatdırılmadı. Azərbaycan Sovet idarəçiliyinə xas olan hay-küçülük və sonradan aktual məsələnin tamamilən unudulması burada da özünü göstərdi. Dilimizin inkişafına mənfi təsir göstərən həmin münasibət məsələnin bir tərəfidir. Lakin başqa, daha qorxulu və xoşagəlməz bir münasibət də var. Bu da ondan ibarətdir ki, biz hələ də leksikonumuzu yad sözlərdən və ifadələrdən təmizləyə bilmirik. Və ya bu sahədə heç təşəbbüs də göstərmirik. Bu qüsur nəinki, adi ara söhbətlərində, hətta, rəsmi danışıqlar zamanı televiziya və radio verilişlərində də açıq-aşkar özünü göstərməkdədir. Məsələn, ekranda danışan azərbaycanlı: uje, temboli, daje, kaneçna və onlarca yabani sözlər işlədir ki, bu da dinləyicini istər-istəməz əsəbiləşdirir. Dilimizin inkişafına pis təsir göstərən amillərdən biri də ailələrdə və hətta iş yerlərində azərbaycanlı türkün yarı rusca, yarı türkcə danışmasıdır. Belə hallara biz özünü kubok hesab edən adamların söhbətində daha çox rast gəlirik. Çox maraqlıdır ki, bu cür adamların belə həftəbecər danışığında türkcə təmiz danışmağı bacaran həmsöhbətində həmin həftəbecərdən istifadə edir və öz tərəf müqabilindən heç də geri qalmadığını ona sübut edir. Bu cür mükəlliməyə Azərbaycan dövlət rəsmilərinin dilində daha çox rast gəlirik. Bu isə tamamilə dözülməz haldır. Ona görə ki, belə mükəllimələr bir tərəfdən kənar müşahidəçiyə belə bir ideya tələq edir ki, Azərbaycan dili olduğu üçün danışan şəxs başqa dilin leksikonundan istifadə etməyə məcburdur. O biri tərəfdən də gənc dinləyicilər həmin mükəllimələrdən nümunə götürür və onlar da danışıqda həmin formadan istifadə edirlər. Halbuki, dilimiz də bizim üçün torpağımız kimi, bəlkə, daha artıq əziz tutulmalıdır. Torpağımızın başına açılan müsibətləri yada salaq. Bir əsr əvvəldən başlayıb Qumrudan, Basarkeçərdən, İrəvandan üzü bəri torpağımızı ermənilərə verə-verə gəlirik. Bir vaxt

gözümüzü açıb gördük ki. Azərbaycan torpaqlarının yarısı əldən gedib. Məgər dilimizin başına həmin müsibətlər gələ bilməzmi? Gələ! Ancaq biz əgər torpaq üzrə mövqelərimizi məcburən tərk etmişiksə, dil üzrə mövqelərimizi nadanlıq əsasında tərk etməkdəyik.

Son vaxtlar ziyalılarımızın danışığında və yazılarında türkçülüyə xüsusi meyil hiss edirik. Görürsən ki, müəllif yeri gəldi, gəlmədi Anadolu dialektinə məxsus söz və ibarələrindən istifadə edir. Mən deyərdim ki, bizdə, ümumiyyətlə, başqalarını yamsılamağa güclü meyil var. Elə götürək məişətimizdəki bəzi yeni adətləri. Məsələn, yanvarın 1-ni bayram etməyimiz, toylarda gəlinlə bəyi qoşa əyləşdirib onların sağlığına bədələr qaldırmağımız, qızlarımızın geyimləri və s. Türkcəni yamsılamaqda görəsən, türkcə danışmağı yamsılayan ziyalılarımız vaxtilə Mirzə Cəlilin həmin meyilə aid felyetonlarını niyə yaddan çıxarırlar?

Türklər elm və texnikanın, iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı öz dillərinə uyğun yeni sözlər yaradır, hətta bu sözlərin yeni lüğətini tərtib edirlər. Biz isə o cür sözləri ya ruscadan, ya da Avropa dillərindən hazırca götürüb istifadə edirik. Bəs bizim dilçilik elmində at oynadan başbilənləri niyə bu sahəni Allahın ümidinə buraxıblar. Bəlkə, bu işdə də ermənilər bizim əl-qolumuzu bağlayıblar?

Dilimizə bu cür dözülməz münasibət necə yaranmışdır? Belə münasibətin yaranma səbəbi çoxdur. Birincisi, biz hər sahədə öz şəxsi mənafeyimizdən başqa, elə bu sahədə də laqeyidik. Bu ən başlıca bələdir. Azərbaycan dilimiz əhali arasında pis təbliğ olunur. Dilimizin pis təbliğ olunmasını mən birinci növbədə onda görürəm ki, dil məsələləri icra edilərkən onun gözəlliyi və qüdrəti, incə mətləbləri ifadə edə bilməsi, bədii ədəbiyyat nümunələri ilə möhkəmləndirilmir. Halbuki, bunsuz nə dilimizi sevdirmək, nə də onun imkanlarını nəzərə çarpdırmaq mümkün deyil. Şifahi xalq ədəbiyyatımızda elə bədii ifadə formalarına rast gəlmək olur ki, bu nümunələri

yaradanın duyum imkanına, təfəkkür dərinliyinə heyran qalırsan. Məs.:

Əzizinəm qanlı gül
Qanlı danış, qanlı gül
Yapıb bülbül bağırnı
Çıxıb ağzı qanlı gül:

Görün, bu bayatı dilimizdə fikri necə dərinliklə, necə sərrast, necə həyəcanlı, ən başlıcası isə, necə aydın ifadə edə bilir.

Mənə elə gəlir ki, bu sahədəki işlərimiz qaneedici deyil. Dilimizin öyrədilməsindəki nöqsanları da saymaqla tükənməz. Dil təkcə fikir daşıyıcısı, ünsiyyət vasitəsi olsaydı, onun öyrədilməsinə nə vardı ki? Yəni dil bəzi müəllimlərin düşündüyü kimi leksika və qrammatikadan ibarət deyil. Dil xalqın tarixi yaddaşı, onun hissi və həyəcanları, duyğu və təfəkkürü, sevinci və kədəri, nifrəti və qəzəbi, bir sözlə, bütün varlığıdır.

Aparıcı: Respublikamızda dillərin tədrisi sahəsində nə kimi problemlər var? Vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün hansı tədbirlərdən başlamalıyıq. Təlimdə yabançı ideologiyanı, Sizcə, tezliklə aradan qaldırmaq mümkün olacaqmı?

A.Tağızadə: Azərbaycan dilini tədris edənlər, onun hadisə və qanunauyğunluqlarını öyrədənlər, görəsən, məsələnin bu tərəfinə fikir verirlərmə? Təəssüf ki, yox. Çünki ali məktəbdəki, çox vaxt orta məktəblərdə filoloqlarımız ya sırf dilçi, ya da sırf ədəbiyyatçı olur. Onlar həmin kurslara ayrı-ayrı münasibətlə yanaşırlar. Müəllimlərimiz arasında öz ixtisasına çörək ağacı kimi baxanlar çoxdur. Həmin psixologiya da, mənə elə gəlir ki, burdan doğmuşdur. Hələ onu demirəm ki, bəzən öyrətdiyi şeiri də əzbər bilməyən, bədii ədəbiyyat oxumayan Azərbaycan dili müəllimlərimiz də az deyil. Odur ki, orta təhsil məktəbimizi bitirib, qrammatik anlayışları əzbərləyən və öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə bilməyən məzunlara nə

qədər desən rast gəlmək olur. Nə olub? Bəlkə, orta təhsil məktəblərimizdə ana dilinin tədrisinə verilən saatlar azlıq edir? Tədris planına nəzər salaq. Azərbaycan dili fənni üzrə Azərbaycandilli məktəblərdə saatların bölgüsü belədir. Birinci sinifdə həftə ərzində 8, ikinci sinifdə 5, üçüncü sinifdə 5, 4-cü sinifdə -4, 8-ci sinifdə -3, 9-cu sinifdə isə 2 saat olur. Buraya onu da əlavə etmək lazımdır ki, həftə ərzində 2-3 saat Azərbaycan ədəbiyyatı da tədris edilir. Şagirdlər dil və ədəbiyyat fənni üzrə dərslərdən əlavə məşğələlərə də cəlb olunur. Onlar ailədə, həyatda təmiz dil mühitində yaşayırlar. Deməli, ana dilimizin məktəbdə yaxşı öyrədilməsi üçün vaxt azlığından şikayət etmək haqsızlıq olardı. Ana dilinin orta təhsil məktəblərində pis öyrədilməsi səbəbindəndir ki, ali məktəblərə qəbul zamanı, demək olar ki, bütün abituriyentlər inşanı köçürür və yaxşı qiymətlər alırlar. Tək-tək müstəqil inşa yazmağı bacaranlar olsa da, onlar cürət edib bu işə girişmirlər. Çünki illərboyu şablon cümlələri yoxlayıb qiymət verməyə alışmış müəllimlərə də bel bağlamaq olmaz. Yoxlayıcı müəllim üçün fərdi yaradıcılıq yazısında mübahisə doğuran cümlələrə qiymət verməkdənsə, kitabdan köçürülmüş hazır cümlələrə qiymət vermək daha asan və xətasızdır. Heç kəs sonradan belə yazıları yoxlaya bilməz. Bax, belə-belə, qəsdən Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə zərbələr dəyir.

Aparıcı: Dediklərinizdən belə çıxır ki, dilimizin öyrədilməsi və sevdirməsi işi, birinci növbədə, müəllimlərimizin öhdəsinə düşür. Həm də ixtisasından asılı olmayaraq bütün müəllimlərimizin!

A.Tağızadə: Müəllim botanikanı və ya həndəsəni təmiz, səlil ana dilində öyrədə bilmirsə, mən dil müəllimi deyiləm deyib, dilimizin qayda-qanunlarına əməl etmərsə, belə müəllimin ixtisas savadı da heç nəyə dəyməz. Lakin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərimiz bu sahədə daha çox çalışmalıdırlar. Onlar məktəbdə, nəinki şagirdlərə, başqa ixtisas müəllimlərinə də aid olan Azərbaycan dili üzrə lazımi məsələləri

başla salmalıdırlar. Bir məsələyə də, professor, yeri gəlmişkən, toxunmaq istəyirəm. Ali məktəblərimizin filoloji fakültələrinə daxil olmaq istəyən abituriyentlər daha ciddi yoxlamadan keçməlidirlər. Çünki bu fakültələrə daxil olmaq üçün heç də sistemli, möhkəm biliklər ehtiyatına malik olmaq gərək deyil. Elə ki həmin fakültəyə daxil oldun, 1-2 bədii əsərin məzmununu, dildən cümlə üzvlərinin və s. təriflərini öyrənib, bununla kifayətlənirlər. Elə buna görə də başqa fakültələrə nisbətən filoloji fakültələrə daxil olmaq istəyənlərin sayı qat-qat çox olur. Odur ki, orta məktəblərdə dərs deyən fəal şagirdlərin hörmətini qazanmış müəllimlərin əksəriyyəti başqa ixtisas sahiblərinin payına düşür. Dil üzrə bələlərimiz də filoloji fakültələrə tələbə qəbulundan başlanırlar.

Aparıcı: Maraqlı müsahibəyə görə Sizə təşəkkür edir və yaradıcılığınızda Sizə uğurlar diləyirik. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsində Sizə təqdim edəcəyimiz sualı yazın: İlk dəfə Azərbaycan Respublikasının himninin sözlərini kim yazıb, ona musiqini kim bəstələyib. Həmin şair və bəstəkar haqqında nə bilirsiniz? Suallara cavabları yazıb bizə göndərin. Sağ olun, salamat qalın. Unutmayın ki, verilişlərimizi sizin məktublarınız əsasında tərtib edirik.

Diktor: Siz "Ana dili" radio-jurnalını dinlədiniz. Jurnalın müəllifi və aparıcısı prof. Fəxrəddin Yedigardır.

“Ana dili”nin 33-cü verilişi (10.11.1991)

Salam, hörmətli dinləyicilər. Jurnalımızın noyabr sayı efirdədir. Ötən verilişimizdən keçən bir il ərzində respublikamızın ictimai-siyasi həyatında hiss olunacaq canlanma yaranıb, respublikamızın Ali hakimiyyət orqanı gələcək tələyimizin müqəddəratını müəyyənləşdirən qərarlar qəbul edib.

Diktor: Siz “Ana dili” radio-jurnalını dinləyirsiniz. Jurnalın aparıcısı prof. F.Yadigardır.

Aparıcı: Əziz dinləyicilər, çıxarılmış qərarların dilimiz üçün əhəmiyyəti son dərəcə böyükdür. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında qəbul edilən konstitusiyaya qanunu, hər şeydən öncə, dilimizin müstəqilliyi və suverenliyi deməkdir. Doğma respublikamızda indiyə qədər hökm sürən dil hərc-mərcliyinə son qoymaq üçün irəliyə atılan ciddi addımlardan biridir bu qanun. Biz indiyə qədər dil haqqında çox qanun qəbul etmişik. Lakin onların çoxu kağız üzərində qalıb. Ona görə ki, siyasi və ictimai müstəqilliyi olmayan bir xalqın dilinin dövlət dili olacağından danışmaq məsələsinin əsas mahiyyətindən yan keçmək deməkdir. Evdə, ailədə, dar çərçivədə fəaliyyət göstərən dil qəfəsdə oxuyan bülbül oxşayır, onun nalə dolu nəğməsi o qəfəsdə boğulub qaldığı kimi, iqtisadi və siyasi müstəqilliyi olmayan xalqın dili də pərvazlına bilməz, o, məişət səviyyəsində danışanların ağzında ilişib qalar, şirin deyimlərin qoruyub saxlaya bilməz, daxilinə tez-tez yabançı ünsürlər, bic kəlmələr axıb gəlir, sözün ahəngi, cümlənin intonasiyası qarışar, getdikcə yadlaşar. Biz ötən 70 illik totalitar rejimin ağalığı dövründə belə hadisələrlə tez-tez rastlaşırdıq. Xalqın əvəzinə düşüncələr, onun beyninə hakim kəsilənlər xalqa əl çalmağı, bir də ləbbey deməyi öyrədirdilər, çünki özləri sərbəst düşüncədən məhrum idilər, ağaların sifarişi ilə köklənər, onların bir işarəsilə açıldılar. Xalqın başına min bir müsibət gətirilirdi,

məktəblərimizi və təhsilimizi basmaqəlib yolla təşkil edirdik, mərkəzdə atılan bir daş yerlərdə elə zərblə başımıza dəyirdi ki, başımız keyləşir, heç nə etdiyimizi, nə danışdığımızı özümüz də bilmirdik. Bircə o məlum idi ki, irəli getmək istəyən hər dili bilməli, doğma Azərbaycan dilini bilməsə də olardı. Ancaq atalar deyiblər: Qara günün ömrü az olar. Deyəsən, ağ günümüz yaxındadır. Xalq ürəyindəkilərini heç vaxt unutmur. Artıq köhnə qurumlar tar-mar olur, xalq öz dilinin başına keçirilən buxovu qırıb atır, əvəzində öz dilini, öz lisanını bərqərar edir. Bir vaxtlar dilimizdən danışanın dilini kəsirdilər, beynəlmillətçilik bayrağı adı altında bizi dilimizdən, soykökümüzdən uzaqlaşdırmağa çox can atırdılar. Amma bir şey çıxmadı. Bu dil yaşadı, yaratdı. Şükürlər olsun ki, o günü də gördük ki, öz dilində danışmağı bacarmayanlar başa düşdülər ki, bu millətin tərəqqisi də, gələcəyi də onun dilindən kənarında ola bilməz. Bunu yaxşı dərk edən qeyrətli oğullarımız həmişə öz dillərinə sədaqətli olublar, represiya və hücumlara baxmayaraq onda yazıb-yaratmaqdan zövq alıblar. Bəziləri isə öz vəzifəsindən sui-istifadə edib öz dilində danışa və yaza bilmədiyini bəhanə gətirərək bütöv bir xalqın dilini idarədən çıxartmağa cəhd göstəriblər.

Doğrusu, müstəqilliyimiz haqqında Ali hakimiyyət orqanının konstitusiyaya aktını qəbul edəndən sonra belə, dilimizin işlənməsində əvvəlki biganəliyin qalacağına heç inanmaq istəmirik. Ancaq faktlar başqa şey deyir. Yəni də yazışmalar rusca gedir, maliyyə və kargüzarlıq sənədləri dilimizdə doldurulmur, xəstəlik tarixini dolduran həkimin sualları yəni də xəstənin dilində səslənmir, kənddən gələn ağsaqqal atalarımız və ağbirçək analarımız bir-iki dələduzun ərköyünlüyü ucbatından öz respublikamızda dərdi-sərini doğma dilində izhar edə bilmir, məhkəmə və prokurorluq, polis idarələrində millətin ərköyün balaları öz dillərində danışmağı özlərinə ar bilirlər. Nə yaxşı ki, neçə ildən sonra Mirağa Cəfərqliyevin “Milli dil və məhkəmə icraatı” kitabı çapdan çıxdı. Kitab bu sahədə bir qaranquşa

bənzər. Arzumuz budur ki, başqa sahələrdə də belə millət təəssübkeşləri tapılsın, dilimizin işlənməsini həmişə diqqət mərkəzində saxlasın. Azərbaycan respublikasının dövlət Mətbuat komitəsi sistemində bütün rəsmi və qeyri-rəsmi sənədlərin Azərbaycan dilində aparılması haqqında əmr verən qeyrətli şairimiz S.Rüstəmxanlı öz diqqətəlayiq hərəkətilə başqa nazir və vəzifəlilərimizə örnək olmaq yox, ürəyində, qanında-canında xalqına və dilinə olan sonsuz məhəbbəti izhar etmək istəyib. Oturub düşünürük ki, görəsən, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktının qəbul olunmasına səs verən millət vəkillərimiz bundan sonra qeyrətə gəlib dilimizdə düz-əməlli danışmağa çalışacaqlarmı, görəsən, onların rəhbərlik etdiyi idarə və müəssisələrdə S.Rüstəmxanlı kimi hərəkət etməyə cəsarətləri çatacaqmı? Hər halda deməliyik ki, artıq dövr o dövr deyil, kim uzaq bir yola düşən qatara minmək istəyirsə, bizcə öz dilini öyrənməli, öz xalqının tarixini, mədəniyyətini və ədəbiyyatını mənimsəməlidir. İndi dilimizin çiçəklənməsi üçün real ictimai, sosial-psixoloji və siyasi şərait yaranıb. Özünə hörmət edən hər bir kəs ciddi nəticə çıxarmalı, dilimizin bütün səviyyələrdə işlənməsinə nail olmalıdır. Fikrimizcə, respublika elm ocaqlarında, komitə və idarələrində, hər şeydən öncə, Prezident Aparatında və Nazirlər kabinetində sənədləşmə, qərar və fərmanlar, ilk növbədə, dilimizdə yaranmalıdır. Dünyada elə bir dövlət tapmaq olmaz ki, onun başçısı və səlahiyyətli nümayəndələri yüksək səviyyəli görüşlərdə və iclaslarda həmin dövlətin dilində danışsın, yanında öz dillərində tərcümə etməyi bacaran dilmanclar olmasın. Dövlət müstəqilliyimizlə bağlı dünya miqyasına çıxmaq ehtimalımız hər gün artır, dünyanın bizimlə iqtisadi əlaqələr yaratmaq istəyən ölkələrinin dilində danışmağı bacaran savadlı kadrlarımız olmalıdır. Məhz buna görə respublikamızda dillər üzrə kadr hazırlığına diqqəti artırmalıyıq, əvvəlki kimi öz dilimizdə danışmaqdan çəkinməməli, əksinə, onu daha qabarıq şəkildə göstərməliyik. Yalnız belə olduqda bizim haqqımızda yaranmış

mənfi fikir dəyişə bilər, əcnəbi müsahibimizdə özümüzə qarşı hörmət hissələrini aşılamaq olar. Şübhəsiz, yeri gələndə öz intellektual səviyyəmizi də göstərməliyik. Lakin rəsmi səviyyədə dilimiz ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etməlidir. Buna bizim tam hüququmuz çatır. Təəssüflər olsun ki, ilk baxışdan xırda görünən bu məsələyə hələ də lazımcə əhəmiyyət vermirik. Dəfələrlə deyilməsinə baxmayaraq yenə də rəsmi sənədlər öz dilimizdə hazırlanmır.

Əziz dinləyicilər, dil haqqında, danışmağın yerini bilmək, lazım olmayan yerdə susmaq bacarmaq haqqında dahi şairimiz Nizamidən üzü bəri çox qiymətli və müdrik sözlər deyilib. Bu yaxınlarda şair R.Kərimlinin çapdan çıxmış "İntizarda qoyma məni" adlı kitabında "Deyərlər" başlıqlı bir şeiri var. Həmin şeirdə şair nəyi harda və necə deməyi özünəməxsus bir incəliklə açıqlayır. Həmin şeiri sizə təqdim edirik.

Deyərlər

Sazın qeyrət üstə köklənibdirsə,
Xalların nə əlvən xaldır, deyərlər,
Səsin el səsisə, vətən səsisə,
Şəkərdir deyərlər, baldır deyərlər.

İnanma düz görə gözün bişməmiş,
Çıxarma ağzından sözün bişməmiş,
Bağırma "mən" deyə özün bişməmiş,
Hələ yetişməyib, kaldır deyərlər.

Dünyanın şöhrəti ağılı sanasan,
Məbadə gözləri bağlı sanasan,
Məbadə haqsız haqlı sanasan,
Yazığı hürdürən yaldır, deyərlər.

Alçaq niyyətlilər uca görünməz,
Dünyanı dördəlli quca görünməz,
El dərdi çəkməyən qoca görünməz,
Arsızdır, pirsizdir, çaldır deyərlər.

Doğmalığ ummasın yad əbəs yerə,
Dadsızda axtarma dad əbəs yerə,
Alçaqlar almasın ad əbəs yerə,
Həsirə nə haqla şaldır deyərlər.

Sənət dünyasında bir işıq yandır,
Ulduzu utandır, ayı utandır,
Nadanı başa sal, qanmazı qandır,
Sussan addımların aldır deyərlər.

Rasim, qəlbə qulaq asmaq lazımdır,
İlanın başından basmaq lazımdır,
Bəlkə də hardasa susmaq lazımdır,
Susaram, qorxuram, laldır deyərlər.

Aparıcı: İstəkli dinləyicilər, jurnalımızın növbəti səhifəsində çox maraqlı bir məsələdən söz açmaq istəyirik. Əvvəlki verilişlərimizdə vəd etmişdik ki, imkanımız olan kimi "Dil və musiqi" məsələsinə toxunacaq, bu barədə sizə ətraflı məlumat verəcəyik. Dilimizin musiqiyə yatımlığı, nəğmələrimizin sözü ilə melodiyasının necə həmahəng olması sizi də, bizi də düşündürən məsələlərdəndir. Bu gün bizim əlimizə belə bir imkan düşüb. Biz irəlidə dillə musiqinin əlaqəsindən danışacağıq. Dillə musiqini bağlayan tellər çoxdur. Birinci növbədə bu, həm dilin, həm də musiqinin varlığının səslərdən ibarət olmasından irəli gəlir. Musiqinin də dildə olduğu kimi öz akustik və perseptiv qanunauyğunluqları var. Hər ikisinin mənbəyi səs tellərinin titrəməsi və burada yaranan səslərin boğazda, ağızda və burunda formalaşaraq deyilən /oxunan/ və eşidilən səslərə çevrilməsidir. Dildə səslənmənin ahəngi bu və ya digər səsə öz keyfiyyətindən də asılı olur.

Aparıcı: İstəkli dinləyicilər, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi haqqında qəbul edilmiş Konstitusiya aktından xeyli vaxt keçib. Görəsən, müəssisə və idarələrdə buna münasibət necədir, xüsusilə dilimizin işlənməsi vəziyyəti dəyişibmi? Bu suala cavabı biz jurnalist T.Paşanın lent yazısından ala bilərik. Lent yazısına qulaq asa bilərsiniz.

Əziz dinləyicilər, bugünkü verilişimizdə əvvəlki ənənəni pozaraq sizə yenə də ev tapşırığı vermirik, bunun yerinə maraqlı əhvalatlar danışmaq istəyirik. Bunlar dillə bağlıdır. İnanırıq ki, onlar sizin marağınıza səbəb olacaq.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Almaniyanın bir qrup dilçisi adamların danışmaq sürətini tədqiq ediblər. Məlum olub ki, almanlar dəqiqədə 20-30 söz, ingilislər 15-20 söz işlədirlər. Ən sürətli danışanlar cənublulardır. İtaliyalılar dəqiqədə 35-40 /qadınlar 50-yə qədər/, braziliyalılar 35-45 /qadınlar 50-58-ə qədər/ söz işlədirlər. Hamıdan asta danışan, ləng danışan qrenland eskimosları və finlərdir. Onlar müvafiq olaraq dəqiqədə 15-20 və 10-12 söz danışirlar. Görəsən, biz cənubluların danışdığı necədir? Suala cavab vermək üçün tədqiqat aparmaq lazımdır. Yəqin ki, bu problemlərlə maraqlanan alimlərimiz məsələni tezliklə öyrənəcək və biz də sizə məlumat çatdıracağıq.

Daha bir maraqlı əhvalat. İsveçrənin Lüsern şəhərində stenoqrafçıların 35-ci beynəlxalq müsabiqəsi keçirilmişdir. Bərdən olan katibə Yuqata Losi hamını valeh etmişdir. O, ana dilindən başqa 7 dildə danışır və yaza bilib. Ana dilində dəqiqədə 223 söz, başqa dillərdə isə 140 söz yaza bilib, bu qəbul olunmuş beynəlxalq normadan çox yüksəkdir. Halal olsun Yuqata Losiyə. Təklif edirik ki, bu istedadlı qız təcili Bakıya dəvət edilsin, idarə və nazirliklərdə işləyən katibələrimizə ana dilini öyrənmək sahəsində təcrübəsini çatdırsın.

İstəkli dinləyicilər, burada verilişimiz sona çatır. Məktub və yazılarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Siz "Ana dili" radio-jurnalını dinlədiniz. Aparıcı və müəllif prof. F.Yadigarlıdır.

**“Ana dili”nin 34-cü verilişi
(15.12.1991)**

Salam, istəkli dinləyicilərimiz. Bugünkü verilişimiz sizin məktublarınız əsasında hazırlanıb. Respublikamızda müstəqilliyə doğru ilk kövrək addımlar atılır, bütün sahələrdə olduğu kimi, dil quruculuğunda da qəti tədbirlərə ciddi ehtiyac duyulur. Azərbaycan hökumətinin dilimizin dövlət dili kimi işlənməsini təmin edən tədbirlər proqramını təsdiq etməsi bu qəbildəndir. İndi bizim əlimizdə rəsmi sənəd var və dil sahəsində bütün fəaliyyətimizi bu sənədə uyğun qurmaalıyıq. Lakin təəssüf doğuran odur ki, bu sənəd hələ də mətbuatda çap olunmayıb. Ümidvarıq ki, Azərbaycan dili haqqında hökumət proqramı, nəhayət, işıq üzü görəcək və bütün xalqımız onun məzmununu ilə yaxından tanış ola biləcək. Dinləyicilərimizdən Arif Zeynalov öz arzusunu bildirərək bizə məsləhət görür ki, indiki şəraitdə dillə bağlı siyasətimizi müzakirə edəndə 1918-20-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının dil haqqında siyasətinə müraciət etmək və ondan faydalanmaq. Tamamilə doğru fikirdir, biz ulularımızın zəngin təcrübəsindən geniş istifadə etməliyik. Bir də ona görə vacibdir ki, o zaman dövlətimizin yaradıcılarından olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin dil haqqında öz konkret fikirləri vardır. M.Ə.Rəsulzadə hələ 1913-cü ildə yazırdı: “Dil milyonlarla insanların və bir çox nəsillərin müştərək vücudə gətirdikləri bir məvəhhəbdir. Dil qanlı və canlı, adətən üzvü və zihayət bir vücuddur. Dil millətin canıdır. Dil millətin məntiqi, ruhu və onun şəxsiyyəti müştərəkəsidir. ... Dil durduqca millət də durur. O öldümü, millət də canını bağışlar. Dillərini unutmağa başlayan millətlərin axırı qəti bir ölüm olan fəlakətli bir yola girmişlərdir”. Bu böyük dövlət xadimi narahatlıq hissilə yazırdı ki, millətin həyatında maddi və mənəvi cəhətdən böyük əhəmiyyəti olan “dili biz Azərbaycan türkləri vaxtilə unutmaq üzrə idik. Tamamilə farslaşdıqımız bir zaman vardı. Türk ədəbiyyatı

bilməzdik”. Sonra Füzulinin təsiri ilə Azərbaycan türk şairləri bu təhlükəli üsyanın qarşısını aldılar. Bəli, əziz dinləyicilər, dilimizin düşdüyü təhlükəli vəziyyəti dərinləndirən dərk eləyən işıqlı Məhəmmədəminlər Azərbaycan Demokratik Respublikasını yaradan kimi dilimiz haqqında bir sıra təsirli tədbirlər gördülər, məktəblər açıldı, balalarımız öz dillərində təhsil almağa başladılar.

Ancaq məlum olduğu kimi, zorla hakimiyyətə gələn kommunist rejimi tezliklə beynəlmilətçilik və proletkultçuluq bayrağı altında Respublikamızda təhsilin məzmununu bayağılaşdırdı, şəhərlərimizdə sənayeləşmə mərkəzi layihələri əsasında təşkil olunduğundan axıb gələn fəhlə qüvvələri ana dilli məktəblərimizin sıxışdırılmasına səbəb oldu. Peşə məktəblərində ixtisaslar ucdantutma rus dilində verilir. Rəhbər işçiləri təyin edəndə namizədlərin ana dilini deyil, rus dilini bilmələri əsas götürüldü. Ən başlıcası isə şagirdlərin sərbəst düşünməsi qeyri-mümkün oldu, lakin xalq köçürə-köçürə “savadlanmalı” oldu. Əslində bu oyun o taydakı soydaşlarımızın başına daha ustalıqla açılırdı. Elə bu günlərdə Bakıda açılmış İran malları sərgisinə gedəndə böyük Məhəmməd Əminin yuxarıda xatırladığımız sözləri bir daha yada düşdü. Təbrizli, rəştli, ənzəlili və s. yerlərdən olan soydaşlarımız bizimlə azərbaycanca danışmaqdan boyun qaçırırdılar, onlar farsca və ya ingiliscə danışmağı üstün tuturdular. Ancaq onlardan türkcə danışanlara qulaq asanda belə dilin fonetik və intonasiyaca necə korlandığının şahidi oluruq. Biz onlara deyəndə ki, adamın çox dil bilməsi yaxşıdır, lakin ana dilini bilməmək ayıbdır. Düzü, soydaşlarımız tutulub qalırdılar, cavab verməyə sözləri olmurdu.

İnsanın milli mənsubiyyəti, torpağına, elinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına, keçmişinə və bugünüə bağlılığı birinci növbədə danışdığı dillə müəyyən edilir. İnsanın mənəvi paklığı, ruhi qidası olan ana dili qədər möhtəşəm, əsrarəngiz və qüdrətli silahı yoxdur, ana dili onun başının tacı, gözünün işığı, qəlbinin döyüntüsü və mənəvi dayağıdır. Yenə də ulularımızı

yada salaq. M.Ə.Rəsulzadə deyirdi ki, şairlərimiz dilimizi özümüə qaytardılar. Doğrudan da, Arazın o tayında unudulan dilimizin ustad Şəhriyar, türkiyəli həmkarımız Yusif bəy Gədəikli demişkən, "bir daha ölməyəcək biçimdə ayaqları üzərinə dikəltdi, ədəbiləşdirdi və əbədiləşdirdi". Şəhriyar ölümünə bir neçə ay qalmış "Varlıq" jurnalında yazırdı: "Türk dili heca dilidir. Türk dilində yazılan əsərlərin heca qəlibində yazılması lazımdır. Əruz qəlibində türkcə şeir yazmaq dilimizin incəliyini azaldır və istər-istəməz fars, yaxud ərəb sözlərinin şeirimizdə yerli-yersiz işlənməsinə səbəb olur". Sübut? Sübut elə ulu sənətkarımız Şəhriyarın türkcə yazdığı şeirlər və xüsusilə də "Heydərbayaya salam" poeması.

Şair Abbas Abdulla "Ulduz" kimi oxunaqlı jurnalın baş redaktoru, ukrayna dilindən dilimizə tərcümələrilə tanınır. Son illərdə respublikamızda baş verən ictimai-siyasi olayların önündə gedir. Bu demokratik fikirli şairin qələmindən çox dəyərli yazılar çıxıb, onun oxuculara və dinləyicilərə ayrıca təqdim olunmasına ehtiyac duymuruq. Abbas müəllimə ilk sualımız ana dili ilə bağlıdır.

Aparıcı: Abbas bəy, necə fikirləşirsiniz, dilimizin bugünkü təbliği bir redaktor kimi, bir vətəndaş kimi Sizi təmin edirmi? Bu sahədə diqqətinizi çəkən nöqsanlardan danışmaq istəməzdiniz ki?

A.Abdulla: Fəxrəddin bəy, mən 33 ildir Bakıda yaşayıram və düzünü deyim ki, rəsmi dairələrdə, hökumət idarələrində dilimizin nəinki təbliği, yayılması, sadəcə işlədilməsi mənə təmin etmir. Zaman-zaman, yəni mən niyə Bakıda yaşamağımı dedim? Bakıda Azərbaycan dili, ümumiyyətlə, işlək dildir, yəni Bakı nüfuzunun, Bakı əhalisinin böyük çoxluğu həmişə Azərbaycan türk dilində danışır, tarixən indi də o dildə danışır. Amma dövlət dairələrində bu heç vaxt həyata keçməyib. Məsələn, mən sizə Rəsmi deyə bilərəm, siz özünüz də bunu məndən yaxşı bilirsiniz. Məsələn, bizim Pedaqoji universitetdə, sonra elmi müəssisələrdən ədəbiyyat və dil institutu bizim

vaxtımızda, indi ayrılıblar, iki ayrı institut olub. Bu dili işlək dil kimi yaşadırlar. Amma müəssisələrimizdə həmişə rus dili işlədilib və ən dəhşətlisi, tutaq ki, mənə heç vaxt yadımdan çıxmaz, mənəmlə məktəb qurtarmış xanımlardan biri texnikumlardan birinə, o vaxt rabitə texnikumuna Azərbaycan dili üzrə metodist qəbul olunmalıydı. O gedəndə ona məktəbin müdiri sual vermişdi ki, rus dilini bilirsənmi? O da demişdi ki, yox mən Azərbaycan dili üzrə metodistəm. Direktor o zaman olmaz demiş və qəbul etməmişdi. Yəni bizim idarələrdə - böyük və kiçik idarələrə vəzifəyə gedən adamlar birinci bu sualı verirdilər. Sonra bəlli olurdu ki, bu adam rus dilini bilir, amma ana dilini bilmir. Bu mənada mən narazıyam. O ki, qaldı son dövrlərə, bilirsiniz ki, bizdə 2 dəfə ana dilinin dövlət dili olması haqqında qərar qəbul olunub. Biri təxminən 7-8 il qabaq, bəlkə də bir az çox. Konstitusiyamız qəbul olunanda. Bir 10 ilin söhbəti olar. Orda belə bir şey vardı ki, Azərbaycan dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bununla belə, respublikada heç bir dilin işlədilməsinə məhdudiyyət qoyulmur və vətəndaşlar istədiyi dildə rəsmi müəssisələrə müraciət edə bilər. Bu qərardan da yararlanan rusdilli əhali deyirdi ki, sənəin dövlət dilin özündə qalsın. Sən mənə məhdudiyyət qoymursan, ona görə də mən rus dilində danışacağam. Beləcə dilimiz əldən gedirdi. İndi isə dövlət dili elan olunubdu, düzdü. Amma 1 il qabaq indi Azərbaycan Mətbuat Komitəsinin başqanı, bizim şair dostumuz Sabir Rüstəmxanlı, təbii, o yazışmaları azərbaycanca aparır, amma 1 il qabaq mətbuat komitəsindən "Ulduz" jurnalına məktub rusca gəlmişdi. Vaxtilə biz Dəmiryol idarəsini tənqid etmişdik. Bir yazımızda bizə cavab rus dilində gəlmişdi. Biz eynilə onu rusca çap etdik və böyründə yazdıq ki, hələ bu dəmiryol idarəsinin işçiləri bilmir ki, bu jurnal azərbaycandır. Bax, biz, deməli, bir çox məsələlərdə olduğu kimi bu məsələdə də ikiüzlülük edirik. Yəni rəsmi sənədlərdə deyirik ki, dilimiz dövlət dilidir. Əslində isə dilimiz hələ məclis dili olaraq qalır. Bu mənada narazıyam.

Aparıcı: Dil qaygılarımızı yaxşı dərk edən bir ziyalı kimi Sizə imkan verilsəydi, səlahiyyətli vəzifə sahibi olsaydınız nə kimi islahatlar həyata keçirərdiniz?

A.Abdulla: Bizim bütün bələhələrimizin başlanğıcı odur ki, məktəblə həyat arasında bir uçurum var. Uşağa məktəbdə bir söz deyilir, həyatda, ailədə onlar tam başqadır. Söhbətimizin əvvəlində deyildi ki, Uşağa məktəbdə deyilir ki, ana dilimizi sev, bu dil Füzulinin, Nəsiminin dilidir. Bu dil Dədə Qorqud dilidir. Bu dil ana dilidir. Fikir verirsinizmi, bir çox millətlərdə, məsələn, mən bir çox dil bilirəm. Bilirsiniz? Ukrayna dilində "Ridna mova", rus dilində "rodnaya reç", yəni doğma danışmaq. Amma Azərbaycan dilində Ana dili. Bu anamızın dilidir. Sonra gürcü dilində "deda" anaya deyirlər, mən nəyə gətirirəm, uşaqlarımızın anaları sevdiyi kimi dillərini də sevməsini tövsiyyə edirik. Sonra da gəlirlər görürlər ki, yox, bizdən vəzifəyə gələndə bunlara deyirlər ki, ikinci ana dilin olmalıdı sənin. İkinci ana dili məsələsinə mən bilən yazılarımızda toxunubsunuz. Axı, bu gizli deyil ki, 2-ci anaya çoxluq ögey ana deyir. Ögey ananın dili də ögey olacaq və uşaq ögey ananı sevmədiyi kimi, ögey ana dilini də sevməyəcək. Ona görə mən məktəblərdən başlayardım və məktəblərdən başlayarkən mən amerika filan açmıram.

Aparıcı: Məktəblərimizdə dilin və ədəbiyyatın tədrisinin indiki vəziyyəti Sizi qane edirmi? Köklü dəyişikliklər etmək lazımdırsa, onda öncə nədən başlamalıyıq?

A.Abdulla: Yəni, ana dili müəllimlərimizin ana dilini onların ilk növbədə, özünün sevməsi, yəni romantikcasına sevməsi məsələsinə baxardım və bizim Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 1918-1920-ci illərdəki iqtidarda olub. Sonra bolşeviklərin əliylə yığılıb. Bu cümhuriyyətin özünün məktəb proqramı, dil proqramı olubdur. Və bu dil proqramını biz "Ulduz" jurnalının beşinci nömrəsində çox böyük yazıçımız, müsavətin ideoloqlarından biri Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin əvvəlcə Ukraynada, sonra da Türkiyədə səfiri

Y.V.Çəmənəminlinin arxivindən üzə çıxarıb çap elədik. Bu əsərin adı "Biz kimik və istədiyimiz nədir?" Bu müsavət partiyasının 2 nömrəli proqram sənədidir. Onda bu partiya respublikada dil məsələsi necə həll olunmalıdır, məktəblərimiz onu qarşıya qoyur və həll eləyir. Vəzifəli şəxs olsam, güman ki, həmmən şeyi həyata keçirərəm. İstəyirəm ki, bir balaca radio dinləyicilərimiz üçün oxuyam. "Dil məsələsinə gəldikdə, əlbəttə, Azərbaycan məktəblərində işlənən türk dili olmalıdır. Çünki buranın əhalisinin çoxu türkdür. O ki qaldı qeyri-xırda millətlərə, onların da dili qadağan olmasın. Hərgah lazımdır. Uşaqları varsa, məktəbdə öz dillərində dərs verilir. Bizim dil, yəni türk dili dövlət dili olduğundan onu bilmək, əlbəttə, cəmi azərbaycanlılara vacibdir". Mənə elə gəlir ki, hər bir vəzifəli adam üçün bu konkret proqram olmalıdır.

Aparıcı: Bizim verilişimizdə iştirak edənlərin heç də hamısına yönəltmədiyimiz bir sualı Sizə vermək istəyirik. Bu da Sizin şairliyinizlə izah oluna bilər. Ana dilini duymaq nə deməkdir? Şəxsən Siz bunu necə başa düşürsünüz?

A.Abdulla: Fəxrəddin bəy, mən səmimi deyirəm, bu radio, televiziya şirkətinin müxtəlif dövrdə müxtəlif müdirləri olub və müxtəlif yönlərdə verilişləri olub. Bu 20 il dediyin müddətdə mən Azərbaycan televiziyasını və radiosunu jurnalistika baxımından da, fikir baxımından da, millilik baxımından da xalqım üçün daha yararlı hesab eləmişəm və açıq mənim rəsmi çıxışlarımda da, mətbuatda da televiziyanı tənqid etmişəm və radio – Azərbaycan radiosu millətimizlə daha çox səsleşir, daha çox xeyirli verilişlər verir. Qaldı ki, ana dili verilişi, mən sizin verilişin daha çox elmi səviyyəsi, millətə çatma səviyyəsi, yəni dili daha təmizdir, yaxşıdır. Mən nə arzu edirəm. Mən onu arzu edirəm ki, bir dəfə belə bir iş görək. Deyirik ki, məsələn, Koroğlunun Türkmən variantı. Anadolu variantı. Azərbaycan variantı. Bir dəfə eyni fəsildən hərəsindən bir abzas oxu. Onda millət görəcək ki, bunların 3-ü də eynidir və yaxud bizim nənələrimiz var, mən bunu xüsusilə görmüşəm.

Qonaqəndin Yel kəndində Vaqif Əlixanlı ilə qonaq getmişdik. Sonra Lerikə. Yardımlı tərəfdə bizim çox yaşlı nənələrimiz var ki, yəni bizim bu gün danışdığımız dildə bir o qədər də danışa bilmir, amma sinələrində o qədər bayatı və nağıllar var ki, bunlar bizim ən dərin qalalarımızdan kök-qatlarımızdan xəbər verir. Mən inanıram ki, bizim ən dərin köklərimiz onlardır. Yəni bölgələrimizə gedək. Bir dəfə Lerik bölgəsindən, bir dəfə Naxçıvan, bir dəfə Qarabağdan qoca adamları tapıb, çox yox, birinə bir nağıl danışdırmaq, birinə bayatı söylətmək ki, bugünkü dinləyicilərimiz görsünlər ki, dilimiz hansı qaynaqlardan gəlib, qida alıb. Düzdür, bu sizin üçün çətin olacaq. Mən bilirəm ki, siz çox lazımlı ali məktəblərimizin birində kürsü müdörösünüz, dərs deyirsiniz. Hər halda, bunu yerlərdəki adamlara deyib yazdırmaq olar. Allaha şükür, lent yazıları var, yazdırıb sizə göndərirlər.

Aparıcı: Xalqımızın müstəqilliyə qədəm qoyması üçün konkret əməli iş görmək gərəkdir, deyilmi? Qanunverici orqanın bu barədə qərar qəbul etməsi hələ müstəqillik deyildir. Eləcə də dil haqqında qərar çıxartmaq, fərman vermək hələ bu dilin tam dövlət dili kimi işlənməsi demək deyildir. Bax, müstəqil Azərbaycanımızda dil problemini necə başa düşürsünüz? Yəni güman etmək olarmı ki, siyasi və iqtisadi müstəqillik əldə etməklə biz dil məsələsinin özü-özünə həll olunacağına inana bilirikmi?

A. Abdulla: Mən bu sahədə geniş fəaliyyət proqramı olmasa ciddi dönüş olacağına inanmıram. Ciddi iş görmək lazımdır.

Aparıcı: Bu gün dinləyicilərimizi narahat edən məsələlərdən biri də əlifba məsələsidir. Sizin bu barədə qəti mövqeyiniz bizə bəllidir. Dinləyicilərimizlə bölüşməyiniz yerinə düşərdi.

A. Abdulla: Mən birmənalı şəkildə latın qrafikalı əlifbanın bərpasının tərəfdarıyam. Bu barədə ikinci fikir ola bilməz.

Aparıcı: Şair Abbas Abdullanın "Ana dili" verilişinə qonaq olması və onun doğma dili ilə bağlı şeirlərinin oxunmaması bir qədər yaxşı çıxmaz. Bu səpkidən olan şeirlərinizdən birini oxumaq istəyirsinizmi?

A. Abdulla: Böyük məmnuniyyətlə. 1984-cü ildə "Üzü dan yerinə" şeirlər kitabım çıxıb. Ordan "Ana dili" şeirimi dinləyicilərimizə oxumaq istərdim.

Ana dili

Bütün anaların sevdiyi kimi
Sevirəm hamının ana dilini,-
Farsın, fransızın, yaponun, çinin,
Ərəbin, almanın ana dilini.

Vurulan məhkumun, vuran cəlladın,
Yenilməz atanın dönük övladın,
Yaxının, uzağın, doğmanın, yadın,
Yaxşının, yamanın ana dilini.

Dil yasaq edənin dilini kəsin,
Qoy dinə bilməsin, nacaq heç kəsin
Əlindən almayın ana dilini.
Gödək ömrümüzü uzadır ana,
Uca tanrıdan da ucadır ana,
Ayağa salmayın ana dilini.

Aparıcı: Abbas bəy, maraqlı söhbətiniz üçün Sizə təşəkkür edirik. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, ötən verilişimizdə respublikamızda yaşayan qeyri-azərbaycanlıların dilimizi diqqətlə öyrəndiklərindən söhbət açmışıq. İndi isə Volodiya Smirnovla söhbətə qulaq asa bilərsiniz.

Aparıcı: Volodiya, Siz azərbaycancanı harda öyrənmişiniz? Evdə də bu dildə danışırırsınız?

V.Smırnova: Mən bu dili uşaq yaşlarımdan öyrənmişəm. Evdə də, küçədə də bu dildə danışdığımından ləzzət alıram.

Aparıcı: Volodiya, Siz yaşda olan dostlarınızdan Azərbaycan dilinə həvəs göstərən varmı? Ümumiyyətlə, Sizcə, bu dili bilməyinizin xeyri nədədir?

V.Smırnova: Dostlarım var ki, bu dili öyrənməyə həvəs göstərirlər. Hesab edirəm ki, bu dili bilməklə mən daha çox üstünlüklərə malikəm.

Aparıcı: Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə məsləhətiniz nədir?

V.Smırnova: Qoy, utanmasınlar, danışsınlar, səhv-düz, eybi yoxdur. Yavaş-yavaş hər şey yoluna düşəcək.

Aparıcı: Volodiya, ixtisasınıza görə Siz müəllim olacaqsınız. Sizcə, bu sənətdə çalışanda Azərbaycan dilini bilməyiniz köməyinizə çatacaqmı?

V.Smırnova: Şübhəsiz, dil müəllimi nə qədər çox dil bilsə, dərs dediyi şagirdlərinin dilində danışsa, bu onun nüfuzunu çox qaldırır.

Aparıcı: Volodiya, Sizə dil öyrənməkdə uğurlar diləyirik. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, dilin işlənməsində çoxlu üslub rəngarəngliyi müşahidə olunur. Bunların içərisində publisistik üslub xüsusi yer tutur. Son zamanlar respublikamızda çıxan saysız-hesabsız qəzet və jurnallar bu üslubun cilalanmasına və daha geniş şəkil və məzmun almasına yaxından köməklik göstərir. İndi bizim bir neçə adda qəzetimiz oxucu toplamaq, həm də məzmun və mövzu zənginliyi baxımından ciddi rəqabətlə üz-üzə qalıb. Bunların arasında yaxşı və oxunaqlı olanları da var, zəif, dil baxımından oxucuları razı salmayanları da yox deyildir. İndi dilimizi elmi-publisistik baxımdan araşdıran, məktəbli şagirdlərə və dil ədəbiyyat müəllimlərinə hərtərəfli köməklik göstərən "Ana sözü" jurnalımız çap olunur. Bu jurnalı

oxuyan dinləyicilərimiz, yəqin ki, onun tutduğu mövqedən və dilindən razı qalırlar. Respublikamızda "Azərbaycan", "Ulduz", "Gənclik", "Xəzər" və s. adlı-sanlı jurnalların arasında öz yerini tutmaq üçün "Ana sözü" jurnalı çox çalışmalı, onun kollektivi oxucuları təmin edən bir jurnal səviyyəsinə qalmaq üçün xeyli işləməlidir. Bu yaxınlarda qəzetlərimizin sırasına "Təhsil" adlı yeni bir qəzet də daxil oldu. "Təhsil"ə, başibəlalı təhsilimizin bütün problemlərini obyektiv və boyasız açıqlamaqda uğurlar arzulayırıq. İndi isə "Ana sözü" jurnalının çapdan çıxmış nömrələrinin qısa xülasəsini Aytən xanım Qəhrəmanova sizə çatdırmaq istəyir. Buyurun, Aytən xanım. (Aytən xanım jurnalda çap olunmuş məqalələrin xülasəsini verir).

Hörmətli dinləyicilər, "Ana sözü" jurnalına və "Təhsil" qəzetinə yazılmamısınızsa, ləngimədən onlara abunə yazılın. "Ana sözü" jurnalının indeksi 76302, illik qiyməti isə 12 manat, "Təhsil" qəzetinin abunə qiyməti 26 manat 40 qəpik, indeksi isə 66974-dür.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsini Sizə təqdim edirik. Sualları deyirik:

1. İlk dəfə respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında qanun nə vaxt və harada qəbul olunub?
2. Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında Konstitusiya qanunu sonuncu dəfə nə vaxt və harada qəbul olunub?
3. Respublikamızda Azərbaycan Dilinin dövlət dili kimi işlədilməsi sahəsində bir dönüş hiss edirsinizmi?

Əziz dinləyicilər, suallara cavablarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Unutmayın ki, verilişimizi Sizin məktub, təklif və rəyləriniz əsasında hazırlayırıq. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 35-ci verilişi
(12.01.1992)**

Salam, istəklilərin dinləyiciləri, verilişimizin daimi dinləyiciləri. Yeni təqvim ilində bu bizim sizinlə ilk görüşümüzdür. Elə bəri başdan inanmaq istədiyimizi bildiririk ki, 1992-ci ildə verilişimizə daha həvəslə qulaq asacaq və bizi öz maraqlı təklif və rəylərinizlə sevindirəcəksiniz, biz isə öz tərəfimizdən sizi əmin edirik ki, özümüzə gələn bu təqvim ilində daha maraqlı məsələlər qaldıracaq, müstəqil Azərbaycanımızda doğma dilimizin bütün səviyyələrdə işlənməsində nəzərə çarpan nöqsanları açıqlayacaq, onun bənzərsiz incəliklərini açıb göstərəcək və dilimizə laqeydlik göstərənləri kəskin tənqid atəşinə tutacağıq.

Əziz dinləyicilər, tarixin keşməkeşli dolaylarında ilişib qalacaq bugünkü taleyimiz gərgin sınaqlara məruz qalır, gözümtüzü açandan vərdiş elədiyimiz dəyərlər yamanca dəyişir. Cəmiyyətimizdə baş verən təlatümlü dəyişikliklər insanları da dəyişdirir. Ancaq dəyişmələr təkə millətimizin adı ilə bağlı deyil, həm də bu adı tarixin sinəsinə həkk edən dillə əlaqədardır. Dildəki dəyişiklikləri sezmək o qədər də asan deyildir. Milli iftixarımız və tükənməz mənəvi xəzinəmiz olan ulu “Dədə Qorqud dastanları”ndan üzü bəri dilimiz çoxmu dəyişib? Bunu duymaq üçün o dastanları bir də oxumaq gərəkdir. O dastanların dilini çox-çox sonralar yaranmış yazılı ədəbiyyatımızın nümunələri ilə müqayisə etdikdə görürük ki, o vaxtdan bəri dilimizin şah damarı-ahəngi, mənə tutumu, qurumu elə bir dəyişikliyə uğrayıb: Burla xatun oğluna xitabən belə deyirdi:

Oğul, oğul ay oğul!
Bilirmisən nələr oldu?
Söyləşdilər fısıf-fısıf,
Kafərin felin duydum.

Düdüğü altun ban evimin qəbzəsi oğul
Qızıl tağlı uca evimin dirəyi oğul!
Oğul, oğul, ay oğul!
Toquz ay tar qarnımda götürdüyüm oğul!
On ay degəndə dünyaya gətirdiyim oğul!
Tolması beşikdə bələdigim oğul!

Cüzi fərqləri çıxmaq şərtilə həmin dil çox-çox sonra Xətai və Füzuli yaradıcılığının söz dünyasını açıqladığını aydın görürük. Xətai yazırdı:

Sözünü bir söyləyənin
Bir söz vardır xalq içində,
Sözünü edər sağ bir söz.
Dəxi söz var xalq içində
Pir nəfəsin dinləyənin
Olmaya ki, dəlq içində
Yüzünü edər ağ bir söz.
Deyəsən çarqadağ bir söz.

Söz vardır kəsdirir başı,
Sözünü yaxşı bişirgil,
Söz vardır, kəsər savaşı,
Yaxşı us ilə düşürgil,
Söz vardır ağulu aşı,
Yaramazını şaşırgil,
Bal ilə edər yağ bir söz.
Canına olur dağ bir söz.

İstərəm görəyim yarı,
Şah Xətai ayatından
Bu rəmzi anlağıl bari.
Sözün söylə öz zatından,
Hezaran əhli ilqarı

Olmaya kim, pir qatından
Elər qar torpaq bir söz.
Səni edə iraq bir söz.
Söz haqqında Füzuli isə belə deyirdi:
Xəlfə ağzın sirrini hərdəm qılır izhar söz,
Bu nə sirdir kim, olur hər lərzə yoxdan var söz.
Artıran söz qədrini sidqilə qədrini artırır.
Kim nə miqdar olasa, əhlin eylər ol miqdar söz.

Gər çox istərsən, Füzuli, izzətin, az et sözü,
Kim, çox olmaqdan qalıbdır çox əzizi xar söz.

Bu da ustad Şəhriyarın “Dərya elədim” şeirindən bir
ərmağan:

Türkün bir çeşmə isə, mən onu dərya elədim
Bir soyuq mərəkkəni məşhəri kübra elədim

Acı dillərdə şirin türkü olurdu hənzəl,
Mən şirin dillərə qatdım onu həlva elədim,
Türkü vallah, analaq oxşağı, laylay dilidir,
Dərdimi mən bu dəva ilə müdava elədim.

Gətirdiyimiz bu parçalarla biz heç də dilimizdə uzun illər
boyu baş verən dəyişiklikləri izləmək, onları sistemləşdirərək
xüsusi bir yozum qurmaq fikrindən uzağıq. Sadəcə olaraq onu
bildirmək istəyirik ki, şifahi və yazılı qaynaqlarımızda şəkil
müxtəlifliyi nə qədər çox olsa da, söz eyniliyi, oxşarlığı və
bununla birlikdə qurum ortaqlığı və sözlərin məna yaxınlığı
çox aydın hiss olunur. Ancaq çox təəssüf ki, zaman-zaman
meydana gələn siyasi qurumlar dilə təzyiq göstərmək, onun tə-
bii durumunu və zəngin söz dünyasını dəyişdirməklə öz əməl-
lərini həyata keçirmək məqsədi güdüblər. Son yetmiş ildə
dilimizin başına gətirilən müsibətlər bunu bir daha sübut edir.

Bu müddətdə dilimiz nələr çəkmədi, adına, tarixinə nələr uy-
durmadıq, onun gül kimi tər-təmiz sözlərinə nə qaldı ki, qat-
mayaq. Amma o əyilmədi, tarixdə neçənci dəfə yadların hü-
cumlarına mərdliklə sinə gərdi və bakirə dözümlüyünü saxladı.

Söz yoxdur ki, dağılmış siyasi qurumlar özlərilə bərabər
dilə gətirdikləri məfhumları və anlayışları da tarix adlı arxivin
künclərinə atmalı olurlar. Budur, sovet sistemi bizə zorla qəbul
etdirdiyi əlifbanı da özü ilə keçmişə aparmalı oldu. İnnən belə
dövlət müstəqilliyimizin rəmzi olan əlifbamız kəhrəba bo-
yunbağı kimi dilimizin boynuna dolanacaq, onun fonetik quru-
muna içdən işıq saçacaq və yazı fəaliyyətimizi qürurla əks
etdirəcək.

Artıq elə eləməliyik ki, olub-keçənlər bizə dərs olsun.
Yağışdan çıxıb yağmura düşməyəcək. Doğrusu, başa düşmək
olmur ki, dilimizə yad kəlmələri gətirəndə adamlar uzaq
olmayan keçmişə nə tez yaddan çıxarırlar. Kolxoz, sovxoz,
artel və s. bu kimi sözləri və onların yüzlərlə adını xəritəmizə
sevina-sevinə gətirdiyimiz kimi, bu gün də “ekspres-infor-
masiya”, “kinozal-super”, “kokteyl estrada proqramı” kimi söz
və ifadələri işlədəndə elə həmin səhvləri etmirikmi? Fikri-
mizcə, müstəqil ölkənin dil qayğıları bütün xalqın diqqət mə-
kəzində dayanmalıdır.

Hörmətli dinləyicilər, jurnalımızın bugünkü qonağını Si-
zə təqdim edirik. Müsahibimiz filologiya elmləri doktoru,
Nəsrəddin Tusi adına Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin
professoru, uzun müddət teleekranlarda dadlı-duzlu söhbət-
lərilə aparıcı kimi tanıdığımız Zahid Xəlildir. Zahid bəy, Sizə
ilk sualımız doğma dilimizin işlənməsi haqqındadır. Etiraz
etməzsiz ki, müstəqillik yolu ilə gedən bir xalqın dili tam
müstəqil olmalı, onun fəaliyyət dairəsində heç bir məhdudiyət
olmamalıdır. Ancaq məlumdur ki, ikiyə parçalanmış bir xalqın
dili bu gün də nə o tayda, nə də bu tayda bizi qane etmir. Bax,
bununla bağlı fikirlərinizi bilmək dinləyicilərimiz üçün çox
maraqlı olardı.

Z.Xəlil: Bilirsiniz, Fəxrəddin bəy, xalq ayrı-ayrı adamların məcmusundan yaranırsa da, bütöv bir canlı varlıqdır. Bu canlının öz inkişaf qanunları var. Tarixin amansız iddiaları, düşünülmüş və düşünülməmiş təzyiqlər dilə mənfi təsir göstərə bilər. Amma onu məhv edə bilməz. Onu yolundan başqa bir səmərə çevirə bilməz. Bizim güneyli qardaşlarımızdan ayrı düşməyimizə baxmayaraq dilimizin ümumi təbiəti əvvəlki kimi qalmaqdadır. Doğrudur, güneydə fars təsiri, quzeydə rus və Avropa təsiri aydınca görünür. Bilirsiniz, xalq dənizə oxuyur, ona nə qədər şirin suallar tökülsə də o həmişə öz mineral şorluğunu qoruyub saxlayır. Yadımdadır, biz uşaq idik. Orta məktəbdə oxuyurduq. O zaman S.Xuruşovun göstərişilə Mingəçevirdə toxuculuq kombinatı tikildi. Ora rusiyadan 17-18 yaşlı qızlar gətirildilər. Məqsəd bir idi, ruslaşdırma siyasəti. Amma nəticə nə oldu? Rus qızları orada davam gətirə bilmədilər, qalanları da ərə getdilər, Azərbaycan adət-ənənələrini qəbul etdilər. Deməli, kənardan təsir etməklə dili dəyişdirmək çətin məsələdir. Məsələn, qaqauzların əksəriyyətinin adı rus adıdır. Məsələn, İvan, Stepan və s., ancaq dil əvvəlki kimi qalır.

Aparıcı: Zahid müəllim, bu gün dilimizə əvvəlki kimi yerli-yersiz sözlər gətirilir. Mətbuat orqanlarımızın səhifələrində xoruz səsi eşitməmiş ifadə və deyimlərə rast gəlirik. Başa düşmək çətin deyil ki, qəzet və jurnalların çoxaldığı bir vaxtda adamları yazılan məqalələrin dilindən çox, sensasiya doğuran materialların verilməsi narahat edir, yeni semantik və pragmatik cəhətlər bir növ dili üstələyir, elə deyilmi? Əsasən, məlumatın ilkin axını rus dilində olduğundan onları necə gəlmiş çevirirlər və qəzet və jurnallarda çap edirlər. Buna necə baxırsınız. Mən hələ onu demirəm ki, bizim bəzi ziyahlarımız danışanda o qədər əcnəbi söz işlədirlər ki, adam mat-məəttəl qalır.

Z.Xəlil: Bilirsiniz, Fəxrəddin bəy, bu dilin son illər, xüsusilə də, son 1-2 ildə korlanmasının bir səbəbi var. Bu,

tərəcümə ilə bağlıdır. Məsələn, indiki yeni təşkilatlar, qurumlar yaranır, bütün bunlar özü ilə birlikdə sözlər də gətirir və bu sözlərin Azərbaycan dilində uyarı yaranmır və buna görə də mən icazə versəydiniz, bir balaca tərəcümə problemindən danışardım. Çünki tərəcümə problemi məni həmişə düşündürən problemlərdən biridir. Bizdə vaxtilə çox gözəl tərəcümələr olub. Siz özünü də bunu çox gözəl bilirsiniz və bütövlükdə bu iş ayrıca sənət kimi az-az adamların sənətinə çevrilir. Çox zaman bizdə başqa bir dil bilmək tərəcüməçi üçün kifayət hesab olunur, ancaq bu kifayət deyil.

Aparıcı: Zahid müəllim, biz verilişimizdə vaxtaşırı dil və musiqi, dil və şeiriyat və s. problemlərə toxunuruq. Çox maraqlı suallardan biri də yaradıcı adamların dillə, sözlə işidir. Burada, nə birinci doğur, söz və ya fikir? Bəzən söz fikri qabaqlayır, elə deyilmi? Təəssüf ki, hələ də bəzi mahnılarımızın sözləri bir sıra bəstəkarın şıltaqlığının nəticəsi olaraq melodiya əsasən yazılır. Bəlkə mən səhv edirəm. Siz necə fikirləşirsiniz?

Z.Xəlil: Məsələ burasındadır ki, şəxsən mənim üçün həqiqəti əks etdirən söz hər şeydir. Yəni bütün əsərin taleyini söz həll edir. Bir dəfə eyvanda oturmuşdum, bizim eyvanın altından uşaqlar şənlik eləyə-eləyə keçirlər. Onların danışığından başa düşdüm ki, yay tətilinə çıxıblar və bu münasibətlə çox sevinirlər. Və birdən arxadan gələn qız qabaqda gedən oğlana qışqırdı. "Anar!" Oğlan cavab verdi ki, "nə var". Qız dedi: canına azar. Xəbərin var, sentyabrın biri istirahət günüdür. Bu sentyabrın 1-i istirahət günüdür sözü şagirdlərin məktəbdən ayrıldıqları üçün nə qədər sevindikləri barədə məndə açıq təsvir yaratdı. Mənim bir povestim üçün ilk cümlə oldu. Mən sizə deyim ki, bəzən bir söz böyük bir əsərin başlanğıcı ola bilər, bəzən o söz tapıldıqdan sonra məlum olur ki, söz elə o sözlə bağlı olmuş. Bizim balalarımız, yəni söz sənətlərimiz həmişə sözün üstündə əsiblər.

Aparıcı: Zahid müəllim, Siz uşaqlara çoxlu şeir həsr etmişiniz. Yəqin ki, uşaq dili Sizi çox maraqlandırır. Burada qanunauyğunluqlar müşahidə etmək mümkündür. Ancaq dilimizin materialı əsasında uşaq dili problemləri qəti işlənməyib. Bəlkə müvafiq kafedralar buna xüsusi diqqət yetirsinlər, balalarımızın şirin dilini öyrənməkdə təşəbbüs göstərsinlər.

Z.Xəlil: Mən sizə deyim, Fəxrəddin bəy, bizdə bir nəfər – Əzizə Hacıyeva bu işlə bağlı bir dissertasiya müdafiə elədi. Səhv etmərsə, onun elmi rəhbəri siz idiniz. Sizin özünüzdən də yazınız olmalıdır, mən bununla bağlı bir neçə məqalənizə baxmışam. Bir-iki xırda para məqalədən başqa bu mövzuyla bir o qədər də məşğul olunmayıb. Amma öz mədəniyyətinə, öz xalqının tarixinə hörmət edən bütün xalqlarda bu məsələ tədqiq olunub. Biz gərək onları tədqiq eləyək və uşaq dünyasının qəribəliklərini özünə qaytarmaq üçün məhz onun öz dilindən istifadə etmək lazımdır.

Aparıcı: Zahid bəy, bir ədəbiyyatçı kimi və bir alim-şair kimi ədəbiyyat dərslərinin dilindən razısınız mı? Bu günlərdə Respublika Mətbuat Komitəsinin təşəbbüsü ilə keçirilən yığıncaqda dərsləklərə ciddi iradlar tutuldu. Məzmun və mündəricatına görə deyilən nöqsanlar bir yana qalsın, dərsləklərimizin dili də çoxlarını narahat etməsi bir daha aydın oldu. Bəlkə, Sizin öz müşahidələriniz və mülahizələriniz var?

Z.Xəlil: Dərsləklərimiz haqqında mən həmişə danışmağa qorxuram. Ona görə qorxuram ki, 1-2 dəfə məqalə də yazmışam. Dərslək müəlliflərinin çoxu məndən inciyiblər. Burada inciməli bir şey yoxdur. Bilirsiniz, dərslək xalqın, millətin simasıdır. Yəni bizim hər şeyimiz məktəbdən başlayır. Təəssüf ki, biz hələ məktəbə elə bir qiymət vermirik. Amma gərək dərsləklərin dili yüksək səviyyədə olsun, təmtəraqlı yox. İndi çox təmtəraqlıdır. Gərək xalqın dilinə uyğun olsun, yəni uşaqların öz dilinə müvafiq olmalıdır və bunun üçün də dərsləyi yazan adam, ilk növbədə, xalqın dilini mükəmməl bilməlidir. Düzü, mən də narazıyam dərsləklərin dilindən. Yəqin indi təzə

əlifbaya keçirik və bununla əlaqədar dərsləklərimizi də təzələyəcəklər.

Aparıcı: Zahid müəllim, verilişimizdə iştirakınıza görə Sizə təşəkkür edir, uğurlar diləyirik.

Əziz dinləyicilər, indi də jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asaq.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsində sizə təqdim edəcəyimiz sualları yazın:

1. Hansı sözlərin qarşılığını tapmaqda çətinlik çəkirsiniz?
2. Hansı adların tezliklə ləğv olunmasını və onların əvəzində hansıların verilməsini istərdiniz?
3. Hansı nəğmə və mahnılarımızın sözləri sizi qane etmir?

İstəkli dinləyicilər, verilişimiz burada sona çatır. Xatırladıyıq ki, sizin məktublarınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın. Efirdə yenidən görüşənədək.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 36-cı verilişi
(09.02.1992)**

Salam, istəkli dinləyicilər. “Ana dili” radio-jurnalının bugünkü buraxılışının ilk səhifəsini sizlərdən aldığımız məktubların xülasəsilə başlamaq istəyirik. Bakıdan Telman Əliyev bildirir ki, müstəqilliyə qədəm qoymağımıza baxmayaraq yenə də Azərbaycan dili əvvəlki kimi işlənməkdədir. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti idarələrində, rayon icra hakimiyyəti şöbələrində, evlər idarələrində və nazirliklərdə yenə əvvəlki kimi Azərbaycan dili dövlət dili kimi işlənir, yazışma və kargüzarlıq sahələrində elə bir dəyişiklik nəzərə çarpmır.

Eynilə bu fikri Sumqayıtdan dinləyicimiz Səlimə Qurbanova da öz telefon zəngində xüsusi qeyd edir. Gəncədən Pərvin Hüseynov bildirir ki, Azərbaycan Dəmiryol İdarəsinin və Mülki Hava Yolları şirkətində də nəzərəçarpacaq elə bir dəyişiklik edilməmişdir. Özbəklər hava nəqliyyatı vasitələrini milliləşdirərək adına özbəkçə “Özbəkistan hava yolları” şirkəti qoyur, bizimkilər isə ötən illərin mərkəz mərzindən xilas olmaq istəmir və ya bacarmır, ona görə də şirkətin adını “Azal” qoyurlar. burada mərhum türk şairi Nazim Hikmətin sözləri yada düşür. Görün o, 1957-ci ilin oktyabrın 16-da universitetin tələbə və müəllimlərilə görüşdə “Siz öz dilinə xor baxan ziyalıları nə adlandırardınız?” sualına necə cavab vermişdi: “... hər bir xalq və ya millət başqa bir xalqdan – millətdən birinci növbədə öz müstəqil dili ilə seçilir. Hərgah hər xalqın öz ana dili yoxdursa, o xalqı tam mənasında xalq və ya millət adlandırmaq həqiqət mümkün deyildir. Əgər hər hansı bir ziyalı öz doğma dilində danışmırsa və ya dili bəyənmərsə, bu dilə xor baxırsa, o ziyalı həmin xalqın içərisindən çıxmasına baxmayaraq, onu həmin xalqın ziyalısı adlandırmaq olmaz. Ana dilində ona çalınan laylalar, doğma anasından əmdiyi süd elə bir ziyalıya haram sayılmalıdır”. Bu sözlərin deyilməsindən otuz ildən bir az çox vaxt keçsə də, Nazim Hikmət qəzəbinə

düçar olan ziyalıların, xalqına arxa çevirən adamların əqidəsində elə bir dəyişiklik olmadığını görürük. Dinləyicilərimizə bircə onu deyə bilərik ki, belələrinə qarşı amansız olmalı, onları tərbiyə etməliyik. Doğrudan da, hər bir xalqın azadlığa qovuşması digər amallar uğrunda çarpışmaları ilə yanaşı, həm də öz dilinin varlığı üçün apardığı uzun mübarizələrdən gəlib keçir. Xalqın siyasi, iqtisadi, mədəni və mənəvi bağımsızlığını təmin edən şərtlərdən ən vacibi onun dilinin bütün vəsilələrdə vahid, müstəqil, azad və fəal ünsiyyət vasitəsi kimi işlənməsidir. Dili qəfəsdə olan xalqın azadlığından söhbət açmaq zindanlarda çürüyən mücahidin azadlığından danışmağa bənzəyir. Dilin öz təfəkkürünün və düşüncələrinin açarı olmayan xalqın azadlığa çıxacağına inanmaq sadələşmədir. Dili nəzarət altında olan və məhdudiyətlər çərçivəsində işləyən xalqın xoşbəxtliyindən danışmaq ən azı cəfəngiyatdır. Sözləri qorxa-qorxa seçib işlədən, söyləyəcəyi kəlmələr üçün xəfiyyə idarələrinə haqq-hesab verəcəyini bilən xalqın gözü qıpqıq olar, dili topuq vurur, istədiyini dilinə gətirməz, danışığı sönük, cansız və cılız olar, başqa xalqlar üçün maraq doğurmaz. Dili nəzarət altında olan xalqın övladları, çətin ki, dünya meridianlarına çıxıb bilsin. Belə xalqa əslində heç xalq da demək olmaz. Kürdəmirdən dinləyicimiz İslam İslamovun yazdığı kimi, dilimizin xalqımız kimi qədimliyinə şübhə ilə yanaşan xarici düşmənlərlə bacarmaq o qədər də çətin deyildir, çətini öz içimizdə baş girdiyən bəzi əqidəsiz ziyalı tör-töküntülərilə bacarmaqdır, çünki onlar gözlənilmədən arxadan kürəyimizə xəncər saplayanlardır.

Buna baxmayaraq, ulu xalqımız doğma dilini qoruyub saxlaya bilib, ona böhtan atanları tarixin zibilliyinə süpürüb atıb, onun azad bir quş kimi pərvəriş tapması üçün əlindən gələni əsirgəməyib. Azərbaycan dili zaman-zaman tarixin səhifələrinə yol taparaq dövlət dilinə qədər ucala bilib. Ancaq etiraf edək ki, Ş.İ.Xətəidən sonra ilk dəfədir ki, dilimiz yenidən dövlət dili statusu qazanır. Qonşu Türkiyə ilə Azərbaycan

dövlətinin nümayəndə heyətinin bu yaxınlarda apardığı rəsmi danışıqların yekunları, danışıqlarda iştirak edən rəsmi tərəflərə məxsus sənədlərin hər ikisinin dilində imzalanması beynəlxalq normalara uyğun bir aktdır və bu dilimizin dövlət dili olmasına aydın sübutdur. Müstəqilliyimizin ilk addımı kimi bu bizi sevindirməyə bilməz. Əziz dinləyicilər, bildiyiniz kimi, Milli Məclisimiz latın əlifbasının bərpası ilə bağlı qərar qəbul edib və bu qərar bəzilərinin qəzəbinə səbəb olub. Onlara cavab olaraq latın əlifbamız kimi özü də qanlı represiyanın qurbanı olan şair Ə.Cavadın 1922-ci ildə qələmə aldığı "Yeni türk əlifbaçılarına" adlı şeirini sizə təqdim edirik.

Yeni türk əlifbaçılarına

Mən bir aşiqəm ki, bu çaldığım saz
Dograyacaq səsim dağda dumanı
Dumanlı dağlara səs salacaqdır.
Dinləyəcək məni dağın çobanı
Ağlatdığım teldə inləyən avaz
Mən sorduğum zaman "sevdiyim hanı?"
Elin xatirində çox qalacaqdır.
Təbiət dəyişib yaz olacaqdır.

Qorxutmayır məni bu qanmayanlar.
Şahid gətirərəm ayı, ulduzu
İsrafil surundan oyanmayanlar.
Ayrılacaq yurdumun oğlu, qızı.
Göstərdiyim yola inanmayanlar,
O yankı ellərin sartı, kırıgızı,
Yenilik yolunda ad alacaqdır.
Bu yeni dərgaha yol bulacaqdır.

Hörmətli dinləyicilər, indi də verilişimizin qonağını – respublikamızın tanınmış şairi Hüseyn Arifi sizə təqdim edirəm.

Siz onu lirik şair kimi tanıyır, onun sözlərinə yazılmış mahnıları sevə-sevə dinləyir, məzəli-duzlu söhbətlərinin şahidi olmusunuz. Ağsaqqal şairimizin ana dilimiz haqqında düşüncələri yəqin ki, sizi maraqlandırır. Elo isə buyurun qulaq asın.

Aparıcı: Şair, dilimiz haqqında eşitdikləriniz və oxuduqlarınız. Həyatınız boyu çox adamla oturub durmusunuz, onların dediklərindən xatirinizdə qalanları varmı? Deyirlər ki, Siz adlı – sanlı yazıçı və şairlərimizlə, məsələn, S.Vurğun, O.Sarıvəlli və b. tez-tez səfərlərə çıxanda dil haqqında çox danışmışınız. Xahiş edirəm, bu söhbətlərin canlı şahidi kimi dinləyicilərimizə bir az ətraflı məlumat verəsiniz.

H.Arif: Mən doğrudan da, böyük şair və yazıçılarla oturub durmuşam. Hər zaman fürsət düşən kimi, dilimizdən, ədəbiyyatımızdan söz salırdıq, Səmədin, Osmanın və başqalarının dilimizə nə qədər yüksək qiymət vermələrinin şahidi olmuşam. Yeri gələndə, öz yaradıcılığında ana dilimizi vəsf etmişəm.

Aparıcı: Ağsaqqal, Sizin yaradıcılığında bir dil şirinliyi, dil cazibədarlığı var. Xalq dilinə yaxınlıq, qəlbləri rıqqətə gətirən poetiklik Sizin şeirlərinizin yadda qalan məziyyətlərindəndir. Sırr deyilsə, dinləyicilərimizə deyərdiniz, bu oynaqlıq, bu rəngarənglik Sizde hardandır? Bəlkə, ana laylalarının, aşiq musiqisinin ecəzkar təsiridir bu, yoxsa el sənətkarlarının və görkəmli söz ustalarının Sizin yaradıcılığınızda buraxdığı silinməz izlərdir, bəlkə, elə Sizin öz axtarışınızdan irəli gələn şirinlikdir, hopub Sizin poeziyanızın qanına və canına.

H.Arif: Burada böyüyüb boya-başa çatdığım bölgənin füsunkar gözəlliyi, ecəzkar aşiq musiqisi, el sənətkarlarının və görkəmli söz ustalarının təsiri aydın hiss olunur.

Aparıcı: Hüseyn bəy, son zamanlar dil haqqında söhbətlərə o qədər də diqqət verilmir. Sanki bizim bu barədə heç bir problemimiz yoxdur. Əvvəllər imperiyanın əsarəti altında olan dil haqqında qayğılarımıza ehtiyatla yanaşır və bəzən ciddi və təsirli addımlar atmağa hazır olduğumuzu bildirirdik. İndi isə bir qədər soyumuşuq, elə bil. Ancaq əslində müstəqil Azərbaycanımızda dil

problemlərimiz əvvəlki kimi qalmaqdadır. Sizcə, vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün hansı ciddi addımlar atmalıyıq? Necə edək ki, dilimizin dövlət dili kimi işlənməsinə tez bir zamanda nail olaq? İnkar etməsiniz ki, üzdə olan yaradıcı ziyalılarımızın bir qismi hələ də öz dilində danışa bilmir, ekran qarşısında onları kəkələyən görəndə adam xəcalət çəkir. Özü də tez-tez bəhanə gətirib deyirlər ki, onlar rus dilində təhsil alıblar. Ona görə də fikirlərini rusca daha yaxşı ifadə edirlər. Mən belə söhbətlərin səmimiyyətinə qəti inanmıram. Bütün bunlarla bağlı fikirlərinizi bilmək istərdik.

H.Arif: Bilirsiniz, bu bir məslək, əqiddə məsələsidir. Vədən olmayan kəs hər cür bəhanələrlə aradan çıxmaq istəyir. Mən belələrinə sadəcə məsləksiz adlandırırım.

Aparıcı: Şair, söz sənətlərindən kimləri daha çox xoşlayırsınız? Öz yaradıcılığınızdan başqa kimləri oxumağı xoşlayırsınız? Bəzən elə olur ki, şair və yazıçı, jurnalist və ya digər bir yaradıcı ziyalı özündən başqa heç kimi oxumur, ya bəyənmir, ya da ki, sadəcə olaraq başqalarının ağlabatan nəsə bir şey yazma biləcəyinə inanmır. Siz necə düşünürsünüz?

H.Arif: Mənim fikrim belədir ki, insan ömrü boyu oxumalı və mütaliə etməlidir. Mən S.Vurğunun aşiqiyəm. Onu oxumaqdan doymuram. İstəyirəm dinləyicilərimiz üçün "Şeir deyilmi" adlı şeirim oxuyum:

Şeir deyilmi?

Məndən təzə şeir xəbər alan dost,
Bəs yazın gəlməsi şeir deyilmi?!
Gəzməyə çıxanda çöhlün, çəməninin
Üzünə gülməsi şeir deyilmi?!

Yenə gözümlə qalıb bağçada, bağda,
Mın-min gül açıldı aranda, dağda.
Eyvana əyilən çarpaz budaqda
Bülbülün nəğməsi şeir deyilmi?!

Seyr elə hüsnünü göydə durnanın,
Qayada kəkliyin, göldə sonanın,
Aynabənd otaqda gəlin ananın
Şirin laylay səsi şeir deyilmi?!

Dərədə moruq dər, döşdə çiylək,
Gah yağış xoş gəlir, gah sərin külək,
Yaş ötür, doymayırsan dünyadan ürək;
Yaşamaq həvəsi şeir deyilmi?!

Kim deyir şeirin meydanı dardır?
Sonu görünməyən bir ilk bahardır.
Necə ki, həyat var, şeir də vardır;
Həyatın nəfəsi şeir deyilmi?!

Aparıcı: Nə gözəl! Təşəkkür edirik, hörmətli şair. Sizdən yeni-yeni əsərlər gözləmək ümidilə ayrılıyıq.

H.Arif: Sa olun, uğurlar rzulayırım.

Aparıcı: İstəkli dinləyicilər, bir-iki il bundan əvvəl respublikamızın iri istehsal birliklərində, zavod və fabriklərində bütün kargüzarlıq işlərinin Azərbaycan dilində aparılması yolunda ciddi tədbirlər görülür, dil öyrədən kurslar açılır, bəzi müəssisələrdə Azərbaycan dilinin təbliği və tətbiqi ilə ardıcıl məşğul olan bürolar və şöbələr yaradılırdı. Bu yaxşı təşəbbüs hamımızın ürəyindən idi. Lakin təəssüflər olsun ki, hər sahədə olduğu kimi, burada da başladığımız işi sona çatdırmadan yarımcıq qoyduq, yaxşı təşəbbüsü gözü götürməyənlər pisləməyə başladılar, hətta açılan bürolar və şöbələr əsassız olaraq bağlandı. Belə müəssisələrdən biri Bakı Baş Enerji İstehsal Birliyi idi. İndi həmin idarədə vəziyyətin nə yerdə olması ilə yaxından tanışlığımız üçün hazırladığımız reportajı Sizə təqdim edirik. Müsahibəni jurnalist T.Paşa aparır.

/Müsahibənin lent yazısı efrdə səsləndirilir/

**“Ana dili”nin 37-ci verilişi
(15.03.1992)**

İstəkli dinləyicilər, məlum olduğu kimi bədxah qonşularımız çoxdandır ki, dünyaya meydan oxuyur, özlərinin istisnasız olaraq milli təkrarolunmazlığını həyasızcasına sübut etməkdən utanıb çəkinmirlər. İş o yerə gəlib çatıb ki, YUNESKO-nun bayrağı altında keçirilən antropoloji konfransda erməni dilinin beynəlxalq dil kimi qəbul olunmasını irəli sürən başibəlalı alimlər iddia edirlər ki, bu dil azlıq təşkil edən xalqın dili olduğundan o heç vaxt hegemon dilə çevrilə bilməz, onun deyilişi yazısı ilə üst-üstə düşür. Lakin həmin konfrans nəzərə almayıb ki, bu dilin fonetikasi olduqca çətindir və əcnəbilər ona asanlıqla yiyələnmə bilməzlər, digər tərəfdən erməni dilinin çox mürəkkəb qrammatik qurumu var. Dünyaya ağılıq iddiasında olan ermənilər öz dillərinin beynəlxalq dil kimi qəbul olunmasını da öz havadarlarının köməyi ilə həyata keçirmək istəyirlər. Bu cür nüfuzlu təşkilatda ermənilərə dayaqlı olanlar bu “yazıq” millətin müzdlü nöqərləri və zülyutanları olublar. Bizlərdə deyirlər ki, utanmasan oynamağa nə var ki? Görünür, beynəlxalq dil yaratmaq azarına tutulmuşlar erməni diasporunun sifarişlərini yerinə yetirmək üçün böyük miqdarda rüşvət alıblar. Belə olmasaydı, antropologiya bölməsi bu cür sərəsəm qərar qəbul etməzdi. Nə isə, allah bizi bu cahangirlik azarından düçar olmuş gədələrdən qorusun.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsində sizə bu yaxınlarda çapdan çıxmış Musa Adilovun “Klassik ədəbiyyatımızda dil və üslub” kitabından bir parçanı təqdim edirik. Görkəmli alim M.Adilov yazır: “Filologiyamızda “bədii dil” və “ədəbi dil” anlayışları çox zaman qarışdırılır ki, bunun da nəticəsində bir sıra yanlış hökmlər meydana çıxır. Ədəbi və bədii dil eyniləşdirilməsi bəzən obyektiv ictimai-siyasi, mədəni-tarixi amillərlə bağlı olmuşdur”. İstərdik ki, bu kitabı tapıb oxuyasınız və onun haqqında fikirlərinizi yazıb bizə göndərsiniz.

Burda verilişimiz sona çatır. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

Əziz dinləyicilər, “Ana dili” radio-jurnalının mart buraxılışında sizi səmimi salamlayırdıq. Proqramı hazırlayanda fikrimiz vardı ki, qabaqdan bayramı gəlir, ona görə də bu əziz bayramla bağlı xalqımızın gözəl deyimlərindən, söz bəxçələrindən dadlı-duzlu, şirin-şirin kəlamlardan yadımızda qalanını, ağbırçək nəvələrimizdən eşitdiyimiz hikmətamiz, Novruz nəfəsli, Novruz qoxulu nağıl və dastanlardan, şeirlərdən, parçalardan, qoşmalardan, həyatılardan və lətifələrdən sizə deyək, siz də... lakin bu fikirdən tez daşındıq. Düşmənlə bizə divan tutduğu bir gündə, Xocalı şəhərinin yerlə-yeksan edildiyi, onun sakinlərinin vəhşicəsinə qətlə yetirildiyi bir gündə bayramı yada düşür. Ona görə də verilişimizin ilk səhifəsinin məzmununu dəyişdirməli olduq. Öncə, vətən uğrunda qəhrəmancasına həlak olanların hamısı üçün bütün xalqımıza başsağlığı veririk. Əziz dinləyicilər, bu gün bütün xalqımızın taleyi böyük və çətin sınaq qarşısındadır. Azadlığa can atan xalqımızın başına müsibətlər açılır, onun dədə-baba torpağını tarixdə misli bərabəri olmayan bir qəddarlıqla zəbt edir, milli varlığını və mədəniyyətini vəhşicəsinə tapdalayırlar. Ermənilər açıq-aydın dilimizə və dinimizə qənim kəsiliblər. Dünyada dincliyi, əmin-amanlığı və sülhü öz həyat bayrağına şüar seçən Azərbaycan xalqı dilimizdən və mədəniyyətimizdən bixəbər olan liderlərin maymaqlığı, qətiyyətsizliyi, satqınlığı və korafəhmliyi ucbatından bizə müharibə elan edən məkrli düşmənlə əliyalın vuruşmalı olur. Azadlıq yolunda həlak olan şəhidlərimizin ruhunu unutmamağımıza bizim haqqımız yoxdur, ən müasir silahlarla silahlanan quldurların üstünə əliyalın da olsa atmağa hazır olan qeyrətli yurddaşlarımızın qanını yerdə qoya bilmərik. Axı onlar Vətən, torpaq uğrunda canlarından keçiblər. Çox qəribədir. Görün Məhəmməd Əmin Rəsulzadə nə yazırdı: “... azərbaycanlılar inkişafa daha meyillidirlər. Bunu göstərmək üçün kafi

deyilmi ki, ilk türk dramaturqu azərbaycanlı, ilk türk bəstəkarı azərbaycanlı, Rusiya türkləri arasında ilk qəzet yaradıcısı azərbaycanlı, məzhəb uzlaşmadığını ilk olaraq ortadan qaldıran yənə də azərbaycanlı, nəhayət islam aləmində ilk dəfə cümhuriyyət elan edən də azərbaycanlı". Elə bəlkə bu cəhətimizə görə yağı düşmən türklərdən ilk öncə bizi qaralayıb. Nədənsə keçmiş ittifaqın digər türk respublikaları bizi müdafiə etmək istəmirlər.

Öncül olduğumuz haqqında M.Ə.Rəsulzadənin dedikləri çox düzdür. Ancaq o da həqiqətdir ki, parçalanan biz, yersiz hücumlara məruz qalan biz, ünvanına yalan və böhtanlar yağdırılan biz, biz sözlə, necə deyərlər, yanan da biz, yaman da biz. Bizcə, bunların əsas səbəblərindən biri köləliyin nişanəsi olan biganəlik, mütilik və bir də dözümlülüyümüzdür. Vətəndən didərgin düşən böyük filosof N.Berdiyayevin fikrincə, dözümlü çox olan xalq əcnəbilərdə belə təsəvvür yaradır ki, bu xalq qəlbən kölədir. Qəlbən kölə olan isə yalnız tabe olması və qiyam qaldırmağı bacarmır. Dözümlülüyü xalqa təlqin edən başbilənlərimiz sinələrini qabağa verib bizi səbirli və təmkinli olmağa çağırmaqdan yorulmurlar. İkiyə bölündük, dözdük, kommunist rejimi müstəqil dövlətimizi tar-mar etdi, dözdük, dədə-baba torpaqlarımızın yerində Ermənistan yaratdılar, dözdük, dilimizi tədricən aradan çıxartdılar, yənə də dözdük, bizi geri qalmış xalq kimi qələmə verdilər, cızma-qara əsərlərdə bizi hallandıraraq "gəlmələr" kimi qələmə verdilər, dözdük, ideoloqlarımız təkəbbürlə "onlara baş qoşmamağı" məsləhət gördülər, Göyçədən qovdular, Zəngəzurdan çıxartdılar, dinmədik, proletar beynəlmiləçiliyinə inandırdılar, maddi və mənəvi sərvətlərimizi talan edib apardılar, dözdük. Ürək genişliyimizə söykənərək dedik ki, eyb etməz, qoy onlar da yaşasınlar. Bax beləcə, yanıla-yanıla, aldana-aldana doğmaca Qarabağımızdan da qovulduq. Kütbeyin siyasətçilərimiz, qanı qarışıq rəhbərlərimiz isə susdular və xalqı susdurdular, xalqa göz ağardıb yad

dildə dözümlü olması məsləhət bildilər. İndi də deyirlər ki, düşmən hiyləgərdir, ona cavab verməyə gücümüz çatmaz.

Avropa və Amerika salonlarında düşmən öz dilində çıxışlar yapır, özlərini tanıdır, biz isə dağılan imperiyanın ətəyindən bərk-bərk yapışıb onun dilindən, cəngindən qurtula bilmirik, dünya ictimaiyyətinə öz türkcəmizdə müraciət etməyi özümüzə yaraşdırmırıq, dünənə qədər özünü böyük qardaş kimi tanıdanların dilində kəkələməkdən yorulub usanmırıq, sonra da gileylənirik ki, onların arxası böyükdür, bizi isə heç tanımırırlar və s. Halbuki yad dildən əl çəkib öz doğma dilimizdə dünya siyasət meydanına çıxsaq, bizi daha tez və daha yaxşı tanımazlar mı? Əziz dinləyicilər, bu il martın ikisində Azərbaycan BMT-yə qəbul edilərkən Respublika Xarici İşlər nazirinin o böyük məclisin nümayəndələrinə Azərbaycan dilində rəsmi müraciət etməsi tanımağımız üçün çox mühüm vasitə idi. Fikrimizcə, bağımsızlığa doğru irəlilədiyimiz indiki şəraitdə bütün rəsmi vəziyyətlərdə danışıqlar öz dilimizdə aparılmalıdır. İkitərəfli danışıqlar zamanı bu və ya digər nümayəndənin başqa dillərdə danışması da pis təsir bağışlamaz. Ancaq Azərbaycan dövləti adından danışanda biz ancaq və ancaq öz dövlət dilimizdən istifadə etməliyik.

Bayaq adını çəkdiyimiz N.Berdiyayev yazırdı ki, azadlıq, ilk növbədə, insan şəxsiyyətinə hörmət deməkdir, insan hüquqlarını sözsüz tanımaq deməkdir. Xalq yalnız o zaman azad və yetkin xalq adına layiq olur ki, o milli birliyini və vahidliyini dərk edir-həm öz dövləti daxilində, həm də xaricində-başqa millətlər və dövlətlər qarşısında. Filosofun bu fikrini inkişaf etdirərək deməliyik ki, birliyin və vahidliyin isə birinci və mühüm əlaməti dildir. Xalqın ruhu, adət və ənənəsi, torpağı. Bütün mənəviyyəti öncə onun dilində gizlənilir, əks olunur və özünü büruzə verir. Dili ölən xalqı diri xalq adlandırmaq olmaz, xalqın varlığı onun dilinin yaşamasından asılıdır.

Hörmətli dinləyicilər, biz sizə görkəmli mühacir şairimiz Almas Yıldırım haqda əvvəllər məlumat vermişik. Qürbətdə

könlü qubar bağlayan bu şairin qələm aldığı şeirləri həm dil, həm də mövzu rəngarəngliyi baxımından diqqəti çox çəkir. Onun bu günümüzə səsleşən iki şeirini sizə təqdim edirik:

Neçin şair doğuldum

Mən artıq nə yazım yurduma dair,
Düşmən zəhər saçar, dostlar gizlədir.
Bilməm ki, yurdunu sevən bir şair,
Nə üçün bir cani kimi izlədir?

Gizli yol kəsmədim, qaçaq olmadım,
Sakit bir həyatı pozmadım mən ki,
Yurd üçün qanlı bir çiçək olmadım,
Heç bir qətlə fərman yazmadım mən ki...

Mən nə üçün qəribəm bu doğma eldə,
Məhbəsmi dörd yanım mən ki, doğuldum.
Məlun bir zamanda, məhkum bir eldə,
Allahım, mən neçin şair doğuldum?

Şair "Yarın" adlı şeirində gələcəyə ümidlə baxdığını belə ifadə edir:

Xəzan pəncəsində saralan güllər,
Şübhəsiz, şənənib gələcək yarın.
Həsətlə çırpınan xəstə könuşlər,
Çox dadlı nəşələr sürəcəkdir yarın.

Qırılacaq kirli, dəmir qəfəslər,
Daha gəlməyəcək o yanıq səslər.
Qaranlıqlardakı inləyən kəslər,
Yaşlı gözlərini siləcəkdir yarın.

Şərqə hökm edərək qabarlı əllər,
Qönçələr verəcək soluq əməllər.
Bir şənlik görməyən o yaşlı ellər,
Səadət nə imiş biləcəkdir, yarın.

İstəkli dinləyicilər, "jurnalımızın qonağı" səhifəsində filologiya elmləri doktoru, professor Abdulla Qarayevlə müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Abdulla bəy, siz xarici dil mütəxəssisiniz. Uzun illərdir ki, ingilis dilinin tədrisi ilə məşğulsunuz. Eyni zamanda dilin nəzəri problemləri ilə də yaxından maraqlanırsınız. Tədrisin dilöyrətmədə söykəndiyi əsas elmi-metodiki prinsiplərindən qısaca da olsa dinləyicilərimizə məlumat versəniz yaxşı olar.

A.Qarayev: Məlumdur ki, Azərbaycanda 15-dən artıq yerli xalq yaşayır: tatlar, talışlar, ləzgilər, avarlar, saxurlar, lahıclar, udınlar, xınalılar, buduxlar və s. Bunlardan başqa rus, gürcü, acar, osetin və s. çoxlu xalqların nümayəndələri də Azərbaycanda yaşayırlar. Belə bir şəraitdə göstərdiyim xalqların əksəriyyəti iki, hətta üç dildə sərbəst danışırlar. Göstərək ki, talışlar, tatlar, avarlar, saxurlar və s. xalqlar Azərbaycan dilində təhsil alır, radio və televizor verilişlərini Azərbaycanca dinləyir və Azərbaycan dilində qəzet və jurnallar oxuyurlar. İdarə və mütəxəssislərdə də kargüzarlıq işləri də Azərbaycanca aparılır. Bütün bunlar və birgəyaşayış onların iki və üç dildə sərbəst danışımlarına gətirib çıxartmışdır. Belə bir ikidillilik mühitində böyüyən uşaqlar məktəbdə rus və xarici dilləri də öyrənirlər. Məncə, bu proses uşaq psixologiyasında, əvvəllər, təbii bir hal kimi gedir, sonradan məktəbdə artıq uşaq hiss edir ki, o bir neçə dilə yiyələnəli olur. Elə bu vaxt ana dilinə istinad etməyə başlayır, bu və ya digər hadisəni ana dili ilə müqayisə etməyə meyl göstərir. Şübhəsiz ki, ana dili hər bir dil öyrənən adam üçün əsas bazadır, istinadgahdır. Ana dilini yaxşı bilmədən başqa dilləri də mükəmməl öyrənmək mümkün

deyildir. Məhz məktəbdə rus və xarici dillərin öyrənilməsində və öyrədilməsində bu meyarı əsas tutmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, tədris prosesində bu və ya başqa bir fikri xarici dildə ifadə etmək üçün uşaq həmin fikrin ana dilində ifadə vasitəsini əsas tutur, sonra ana dili materialı əsasında yaranmış ifadə tərzini xarici və ya başqa dilə tərcümə etməyə başlayır. Belə bir psixoloji meyarı unutmaq olmaz. Digər tərəfdən isə, ikidillilik bəzən danışmaq zamanı bir dilin sözlərinin başqa başqa dildə keçirilən söhbət zamanı yersiz işlədilməsinə də səbəb olur. Məna belə gəlir ki, bu da ana dilinin yaxşı bilməməsindən irəli gəlir. Çox vaxt ana dilində danışarkən rus dilinin sözlərindən istifadə olunur, əks proses isə hiss olunmur, yəni rus dilində danışan şəxs heç vaxt ana dilinin sözlərini işlətmir.

Görürsünüzmü, ana dilində danışarkən başqa dilin sözlərini işlədir, bunun özü sübut edir ki, həmin şəxs ana dilini kamil bilmir, yaxud da şəxsi həyatında, evdə, ailədə ana dilində danışmır.

Aparıcı: Məlumdur ki, dilimizin leksik tərkibində başqa dillərdən gəlmə sözlərə tez-tez rast gəlmək olur. onlara elmi dildə neologizmlər deyilir. Neologizmlərin gəlmə səbəbləri və yolları barədə nə deyə bilərsiniz?

A.Qarayev: Azərbaycan dilinin sosial həyatda və rəsmi dairələrdə işləkliyi olduqca vacib məsələdir, çünki xalqın milli varlığı, təfəkkürü, mənəvi siması həmin xalqın ana dili ilə müəyyənləşir. İndi xalqımızda belə bir özünüdərk etmə, milli soya qayıtma, ana dilinə məhəbbət hissləri güclənmişdir. Vaxt var idi ki, rus dilini bilməyən və rusca danışmayanlara bir cür baxırdılar. Hətta rus dilində təhsil alanlar özlərini sanki dahi, mədəni və savadlı sayırdılar. Şübhəsiz ki, ana dili ilə yanaşı rus və xarici dillərin bilməsi lazımlıdır. Tarixən də belə olmuşdur, başqa dilləri öyrənmək, bilmək həmişə cəmiyyətdə zəruri olmuşdur. Dünya elm-mədəniyyətinə, iqtisadi-sosial həyatına bələd olmaq, ondan bəhrələnmək, həmçinin də doğma yurdun nailiyyətlərini, acılığı-şirinliyini dünyaya çatdırmaq, dünya

bədii xəzinəsindən istifadə etmək baxımından da xarici dillərin öyrənilməsi həmişə vacib şərt olmuşdur. Deməliyə ki, xarici dilləri o vaxt kamil öyrənmək olar ki, ana dilini yaxşı biləsən, dilini yaxşı bilmək də azdır, çünki ondan yerli-yerində istifadə olunmursa, bunun heç əhəmiyyəti də yoxdur. Etiraf edək ki, hələ də bütün idarə və müəssisələrdə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi statusuna biganə baxanlar vardır. Hələ də bir çox idarələrdə kargüzarlıq işləri, mühasibat sənədləri, idarələrarası yazışmalar rus dilində gedir. Sevindirici bir fakt kimi qeyd etməliyə ki, əksər idarə və müəssisələrdə Azərbaycan dili öz yerini tutmağa başlamışdır.

İclaslar, müsahibələr və onların protokolları Azərbaycan dilində aparılır. Bu proses davam edir.

Aparıcı: Gəlmə sözlərin qəribə taleyi olur. Bəziləri dildə möhkəmlənir, bəziləri isə tab gətirə bilməyib özümüzünkülərlə əvəz olunur, həmin sözlərin fonetik və qrafik uyuşması və bunun müvafiq orfofonik və orfoqrafik lüğətlərimizdə öz əksini tapması hazırda nə vəziyyətdədir?

A.Qarayev: Dilin gözəlliyi onun təmizliyindədir. Gözəl yanaşmaq dilin imkanlarından yerli-yerində istifadə etmək deməkdir. Əgər bir şəxs bu və ya qeyri dildə, deyək ki, ana dilində söhbət edərsə, müəllim mühazirə deyirsə, icmalçı və ya şərhçi televiziya ilə çıxış edərsə, o, nitqinə kənar sözlər qatmamalıdır. Biz bunu təsadüfi demirik, çıxışlara qulaq asarkən nə qədər yersiz işlədilən yad sözlərə rast gəlirik, məsələn, mühazirə yerinə leksiya, təyyarə yerinə samolet, növ yerinə sort, müxalifət əvəzinə oppozisiya, münaqişə – konflikt, dastan – epos, mənzərə – peyzaj, uyğunlaşma – adaptasiya, təcrübə – eksperiment, mücərrəd – astrakt, lətifə – anektod, tərəqqi – proqres, xidmət – servis, istedad – talant, əsaslı – fundamental, təqaüd – stendepiya, təqaüd – pensiya, yeni görünüş – profil, sonluq – orijinal və s.

Göründüyü kimi, bu və buna bənzər çoxlu söz dilimizdə vətəndaşlıq hüququ qazanmasına, illərdən bəri sabit şəkildə

işlənməsinə və hamı tərəfindən başa düşülməsinə baxmayaraq, əksər natiqlərin dilindən biz Avropa və rus mənşəli sözləri eşidirik. Son vaxtlarda isə respublikamızda siyasi və iqtisadi mənzərənin xeyli kəskinləşdiyi bir dövrdə bir çox başbilənlər dövrü mətbuatda və televiziya-radioda etdikləri çıxışlarda xalqa aydın olmayan söz, ifadələr işlədir, sanki özünün elmiyini nümayiş etdirməyə cəhd göstərir. Unutmaq olmaz ki, aydın dildə danışıqların fikri, sözü xalqa tez çatır.

Digər tərəfdən isə, çıxış edənlərin nitqində alınma sözlərdə vurğunun düzgün işlədilməməsi üzündən, sözün təhrif olunması, məsələn, kəfədra - kəfə'dra, deputat - d'eptat və s., ehtiyatlı olmadan və orfoqrafiya-orfoepiya normalarının əksinə olaraq sözlərin sonunda a-nın işlədilməsi həmin sözlərin tələffüzünə ağırlıq gətirir: suriya, loja, elita, proqramma, teleqramma, atletika, fabrika, idioma, estafeta, qruppa, poçta, problema və s. sözlərdən son a və a ilə yaranan heca artıqdır, çünki bu sözlərin sonundakı a rus dilindəki cins göstəricisidir, heç bir semantik mahiyyət daşımır, müqayisə edək: üvertür – üvertüra, aramatur-aramatura, estafet-estafeta və s. Azərbaycan dilinin fonetik qanunlarına görə vurğu, əsasən son hecanın üzərinə düşür, ancaq bu qəbil sözlərdə vurğu sözün əvvəlinə düşür, ona görə də sözün son hecasını zəiflədir və bu da onları a-sız işlətməyə əsas verir. Başqa bir məsələ isə, alınma sözlərdə təkrarçılığa yol verilməsidir. Klinika belə təkrarlara səbəb olan sözlərdəndir. Klinika «xəstəxana» mənasına malikdir, ancaq «klinik xəstəxana» dedikdə, yaxud «göz klinik xəstəxanası» ifadəsində xəstəxana sözləri artıqdır. Belə ifadələrdən biri də qiymətlər preyskurantı söz birləşməsidir. Axı preyskurant sözü də «qiymət» deməkdir və s.

Aparıcı: Alınma sözlərin öz sözlərimizlə əvəz olunması, onlara müvafiq qarşılıqların tapılması kortəbii prosesdir, yoxsa nizamlanan və idarə olunan bir işdir?

A.Qarayev: bilirsinizmi, əvvəla alınma sözlərdən istifadə olunarkən anlara kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır, yəni

onların yazılışı, tələffüzü, mənası, üslubi çalarları və s. nəzərə alınmalıdır. Gəlin bu dəfə onların orfoqrafik və orfoepik cəhətdən işlədilməsi barədə qısaca da olsa söhbət açaq.

Deməliyəm ki, dünya dillərinin təcrübəsinə əsasən, alınma sözlər əslindəki tələffüzü əsas götürərək işlətmək lazımdır, belə bir meyar həmin sözü əslindən uzaqlaşdırmır, əslinə onun əslini saxlayır. Əgər biz futbol, litinq və s. sözləri yazıldığı kimi qəbul edib işlətsəydik, şübhəsiz ki, onlar indi dediyimizdən xeyli fərqli səslənərdi və heç bir xarici bizim nə demək istədiyimizi başa düşməzdi. Ancaq elə sözlər var ki, onları biz rus dili vasitəsi ilə almışıq, ona görə də onlarda rus dilinin qanunları özünü göstərir, məsələn, xokkey, qospital, otel, alo və s. sözlərdə x, q səslərinin işlənməsi, h səsinin artırılması hadisəsi həqiqi baş vermişdir, çünki rus dilində h səsi və onu ifadə edəcək hərf olmadığından hokkey – xokkey, hospital – qospital formasına düşmüş, hotel, hollo sözlərində isə h artırılmışdır. Belə hadisələr çoxdur.

Aparıcı: Adətən, Sizdən “xarici dili necə öyrənmək olar?” sualına cavab istəyirlər. Bu da təbiidir. Siz ingilis dili müəllimisiniz. Ona görə də belə sual çox yerində verilən sualdır. Mən isə Sizdən soruşmaq istəyirəm. Azərbaycan dilini öyrənmək istəyənlərə məsləhətiniz nədir, onlar nədən başlamalı və nəyə əsas diqqət yetirməlidirlər?

A.Qarayev: Son dövr ictimai-siyasi hadisələrlə əlaqədar olaraq dilimizdə menecer, marketinq və s. tipli sözlər işlənməyə başlanmışdır. Hər ikisi ingilis sözüdür və ingilis dilində manager [məniçθə] və marketinq [mə:ketiŋ] kimi tələffüz olunur. Göründüyü kimi, menecer sözünə də rus dilinin təsiri özünü göstərir. Axı ingilis dilindəki [æ] Azərbaycan dilinin [ə] səsinə yaxındır, ona görə də bu sözü mənicə kimi tələffüz etmək lazımdır. Marketinqə gəldikdə isə bu söz yazıldığı kimi, yəni qrafik prinsiplə işlədilir, axı biz yuxarıda dedik ki, ən yaxşı işlək variant sözün tələffüzünə, yaxud oxunuşuna əsaslanmalıdır.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək istəyirəm ki, indi respublikamızda kifayət qədər xarici dili bilən adamlar var, ona görə də Avropa sözlərini işlədərkən ruscillli qəzet və jurnallara, yaxud rus dili şifahi nitqə yox, məhz sözün əslinə müraciət etmək, sonra onu işlətmək lazımdır. Axı Avropa dillərinə məxsus sözləri əslinə yaxın şəkildə işlətmək üçün dilimizin zamanları çoxdur. Belə ki, Avropa ö, ü, c, h səsləri Azərbaycan dilində də vardır (ancaq rus dilində yoxdur). Bütün bu imkan və oxşarlıqlardan səmərəli istifadə etmək və sözləri əslinə uyğun şəkildə işlətmək lazımdır. Məsələn, hospital, hantel, debüt, qlükoza, fütükülör, həndbol, polismən və s.

Mən burada bir məsələni də dinləyicilərin nəzər-diqqətinə çatdırmaq istəyirəm. Rus dilində əslində w hərfi & səsi olan sözlər ye, yu formalarda işlənir. Sözün əvvəlində qoşa saitin işlənməsi Azərbaycan dili üçün çox ağır bir haldır. Digər tərəfdən isə, hələ ərəb dilindən w səslili sözləri v ilə qəbul edib işlədirdik. Məsələn, vaqif, vüqar və s. Ancaq həmin səs olan Avropa sözlərini isə son vaxtlar Yelyam, Yels və s. şəkillərdə işlədirik. Halbuki Vatt, Vilyam və s. sözlərdə w>v əvəzlənməsi baş verir. Belə ikiliyi aradan qaldırmaq və w>v əvəzlənməsini qəbul etmək lazımdır.

Aparıcı: Professor, verilişimizdə maraqlı söhbətlə iştirak etdiyinizə görə dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edir və yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

A.Qarayev: Çox sağ olun.

Aparıcı: Əziz eşidənlər, indi də jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın.

Əziz dinləyicilər, verilişimiz haqda çoxlu rəylər alırıq, dinləyicilərimiz görüşəndə və ya telefonla əlaqə saxlayıb verilişimiz barədə öz fikirlərini bildirirlər. Xarici Dillər İnstitutunun baş müəllimi S.İsgəndərov, prof. B.Əhmədov, dos. A.Ağayev və onlarca başqaları verilişimizdən məmnun olduqlarını bir-birə qeyd edir, bu səpkidə davam etməyimizi arzu edirlər. Biz adlarını çəkdiyimiz və çəkmə bilmədiyimiz onlarca belə dil

təəssübkeşlərinə öz minnətdarlığımızı bildirir və bütün dinləyicilərimizi əmin edirik ki, gələcəkdə də biza deyilən arzu və təklifləri nəzərə alacağıq.

Verilişimizin “ev tapşırıqları” səhifəsində sizə Elman Ağaoğlunun yenidən çapdan çıxan “Yeni oğuz sözü” kitabından “Dil, ana dili” bölməsindən götürdüyümüz bir parçanı təqdim edirik. Müəllif yazır: “Ana dilini sevmək nə deməkdir? Onu balalara yaxşıca öyrətmək, hər yerdə onun elçisi olmaq, o ölsə, onunla bir yerdə ölmək... belə etməsənsə, ya “ana dili” anlayışı barədə düşünməsən, zamanla ayaqlaşan adam deyilsən, gerisən; ya ümumiyyətlə dilə, o sıradan ana dilinə biganəsən, ya da ana dilinə düşmənsən, onun ölməsini istəyirsən”. Bu parçanı biz həmin kitabın 49-cu səhifəsindən götürmüşük. Bu kitabı tapıb oxumağı və onun barəsində biza yazmağı sizə məsləhət görürük, əziz dinləyicilər.

Burada verilişimiz sona çatır. Sağollaşmazdan qabaq xatırladıraq ki, biza yazmağı unutmayın. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 38-ci verilişi
(12.04.1992)**

Aparıcı: Salam, istəkli radio dinləyiciləri. Bugünkü verilişimizə həyatımızda baş verən ictimai-siyasi olayların dilimizdə nə dərəcədə əks etdirməsi barədə söhbətlə başlamaq istədik.

Diktor: Verilişi prof. Fəxrəddin Yadigar aparır.

Aparıcı: Dil xalqın ictimai fəallığının və siyasi mübarizəsinin aynasıdır. Xalqın azadlıq mücadiləsinin dil qədər canlı və obyektiv şəkildə əks etdirən ikinci bir vasitə yoxdur. Bu gün Azərbaycan dili xalqla birlikdə vuruşur, döyüş meydanlarında qeyrətli soydaşlarımızın nərəsinə çevrilir, cəngiyə dönmüb düşməni doğma torpaqlarımızdan geri oturtmağa haylayır. Dilimiz bir tərəfdən boşalır, yöndəmsiz və yersiz kəlmələrdən təmizlənir, imperiyanın deyim tərzindən cəsarətlə uzlaşır, necə deyərlər, demokratik və istiqlal hərəkatımızın güclü təsirinə məruz qalaraq silkələnir və silkələndikcə durulur, digər tərəfdən isə o yeni sözlərlə zənginləşir, millətin öz şüurunun və təfəkkürünün məhsulu olan söz və ifadələrlə boy atır və varlanır. Bəzən elə olur ki, lap bu yaxınlara qədər hər hansı bir mənada işlətdiyimiz söz öz işlək dairəsindən çıxır, yeni məna kəsb edərək nitqimizin bəzəyinə çevrilir, sarayın bir küncünə atılıb qalmış paslı kotan yer şumladıqca parıldadığı kimi söz də yeni məna ilə dilə qayıtdıqda danışığımıza yeni ahəng verir, müsahibimizi yormur, bütövlükdə ünsiyyətimizi canlandırır. Beləliklə, söz fonetik qəlibini dəyişməyə də, o yeni semantika qazanır və öz işlənmə yerini və məqamını dəyişir. Fikrimizi misallarla şərh edək. Bu gün /bölgə, yetərsay, soyqırım, ilişgi, önəmli/ kimi onlarca və yüzlərcə sözlümüz əvvəllər işlətdiyimiz /zona, rayon, region, kvorum, genosid, əlaqə, nüfuzlu və s./ kimi yad sözləri əvəz etməkdədir. Öz türkcəmizə söykənən bu proses, əlbət ki, bizi sevindirməyə bilməz.

Eyni zamanda öz əvvəlki səslənişilə dilimizə yeni məna ilə qayıdan sözlər də bu prosesin tərkib hissəsi kimi götürülməlidir. Müstəqilliyə qədəm qoymazdan əvvəl biz /ölkəmiz, vətənimiz, sərhədlərimiz, ordumuz/ və s. kimi söz və söz birləşmələri tez-tez işlədirdik və nəyi nəzərdə tutduğumuza bəlli idi. O sözləri və ifadələri biz bu gün də işlədirik, ancaq tamam yeni mənada, yalnız doğma Azərbaycanımızla bağlı anlamları bildirmək üçün onları işlədirik. İndi /vətənimiz, ölkəmiz/ deyəndə doğma Azərbaycanımızın hüduqları içərisində mövcud olan coğrafi ərazini başa düşürük. Budur, bax, dildə baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri. Biz bu gün daha tez-tez /millət vəkili, milli şura, Azərbaycan Dövlət Gömrükxanası, Müdafiə Nazirliyi/ və s. kimi söz birləşmələrini işlədirik. İkicə il öncə isə həmin söz birləşmələrini işlədənlər təqib olunurdu və müxtəlif səviyyələrdə təzyiqlərə məruz qalırdılar. Bütün bunlar dilimizin ümumi demokratik hərəkatımızla birgə addımladığını bir daha sübut edir.

Əziz dinləyicilər, bu gün tək-cə ayrı-ayrı söz və ifadələrimiz deyil, hətta irihəcmli əsərlərimiz, onların yaradıcıları da bəraət qazanır. Avtoritar rejimin qadağalarından xilas olub xalqın milli irsi kimi özünə qaytarılır. 1918-20-ci illərdə yaranan Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin banilərindən biri də görkəmli şairimiz Ə.Cavaddır. onun qələmə aldığı “Azərbaycan Milli Marşı” şeiri belə əsərlərdəndir. Məlumdur ki, həmin şeirin sözlərinə ölməz bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli musiqi yazıb ilk dəfə olaraq ADR-nin himnini yaratdı. İndi himnin sözlərini sizə təqdim edirik.

**Azərbaycan Milli Marşı
(Ə.Cavad)**

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı vətəni!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadirik!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!

Üç rəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu,
Sənən hər bə meydan oldu,
Hüququndan keçən əsgər-
Hərə bir qəhrəman oldu!
Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə bir çox məhəbbət
Sənəndə tutmuş məkan.
Namusunu hifz etməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Azərbaycan, Azərbaycan!

Qeyd edək ki, bu şeir bizi nə qədər ruhlandırırsa, ona yazılmış musiqi bir o qədər qəlbimizi rıqqətə gətirir. Təzə himn axtarıyıq, ancaq nədənsə elə bu himni qeydsiz-şərtsiz qəbul etmək istəmirik. Yəqin ki, gec-tez ADR-nın başqa atributlarını çətinliklə də olsa qəbul etdiyimiz kimi, inşallah, bu himni də qəbul edərək.

Hörmətli eşidənlər, verilişimizin qonağı şair Zəlimxan Yaqubla müsahibəni sizə təqdim edirik.

Aparıcı: Zəlimxan bəy, fikrimizcə, Sizi dinləyicilərə geniş təqdim etməyə ehtiyac yoxdur. Sizi kifayət qədər yaxşı tanıyırlar. Doğma ana dilini Siz nə vaxtdan sevməyə başladınız? Ana laylasındanmı gəldi bu sevgi, yoxsa doğma təbiətin füsunkar gözəlliyi Sizde dilə, musiqiyə və ədəbiyyata həvəs oyatdı? Bəlkə, oxuduğunuz hər hansı bir əsər və məktəb müəlliminizin öyüd-nəsihəti Sizi səmtləndirdi? Ola bilsin ki, uşaqlıqda eşitdiyiniz bir dastanın təsiri idi Sizi poeziyaya gətirən yolların başlanğıcında duran? İstərdim ki, qaynaqlardan söhbət açıb dinləyicilərimizə bir az geniş məlumat verəsiniz.

Z.Yaqub: Fəxrəddin bəy, adına müqəddəs dediyimiz mənəvi nemətlərimiz çoxdur. Ancaq mənim ələməmdə dil qədər müqəddəs və ali heç nə yoxdur. Dil xalqın ruhudur,

mənəviyyətdir, keçmişdir, gələcəyidir. Siz bayaq sual verdiniz ki, bu dilin şirinliyi sizə hardan və nə vaxt gəlib. Mənim həmişə qoşa qanadımın biri saz olub, biri anamın laylası. Və qərībədir ki, anamın yetim olması, qəm üstündə köklənməsi mənə qərībə bir bayatı dünyası yaradıb. Mənim anam elə bil ki, yazmamış, oxumamış şairdir. Onun sinəsində minlərlə bayatı var:

Bir at mindim başı yox,
Bir çay keçdim daşı yox,
Burda bir qərīb ölüb,
Qohumu, qardaşı yox.

Yüzlərlə bayatı var ki, onlar mənədən asılı olmayaraq ruhuma süzülüb tellərini dil üstündə kökləyib, şeirlərimdə hazırlanıb.

Aparıcı: Dilimizin şirinliyini, ahəngdarlığını və poetik tutumunun sonzuluşunu nədə görürsünüz və şəxsi yaradıcılığınızda bu şirinliyin gerçəklik olması üçün nə kimi vasitələrdən istifadə edirsiniz?

Z.Yaqub: Əvvəla, mən dilimizin ölməzliyini, musiqimizin ölməzliyini. Ana laylasının ilahi gücünü də görürəm. Ana laylası özü təbii olaraq sazdı, kamandı, tardı, uddu. Yəni Azərbaycan dilinin qüdrəti orasındadır ki, musiqisi o qədər qüdrətlidir ki, bu qüdrətli musiqi qüdrətli dili yaradıb. Məsələn, Azərbaycan şairi, musiqini gözəl bilən şairin dili heç vaxt pəltək ola bilməz, taqqıldamaz. Dilin müqəddəsliyi musiqiyə yönlənib yapılmasındadır.

Aparıcı: Zəlimxan bəy, bugün Azərbaycan türkcəsi dövlət dili kimi işlənir. Bəziləri istəsə də, istəməsə də tarixi labüdlükdür və bundan yan keçmək olmaz. Müxtəlif bəhanələrlə bəzi vəzifəlilər dilimizi öz idarələrinə buraxmaq istəyirlər. Yazışmaları və danışıqları /qonaq qəbul edərkən, telefonla danışırkən və s./ respublikamızın dövlət dili olan Azərbaycan

dilində aparmırlar. Bəzən qəribə vəziyyətlə rastlaşırıq. Televiziyamızın ekranından eşidirik ki, respublikamıza gələn qonaqla müxbir müsahibəni rusca aparır, sualları rusca verir və qonağın dediyini də dinləyicilərə rusca çatdırır. Dünyanın heç bir ölkəsində belə şey yoxdur. Nədənsə, bizim televiziya işçiləri türklərin və ya rusların verilişlərinə baxıb özlərinə nəticə çıxartmaq istəməirlər. Bax bununla əlaqədar nə demək istərdiniz?

Z.Yaqub: Fəxrəddin bəy, Azərbaycan xalqı indi müstəqilliyinə doğru addımlar atır, özünə tapılır, kökünə qayıdır. Babası kimdi, nəvəsi kim olmalıdı prinsipindən böyük işlər görür. Şübhəsiz ki, bu böyük işdə bizim nöqsanlarımız da, qüsurlarımız da olacaq, amma bu qüsurlardan qətiyyətlə çəkinmək lazım deyil. Dilin bugünkü vəziyyətindən, problemlərindən söhbət gədirsə, mənəm ən çox narazı qaldığım adamlar səlahiyyət sahibi olanlardı. Bir vaz bəzək, bir var özək. Özək çox salamat qalıb. Xalq öz arasında dili qoruyub saxlayıb, onu müqəddəs sayıb. Ancaq səlahiyyət sahibləri öz dilinə şübhəylə yanaşırlar. Həmişə başqa dillərdə danışırlar. Guya özlərini yüksək səviyyədə göstərməyə çalışırlar.

Əgər bir azərbaycanlı öz dilinə qarşı müqəddəs məhəbbətlə yaşasaydı, Dağlıq Qarabağda uzun illər erməni dili, erməni dövləti, erməni fəaliyyəti vardı, qanı qarışıq adamlar, atası, anası, sür-sümüyü qarışan adamlar bizim dilin qədrini vaxtında bilsəydilər, Dağlıq Qarabağda bugünkü faciələr yaşanmazdı.

Aparıcı: Zəlimxan bəy, Sizə dinləyicilərimiz adından təşəkkür edir və yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram. Ümidvaram ki, biz Sizinlə yenə də görüşəcəyik. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, redaksiyamıza sizlərdən çoxlu məktub gəlir. Onların geniş xülasəsini gələn ayların verilişlərində eşidə bilərsiniz. İndi isə həmin məktublardan biri ilə sizi tanış etmək istəyirik. Dinləyicimiz BDU-nin Şərqsünəşliq fakültəsinin ikinci kurs tələbəsi Vəfa Fəxri aqillərin, filosofların və müdriklərin

dillə bağlı kəlamlarını toplayıb bizə göndərib. Onlardan bir neçəsini ev tapşırıqları səhifəsində sizə təqdim edirik. Qələmdəftər götürüb onları yazın və sonra əzbərləyin. J.J.Russo yazırdı: "Ağıl dillə meydana gəlir". Mahmud Kaşğari isə deyirdi: "Türk dilini öyrənin. Çünki türklərin uzun sürən səltənətləri olacaqdır". Qeyd edək ki, bu böyük dilçi alim həmin sözləri on birinci yüzilliyin ortalarında yazıb, o türk dünyasının ilk görkəmli dilçi alimlərindən biri olub. "Türk dilinin lüğəti" adlı çoxcildli əsər yazıb. Məşhur özbək şairi Əlişir Nəvai deyirdi: "Türkcəni öyrənmək mənəm üçün böyük bir bəxtiyarlıq oldu. Vəcdanım bu xəzinədən nəhayətsiz qiymətli daşlar, incilər aldı. Könlüm bu gül bağçasının rəngarəng çiçəklərindən misli olmayan rayihələr qoxuladı".

Əziz dinləyicilər, gəlin sizinlə birlikdə V.Fəxriyə öz minnətdarlığımızı bildirək.

Beləliklə, jurnalımızın aprel sayı sona yetdi. Təklif və rəylərinizi səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigarlıdır.

“Ana dili”nin 39-cü verilişi (10.05.1992)

Əziz dinləyicilər, bahar sovuğu və bahar müjdəsi ilə dolu “Ana dili” verilişinin may sayını sizə təqdim etməklə hamınızı ürəkdən salamlayırıq. Sizə - dilimizin təəssübkeşlərinə bol-bol sevinc arzulayırıq. Xatırladıyıq ki, bu gün “Ana dili” verilişinin ilk dəfə efirə çıxmasından üç il keçir. Bu üç il ərzində xalqımızın azadlıq uğrunda apardığı mübarizədə uğurları da olub, məğlubiyyətləri də. Çarpışmaların və təlatümlərin bir-birini əvəz etdiyi bu az müddətdə xalqımız sözü və əməli ilə köhlək buxovundan qurtulmağa çalışıb, bu yolda qəhrəman xalqımızın başına 20 yanvar 1990-cı il kimi dəhşətli faciəni gətiriblər, məkrli və arxalı düşmən yüz minlərlə günahsız yurddaşlarımızı öz doğma torpaqlarından qovub, sərhədboyu bölgələrimizdə nakam gənclərimiz, ürəyi vətən eşqilə çırpınan oğul və qızlarımızı vəhşicəsinə qətlə yetirib, qadın və qızlarımızın qeyrətinə, namusuna sataşmış, Xocalı və Ağdaban soyqırımını törədib, öz doğma torpaqlarımızda soydaşlarımızın insani hüquqları ayaqlar altına atılıb tapdalanıb. Bütün bu olayları yaddaşımıza həkk edən öncə dilimizdir. Məhz dilimiz sayağəlməz qurbanlarımızı, müsibət və işgəncələrimizi, iradəmizin əksinə olaraq bizə qarşı aparılan qanlı müharibənin salnaməsinə çevirib bütün dünyaya haray çəkib, gələcək nəsillərin yaddaş kitabələrinə dönüb. U.Qədr Qaraosmanoğlu demişkən, “Türkcə bizim üçün çörək və su qəbildən bir həyatı maddə deyil, bu cəmiyyətin içindəki varlığımızın səbəb və hikmətidir”.

“A hə!” deyib düşmən üstünə şığıyan Tovuz bozqurdlarının, “marş irəli Azərbaycan əsgəri” oxuya-oxuya əməliyyata gedən Laçın könüllülərinin, Dədə Şəmşirin sözündən və sazından pərvazlanan Kəlbəcər döyüşçülərinin, zəngülələri göylərə baş vuran Şuşa cəngavərlərinin, varlığına hakim kəsilən, canına hopen, qanını isidən ünsiyyətlərindəki səmimiyyəti,

hərəkətlərindəki birliyi, amal və məqsəd aydınlığını yaradan öncə mübariz ana dilimizdir.

Dilimiz bağımsızlıq yolunda kövrək addımlarını atan doğma Azərbaycanımızın dövlət kimi möhtərəm məclislərdə bu gün qürurla səslənir, o bizim dünya miqyasında tanınmağımız üçün ən yaxşı vasitədir. Dilimizdə danışanda əcnəbi müsahibələrimizi diqqətli olmağa vadar edirik ki, bizim haqqımızda yaranmış mif tezliklə dağılır, millətimiz və mədəniyyətimiz haqda əsl həqiqət özünə yol tapır. Rəsmi məclislərdə çıxış edən hər bir natiqimizin öz dilində danışması istər-istəməz dinləyənlərdə sual doğurur: kimdir çıxış edən, bu hansı dildir? Bu dildə kimlər danışır? Bundan sonra maraq dairəsi genişlənir və müsahibimiz bizim haqqımızda məlumat toplamağa başlayır, keçmişimizlə, bu günümüzə maraqlanırlar.

Bununla yanaşı müstəqilliyimizin ilk mərhələsində qüsurlara da yol verdiyimizi etiraf etməliyik. Bu gün televiziya ekranlarında, radio dalğalarında, mitinq və yığıncaqlarda siyasi liderlik mərazinə tutulanların bəzisi dilimizi tam mənası ilə dolğun səsləndirə bilmir, vurğu və intonasiya xətalı ilə yanaşı, hər addımda tələffüz səhvlərinə də yol verir, sözün və cümlənin qol-qabırğasını qırır və beləliklə də, canlı dilimizə qəsd eləmiş olur. Bu cür vəziyyətə biz, əsasən, köhnə rejimə sədaqətə xidmət edən bürokratların, partokratların, texnokratların, komsomol və sovet işçilərinin dilində tez-tez rast gəlirik. Məhz buna görə onların çıxışı nə qədər məzmunlu və səmərəli olsa belə, cansızdır, adamı tez yorur. Dili pis bilən adamın xalqın ürəyinə yol tapacağına inanmaq olmur.

Ötən illərin acı nəticələri bu baxımdan göz qabağındadır. Radio və televiziya diktorluğa işə götürəndə soruşurdular ki, rus dilini necə bilir. Bu gün mühasibat işində çalışanların, həkimlərin və məişət xidməti sahəsində işləyənlərin arasında Azərbaycan dilində oxumağı və danışmağı bacaran çox azdır. Acı da olsa, həqiqətdir ki, həkimlərimizin çoxusu xəstəlik tarixini və reseptləri azərbaycanca yazıb bilmirlər. Eyni vəziyyət rabitə sahəsində də mövcuddur.

Bu gün biz keçmişdə buraxdığımız səhvlərə yol verməməliyik. Düşmənlərimiz adi bir cümlə və ya söz səhvindən çox məharətlə istifadə edərək tariximizi saxtalaşdırmağa can atırlar. Bircə misal çəkmək yerinə düşər. Bu yaxınlara qədər respublikamızın xəritəsində kiçik bir kəndin və ya küçənin adını dəyişdirmək üçün az qala Azərbaycan ali hakimiyyət orqanının rəsmi razılığı lazım idi. Yazıçılar qurultayında Gəncə adının özünə qaytarılması təklifini verən jurnalistin aqibətinin nə ilə qurtarıldığını yaxşı xatırlayırıq. Bəs necə oldu ki, Qarabağın dağlıq hissəsində yüzlərlə kənd, qəsəbə və yer adlarının dəyişdirilməsi çox adi bir şey oldu? Necə oldu ki, vaxtilə hər kəsin evində daşın daş üstünə qoyulmasından xəbər tutan hökumət orqanları böyük bir ərazidə yüzlərcə toponimimizin özgələşməsinə görə bilmədilər? Bugünkü xəritəmizi 50 il bundan əvvəlki xəritə ilə müqayisə edəndə adam dəhşətə gəlir. Kəndlərimizin, el-obələrimizin adları gözümlə görə-görə elə dəyişdirilib ki, onların yüzə il öncə türk mənşəli olmasından heç əsər-ələmət qalmayıb. Qəribədir ki, o dövr respublikamıza rəhbərlik edənlər bu gün sağa-sola müsahibə verib deyirlər ki, guya onların rəhbərlik etdiyi dövrdə ermənilər indiki hərəkətləri edə bilməzdilər. Biz də sadələşməyimizdən inanırıq. Ancaq xəritəyə baxanda yanıldığımızı hiss etməyə bilmirik. Yaxşı ki, ayıldıq, səhvlərimizi düzəltməyə başladığımız. Düzdür, geodir, amma gec olsa da, səhvimizi düzəltməliyik. Bu millətə yad laqeydliyimiz bu gün də davam edir. Bu gün Qarabağımız qana bulanıb, torpağımızda nankor ermənilər vəhşilik edir, qan tökür. Biz isə hadisələrin fərqi varmıdan elə xronika tərtib edib dünyaya yayırıq ki, bir az keçəndən sonra ermənilər öz səhvlərimizdən istifadə edib dünyaya haray salacaqlar ki, inanmırsınız, açın Azərbaycan mənbələrini oxuyun, görün biz haqlıyıq, ya yox. Budur, ekranda cəbhədən rəsmi xəbərlər oxunur: dünən saat beşdən səkkizə kimi Cəbrayıl rayonunun filan-filan kəndləri erməni silahlı dəstələrinin hücumlarına məruz qalıblar. Məlumatın hərbi baxımdan vacibliyini və düzgünlüyünü qoyaq bir tərəfə, sırf dil baxımından burada böyük anlaşılmazlıq

var. Axı bu erməni silahlı dəstələri bizim ərazimizdə yaranıb və bizə qarşı vuruşur. Ona görə də məlumat dəqiqləşdirilməlidir. Deyilməlidir ki, Qarabağdakı ermənilər kəndə gətirilmiş qüvvələrə arxalanaraq silahlı dəstələr düzəldib bizə hücum edirlər və s.

Əziz dinləyicilər, indi də tanınmış şair İbrahim Göyçaylının bu yaxınlarda çapdan çıxan kitabından "Ağlama, ana" şeirinə qulaq asın.

Ağlama ana

Allahdan gəlməyib ömrə bu ağrı,
Bu ağrı qansızın qanından gəlib.
Qəsbkar, rüşvətxor,
Cibkəsən, oğru,
Yırtıcı canavar qanından gəlib,
Dərdin ürəyimə, ağlama, ana!

Gələn hər bəlaya əyilməz idin
Bu kədər, bu qəhər büküb belini.
Nüşabə iradən, Həcər qüdrətin
Doğrasın qılıncək düşmən selini
Ağlama, ay anam! Ağlama, ana!

Bizim hamımızdan cəsur, igiddi,
Sənin qaya oğlun, sənin dağ oğlun.
İndi hamımızın ən əzizidir,
Sənin əsgər oğlun, sənin şah oğlun,
Sən allah, ağlama,
Ağlama, ana!

Ay gələ, gün yetər, biz də bir zaman,
Evimiz bilərik ana torpağı,
Amma sənin oğlun qazanıb ana,
Bu xalqın qəlbində yaşamaq haqqın.

Nə xəyanət edib, nə asıb-kəsib,
Nə öz doğmasının başından basıb,
Nə yalan danışib, nə rüşvət alıb,
Gücsüz bir anadan mətanət alıb.
Bir yurdun qeyrəti verilib ona,
Şəhid anasısan, ağlama, ana!

Qoy şimşək gurlayıb dil-dil oynasın,
Qərənfil yas tutub qara bağlasın.
Qoy bulud eşidib göydə qaynasın,
Yığılıb, sıxılıb duman ağlasın,
Sən isə ağlama, ağlama, ana!

Qoy bütün dünyadan, qoy bütün eldən,
Səni ziyarətə gəlsin analar.
Sənin ovucunda böyüyən oğlun
Necə oğul idi? Bilsin analar.
Gözümün işığı ağlama, ana!

Taleyin hayından, qəm harayından,
Sinəndə duyulən düşüncə qurban.
Çiçəkdən də zərif ey böyük insan,
Ulu tanrım qədər ilahi, ana,
Ağlama, sən allah, ağlama, ana!

Ölməyən səhərdi öz vüqarıyla,
Hamının oğludu o qoçaq oğlun.
Durnaya çevrilib öz dostlarıyla,
Şəhid qardaşları, doğmalarıyla,
Vətən göylərində uçacaq oğlun.
Ağlama, ay ana, ağlama daha!
Ağlama, ana,
Ağlama!

İstəkli dinləyicilər, "Verilişimizin qonağı" səhifəsində siz f.e.d., prof. Əlisa Şükürlü ilə müsahibəyə qulaq asa bilərsiniz. Əlisa müəllim dilimizin cəfakəş tədqiqatçılarındandır, onun bir neçə əsəri dilçi mütəxəssislərin dərin marağına səbəb olub. Əlisa müəllim həm də mətbuatda dilimiz haqqında dəyərli yazılarla çıxış edir. Onu verilişimizə gətirən də elə bu dilimizə olan sonsuz məhəbbəti və istəyidir. Bütün bunlara baxmayaraq istərdim ki, Əlisa bəy qısa da olsa dinləyicilərimizə özü haqda məlumat versin.

Ə.Şükürlü: Məni filologiya elminə gətirən məhəbbət Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə olan sevgidən başlanır. İlk dəfə Bakıya qədəm qoyduqda, hələ universitetin filologiya fakültəsinə imtahan verməzdən əvvəl, şəhərin kitab mağazalarını dolaşmalı oldum və oradan Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə aid kitabları axtarıb aldım. Şeirə, romana, povestə, Azərbaycan ədəbiyyatına olan məhəbbət məni bu istiqamətə gətirdi. Ancaq məsələ elə gətirdi ki, hörmətli professorumuz Muxtar Hüseynzadənin, Azərbaycan dilinin tarixi ilə məşğul olan Hadi Mirzəzadənin bizə keçdiyi maraqlı dərslər mənim istiqamətimi bir qədər dəyişdi və mən də Azərbaycan dilini və tarixini öyrənməyə xüsusi bir maraq oyatdı. Məsələni dərinləşdirdikcə, elmi biliyimi artırdıqca mənə aydın oldu ki, Azərbaycan – türk dili dünyanın ən zəngin, ən gözəl, ən qədim və ən çox yayılmış dillərindən biridir. Beləliklə, dilimizin tədqiqi sahəsini mən özümə sənət seçdim və dilimizin tarixini, bir az da irəli gedərək qədim türk yazılı abidələrin öyrənilməsini özümə borc bildim.

Aparıcı: Professor, dediklərinizə istərdim ki, əlavə edəsiniz. Sizdə dilçilik elminə maraq nədən yarandı? Necə oldu ki, Siz gənclik enerjisini dilimizin köklü tədqiqi məsələlərinə həsr etməyi qərara aldınız?

Ə.Şükürlü: Mənim tədqiqat işim ilk olaraq Azərbaycan türk dilinin tarixinə yönəlir. Lakin sonralar bir qədər keçdiyim dərslə bağlı olaraq qədim türk yazılı abidələrinin dilinin və bu sahədə dərslərinin hazırlanması ilə məşğul oldum və

eyni zamanda paralel olaraq Azərbaycanda və başqa ərazilərdə qədim türk yazılı abidələrini tapıb aşkara çıxarmaq və onlar üzərində işi aparmaqla istəyimə çatdım. İndiyədək çapdan çıxan kitablarım xarici ölkələrdə də istifadə olunur. Məsələn, Türkiyə Ərzurum universiteti bizim universitetə müraciət etmiş və mənim dərsliyimdən istifadə etməyi qərarlaşdırmışlar. Bu, əlbəttə ki, mənim üçün sevindirici haldır və mən güman edirəm ki, bu istiqamətdə yaxın günlərdə çapdan çıxacaq çox böyük bir irihəcmli "Qədim türk yazılı abidələrin dili" adlı dərslik mən inanıram ki, xaricdə və eləcə də ölkəmiz Azərbaycanda tələbə və müəllimlərin istifadəsinə veriləcək. Eyni zamanda Azərbaycanda indiyə qədər mənim əsas məqsədlərimdən biri qədim Türk yazılı abidələrinin əsas əlamətlərini aşkara çıxarmaqdan ibarət olub. İndiyədək Azərbaycan ərazilərinin bir neçə yerində qədim türk yazılarını aşkara çıxarmaq xalqımız və tariximiz üçün əlimizdə ən böyük sübut olacaq. Çünki ermənilər və bəzi üzdənirəq tarixçilərimiz hər vasitə ilə Azərbaycan xalqının, Azərbaycan türklərinin buraya gəlmə olduqlarını sübut etmək istiqamətində iş aparırlar. Əgər biz bunu ortaya çıxarıb ictimaiyyətin ixtiyarına versək, ermənilər də öz mühakimələrində nə qədər səhvə yol verdiklərini biləcəklər. Digər bir məsələni də sizə deyim ki, Azərbaycan xalqının ilk Azərbaycanın sakinləri olduğunu əlimizdə sübut edən başqa faktlar da var. Təsəvvür edin ki, bütün dünyada gürcü adı ilə tanınan xalq bilirsiniz ki, özlərinə gürcü demirlər. Bu, bizim Azərbaycan xalqının onlara verdiyi addır. Gürcü sözü qədim türk dilində quruçi sözündəndir. Döyüşkən, qəhrəman deməkdir. Mənə elə gəlir ki, bu gürcülərin şərəfini bir qədər də yüksəldir.

Gürcüstan sözü də həmin sözlə, stan fars dilində məxsus olan morfoloji göstəricinin artırması ilə əmələ gələn yer adıdır. Bu onu göstərir ki, bizim xalqımız daha qədim, daha mədəni xalq olmuş və gürcüləri bu ad altında bütün dünyada tanıtmışdır. Eləcə də Ermənistan. Onlar XVI əsrdən sonra Azərbay-

cana daha çox axın etmişdir. Onların əsl vətənləri Mavərənnəhdirdir. Onlar Dəclə və Fərat çayının sahillərindən Şərqi Anadoluya, XVI əsrdən sonra İrana və oradan da Qafqaza axıb gəlmişdilər. Bu özü də onu göstərir ki, ermənilər də gürcülər kimi heç vaxt özünə erməni deməmişdir. Onlar indi də özlərini Hay, yaşadığı torpağı isə Hayastan adlandırırlar.

Aparıcı: Əlisa bəy, Azərbaycan dilinin həyatımızın müxtəlif sahələrində işlənməsi Sizi bir mütəxəssis kimi, bir vətəndaş kimi təmin edirmi? Sizə qərribə gələn ifadə və deyim tərzlərinə tez-tez rast gəlirsinizmi?

Ə.Şükürlü: Bu məsələ başqa ziyalılar kimi məni də təmin etmir. Bilirsiniz ki, Azərbaycan köhnə SSRİ daxilində bütün respublikalardan fərqli olaraq öz konstitusiyasında Azərbaycan dilini dövlət dili olduğunu bir maddə kimi ora daxil etmişdir. Ancaq bu formal şəkildə olmuşdur. Hətta, indinin özündə də Azərbaycan dili dövlət dili statusunu əldə etməyib. Bunun da əsas səbəbi vaxtilə kütləvi halda Azərbaycan ziyalılarının öz övladlarını rus dilində oxumağa meyil etmələrindən irəli gəlmişdir. Çünki vaxtilə rus dilində təhsil alan şəxslər indi, çünki o zamanlar belə bir tələbat var idi ki, yüksək zirvələrdə yalnız və yalnız rus dilində təhsil alan adamlar oxumalıydılar və onları işə cəlb edirdilər. Onlar indi də öz işlərini davam etdirirlər. Bu şəxslər Azərbaycan dilini pis bildiklərinə və yaxud heç bilmədiklərinə görə bu dilin dövlət dilinə keçməsi barədə böyük bir maneəyə çevrilmişlər.

Aparıcı: Professor, çoxdandır ki, tələbələrimizə dil dərsi deyirsiniz. Heç kəsə sirr deyil ki, filoloji fakültələrdə oxuyan gənclərimizin əksəriyyəti mütaliəni xoşlamır, yazısı savadsız, danışığı çox kəsad olur. Mən hələ onu demirəm ki, qəbul zamanı abituriyentlərin yazısı ucdantutma köçürmə olur. Buna Sizin münasibətiniz. Dərsliklər Sizi təmin edirmi?

Ə.Şükürlü: Dərslik dedikdə, biz əlbəttə ki, elmi dərsliklərdən burda söhbət açmayacağıq. Çünki burada söhbət Azərbaycan türk dilinin öyrənilməsindən gedir. Biz, ilk növbədə,

başqa dilli xalqlar üçün olan dərslərdən söhbət açmalıyıq. Axşam mən 7-ci siniflər üçün olan rus dili dərslərinə baxırdım və orda istər-istəməz qərribə yanlışıqla qarşılaşdım. Burada sözlərin düzgün tərcümə olunması, qrammatik hadisələrin çox, həddindən artıq, ya elmi şəkildə izah olunmaması, ya da düzgün izah olunmaması hadisələrinə rast gəldim.

Aparıcı: Bir sual da dinləyicilərimiz çox düşündürür. Bir neçə vaxt bundan qabaq dilimizə maraq çox güclü idi. Kurslar yaranırdı, kütləvi dilöyrənmə prosesi müşahidə olunurdu. Bu gün bu iş xeyli zəifləyib, elə deyilmi?

Ə.Şükürlü: Bir dəfə mənə bu işlə əlaqədar olaraq Təhsil Nazirliyinə çağırılmışdılar. Mənim fikrimi bilmək istəyirdilər. Bir-iki münəqişəli iş vardı, tanış oldum və mən onlara deyəndə ki, bu bizim milli fəlakətimizdir. Nazirliyin məsul işçiləri mənim bu fikrimi eşidəndə dayanıb fikrə getdilər ki, mən bunu milli bədbəxtlik adlandıram. Bu, sözün həqiqi mənasında, milli bədbəxtlikdir. Bunun da əsas kökü milli məktəblərdən gəlir.

Aparıcı: Professor, müsahibə üçün çox təşəkkür edirik və Sizə yaradıcılıq uğurları diləyirik. Sizinlə bir daha görüşmək imkanına inanmaqla ayrılıraq. Sağ olun.

Əziz dinləyicilər, respublikamızın ərazisində yaşayan rusların, yəqin ki, müstəqilliyimizdən sonra Azərbaycan dilini bilmələri vacib şərtlərdən biridir, çünki dilimiz dövlət dili kimi işlənməyə başlayanda bu problem də adi qaydada həll olunmalıdır. Elə buna görə də dilimizə hörmətlə yanaşsın onu öyrənənlər daha əlverişli vəziyyətdə olacaqlar. Bu gün biz milliyətcə rus Volodiyanı redaksiyaya dəvət etmişik. Onunla söhbətə qulaq asın.

Aparıcı: Volodiya, Azərbaycan dilini harda öyrənmişən? Sənə bu işə vadar edən, təhrik edən olubmu?

Volodiya: Mənə heç kim vadar etməyib. Həyatda-bacada oynayanda öz azərbaycanlı dostlarımla Azərbaycan dilində danışmağı üstün tutmuşam.

Aparıcı: Öz həmyaşıdlarına nə məsləhət görürdün? Onlar hansı yolla Azərbaycan dilini Sizin kimi mənimsəyə bilirlər?

Volodiya: Məsləhətim budur ki, bu dildə danışınlar, utanmasınlar, çox dil bilən adam daha ağıllı və səbirli olur.

Aparıcı: Volodiya, azərbaycanca kitab oxuyursanmı? Bəlkə yadında qalan bir şeir var?

Volodiya: Şeir deyə bilməyəcəyəm. Ancaq İ.Şıxlının "Dəli Kür" romanını azərbaycanca oxumuşam.

Aparıcı: İstəkli dinləyicilər, indi də jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın.

Diktor: Siz "Ana dili" radio-jurnalını dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 40-cı verilişi
(07.06.1992)**

Salam, istəkli dinləyicilər. Müstəqilliyimizin təntənəsinə doğru inamlı addım atduğumuz bir gündə hamınıza, əziz dinləyicilər, bol-bol sevinclər diləyirik, hər birimizdən bütün xalqın müqəddəs azadlığı üçün var-gücümüzlə çalışmağı, yaşayıb-yaratmağı təvəqqe edirik. Yəqin ki, jurnalımızın səsləndiyi bu anda çoxlarınız öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirib, digərləri isə artıq seçki qutusu qarşısında dayanıb öz taleyini bütün xalqla bir yerdə ən layiqli namizədə səs verməklə həll etməyə hazırlaşır, bu qədim diyarı əsl demokratik yolla idarə etmək iqtidarında olan namizədə səs verməklə doğma Azərbaycanımızı uzun illərdən bəri köləlikdə saxlayan cinayətkar rejimin pəncəsindən qurtararaq, əsl demokratik və hüquqi dövlət yaratmağı elmi, siyasi və mənəvi səriştəsi olan bir vətən oğlunun prezident olmağına səs verərsiniz. Kimliyindən asılı olmayaraq təzə seçilən prezidentin əvvəlki rəhbərlərimizdən fərqli olaraq dilimizə münasibəti birmənalı olacaq ki, bu da Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Qeyd edək ki, hazırkı siyasi, iqtisadi və mədəni durumu xalqın öz mübarizə tarixinin qaynaqlarına köklənsə, böyük Məhəmməd Əminin dövlət quruculuğu sahəsindəki zəngin təcrübəsindən istifadə etsə və ondan faydalansa, daha möhkəm olar, yəni 1918-20-ci illərdə cəmi 23 ay ömür sürən Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin bütün sahələrindəki iş təcrübəsi, o cümlədən dil quruculuğu sahəsindəki cəsarətli tədbirləri bu gün bizə sözün əsl mənasında əsl örnəkdir. Xatırladaq ki, ADC hakimiyyətə gəlməsindən cəmi bir ay sonra 1918-ci ilin iyun ayının 27-də Azərbaycan dilini dövlət dili kimi elan etdi, ulu Nizaminin ana yurdunun adını özünə qaytardı. Tezliklə “Azərbaycan” qəzeti nəşr olunmağa başladı. Bu qəzetə xalqımızın görkəmli oğulları Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyovlar, Şəfəbəy Rüstəmov və Xəlil İbrahimov redak-

torluq etdilər. Gəncədə “Azərbaycan hökumətinin xəbərləri” adlı qəzet nəşr olundu. Bir sözlə, bu gün o. az müddətdə hakimiyyətdə olan demokratların atdığı addımları, gördüyü işləri, nəinki, bir həqiqət kimi yad edir, həmçinin 72 ildən sonra yenidən bağımsızlığa qovuşmaq arzusu ilə onları qürurla bərpa edirik. Söhbət bayrağımızdan, himnimizdən və gerbimizdən gedir.

Əziz dinləyicilər, inanırıq ki, bundan sonra dilimiz respublikamızda öz qanuni yerini tutacaq və bununla da ölməz Məhəmməd Əminlərin vəsiyyətlərini həyata keçirmiş olacağıq.

İstəkli dinləyicilər, dilimiz haqda deyilənləri və yazılanları biz vaxtaşırı sizə təqdim edirik. Bu gün həmin ənənəyə sadıq qalaraq şair Z.Yaqubun “Dilim” şeirini səsləndiririk. Şeirdə dilimizin qüdrəti, ahəngdarlığı, qədimliyi və incə mətləbləri bildirmək imkanları poetik bir şəkildə açıqlanır. Buyurun, qulaq asın.

**Dilimiz
(Z.Yaqub)**

Füzuli zirvəli, Vaqif arxalı,
Mənim Qorqud dilim, Ələsgər dilim!
Ömrümün naxışı, bəxtimin xalı,
Dadda, şirinlikdə bal, şəkər dilim!
Dərdli anaların bağından qopan,
Neçə yol dağlanıb, əzilən dilim.
Ruhuma işləyən, qanıma hopan,
Sazın pərdəsindən süzülən dilim!
Bayatı beşiyi, layla yuvası,
Mənim tarlı dilim, kamanlı dilim.
Kiməsə həmişə bahar havası,
Kiməsə həmişə dumanlı dilim!
Buluddan sıyrılıb, günəşdən çıxıb,
Göylərin taxtından enib gəlmisən!

Ölməz dahilərin əlini sıxıb,
 Tanrı qüdrətinə dönüb gəlmisən!
 Dünyanın qəlbinə yatan dilimizin
 Özülü bu ölməz ruhdadır bəlkə?
 Budağı bu günə çatan dilimin
 Kökü Adəmədədir, Nuhdadır bəlkə?
 Gözümün nurusan, başımın tacı,
 Sən yollar süpürən ətək olmadın.
 Heç zaman çəkmədən söz ehtiyacı,
 Heç zaman dinəndə pəltək olmadın.
 Düşməni döndərəndə toyları yasa,
 Durub boylanmağın yeri vardımı?
 Sənin qüdrətinə arxalanmasa
 Xətai qılıncından yapışardımı?!
 "Ənəlhəq" bayraqlı, "heyət" nidalı,
 Misri qılıncımtək kəsərli dilim!
 Hər gün çiçək açıb, bar-bəhər verib,
 Dilimdən güc alıb elimin kökü.
 Elimə-günümə gör nələr verib,
 Sözümlün şirəsi, dilimin kökü.
 Füzuli zirvəli, Vaqif arxalı.
 Mənim Qorqud dilim, Ələsgər dilim!
 Ömrümün naxışı, bəxtimin xalı.

Əziz dinləyicilər, dillə bağlı xalqımızın şirin-şirin kəlmələri, dadlı-duzlu sözləri var, onun hikmət xəzinəsində istənilən məqamla səsləşən zərbi-məsəllər, atalar sözləri, inanclar, ifadə və ibarələr tapmaq olur. Xalq deyəndə ki, "Dil var bal gətirər, dil var bəla", burada dərin məna, böyük hikmət ifadə olunur. Açıması odur ki, danışan sözünün yerini biləndə, müsahibinə hörmət və qayğı ilə yanaşanda, bundan həm danışan, həm də dinləyən həzz alır. Şirin söz bal kimi adamın canına yatır, ancaq yersiz işlənən söz və cümlə müsahibi pərt edir, bəzən lap adama bəla da gətirir. Sırr deyil ki, ölçülüb-biçilmədən deyilən

söz və ya fikir özümüza qarşı çevrilir, düşmənlərimiz, hətta, ondan məharətlə əks təbliğat üçün istifadə edir.

Elə "Dil başa bələdir", "Dil başı güdaza verər", "Dil adamın düşmənidir", "Dil adamı bəyan edər" və s. kimi atalar sözlərimiz dilin məhz ictimai-siyasi bir vasitə olduğunu bir daha təsdiq edir. Eyni zamanda dilin güclü bir təbliğat vasitəsi olması da bəllidir. Xalq deyəndə ki, "Dil ilə dost olanın ağzın ara, könlün al" boğazdan yuxarı danışanlara inanmayıb onları dostluq üçün ciddi imtahana çəkməyi, onların könlünə, qəlbinə nüfuz etməyi məsləhət görür. Ona görə də yerində deyirlər ki, "Dildə bir şey deyib, ürəkdə başqa şey tutma". Digər tərəfdən xalq müdrikliklə deyir ki, "dil ürəyin açarıdır" və ya "dilini bilməyən anasını tanımaz". Hörmətli dinləyicilər, bu cür hikmət dolu deyimləri açmaq üçün və ümumiyyətlə, dillə bağlı fikir və mülahizələrini söyləmək üçün respublikamızın tanınmış alimi f.e.d., prof. Musa Adilovu sizinlə görüşə dəvət etmişik.

Aparıcı: Professor, Siz türkologiyada dərin linqvistik, elmi-nəzəri fikirlərinizlə və geniş mənada sanballı filoloji tədqiqatlarınızla tanınırsınız. Sizcə indicə adını çəkdiyimiz və çəkmə bilmədiyimiz atalar sözlərinin, ifadə və deyimlərin şərh, açıqlanması vəziyyəti nə yerdədir? Sizin "Qanadlı sözlər", "Klassik ədəbiyyatda dil və üslub" və s. kitablarınız bu sahədə atılan ilk ciddi addımlardandır. Elə bu sahənin ən səriştəli bir mütəxəssisi kimi fikriniz necədir?

M.Adilov: Fəxrəddin müəllim, sizin dil haqqında səsləndirdiyiniz fikirlərə onu da əlavə edirəm ki, dil, ümumiyyətlə, insanların, xalqın ensiklopediyasıdır. Dil millətin, eləcə də, insanın birinci əlamətidir. Elə bütün dillər də dilə münasibətdəndi. Elə bütün filologiya elmləri və daha bir neçə elm də dili, sözü öyrənməklə, öyrətməklə məşğuldur. Son 70 ildə filologiya elmi dili, sözü öyrətməkdənsə, ideyanı öyrətməyə başlayır. Yəni dil əvəzinə, elm siyasiləşdirilib. Bütün

elmlər dili öyrənir. Çünki dil bütün insanların həyatını özündə ehtiva etdirir, əks etdirir.

Mən deyərdim ki, keçmiş SSRİ-də dilinə ən böyük zərbə vurulan Azərbaycandır. Dilimizin funksiyaları əlindən alınmışdır. İrəvan xanlığında işlənən Azərbaycan dili sıxışdırılmışdır. Azərbaycan dilinə çox böyük zərbə dəymişdir. Bunu nəzərə almaq lazımdır. Dünyada ən çox azadlıq sevən fenomen dildir. Dil qədər azadlıq sevən ikinci bir ictimai hadisə yoxdur.

Aparıcı: Siz dilçiliyi ədəbiyyatşünaslıqla yaxınlaşdırmağa, onların sintezindən bacarıqla istifadə etməklə ənənəvi baxımdan filologiyayı əvvəlki hüdudlarında bərpa etməyə çalışan alimlərdənsiniz. Bir az başqa cür desək, Siz linqvistikanı öz maddi materiyasından, söz dünyasının forması ilə məzmununu vəhdətdə götürməyə çalışırsınız. Sizi düzmü başa düşürük?

M.Adilov: Bəli, mənim həmişə fikirləşdiyim şey budur. Bilirsiniz, bütün bu 70 il ərzində Azərbaycandan bir nəfər də olsa SSRİ Elmlər Akademiyasına üzv seçilmədi. Halbuki hər il neçə-neçə erməni ora üzv seçildi. Bunun səbəbi nədir? Bilirsiniz, ən dəhşətli şey dillə bağlıdır. Azərbaycan təfəkkürünə vaxtilə ərəb dilinin gəlməsi, sonra rus dilinin gəlməsi və bunların təfəkkürdə covğalanması, bir-birini inkar etməsi xalqımızın təfəkkür inkişafına güclü zərər vurdu. Elə məsələnin kökü də buradadır.

Aparıcı: Yaradıcılığınızla yaxından tanış olanlar bilirlər ki, adlar Sizin maraq sahənizdir. Bu sahədəki araşdırmalarınız, ümumiləşdirmələriniz və müşahidələriniz əsərlərinizdə geniş əksini tapıb. Fərsətkən, Sizin elmi ümumiləşdirmələrinizdən bəzilərinə dinləmək yerinə düşərdi.

M.Adilov: Fəxrəddin müəllim, dünyada xalqların ad sistemləri bir-birindən fərqlənir. Çoxlu ad sistemləri var. Bizim qədim türk ad sistemində, bayaq dediyim kimi, sonradan gələn 2 ad sistemi əlavə olunur. Ərəb ad sistemi və rus-Avropa ad

sistemi. Qədim türk ad sistemi çox aydındır və xalqımıza çox doğmadır və bu sistemi şovinizmlə bağlayırdılar. Bu adlar konkret varlıqların adı ilə bağlı olurdu. Qədimlərdə insanlar inanırdılar ki, ad şəxsin öz mahiyyətini əks etdirir. Qədim görüşlərə görə insanın mahiyyəti 3 komponentdən ibarətdir. Cisimdir, yəni bədən, candır, yəni ruhdur, bir də ad. İnsan bu 3 ünsürdən təşkil olunur. Cisim etibarsızdır. Çünki insana 60, 70, 100 il xidmət edir, sonra torpağa qarışır. Ruh da etibarsızdır. Çünki insan ölən kimi ruh da bədəni tərk edir. İnsana qalan yalnız addır.

Aparıcı: Ümumi dilçiliklə məşğul olan alimlərin bir qismi dilə aralıq bir vasitə kimi baxır. Humboldtun davamçılarından olan L.Vaysqerber dili ətraf mühitlə onu danışanlar arasında mövcud olan bir ötürücü kimi götürür. Buradan da o, dili ideoloji mübarizənin ən kəskin silahı hesab edir. Bu barədə nə deyə bilərsiniz? Bu sualı mən təsadüfi vermədim. Dinləyicilərimizə çatdırmaq istəyirəm ki, Siz BDU-da dilçilik kafedrasının müdiri vəzifəsində çalışırsınız. Əməli fəaliyyətinizdə belə məsələlərlə tez-tez rastlaşırsınız elə deyilmi?

M.Adilov: Dil, doğrudan da, ideoloji mübarizənin ən kəskin silahıdır. Biz əməli fəaliyyətimizdə həmişə bunu əldə rəhbər tuturuq.

Aparıcı: Professor, Sizdən yenidən görüşmək arzusu ilə ayrılıraq, Sizə yaradıcılıq uğurları diləyirik.

İstəkli dinləyicilər, indi də jurnalist T.Paşanın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizə hazırlaşarkən "Təhsil" qəzetinin bu ilin may sayında "Bu dil kimin dilidir?" rubrikası altında "Komandirlər yenə rus dilində oxuyacaqlar" adlı məqaləsi diqqətimizi cəlb etdi. Məqalənin müəllifi H.Mustafabəyli Bakı Birləşmiş Ali Komandirlər məktəbində milli ordumuzda xidmət üçün zabitlər hazırlanmasından söhbət açır və buna sevindiyini bildirir. Lakin müəllif açıq-aydın narahat olduğunu da gizlətmir. Müəllifin narahatlığına səbəb qəbul imtahanları

arasında rus dili və ədəbiyyatı fənnindən imtahan salınmasıdır. O, yazır: "Azad xalq özünü qorumağı bacarmalıdır". Məqalə müəllifinin bu haqlı tələbinə biganə qalmaq olmaz. Ümidvarıq ki, aidi təşkilatlar bunlara öz vətəndaşlıq münasibətini bildirəcəklər.

Əziz dinləyicilər, jurnalımızın son səhifəsində dil haqqında aşağıdakı kəlamı sizə təqdim edirik. Onlardan birincisini A.Hamdi Tanpınar deyib: "Dil insanlığın özüdür və əqli fəaliyyətimiz onunla bağlıdır". İkincisini isə N.F.Qıtsakürək söyləyib: "Dil kainatın qəlbimizə həkk etdiyi naxışdır".

Burada verilişimiz sona çatır, istəkli dinləyicilər. Məktub və təkliflərinizi gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

Diktor: Siz "Ana dili" radio-jurnalını dinlədiniz. Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

"Ana dili"nin 41-ci verilişi (05.07.1992)

Salam, istəkli yurddaşlarımız. Bu isti yay günündə "Ana dili" verilişini səbirsizliklə gözlədiyinizə inanırıq. Jurnalımızın ilk bölümündə dinləyici məktublarının xülasəsini vermək istədik. Sizlərdən, əziz dinləyicilər, çoxlu məktub alırıq. Bu məktublarda verilişimizin məzmun və formasına dair maraqlı fikirlər irəli sürürsünüz, onun daha məzmunlu və rəngarəng olmasını təklif edirsiniz. Bəzən çox qiymətli fikirlərə rast gəlmək olur. Biz onların hamısından faydalanırıq, verilən təklif və arzuları nəzərə almağa çalışırıq. Məktublarla yanaşı verilişimiz barəsində rəylərini dinləyicilərimiz bəzən telefonla, bəzən də təsadüfən görüşəndə söyləyirlər. Məsələn, dilimizin yorulmaz təbliğçisi və ürəkdən sevicisi olan Cümşüd bəy Xətai rayonunda yaşayır. Rayonun müəssisə və idarələrində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsi üçün çox çalışır, yeri gələndə geniş izahat işləri aparır, əsl azərbaycanlı kimi dilimizin işlənməsinə mane olan yurddaşlarımızı başa salmağa çalışır. Bu dəfə görüşəndə hal-əhvaldan sonra soruşdum ki, Cümşüd bəy, vəziyyət nə yerdədir. O narazı halda başını bulayıb dedi – özümüzünkülər pəl vurmasa, hər şey yaxşı olar. Təəssüflər olsun ki, Cümşüd bəyin dediyi tam həqiqətdir. Doğrudan da, öz içərimizdə bizə ciddi maneçilik törədənlər kifayət qədərdir. Ancaq respublikamızda gedən demokratikləşmə inamla irəliləyir, inanırıq ki, ilk dəfə olaraq xalqın iradəsi reallaşacaq, başqa sahələrdə olduğu kimi dil sahəsində də dönüş yaranacaq. Elə bunun bariz nümunəsini biz bu yaxınlarda gördük. Dövlətimizin başçısı İstanbul görüşündə sənədlərin imzalanması mərasimində öz doğma dilimizdə danışdı. 72 il ötən tariximizdə belə şeyləri ancaq yuxuda görmək olardı. Cümşüd bəydən ayrılışda da məhz bu əhval-ruhiyyə ilə ayrıldım ki, tarixin təkarini geri döndərmək qeyri-mümkündür. Dilimiz öz ucalığına tez bir zamanda çatacaq.

Əziz dinləyicilər, redaksiyamıza daxil olan bir məktubla da sizi tanış etmək istərdik. Onun müəllifi M.F.Axundov ad. Pedaqoji İnstitutunun dosenti, f.e.n. ingilis dili müəllimi Ə.Quliyevdir. Əliniyaz müəllim dilimiz haqqında əldə etdiyi mənbələrdən söhbət açır, ötən əsrin əvvəllərində rus və Avropa tədqiqatçılarının dilimizə göstərdikləri marağa diqqətimizi cəlb edir, Peterburq arxivlərində saxlanılan materiallarda Azərbaycan dili haqqında geniş məlumat verildiyini açıqlayır. Məşhur şərqşünaslardan Adelunqlar, Fuks və baş leytenant Trusovun əsərlərindən danışaraq Əliniyaz müəllim bu nəticəyə gəlir ki, hələ XIX əsrin ilk onilliyində Qafqaza səfər edən bu tədqiqatçılar Azərbaycan dili haqqında geniş məlumat verir, bu dildə mətnlər tərtib edərək onları rus və Avropa dilləri ilə müqayisə edirdilər. Bu baxımdan prof. Fuksun 1807-ci ildə çap etdirdiyi "Qafan tatarcası/türkcəsi-almancası" çox diqqətə layiqdir. Bütün bu qaynaqlarda Qafanın, Zəngəzurun, İrəvanın başdan-başa azərbaycanlılardan ibarət olması tam açıqlığı ilə göstərilir. Bütün bunlardan sonra Əliniyaz müəllim ASE-ni 4-cü cildinin 316-cı səhifəsində Zəngəzurla bağlı məqaləyə öz kəskin etirazını bildirir. Doğrudan da, Əliniyaz müəllimin hiddətini başa düşməmək ən azı nadanlıqdır. Öz dəsti-xəttimizlə yaratdığımız ensiklopediyada qədim torpaqlarımızın bizə mənsubluğunu deməyə cəsarətimiz çatmırdısa, heç olmasa xarici alimləri yada salaydıq, məqalədə bir ştrixlə Zəngəzurun, Ağbabanın, Dərəçiçəyin doğma torpaqlarımız olduğunu yazsaydıq nə itirərdik, görəsən. təəssüf ki, bu belə olmayıb. Əliniyaz müəllimə dinləyicilərimiz adından öz təşəkkürümüzü bildiririk. İndicə adlarını çəkdiyimiz bölgələrdə sovet rejimi gələcə qədər Azərbaycan türklərinin yaşaması bizdə heç bir şübhə doğurmur. Şübhə başqa xalqlarda yaranır, özünü də bunu bir tərəfdən ermənilər və onların havadarları edirsə, digər tərəfdən özümüz də sifarişlə yazılan ədəbiyyat yaradırıq. Ancaq Əliniyaz müəllimin gətirdiyi qaynaqlara söykənməklə həmin bölgələr barədə bu yaxınlara qədər davam edən siyasi və

ərazi durumu haqqında həqiqəti başqa xalqlara, o cümlədən ruslara, almanlara, fransızlara asanlıqla çatdırıla bilərdik.

Əziz dinləyicilər, indi Sizin diqqətinizə tarixi gerçəkliyi əks etdirən bir materialı təqdim edirik. Qulaq asın və nəticə çıxarın.

Azərbaycanın əlverişli iqlim, coğrafi mövqe və iqtisadi zənginlikləri dünya ölkələrinin diqqətini çoxdan cəlb etmişdir. Bu sahədə xüsusi fəallıq göstərən İran, Türkiyə və başqa ölkələrlə yanaşı, Rusiyanın canfəşanlıq göstərməsi hazırkı minilliyimizin ortalarında yazılı mənbələrdə əks olunmuşdur.

I Pyoturun dövründə Azərbaycana qarşı həmlə və qarətçilik ordu gücünə həyata keçirilmişdir. Belə ki, o, Azərbaycana strateji əhəmiyyətli bölgə kimi yanaşmış; Qafqazda onu gücsüz və itaətkar, bölünmüş bir zonaya çevirmək məqsədi güdürdü. Əlbəttə, burada yaşayan xalqların dilini, adət-ənənəsini bilmək rusların müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissəsi idi.

Azərbaycan ərazisində dilimizin tədqiqinə və işlənməsinə dair rusların hazırladığı ilk yazılardan biri 15 oktyabr 1807-ci il tarixlə qeyd olunmuşdur. Petroqrada şərqşünaslıq institutunun arxivində Qafqazda və İranın böyük ərazisində yuxarı təbəqələrdə danışılan dil nümunələri adlı təxminən 500 səhifəlik dərsliyin əlyazmasının girişində qeyd olunur ki, Azərbaycan dili Qafqazda geniş yayılmışdır. Əlyazmanı böyük dilçi alim qrupunun hazırladığı da girişdən və izahlardakı məlumatlardan aydın olur, türk dili, rus dili, fransız, alman, latın dilləri ilə müqayisə edilərək onun təsviri 130 dərsdə latın əlifbası ilə verilir.

Arxiv sənədlərinin araşdırılmasından məlum olur ki, Arazboyu bölgələrdə, Bakı, Zəngəzur, Qafanda və ümumiyyətlə, Qafqazda yaşayanların əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etdikləri dilin xüsusiyyətləri sifarişçiləri və tədqiqatçıları çox maraqlandırmışdır.

Maraqlıdır ki, İranla sərhədboyu bölgələrdə türk-tatar dilinin nümunələrini professor Fuks ilk dəfə 1807-ci ildə almanca yazdığı "Qafan tatarcası" əsərinin bir fəslində təhlil etmişdir.

Məşhur şərqşünaslar İ. və F. Adelnqlar türk dillərinin təsnifi üzrə çoxlu tədqiqatlar aparmışlar. Onların nəticələrini sonralar İ.N.Berezin fransızca yazdığı "Müsəlman dialektləri" (1849) kitabında geniş işıqlandırılmışdır. Beləliklə, artıq 19-cu əsrin birinci yarısında Azərbaycan, Krım və Anadolu türklərinin dil nümunələri əsasında verilmiş mətnlərin müxtəlif səviyyədə tutuşdurularaq müqayisə edilməsi sərhəd boyunca yaşayanların dilini və dünyagörüşünü də müəyyənləşdirməyə imkan verirdi. Çünki mətnlərin və lüğətlərin əksəriyyəti dini səciyyə daşıyırdı. Onlarda ətraf mühitə və siyasət aləminə biganəlik hökm sürür. Əsas məsələ budur ki, bu məxfi axtarışlar açıqcasına aydınlaşdırır ki, Zəngəzur və Qafan Azərbaycanın tərkib hissəsidir. Buranın ziyahısı molladır və o, xalqını ibadətə çağırır. Sənədlər bir daha sübut edir ki, milliyətə xarici və siyasətə bitərəf olan tədqiqatçılar Qafan tatarlarının dilini latın dili ilə müqayisə etmişlər və bu bölgədə azərbaycanlıların məskunlaşmasını göstərmişlər.

Dil araşdırmalarından nəticə çıxaran Rusiya başçıları: siyasi birlikdən uzaq olan azərbaycanlıların dədə-baba torpaqlarına – Qarabağ və Zəngəzura öz tərəfdarı olan erməniləri məskunlaşdırmağa başlamış, susmuş millətimizin, səbiri xalqımızın səhvi üzündən məskunlaşma sonralar daha da sürətləndirilmişdir.

Azərbaycan dili həm öz daxilində mövcud olan dialekt və şivələrlə, həm də rus, fransız, alman, latın dilləri ilə müqayisədən sonra, Volqaboyunda, Krımda yaşayan tatarların dillərində olan lüğət və mətnlərin Azərbaycan dililə müqayisəli təhlilinə də geniş meydan açırdı. Bunu da xüsusi qeyd etməliyik ki, müqayisələr latın əlifbası ilə aparılmışdır.

Bəzən ərəb əlifbası ilə olan yazılar da rast olunur. Bunlar Zəngəzur, Qafan və başqa bölgələrdə yaşayan mollaların verdiyi mətnlərin orijinal nümunələri kimi təsvir edilir. Mətnlərin məzmunu isə göylərdə gəzən xəyaldır ki, bununla da ruslar bu millətin sosiologiyasını, əqidə istiqamətini öyrənmiş və onları əks etdirə bilmişlər.

Kitabın "Bizim Vətən" fəslində bütün Qafqaz nəzərdə tutulur. Azərbaycan dilinin latın əlifbası ilə qələmə alınmış gözəl nümunələrindən biri də Bakı bölgəsi üzrə mətnlər və lüğətlər hazırlamış baş leytenant cənab Trusovun tədqiqatlarıdır. Bu tədqiqatlar Bakı sakinlərinin danışq üslubunda tərtib olunmuş mətnlərə əsaslanır və hər bir ümumiləşmə konkret dil faktına söykənir. Dini xarakter daşıyan bu mətnlər Qafqazın əksər yerlərində və İranın böyük bir hissəsində işlənən türk-tatar dili başlığı altında təqdim olunur.

Məlumdur ki, 1805-ci ildə rus ordusu Qarabağ, Şəki, Şirvan xanlıqlarını zəbt etdi. 1806-1813-cü illərdə Sisyanov, Qudoviç və Kotlyarovski Talış, Bakı, Quba, Gəncə, Dərbənd xanlıqlarında misli görünməmiş müqavimətlə qarşılandılar. Lakin onlar böyük qırğınlar hesabına bu xanlıqları da ələ keçirdilər. Əhalisinin böyük əksəriyyəti azərbaycanlı olan İrəvan xanlığı ruslara qarşı müqavimət göstərsə də, satqın ermənilərin fəaliyyəti ilə bu yerlər asanlıqla rus ordusuna təslim oldu.

Beləliklə, tarixi qanlı müharibələrlə dolu olan, çörəyini qanlı qırğınlar yolu ilə çıxarmağa vərdis etmiş Rusiya xristian erməni qardaşlarını Türkiyə və İran sərhədləri boyunca yerləşdirməklə həmin ölkələri müharibə vəziyyətində saxlamaq və Şimali Azərbaycanı müsəlman ölkələrindən ayırmaq kimi itaətkar vəziyyətdə saxlamağa nail oldu.

İstəkli dinləyicilər, jurnalımızın ikinci bölümündə prof. Ə.Əfəndizadə ilə müsahibəni sizə təqdim edirik. Əziz müəllim əvvəllər də bizim verilişin qonağı olub. Bu dəfə jurnalımızın səhifələrində çıxış etmək üçün bizə müraciət etdi, biz də onun

dinləyicilərimizə söyləməyə həmişə sözlü olduğunu nəzərə alaraq Əziz müəllimi sizinlə görüşə çağırırdıq.

Aparıcı: Professor, Siz dilimizin tədrisi və təbliği məsələləri ilə yaxından məşğul olan alimlərimizdənsiniz. Çoxlu kitab və vəsait müəllifsiniz. Son zamanlar Azərbaycan dilinin tədrisində ciddi bir dönüş yaranıbmi, yoxa elə əvvəlki kimi elə bir dəyişiklik nəzərə çarpmır.

Ə.Əfəndizadə: Bilirsiniz, mən elə bir ciddi dönüş görmürəm. Azərbaycan dilinin tədrisini yaxşılaşdırmaq istəyiriksə, ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı siniflərində (IX – XI) bu fənnə müəyyən saatlar ayrılmalıdır.

Aparıcı: Əziz müəllim, kargüzərliq sahəsində necə? Müşahidələriniz sizə əsas verirmi ki, deyəsəniz, bu dilin bütün nazirlik və idarələrdə yazışma dilinə çevrilməsi artıq bir həqiqətdir.

Ə.Əfəndizadə: Xeyir! Bunu da deyə bilmərəm. Düzdür, müəyyən irəliləyiş var, amma bunu yetərli hesab etmək olmaz!

Aparıcı: Son zamanlar siyasi və ictimai həyatda baş verən dəyişikliklər dil sahəsindəki siyasətimizə də, şübhəsiz təsir etməyə bilməz. Lakin sözün düzü, mən yaxşılığa doğru elə bir irəliləyiş görmürəm. prezident seçkilərində bizə göndərilən səsvermə bülletenləri öz dilimizdə doldurulmamışdı. Ekranada tez-tez cürbəcür adamlar görünür və bəzən onlar istədikləri ləhcədə danışurlar. Diktorlarımızın bəzilərinin danışığı ədəbi dilin normalarına sığmır. Bəzən elə ifadələr eşidirsən ki, matın-mutun quruyur, fikirləşirsən ki, bunun kökü hardadır? Əksər hallarda müşahidə olunan səhvlər danışanın öz nitqində kalkadan geniş istifadə etməsindən doğur, yəni o başqa dildə fikirləşir, ani olaraq fikrini Azərbaycan dilinə çevirib deyir. Məsələn, bu yaxınlarda prezidentliyə namizədlərdən biri tamaşaçılarla görüşündə belə bir ifadə işlədib: az kim tapılar ki, deyilənləri həqiqət kimi qəbul etsin. Mən bunu eşidəndə ani olaraq rus dilindəki "malo kto naydyetsya" tərkiblə başlanan cümlələrin dilimizə kalka ilə gətirilməsi kimi

başla düşdüm. İndi fikirləşirəm ki, nə yaxşı ki, o namizəd seçilmədi, yoxsa hamımız kalka ilə danışardıq. Bütün bunlar barədə bir mütəxəssis kimi Sizin fikriniz?

Ə.Əfəndizadə: Çox düz deyirsiniz. Hələ də başqa dildə düşünüb bizim dildə danışanlar var. Özü də bunlar daha çox partnomenklaturadakı adamlardır. Onların danışığı belə az müddətdə düzələn məsələ deyil. Burada ardıcıl maarifləndirmə işi aparılmalıdır. Radio və televiziya, mətbuat bu sahədə güclü təsirə malikdir. Bundan istifadə etməliyik.

Aparıcı: Professor, biz latın qrafikasını rəsmi qəbul etdik. Siz də, mən də əvvəllər bu komissiyanın işində çox fəal iştirak edirdik. İndi bilmirəm, Siz necə, məni heç yada salan yoxdur. Məclisdə qəbul edilən variantda sonralar dəyişiklik və əlavələr edilib. Sizin bunlara münasibətiniz necədir? Məna qalınca, komissiya işləməli idi, çünki onun məsləhəti və razılığı ilə orfoqrafiya prinsipləri işlənilib hazırlanmalı idi. Bayaq dedim ki, məni yada salan yoxdur, bəs siz necə? Bu işdə Sizdən istifadə edilərmə?

Ə.Əfəndizadə: Məni də yada salan yoxdur. Elə bunun da nəticəsidir ki, əlifbamız elmi cəhətdən çox qüsurludur.

Aparıcı: Əziz müəllim, Siz çoxlu miqdarda alim yetişdirmisiniz, böyük təcrübəniz var. Alimlərin attestasiyası ilə bağlı fikirlərinizi bilmək istərdik. Verilişimizə bu söhbətin aidiliyi ikitərəflidir. Birincisi, dissertasiyalar əvvəllər rusca yazılırdı, bu da dilimizin konstitusiyaya hüquqlarının pozulması demək idi. İkincisi, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə alimlərin arasında başqa sahələrdə olduğu kimi, təsadüfi adamlar da az deyildi. Mən bu il aprelin 21-də "Bakı" qəzetində "Elm monopoliyadan xilas olmalıdır" başlıqlı böyük bir məqalə ilə çıxış etdim və fikirlərimi açıqlayaraq bildirdim ki, bizə Ali Attestasiya Komissiyası deyilən bir qurum lazım deyil. Hazırda mətbuat səhifələrində bu fikrin tərəfdarları yazılarla çıxış edirlər. Siz nə fikirdəsiniz?

Ə.Əfəndizadə: Mən də o fikirdəyəm ki, o şəkildə Ali Attestasiya Komissiyası lazım deyil. Elmi işlərin və müdafiə olunan dissertasiyaların keyfiyyətinə birinci növbədə kafedralar cavabdeh olmalıdır.

Aparıcı: Əziz bəy, Sizə maraqlı söhbətiniz üçün təşəkkür edirik. Sağ olun.

İndi jurnalımızın digər qonağını Sizə təqdim etmək istəyirəm. Vəli Məmmədov Xalq Təsərrüfatı institutunda çalışır, onun şirin və məlahətli səslə oxuduğu nəğmələri çox eşitmisiniz. Dil və ədəbiyyat müəlliminin həm də müğənni olması istər-istəməz adamda bu fikri oyadır ki, onun kimi dillə musiqinin əlaqəsini dərindən bilən ikinci bir şəxs tapmaq çətindir. Məhz bu fikir Vəli müəllimin verilişimizə dəvət olunmasında əsas götürülüb. Xatırlayırsınızsa, biz "Dil və musiqi" haqqında verilişimizdə demişdik ki, imkan tapan kimi, biz bir daha bu söhbətə qayıdacağıq.

Aparıcı: Vəli müəllim, biz qənaətimizdə səhv eləmirik ki? Siz doğrudan da, dillə musiqinin qarşılıqlı əlaqəsini çox yaxşı bilirsiniz, eləmi?

V.Məmmədov: Lovğalıq olmasın, mən bu işdə özümü peşəkar hesab edirəm. Dil və musiqi vəhdətdə yaranıb. Onlar vahid əmək prosesinin tərkib hissələridir.

Aparıcı: Siz dilin və musiqinin yaranmasını vahid bir prosesin tərkib hissəsi kimi götürürsünüz və əməyin rolunu xüsusi qeyd edirsiniz. Bu marksistlərin dilin yaranmasında əməyin rolu nəzəriyyəsinin tərkib hissəsi deyil ki?

V.Məmmədov: Bizim özümüz də marksist ideologiyasından çıxmışıq. Bu tezliklə keçmişimizi unuda bilmərik.

Aparıcı: Vəli müəllim, gəlin açıq etiraf edək ki, musiqi ilə dilin bağlılığı haqqında bizdə elə bir sanballı əsər yaranmayıb. İndiyə qədər bu barədə ya fonetika ilə məşğul olanlar, ya da sırf musiqiçilər bir neçə müşahidəsini ümumiləşdirib qələmə almağa çalışıblar. Götürək elə Bülbülü, ya dilçilərimizdən mərhum Ə.Dəmirçizadəni və böyük alimimiz

A.Axundovu, onlar öz ixtisasları çərçivəsində dil və musiqi probleminə toxunublar, ancaq problem hələ də tam həll olunmayıb. Yəni oxuyanın və ya dilçinin məsələni dərindən öyrənmədən həll etməyə çalışması yolun yarısını qət etmək deməkdir, bu əsla problemin tam həlli deyil, düz deyilmi?

V.Məmmədov: Düz buyurursunuz. Bizim musiqimiz elmi baxımdan yaxşı tədqiq olunmayıb. Bu işlə ardıcıl məşğul olan xüsusi laboratoriya yaratmaq lazımdır.

Aparıcı: Vəli müəllim, biz deyirik ki, dilimiz musiqiyə çox uyarlıdır, musiqi dildir, nəğməni elə bil bizim dil üçün düşünüb tapıblar. Bütün bu fikirlərin elmi əsası varmı? Varsa, bu nədən ibarətdir?

V.Məmmədov: Mən bu suala yalnız öz hissiyyatım çərçivəsində cavab verə bilərəm. Mən qəti əminəm ki, bu suala tutarlı cavab musiqi ilə dilin qarşılıqlı əlaqəsinin elmi təhlilindən sonra mümkündür.

Aparıcı: Mən sizə dinləyicilərimiz adından təşəkkür edirəm, ümidvaram ki, gələcək görüşlərimizdə yenə də iştirak edəcəksiniz. Sağ olun.

Hörmətli dinləyicilər, jurnalımızın növbəti səhifəsində sizə bir neçə sual vermək istəyirik. Onu da əlavə edək ki, bu sualların hamısı Ginnesin rekordlar kitabına düşüb. Beləliklə, dinləyə bilərsiniz. Biz sizə suallar verək, siz də çalışıb onlara cavab tapıb bizə yazıb göndərin.

1. Yazısı olan ən qədim dil hansıdır? Neçə min il bundan əvvəl həmin o dildə yazı meydana gəlmişdir?
2. Dünyada hansı dildə daha çox adam danışır?
3. Dünyada ən çox yayılmış süni dillər hansılardır?
4. Dünya dilləri arasında ən çox işlənən fonem hansıdır? Cavablarınızı gözləyirik, hörmətli dinləyicilər.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 42-ci verilişi
(09.08.1992)**

Salam, hörmətli dinləyicilər. Ötən dəfəki verilişimizdən düz bir ay keçib. Bu vaxt ərzində respublikamızın ictimai və siyasi həyatında mühüm hadisələr az olmayıb. Ən vacibi odur ki, biz bu dövrdə müstəqilliyimiz sahəsində daha iri addım atmağa çalışıb özümüzü dünya ölkələrinə tanıda bilmək üçün xeyli iş görmüşük. Söhbət Helsinki müşavirəsindən və İstanbul görüşündən gedir. Hər iki yüksək səviyyəli görüşlərdə Azərbaycan Respublikası beynəlxalq subyekt kimi çıxış edirdi, hər ikisində də dilimiz dövlət dili kimi səsləndi. Əlbəttə, təkcə bu faktın özü bizi sevindirməyə bilməz.

Dilimizin qədim və zənginliyi barədə müxtəlif qaynaqlarda çeşidli fikirlərə rast gəlmək olur. Bunlar biza bir daha əsas verir ki, dilimizin ünvanına əsassız böhtanlar yağdırana birbaşa tutarlı cavab verək, onları fakt qarşısında qoyaraq sübut edək ki, 1400-1500 il keçmiş olan Yenisey və Orxan daş yazıları, milad tarixinin 5-6-cı əsrlərinə gedib çıxan “Dədə Qorqud” dastanları türk yazılı abidələrinin, o sıradan oğuz tayfalarının dünya mədəniyyət tarixinə əvəzsiz töhvəsidir, həmin dastanlarda cərəyan edən hadisələrin məhz Azərbaycanda və Anadolunun şərqində olmasına dair tayfa, qəbilə, yer və qəhrəman adları aydın sübutdur. Türk dilləri haqda mövcud mənbələrlə yanaşı bu dillərdə yazıb yaradan Füzuli, Əlişir Nəvai və b. görkəmli şairlərin zəngin irsi də qədimliyimizi sübut edən amillərdəndir. 15-ci əsrdə yazıb yaratmış böyük türk dünyasının ölməz şairi Əmir Əlişir Nəvainin 500 il öncə qələmə aldığı “Mühakimətül-lügətəyi” əsərində, əlavə edək ki, Nəvai 32 əsərindən 16-nı özbəkçə yazaraq bununla da cığatay ədəbi qolunun əsasını qoyub, türk dillərinə yüksək qiymət verir və öz həmvətənlərini bu dildə yazmağa çağırır. Həmin əsərdə Nəvai yazırdı: “Türk dilində zərifliklər, yeniliklər və incəliklər çoxdur, amma onları işlətmək asan deyildir. Yeni şeir yazmağa

başlayan adamlar bu çətinliklərdən qorxub qaçırlar, asan işə meyil edərək farsca şeir yazırlar”.

Burada şairin vətəndaşlıq mövqeyi aydın görünür, o öz dilində yaratmaq istəməyən və ya bacarmayanlara türkcə yazmağı məsləhət görürək onun /türkcənin/ bir sıra bənzərsiz cəhətlərini açıqlayır. “Bu dil daxili hissləri və fikirləri ifadə etmək üçün daha münasib və əlverişlidir. Lakin yaradıcılıqla gözəl və incə şeirlər qoşmaq hər kəsin işi deyil, təcrübəli, bişmiş sənətkar olmaq lazımdır ki, dil çətinliklərindən qorxmasın, dilin incəliklərini dərinləndirib öyrənib türkcə də gözəl və incə şeirlər qoşa bilsin”.

Bütövlükdə türk dili haqqında deyilən bu qiymətli fikirlər Azərbaycan türkcəsinə şamil edilə bilər. Ancaq təəssüflər olsun ki, biz bu və ya bu kimi əsərləri hələ də oxuya bilmirik. Dil haqqında yazılan əsərlərin qiymətli hesab edilən “Mühakimətül-lügətəyn” əsəri tez bir zamanda çap edilərək oxuculara çatdırılmalıdır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dili haqqında elmi-kütləvi ədəbiyyata böyük ehtiyac var. Bu baxımdan Güney Azərbaycanın görkəmli ziyalı, dilimiz haqda həddən ziyadə qiymətli əsərlər yazan Cavad Heyətini əməyini xüsusi qeyd etməliyik. Onun rəhbərliyi altında çap olunan “Varlıq” jurnalı öz səhifələrində Azərbaycan dili haqqında materiallara geniş yer verir, C. Heyət isə dil haqqında məqalələrlə özünü dilimizin sosial və linqvistik problemlərini dərinləndirən bir mütəxəssis kimi geniş oxuculara tanıda bilib. Bu yaxınlarda “Elm” nəşriyyatı onun “İki dilin müqayisəsi” adlı kitabçasını çapdan buraxıb. Əsli farsca “Müqayisətül-lügətəyn” adlanan bu kitab, müəllifin dediyi kimi, Ə. Nəvainin indicə adını çəkdiyimiz “Mühakimətül-lügətəyn” kitabının davamı olaraq başa düşməlidir. C. Heyət Azərbaycan dilinin fonetik, qrammatik və leksik məziyyətlərindən ətraflı söhbət açır, sonra bilavasitə qarşılığı fars dilində olmayan bir neçə söz və ifadənin izahını verir. Təkcə dillə bağlı 37 ifadə və birləşmələri açıqlayır.

C.Heyət azəri türkcəsi haqqında yazır: "Bir sıra şəxslərin iddia və təsəvvür etdiklərinin əksinə olaraq, dilin müxtəlif sahələri baxımından türk dili (Azərbaycan) dili çox zəngindir və bu mühakiməni onun həm yazılı, həm də şifahi ədəbiyyatı haqqında irəli sürmək olar". C.Heyət kitabında 1500-ə qədər fars dilində bilavasitə qarşılığı olmayan söz verilir və onların mənası açıqlanır. Dinləyicilərimizin C.Heyətə "İki dilin müqayisəsi" adlı kitabını maraqla qarşılayacağına inanırıq.

Əziz dinləyicilər, dilin ən geniş işləndiyi sahələrdən biri də musiqi, mahnı və marşlardır. Biz totalitar rejimin hakimiyyəti dövründə çox himn və marş eşitmişik. Bəzən başa düşməsək də, radio və televiziya səsəndiriləndə onları itaət-karcasına dinləyib qulaq asmışıq, ancaq Koroğlu cəngisini, Nəbi harayını sevə-sevə oxumuşuq, onları nəsil-dən-nəslə ötürmüşük. Bizim marş janrında sırf milli-psixoloji durumumuzu, ürəkdən gələn hisslərimizi əks etdirən əsərlərimiz yox dərəcəsinə idi. Yağı düşmənlə üz-üzə dayanmış bir xalq üçün bu qəti bağışlanmazdır. Elə buna görə də son dövrlərin cəbhə əhval-ruhiyyəsi marş janrının inkişafına böyük təkan verdi, bir-birinin ardınca yeni marşlar və nəğmələr meydana gəldi. Onlardakı söz seçimi və düzümü ilk baxışdan arxa planda qalsa da, bütövlükdə marşların təsir ilə və yaddaqalan olması üçün onların böyük əhəmiyyəti olduğunu inkar etmək olmaz. Bu baxımdan xalqın daxili hiss-həyəcanının gözəl ifadəsi olan "Azərbaycan əsgəri" marşı ciddi maraqla doğurur. Marşın sözlərini yazan Əhliyyə Suleymanov maraqlı deyim forması seçərək bir-birini tamamlayan sözləri asanlıqla düzüb ki, onlar marşın ümumi psixoloji axarını müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır, marşın "qəhrəmanlar"ını təbii ki, vətən yetişdirib və vətən də onları öz bütövlüyünü qorumağa çağıranda hamı bir nəfər kimi cəbhəyə yollanmağa və özlərini düşmən gülləsi qarşısında Allaha ismarlamağa hazır olduqlarını bildirirlər. Marşın ikinci bəndində güclü vətənpərvərlik hissləri öz yüksək zirvəsinə çatır. Burada Azərbaycan əsgərinin qələbəsiz geri

dönməsinin qeyri-mümkünlüyü tələqin edir. Marşın sözlərinin müəllifi ikinci hissədə Vətən torpağının müdafiəsinə qalxan igidlərin yastığı bu Vətənin daşı, yorğanının isə qar olmasını xəbərdar edərək bildirir ki, haqq yolundan, mübarizədən geri çəkilmək qeyrətsizlik, namussuzluqdur. Nəhayət, marşın lirik qəhrəmanı sevgili Vətən yolunda ölməyi şərəf sayır, ancaq öləndə belə Vətən, Yurd eşqilə alışıb-yanaraq öldüyünü təsdiq edir. Dediymiz kimi, söz, məna baxımından yüksək bədiiyyət nümunəsi olan bu nəğmənin çox ustalıqla gözəl musiqi həllini axtarıb tapan istedadlı bəstəkar C.Quliyev Əhliyyətin misralarını yaddaşımızda əbədləşdirib və müstəqil Azərbaycanımızda marş janrının inkişafında yeni, uğurlu addım atıb. Əziz dinləyicilər, "Azərbaycan əsgəri" marşını sizə təqdim edirik. Sözləri Əhliyyət Suleymanovun, musiqisi isə Cavanşir Quliyevindir.

Vətən bizi yetişdirib bu yerlərə yolladı,
"Bu torpağa qurban deyib" - Allaha ismarladı.
Boş oturma, çalış dedi, xidmət elə vətənə.
Südü sənə halal olmaz, sən baş əysən düşməne.

Marş irəli, hey! Marş irəli! Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, hey! Dönməz geri! Azərbaycan əsgəri!

Yastığımız Vətən daşı, yorğanımız qar olsun.
Biz bu yoldan dönməz olsaq, namus bizə ar olsun.
Nə gözəldir ölmək bizə sevgili Vətən üçün,
Yanar ürək yurd eşqiylə, daima için-için.

Hamımıza bəllidir ki, hər bir dövlətin özünün atributları-himni, gerbi, bayrağı, dili və s. olur. Bunların hamısı inkişaf etmiş bir dövlətin bütün vətəndaşları üçün qürur mənbəyidir. Biz uzun müddət dilimizin dövlət dili kimi işlənməsini arzu etmişik, ancaq indi onun tam mənada işlənməsi üçün real ic-

timai-siyasi şərait yaranıb. Lakin hələ də ləng tərpənirik. Bu sahədə vəziyyətimiz necədir? Bu suala və bununla bağlı digər suallara cavab vermək üçün Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun böyük elmi işçisi Mehman Musaoğlunu studiyamıza dəvət etmişik. Buyurun Mehman müəllim.

M.Musaoğlu: Məni dəvət etdiyiniz üçün Sizə təşəkkür edirəm. Doğrudan da, Siz çox faydalı iş görmüşünüz. Bu işdə Sizə uğurlar arzulayıram.

Aparıcı: Yaxşı olardı ki, fikirlərinizi faktlarla açıqlayasınız, müşahidə elədiyiniz nöqsanlardan bir qədər ətraflı danışasınız. Məlumdur ki, kargüzarlıqdan tutmuş dövlət səviyyəli çıxışlarda saysız-hesabsız qüsurlarla rastlaşırıq. Sizcə, bunların hamısını aradan qaldırmaq üçün hansı tədbirlərə birinci dərəcəli tədbir kimi yanaşılmalıdır. Bax, bu barədə nə deyə bilərsiniz?

M.Musaoğlu: Hər hansı müstəqil dövlətin əsas atributlarından biri onun milli dilidir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dili Azərbaycan türkcəsidir. Düz deyirsiniz. Həqiqətən, nöqsanlar çoxdur. Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində işlədilməsinə hər cür imkanın yaradılmasına baxmayaraq çatışmazlıqlar da yox deyildir. Məsələn, Azərbaycan dili dövlət dili olmasına baxmayaraq, hazırda bəzi idarə və müəssisələrdə sənədləşdirmələr rus dilində aparılır.

Aparıcı: Məlumdur ki, çağdaş dilimizin söz ehtiyatı günbəgün zənginləşir. Nəzəriyyə burada iki yol göstərir. Biri öz dilimizin daxili imkanları, o birisi isə sözlənmə hesabına yaranan sözlərdir. Son zamanlar dilimizə yerli-yersiz sözlər gətirilir. Sizə elə gəlmirmi ki, hazırdakı bizim dil mənzərəmiz mərhum Mirzə Cəlilin "Anamın kitabı" əsərində təsvir olunan vəziyyətə oxşayır.

M.Musa: Siz çox düzgün qeyd edirsiniz ki, dildə yeni söz yaradıcılığı 2 yöndə olur. Ümumiyyətlə, başqa dillərdən sözlərin və ifadələrin alınmasında elə bu iki yön özünü göstərir. Bu tip yeni sözləri ona görə də 2 qrupa ayırmaq olar. Həmin

sözlərin bir hissəsi Azərbaycan türkcəsinin öz daxili imkanları hesabına intensivləşib. Məsələn, yetərsay, qurum, öncəgörmə və s., ikinci qrup yeni sözlər isə çağdaş Anadolu türkcəsindən ədəbi dilimizə gətirilib. Yəni mən bugünkü durumdan çıxış eləyib deyirəm ki, elə bunların özünü də 2 qrupa bölmək olar. Birinci, qrupa daxil edilən sözlər ümumtürk mənşəlidir və onların ədəbi dilimizə gətirilməsi məqsədəuyğun hesab olunmalıdır.

Aparıcı: Mehman müəllim, maraqlı müsahibə üçün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür edirəm.

İstəkli dinləyicilər, indi də bir lent yazısına qulaq asın. Onu jurnalist T.Paşa hazırlayıb.

Əziz dinləyicilər, ev tapşırıqları səhifəsində Sizə bir şeir parçası təqdim edirik. Bu şeir parçasının hansı əsərdən götürüldüyünü, müəllifinin kim olduğunu yazıb bizə göndərin.

Söz meydanı işdə bu gün mənimdir,
Mənimkindən yüksək şeir kimindir?

Burada verilişimiz sona çatır, əziz dinləyicilər. Məktublarınızı gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

“Ana dili”nin 43-cü verilişi (13.09.1992)

Salam, istəkli dinləyicilər. Sentyabr gəldi, çoxsaylı məktəblilərin qaygıları başladı. Mübaligəsiz deməliyik ki, ən çox qayğı tələb edən bu dərs ilində məktəbə qədəm qoyan birincilərdir. Onlar latın qrafikalı əlifbamızda oxumalı, elmin dolanbac yollarında ilk kövrək addımlarını atmalıdırlar. Lakin təəssüf olsun ki, əvvəllər olduğu kimi, indi də söz verdik, əməl edə bilmədik. Bu ilki birincilər latınca oxuya bilməyəcəklər, yenə kirildən başlayacaqlar. Sağlıq olsun, inşallah, balalarımıza bu əlifba ilə oxumağı vəd edən vəzifəli şəxslər gələnlə qədər kitab çap edərlər, latına keçmək səadətində gələnlə ilki birincilərimiz qovuşarlar. İlk kəlmələri səlis demək üçün müəllimə qulaq asan, onların xeyirxah göstərişlərinə əməl edən balalarımız məktəb partası arxasında oturub dilimizin, ədəbiyyatımızın və ümumilikdə mədəniyyətimizin incəliklərinə yiyələnəcəklər. Bu uzun və keşməkeşli yollarda birinci sinif şagirdlərinə uğurlar arzulayıraq, güman edirik ki, onlar boy atıb böyüyərək vətənimizin, doğma Azərbaycanımızın şərəf və şöhrətini yüksəkliklərə qaldırmaq üçün elə ilk günlərdən səylə oxuyacaq, durgunluq illərində böyüyən uşaqlardan fərqli olaraq danışanda dilləri topuq vurmayacaq, bülbül kimi cəh-cəh vurub valideynlərini, müəllimlərini və bütövlükdə suverenliyə qədəm qoyan xalqımızı sevindirəcəklər.

İndi müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyi günbəgün möhkəmlənir, xarici siyasətdə, iqtisadiyyatda, ticarətdə, mədəni və işgüzar əlaqələrimizin genişlənməsində uğurlarımız inkaredilməzdir. İndi Azərbaycanın üzərində öz dilimizdə yazıtı olan pul vahidləri dövrüyyəyə buraxılıb. Hərbi sahədə də öz yolumuz, öz cığırımız aydın görünməkdədir. Milli ordumuz yarandıqca illərdən bəri bu sahədə yasaq edilən dilimiz yeni işlək dairəsi əldə edir, leksikonumuza “tağım, bölüm, alay” və s. sözlər daha böyük sürətlə daxil olur, lakin xalqın uzun sürən mübari-

zəsindən sonra imperiya pəncəsindən qopmaq istəyən respublikamıza dinc quruculuq işləri ilə məşğul olmağa, köləliyin zəncirini axıra qədər atmağa imkan vermirlər. Biz müstəqillik və azadlığın şirin kökəsindən ləzzət ala-ala yaşamaq istərkən Azərbaycanı köləlikdə saxlamaq arzusunda olan bəzi imperiya qüvvələri nankor qonşularımızla cinayətkar sazişə girib üstümüzdə ölüm saçan silahlarla gəlirlər, böyük Ermənistan yaratmaq kimi sərəsəm xəyallara qapılaraq günahsız soydaşlarımızın qanını tökürlər. İçimizdə sabitlik yaratmaq və tərəqqiyə doğru irəliləmək amalı ilə yaşayıb-yaratmaq istərkən məcbur olub bütün qüvvələrimizi yağı düşmənin torpaqlarımızdan qovulmasına yönəltməli oluruq. Etiraf edək ki, cəmiyyətimizdə sabitliyin yaranmasına ciddi mane olan qüvvələr bəzən üzdə, bəzən də küncdə-bucaqda dedi-qodu ilə məşğul olur, uğurlarımıza ağız büzürlər, saysız-hesabsız cəmiyyətlər və partiyalar yaradıb xalqı içəridən parçalamağa can atırlar. Düşmənin fürsət düşən kimi arxadan biza zərbə endirəcəyini çoxdan bildik, nəcə xəncəri kürəyimizə saplamaq üçün özümüzünkülərdən bəzilərinin məqam gözlədiyinə inanmırdıq. Milli məclisdə aydın məramlı, məntiqi tükürpədən diskussiyalar əvəzinə eşitdiyimiz höcətlaşma, yersiz replikalar və əsassız iradlar damarlarında əsl azərbaycanlı qanı axan heç bir yurddaşımızı razı sala bilməz. Etnik, dini, cinsi, coğrafi və s. əlamətlərə görə partiya yaranmaların səviyyəsinin aşağı olması sağlam düşüncəli adamların hamısında ikrah hissi doğurmaya bilməz. İqtisadi vəziyyətimizin ağırlaşdığı, bahalığın əsəblərimizi tarıma çəkdiyi, tərədən dırnağa qədər ölüm saçan silahlarla silahlanmış erməni quldurlarının torpağımızın xeyli hissəsini əsarət altında saxladığı bir vaxtda dildən söhbət açmaq bəzilərinə qəribə görünə bilər. Amma unutmamalıyıq ki, hər bir xalqın öz dünyası və bu dünyanın qapısı bağlı sirlər xəzinəsi var ki, bunun da yeganə açarı dildir. Kəskin münaqişələrdən tutmuş ən zərif hissələrlə bağlı olan sevgi macərələrinin özəyində dil durur, yalnız dillə onları çözmək bilicilərə, söz xiridarlarına müyəssər olur.

danışıqlar stolu arxasında oturan nümayəndəmiz doğru faktlara söykənib inandırıcı danışanda, rəqib ələcsiz qalib təslim olur. dili şirin olanlar ilanı yuvasından çıxarmağa qədirdilər. Biz bir an belə dayanmadan dilimiz haqqında düşünməli, onu dərindən öyrənməli, təbliğ etməli və dil sahəsində üzərimizə düşən bütün vəzifələri layiqincə yerinə yetirməliyik.

Əziz dinləyicilər, ötən verilişimiz efrədə səslənəndən sonra görkəmli satirik qələm ustası Cahangir Gözəlov bizə zəng edib bildirdi ki, o bizim verilişimizin daimi dinləyicisidir. Onların məzmunundan çox razıdır və doğrudan da, Cahangir müəllimin fikrincə, verilişimiz çox faydalıdır. Biz ona təklif etdik ki, jurnalımızın qonağı kimi çıxış edib öz ürək sözlərini desin. Lakin o, xəstə olduğu üçün bizim verilişdə bilavasitə iştirak edə bilmədi. Vəd etdi ki, sizin veriliş üçün bir satirik hekayə yazıram və yazdı da. Əziz dinləyicilər, C.Gözəlovun "Bəlkə adını da deyim" adlı satirik hekayəsini sizə təqdim edirik. /hekayə diktoron ifasında səsləndirilir/

Bəli, doğrudan da, zaman ən böyük meyardır. Hər kəsə öz əməlinə görə obyektiv qiymət verən zamandır, zaman. Güman edirik ki, indicə eşitdiyiniz hekayənin qəhrəmanı da zaman qarşısında cavab verməli olacaq.

Hörmətli dinləyicilər, indi də jurnalımızın qonağı, əsərlərini sizin və hamımızın sevə-sevə oxuduğu tanınmış şair Qabilə müsahibəni dinləyə bilərsiniz.

Aparıcı: Qabil bəy, "Nəsimi" kimi yaddaqalan bir əsəri, saysız-hesabsız poema və şeirləri yazanda dil baxımından çətinliklərlə qarşılaşdığınız vaxtlar olubmu? Belə anlarda şirin və ahəngdar deyim forması tapmaq üçün hansı üsullardan istifadə etmişiniz? Bu sualı təsadüfi vermirik. Siz "Ana dili" verilişinin qonağısınız və dinləyicilərimiz sizdən – çağdaş Azərbaycan poeziyasının hörmətlə adı çəkilən nümayəndəsindən – Qabil müəllimdən bu barədə fikirlərini aşkarlamağı həvəslə arzu edirlər.

Qabil: Məni dəvət etdiyinizə görə Sizə minnətdaram. Doğrudan da, dil şairin ən güclü silahıdır. Adətən, dili şirin, mövzu

seçimi orijinal olan şeirləri hamı çox sevir. Mən də şairliyə başlayandan sözə, mövzuya çox diqqət yetirirəm.

Aparıcı: Qabil müəllim, əvvəlcə, mümkünə, bir neçə kəlmə bizdə işlənən müraciət formalarına dair fikirlərini bilmək istərdik. Siz bizim o ziyalılarımızdansa ki, adınıza və qədəminizə şərafət gətirməyə yad müraciətdən əl çəkib bütün oxucularımıza və sənətinizi sevənlərə Qabil kimi müraciət etməyi üstün tutmusunuz. İlk baxışdan burada elə bir orijinallıq görünür. Axı tarixən bizim xalqımızda sənətkarların və xüsusilə, şairlərin özünəməxsus adları və təxəllüsləri olub. Soyadınızdan imtina edib Qabil adı ilə çap olunmağınız xalqımızın tarixi-ənənəvi addaşıma prinsipinə əməl etməyiniz idi, yoxsa şüurlu olaraq – ov, -yev ünsüründən uzaqlaşmaq üçün bəhanə idi?

Qabil: Bilirsiniz, mən bayağı müraciət formalarını xoşlamıram. Bizim ünlü şairlərimizin adı qarşısında gah "molla", gah "mirzə" sözləri işlənib. Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadı, Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Cəlil və s. Bəzən "axund" titulundan da istifadə olunub. Son dövrlərdə bu məqsədlə "yoldaş" və ya "müəllim" sözlərindən istifadə olunur. Mən bunların hamısından şüurlu şəkildə imtina etdim və hesab edirəm ki, düz yol seçmişəm.

Aparıcı: Milli şüurumuzun oyandığı bir vaxtda bizdə Azərbaycan dilinə olan biganəliyi kəskin tənqid atəşinə tutan ziyalılardan biri də Siz idiniz. Yadımdadır, müstəqillik uğrunda xalqın mübarizəyə qalxdığı ilk vaxtlarda Siz "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dilimizin işlənməsi sahəsində olan nöqsanları vətəndaş mövqeyindən, prinsipliliklə açıqlayan bir məqalə ilə çıxış etdiniz. Məqalə çox böyük əks-səda doğurdu, Sizə qarşı çıxışlar oldu. O vaxtdan xeyli keçib. Dilimiz haqqında çoxlu yazı verilib, bir sıra təsirli tədbirlər görüldü, şair və yazıçılarımız, dilçi və ədəbiyyatçılarımız, digər ziyalılarımız dilimizin qayğılarından çox yazıblar. Ancaq bu məsələni ilk dəfə tərpədənərdən, ona xüsusi ruh verənlərdən biri və birincisi Siz olmusunuz. Bəlkə bu barədə bir qədər ətraflı danışarsınız.

Qabil: Çox sağ olun ki, o məqaləni xatırladınız. Həmin o məqalədən sonra mənə çoxlu telefon zəngləri, odlü məktublar gəldi. Mənim mövqeyimi bəyənlər də var, bəyənməyənlər də. Mən o fikirdə qalıram ki, ziyalı öz dilinə və öz mədəniyyətinə hörmət etməlidir.

Aparıcı: Bugünkü dil durumumuz Sizi qane edimi? Dil siyasəti sahəsində nələrin birinci dərəcəli vəzifə kimi həyata keçirilməsini istərdiniz? Dilimizin söz ehtiyatının zənginləşməsində, deyim üslublarının cilalanmasında və bununla bağlı Azərbaycan türkcəsinə yad ifadə və sözlərlərin, səs və intonasiya çalarlıqlarının danışığımızdan və yazımızdan çıxarılması üçün nə kimi tədbirlər görmək lazımdır?

Qabil: Dilimizdə yad sözlərin, kalka yolu ilə tərcümə edilmiş ibarə və cümlələrin işlənməsinin əleyhinəyəm. Mən şəxsən öz yaradıcılığında xalqın dilinə yaxın olmağa çalışıram. İbarəbazlığı, cümləpərdarlığı xoşlamıram. Olduğum kimi görünməyi və göründüyüm kimi olmağı üstün tuturam.

Aparıcı: “Ana dili” verilişinin şair qonağı dilimizin gözəlliyini vəsf edən bir şeir oxusa yerinə düşər. Zənn edirik ki, dillə bağlı saf duyğuları poeziya dililə daha yaxşı ifadə etmək olar. Özü də bu Qabil kimi şairin qələmindən çıxanda daha cazibəli və daha təsirli olur. Dinləyicilərimiz Sizə məmnuniyyətlə qulaq asmağa hazırdılar.

Qabil: “Vətən” şeirini oxuyur.

Vətən

Mən gözümlü bu torpaqda açmışam,
Mənim dilim bu torpaqda söz tutub.
İməkləmiş, yerimişəm, qaçmışam –
Dizlərimi qanadanda daş-kəsək
İlk yaram da bu torpaqda köz tutub.
Tarixində adım-sanım yox onun,
Hardan olsun, neyləmişəm axı mən?

Ancaq vətən mənim kimi çoxunun
Zəhmətini çox çəkmişdir əzəldən
Əllərimdən tuta-tuta aparmış,
Məni həyat yollarına çıxarmış.
Bu yerdədir rüşələrim, köklərim-
Ulu babam bu torpaqda uyuyur.
Vətən – mənim al şafəqli səhərim,
Onsuz günəş gözlərimdə soyuyur,
Vətənsizin nə günəşi, nə ayı?...
Vətən yoxsa – hər şey hədə, havayı,
Qarış-qarış dolansam da cahanı,
Gözlərsə də, yad ellərə səyahət,
Heyran-heyran seyr etsəm də hər yanı,
Səyahətim burda bitər, nəhayət,
Ağuşuna çəkər məni torpağım.
Harda olsam, harda gəzib dolansam,
Burda tapar əks-səda sorağım.
Bir-birindən hər şey qopar, ayrılar-
Ayrılmayan bəs nə var?
Mən,
Vətən!

Aparıcı: Qabil bəy, bəlkə deməyə sözdünüz qalıb. Bizim jurnal üç illik fəaliyyətində çox məsələyə toxunub, dilimizin tədqiqi, tətbiqi və təbliği sahəsində müşahidə olunan nöqsanları açıb göstərməyə çalışıb. Çox güman ki, Sizin də bu sahədə öz fikriniz və mövqeyiniz var. Dilimizə yabançı mövqə tutan məmurlara, səlahiyyətli vəzifə sahiblərinə və, ümumiyyətlə, bütün xalqımıza nə arzularınız? Görürsünüzmü, mən bəzi ziyalılar kimi “başarılar diləyerdiniz” yox, məhz arzular diləyerdiniz deyirəm. Məncə, burada dərin mənə olduğunu gizlətmək qeyri-mümkündür, elə deyilmi?

Qabil: Bəli, düz deyirsiniz. Mən buradan xalqımızı bir daha alqışlayıram, hər kəsə öz işində uğurlar diləyirəm.

Aparıcı: Mən Sizə çoxşaxəli yaradıcılığınızda yeni-yeni uğurlar dilərik. Müsahibə üçün bütün dinləyicilərimiz adından Sizə təşəkkür eləyirik.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində jurnalist Bahadurun hazırladığı bir lent yazısını Sizə təqdim edirik. Biz qəsdən bu reportaja şərh vermirik. Nəticə çıxarmağı sizin ixtiyarınıza veririk. Verilişimizdə yeni rubrika: "Dinləyicilərimizin suallarına cavab veririk" adlı bu rubrikamı bu il Şəkidə onuncu sinfi bitirmiş Şəhla Qurbanovanın məktubu ilə başlayırıq. Şəhla soruşur ki, ali məktəblərə qəbulun testlə keçirilməsinin məziyyətlərini bir misalla açıqlaya bilərsinizmi? Bəli, Şəhla, indi həmin test üsulunu Azərbaycan dili fənnindən bir nümunə ilə açıqlamaq istərdik. Tutaq ki, Siz imtahana gəlmisiniz. Testləri alıb onların açılması ilə məşğul olursunuz. Sualların içərisində belə bir beyt verilib: "Atlar, öküzlər kotana güc verir, gah yerişir, gah yıxılır, gah durur". Abituriyentdən tələb olunur ki, bu sintaktik qurumun sintaktik növünü müəyyənləşdirəsiniz. Özü də beş cavab təqdim olunur ki, onlardan yalnız biri düzdür, o biri dördü səhvdir. Testin digər sualları da həmin prinsip üzrə tərtib olunur. Şəhla, Sizə qarşıdakı imtahanlarda uğurlar diləyirik.

Hörmətli dinləyicilər, verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsində daimi dinləyicimiz Vəfa Fəxrinin bizə göndərdiyi bu suala cavab verməyinizi xahiş edirik. Vəfa yazır: "Müasir Azərbaycan dilində miqdar və qeyri-müəyyən saylarından, habelə bir qrup, bir neçə, bir dəstə, bir çox sözlərindən sonra isimlər təkdə işlənir, yoxsa cəmdə?" Elə bilir ki, sual çox maraqlıdır və ona düzgün cavab verəcəyinizə inanırıq. Cavablarınızı gözləyirik, əziz dinləyicilər.

Burada verilişimiz sona çatdı, əziz dinləyicilər. Arzu və diləklərinizi səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

"Ana dili"nin 44-cü verilişi
(11.10.1992)

Salam, istəkli dinləyicilər. Sizdən aldığımız məktublar, telefonla söhbətlərimiz, təsadüfən görüşərkən söylədiyiniz fikirlər bizim üçün həmişə qiymətli olub, jurnalımızın hər bir nömrəsini hazırlayanda onlardan gen-bol qidalanır, işimizə təkan verən nə varsa, hamısından istifadə edirik. Televiziya həyatımıza nə qədər sürətlə daxil oldusa da, o radionu sıxışdırıb aradan çıxarda bilmədi. Yolda olan sürücülər və sənişinlər, bağda-bağçada işləyən əməkçilər, oturaq iş şəraitində çalışan yurddaşımız radioya qulaq asır, respublikamızın həyatında baş verən yeniliklərin əksəriyyətini onlar radiodan eşidirlər, desək, səhv etmərik. Doğma torpağımızı gözdikcə biz bunun şahidi oluruq. Budur, ötən həftə doğulub boya-başa çatdığım Kürdəmirin Yenikənd kəndinə səfərə çıxdım, solğun payız günəşinin şüaları altında Şirvan şanısının şirəli-şərbətli üzüm salxımları, hər biri şəkil qalereyasını xatırladan bağlarda heyva, nar saralmaqda olan yarpaqların arasından boylanaraq adama gəl-gəl deyir, ağzının dadını, tamamı bilmək istəyən qızıl üzümü dərib dişinin altına qoyanda allahın bu gözəl nemətindən doymaq bilmir. Səhərin şəhində tezdən yuxudan oyanıb bağ-bağçanı dolaşib nəfsin çəkən meyvədən – almadan, armuddan, şaftalıdan dərib, bir az da irəliləyib göy-göyərtili arasından boylan istiotu, badımcanı, pomidoru öz əllərinlə dərib gətirmək istəyindən əl çəkmək olmur. Ancaq fikirləşəndə ki, indicə süfrə salınacaq, süfrənin üstünə qaymaq, bal, camış qatığı, yanında bir cam süd, təzə yağ, pendir, irçalla birlikdə cızıldayan samovarın parıltısı sinəsində bərq vuracaq, adama elə gəlir ki, bu nədisə bir yuxuya bənzəyir. Ancaq elə süfrə arxasında oturan andan bunların hamısının gerçəklik olduğunu başa düşürsən və fikir edirsən ki, bu cür naz-neməti buraxıb getmişik şəhərə, indi də bunların dadını az qalıb ki, tamam unudaq. Ancaq göz görür, dil dayanmır, sevinirsən və gördük-

lərinin tam həqiqət olduğunu gizlətmədən deməyə bilmirsən. Beləcə xəyal aləmində ikən şagird dostum Zakir Məmmədovun gur səsi məni xəyaldan ayırdı. Çoxdandır görüşmürük dedi, amma səni həmişə izləyirəm. Elə ki, yolda radionu açıram, sənin o "Ana dili" verilişinə qulaq asıram, inanırsanmı mən ləzzət alıram. Jurnalın bütün səhifələri çox maraqlıdır, giriş məqaləsində dərdimizə toxunursan, cəsarətli fikirlər söyləyirsən, verilişə daxil etdiyin şeir və mətn parçaları çox təsirli olur. Müsahibən isə o qədər maraqlı olur ki, onun necə gəlib keçdiyini adam hiss etmir. Ümumiyyətlə, bu veriliş üçün sizin hamınıza minnətdaram,- dedi. Sürücü Zakir Məmmədovun səmimiyyətinə qəti şübhə etmirəm. onu əmin etdim ki, təklif və arzularını bu verilişdə nəzərə alınacağına inana bilərsən, hörmətli Zakir Məmmədov, çox düzgün buyursan ki, bizə qalan ən zəngin şey doğma dilimizdir. Bu dil bizə valideynlərimiz, qohum-qardaşlarımız, el-obamız qədər əzizdir, çünki onun həmin adları çəkənlərlə birgə, onların səyi nəticəsində əldə etmişik, eləcə də öz uşaqlarımız, onlar da özlərindən sonra gələnlərə ötürməlidirlər. Millətin və xalqın ölməzliyini bu cür ötürmələr yaşadır. Yenikənd kəndi adına baxmayaraq, o qədər yeni kənd deyil. Onun ən azı 400 il tarixi var. Lakin kəndin sosial problemləri çoxdur. Rayonun şimalında yerləşən bu kəndin yaxşı ab-havası var, ziyalıları da az deyil. Məktəbin direktoru Tofiq müəllim verilişin məqsədyönlü qurulduğunu, onun sadə və anlaşılan bir dildə aparıldığını, həmçinin maraqlı məsələlərə toxunulduğunu xüsusi qeyd etdi. İslamov İslam isə bildirdi ki, veriliş başlayan kimi bütün ailəsini yığır başına, əvvəldən axıra kimi heç kəs bir yana tərəfə bilməz. Ümumiyyətlə, Yenikənddə olduğumuz bir neçə saat ərzində bizim "Ana dili" verilişi söhbətin əsas mövzusunı təşkil etdi. Düzdür, camaatı Qarabağ məsələsi, iqtisadi vəziyyət, respublikamızdakı siyasi-ictimai vəziyyət də az narahat etmir. Ancaq nədən başlasaq da, söhbət gəlib çıxırdı "Ana dili"nin üstünə. Biri testlə maraqlanırdı, biri dərslərimizin dövrün tələblərinə cavab

vermədiyindən giley-güzarlıq edir, televiziya verilişlərinin maraqsız olduğunu deyənlər də var idi. Bütün bunlardan sonra Şirvanın bu bağlı-bağatlı diyarından ayrılarkən söz verdik ki, sizin arzu və istəklərinizi ixtiyar sahiblərinə çatdırırıq... Dedi-yimizə əməl etdik. İndi sağlıq olsun, görək çarə qılan tapılacaqmı? Biz isə verilişimiz haqqında söhbəti ümumiləşdirmək istəyirdik, lakin qulaqlarımızda şair İbrahim Göyçaylının Şəhriyarsayağı "Şirvan" poeməsindən misralar səslənirdi. Poemada söz seçimi, deyim tərzii o qədər axıcıdır ki, onu bir dəfə oxumaqla yadda saxlamaq olur. həmin poemadan bir neçə bəndi sizə təqdim edirik.

Ana Şirvan, sən sən mənim gümanım,
Əziz evim, son mənzilim, gümanım,
Ağır anda, çətin anda hayanım.
Nə ilıqdır, nə istidir nəfəsin,
Bir də sən başın bəla görməsin.
Çapalayıb, ulduzlaşmış nar indi,
O bağça-bağ mənim beşik yerimdi,
Dəli könlüm nə durmusan, dur gedək,
Yastı yolda köhlənini yor görək.

Şirvan, sənün günəş qədər odun var,
Bürkü döyər, mürğülərdi ağaclar,
Ələfini qurudardı yamaclar.
Çalınardı, vurulardı qom taya,
Yem olardı qışında mal-qaraya.
Heyvaların saralıbdı budaqda,
Könül açır, göz oxşayır uzaqdan,
Asma olub, asılıbdır otaqdan,
Ətrə dolar saplağından süzülər,
Qonaq gələcək süfrə üstə düzülər.

Armutları şəkərlənib, ballanıb,
Gün vurduqca halə-halə xallanıb,
Eyvanlardan budaq-budaq sallanıb,
Sovqat bağla, göndər gəlsin pay mənə,
Yandı bağrım nubarına, ay məmə!

Əziz dinləyicilər, verilişimizin növbəti səhifəsində görkəmli ədəbiyyatşünas, Azərbaycan EA Nizami ad. Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru Yaşar Qarayevlə müsahibəni dinləyə bilərsiniz. Yaşar bəyin "Ana dili" verilişinə qonaq gəlməsi sizi təəccübləndirməsin. Son zamanlar respublikamızda gedən ictimai-siyasi canlanmanın ön sıralarında gedən bir ziyalı kimi Yaşar müəllimin dilimiz, ədəbiyyatımız və bütövlükdə məna-viyyatımızın durulması sahəsində öz dəsti-xətti var. Əlifbamızın bərpasında yorulmadan çalışan alimlərimizdəndir. Hazırda dərslərimizin yenidən işlənməsi məsələsi ümdə vəzifə kimi qarşıda durur və onun həyata keçirilməsində Yaşar müəllim öz qüvvə və bacarığını heç vaxt əsirgəməyib.

Aparıcı: Yaşar bəy, söz Sizindir. Verilişimizə sözlünüz, arzu və təklifləriniz.

Y.Qarayev: Sizin verilişə həmişə qulaq asıram. Mən bu verilişlərdən ləzzət alıram.

Aparıcı: Professor, ədəbiyyatşünasdan, tənqidçi-nəzəriyyəçidən dil haqqında soruşmaq, mənə, təbii şeydir, elə deyilmi? Çünki dil ədəbiyyatşünasının söykənən ağacı, istinad mənbəyi, bir az da başqa cür desək, havası və suyudur. Siz bu cür müqayisə ilə razısınızsa, dil baxımından ən layiqli əsəriniz hansıdır? Mümkünsə, fikirlərinizi açıqlayanda misallarla yanaşı bu və ya digər əsərin dilinin bənzərsizliyini sübut edən misallar da gətirin.

Y.Qarayev: Bizim əsas işimiz ədəbiyyatımızın çiçəklənməsini təmin etmək üçün nəzəri konsepsiyalar işləyib hazırlamaqdan və praktiki işlər görməkdən ibarətdir. İndi mən burada ad çəksəm, başqaları inciyə bilər. Ədəbiyyatımız üçün

dil baxımından zirvələr var: Füzuli, Vaqif, Sabir, Mirzə Cəlil, Ü.Hacıbəyli və s. Biz o zirvələrə qalxmağa çalışmalıyıq.

Aparıcı: Ana dilinin gözəlliyini həyat gerçəklərinin canlı və boyalı təsvirinə, bədii təfəkkürün lay-lay açıqlanmasına sərf edən novator yazıçılarımızdan danışsanız, söhbətimiz öz məram və məqsədinə uyğun olardı. Çağdaş ədəbiyyatımızın ana dilinin zənginliklərindən bacarıqla istifadə etməklə yadda qalan əsərlərindən söhbət gedir. Necə ki, əsrimizin əvvəllərində Seyid Hüseyn, N. Nərimanov, M.Müşfiq, Ə.Cavad və b. sözün əsl mənasında nümunə göstərirdilər.

Y.Qarayev: Tamam doğrudur. Bu gün İ.Əfəndiyev var, Anar var, daha neçə-neçə bədii-estetik təfəkkürün dildə ifadəsini verən çoxlu şair və yazıçılarımız var. Biz onların yaradıcılıq məziyyətlərini tədqiq edirik.

Aparıcı: Aldığım məlumata görə, akademiyanın rəyasət heyətində Azərbaycan dili hələ də işgüzarlıq dili kimi işlənmir. İmperiya dövründən miras qalmış basma-qəlib iş üsulu bu gün də davam etməkdədir. Alimlərdən biri öz çıxışını ana dilində etmədiyini onunla bəhanə etdi ki, guya o rusca yaxşı danışır, fəqət onun bu dildə danışığı rus dilini az-maz bilən adamda ən azı acı gülüş doğururdu. Məsələn, aydıdır, imperiya vaxtında savadsız adamlar öz səviyyəsizliklərini ört-basdır etmək üçün dil faktorlarını atırdılar ortalığa. Aydıdır ki, belə olduqda bizim bəzi alimlərimiz böyük qardaşın əzbərlətdiyi bir-iki cümləni tutuquşu kimi öyrənib çıxış edib az qalıb qayıdırdı respublikaya, olurdu milli qəhrəman. Yazışmaları hansı dildə aparırdınız, müdafiə və sənədləşmə öz dilimdəmi olurdu?

Y.Qarayev: Biz olub-keçənləri bir anlığa unuda bilmərik. Çox işləməliyik, köhnə iş üslubundan xilas olmaq üçün keyli vaxt tələb olunur.

Aparıcı: Yaşar bəy, bizdəki dil mühiti, dil qayğıları necə həll olunur? Siz bu sahədə bir dönüş hiss edirsinizmi? Sizcə, daha hansı tədbirlərə əl atmalıyıq ki, bizdəki dil söz-söhbəti yığışsın. Jurnalistdən söz düşəndə, İ.Həmidov gileylənir ki, o,

jurnalistə azərbaycanca müraciət edir, o isə yekəxana-yekəxana deyir, o dili bilməyə ehtiyac duymur. Bir qələm əhli kimi, respublikamızda yaşayıb-yaradan bir adamın öz doğma dilini bilməməsinə necə baxırsınız?

Y.Qarayev: Mən buna pis baxıram. Amma müəyyən mənada onları başa düşmək olar. Bütün respublika ikidillilik şəraitində yaşayırdı axı. Sağlıq olsun, tezliklə bu vəziyyət yoluna qoyular, inşallah.

Aparıcı: Dilimizə gələn yeni sözlərə münasibətiniz. Doğrudanmı, bu neologizmlər əvəzolunmazdır, yoxsa onları asanlıqla öz sözlərimizlə əvəz etmək mümkündür. Hər halda Yaşar Qarayevin bu məsələyə dair öz fikri olmamış deyil.

Y.Qarayev: Əlbəttə, biz çalışmalıyıq ki, öz dilimiz işlənsin. Ancaq “janr”, “süjet”, “obraz” və s. kimi onlarla, yüzlərlə sözdən qaçmaq olmaz.

Aparıcı: Sizə “Ana dili” verilişində iştirakınıza və maraqlı müsahibənizə görə səmimi təşəkkür edir, Sizə yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Əziz dinləyicilər, jurnalımızın növbəti səhifəsində Şərif Bahadırının AR Mədəniyyət Nazirliyindən hazırladığı bir reportaja qulaq asın. Həmişəki kimi, biz bu lent yazısına şərh verməyərək ümumi nəticə çıxarmağı sizin öhdənizə buraxırıq. İnanırıq ki, belə vəziyyət hələ çox yerdə davam etməkdədir. Buyurun, qulaq asın.

İstəqli dinləyicilər, indi də ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Ötən dəfəki suallarımıza çoxlu cavab almışıq. Bakıdan Nigar İsmayılova yazır ki, dilimizdə “bir qədər, bir neçə, bir qrup, bir dəstə, bir çox” və s. sözlərindən sonra isimlər cəmdə işlənməz. Çox düzgün cavabdır və biz bu cavablar üçün Nigar xanıma təşəkkürümüzü bildiririk.

Hörmətli dinləyicilər, indi isə sizə verəcəyimiz ev tapşırığına diqqətlə qulaq asın. İçində yaşadığımız əsrin əvvəllərində Azərbaycanın görkəmli alim-pedaqoqlarından biri, hələ 1912-ci ildə “Balalara hədiyyə” kitabını yazıb çap etdirən,

1895-ci ildən Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasında, yəni Qori seminariyasında əvvəlcə Azərbaycan dili və şəriət müəllimi, 1910-cu ildən orada təlimatçı kimi çalışan Firudin bəy Köçərli ömrünün sonuna yaxın Qazaxa gəlir, orada seminariya açaraq ona müdirlik edir. Gəncədə rəhmətə gedir. O “Ana dili” məqaləsində yazırdı: “Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi diriliyidir, həyatının mayəsi mənziləsidir... hər kəs öz anasını və vətəninə sevdini kimi, ana dilini də sevir”. Alim sözlünə davam edərək deyirdi: “Millətini sevən onun mənəvi diriliyinə çalışan, tərəqqisi yolunda əmək sərf edən yazıçılarımızdan, ədiblərimizdən və şairlərimizdən çox-çox təvəqqe edirik ki, dillərin asanlaşdırsınlar, ana dilindən uzaq düşməsinlər, meymunluqdan əl çəksinlər, fikirlərini açıq və sadə dildə yazsınlar, -ta ki, onların yazdıqlarını oxuyan anlasın, düşünsün və ayılsın. Ancaq bu yolla yazan və oxuyan arasında dostluq, ittifaq və birlik əmələ gələ bilər”. Allah sizə rəhmət eləsin ay dahi Firudin bəy, elə bil bu sözləri bugünümüz üçün demisiniz. Əziz dinləyicilər, xalqımızın maarifpərvər oğlu F.Köçərli haqda nə bilirsiniz. İnanırıq ki, gənclərimiz bu şəxsiyyət haqqında yazılanlara maraq göstərəcək və onun həyat və yaradıcılığını yazıb bizə göndərəcəklər. Məktublarınızı gözləyirik, əziz dinləyicilər. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

**“Ana dili”nin 45-ci verilişi
(08.11.1992)**

Xoş gördük sizi, əziz eşidənlər. Jurnalımızın noyabr sayı efiyərdədir. İstəkli dinləyicilər, məlumdur ki, milli şüurun oyanışı xalqın qeyrətli ziyalılarının gərgin və yorulmaz əməyindən çox asılıdır. “Dildə, fikirdə və işdə birlik” şüarını irəli sürən Qaspaı İsmayıl kimi türk dünyasının görkəmli aydınları öz uzaqgörənliyi ilə çağdaş həyatımızı qabaqcadan görə biliblər, bütün türk dünyasını vahid əqidə ətrafında birləşdirməyə can atıblar. Zaman keçdikcə dil və əqidə birliyi ilə düşünən beyinlərə hakim kəsilib, onlar da öz ətrafında alovlu mübarizləri toplaya biliblər. Xalqımızın azadlığı uğrunda yorulmadan qələm çalan soydaşlarımızdan Həsən bəy Zərdabi, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və onlarca başqa ziyalıımız olmanın təqiblərə və məşəqqətlərə sinə gərərək doğma Azərbaycan türkcəsində yazıb-yaradıb, yüksək amallarından bir an belə geri çəkilməyib və millətinin gələcəyinə ümidlə baxıblar. Bu gün əldə etdiyimiz mənəvi dəyərlərin ilk başlanğıcında məhz belə ziyalılarımız durublar. Bu gün Azərbaycan türklərinin vahid bir xalq kimi mövcudluğunda, torpağımızın şimalında dünyaya boylanan müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranmasında dil və din birliyinin əvəzsiz rolu olub. Məhz bu amal xalqı içəridən parçalanmağa qoymadı, onu səfərbər edib vahid məqsəd uğrunda mübarizəyə qaldıra bildi. Müdrik sələflərimizin doğma dilimizdə yazıb-yaratdıqlarını oxuya-oxuya gənc nəsıl ideyaca möhkəmləndi, mənəvi cəhətdən saflaşdı, tarix qarşısında böyük məsuliyyət hissini duyaraq mətinləşdi, dünya xalqlarını bəzən aydın, bəzən də qarmaqarışq səslərini dərk edərək özlərinin kimliyini dərindən tanıya bildi, ücrəngli bayrağımızı və milli himnimizi yaradaraq istiqlal yolunda mübarizə meydanına atıldı. Çağdaş gəncliyimiz bütün bunlara görə öz müdrik sələflərinə minnətdar olmalıdır.

Əziz dinləyicilər, ana dilimizin ifadə imkanlarının genişləndirilməsi, onun müstəqil Azərbaycanımızda maneəsiz olaraq bütün səviyyələrdə işlədilməsi, kiçik yaşlarından başlayaraq qocalana qədər deyim tərzlərinin təkmilləşdirilməsi və yenilərinin tapılıb danışığımıza gətirilməsi hazırda dil təəssübkeşlərini düşündürən məsələlərdən biridir. Sevindirici haldır ki, son zamanlar ana dilimiz haqqında dövlətimiz səviyyəsində düşünmək meyili güclənib. Fikrimizi iki faktla sübut etmək istərdik. Əvvəla deyək ki, Respublika Milli Məclisinin elm, təhsil, dil və din komissiyası Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqda qanun layihəsini işləyib hazırlamaq üçün görkəmli dilçi və ziyalılardan ibarət xüsusi işçi qrupu yaradıb. İşçi qrupuna Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutunun direktoru f.e.d., prof. A. Axundov rəhbərlik edir. Bizim də daxil olduğumuz bu işçi qrupunda çox səmərəli iş gedir, qanunun ayrı-ayrı bəndləri oxunub müzakirə edildikdən sonra ümumi səsvermə yolu ilə təsdiq olunur. Əsas məqsəd Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqda qanun layihəsinin müzakirəsini keçirib Milli Məclisin təsdiqinə verməkdir. Beləliklə, respublikamızda Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqda əlimizdə qanun olacağı gün uzaqda deyildir. Bu da son 70 ildən yuxarı bir dövrdə dil sahəsində hökm sürən hərc-mərcliyə son qoyacaq. Müstəqil dil kimi dünya miqyasına çıxan bir xalqın özünün dövlət dili olmalıdır. Əziz dinləyicilər, siz yaqın ki, verilişimizdən, lap elə ilk gündən xatırlayırsınız ki, bu bizim ən böyük arzularımızdan olub. Sağlıq olsun, qanun layihəsi hazır olsun, müzakirədən keçərək təsdiq olunsun, biz bu barədə sizə ətraflı məlumat verərik.

Üzərində dayanmaq istədiyimiz ikinci məsələ isə bir neçə fənn üzrə Azərbaycan dilində dərsləklərin yenidən hazırlanmasıdır. Bir neçə fənn deyəndə bura səkkiz fənn daxildir, o cümlədən Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, xarici dil, insan və cəmiyyət, Azərbaycan tarixi və s. Bilirsiniz ki, tarix, insan və cəmiyyət və bu kimi digər humanitar elmlər üzrə orta məktəb

dərsləkləri əvvəllər mərkəzdə yazılıb nəşr edilirdi, sonra da Azərbaycan dilinə necə gəldi tərcümə edilib uşaqlarımızın istifadəsinə verildirdi ki, bu da haqlı narazılıqlara səbəb olurdu. O ki, qaldı imperiya dövründə özümüzün hazırladığımız Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərsləklərinə, onlar da ideologiyanın qurbanı olduğundan bugünkü həyatımızı qəti şəkildə əks etdirə bilmir. Məzmunca bəsit və ideyaca başdan-başa oktyabrın, kommunist partiyasının tərənnümünə həsr edilmiş bu dərsləklər uşaqlarımızı mənəvi cəhətdən şikəst edib, onları sərbəst düşünməkdən məhrum edərək simasızlaşdırmağa yönəldilmişdir. Şübhəsiz, hazırda məsələnin bu şəkildə qoyuluşu xalqımızı təmin edə bilməz. Odur ki, respublika Xalq Təhsili Nazirliyi yaranmış mürəkkəb vəziyyəti təhlil edərək fəvqəladə elmi-metodik şura yaradaraq dərsləklər məsələsinin hazırlanmasını ona həvalə etdi. Həmin şura haqqında ətraflı məlumat vermək üçün onun məsul katibi Esmira xanımı studiyamıza dəvət etmişik. İndi onunla müsahibəyə qulaq asa bilərsiniz.

Aparıcı: Bu şuranın qarşısında duran əsas vəzifələr hansılardır?

Esmira x.: Əsas vəzifəmiz dərsləklərimizi iyərənc sosialist ideologiyasından təmizləyib dövrün tələbinə uyğun dərsləklərin hazırlanması işini həyata keçirməkdən ibarətdir.

Aparıcı: Şuranın fəaliyyətini qənaətbəxş hesab edirsinizmi?

Esmira x.: Əlbəttə. Biz yeni başlamışıq, problemlərimiz çoxdur. Sağlıq olsun, qarşımıza qoyulan vəzifəni layiqincə yerinə yetirəcəyik.

Aparıcı: Esmira xanım, dərsləklərin tam yeni məzmununda, həm də onların indiki siyasi və mədəni durumumuzu hərtərəfli əhatə edəcəyinə inam varmı? Bir də ola bilmə ki, allah eləməmiş, sabah siyasi durum dəyişsin, onda yenədəmi dərsləkləri təzələməli olacağıq, yoxsa dərsləklər ideologiyanın birindən təmizlənilib o biri ilə əvəz edilməyəcək, bir növ neytral səciyyə daşıyacaq?

Esmira x.: Çalışacağıq ki, dərsləklərdə xalqımızın keçmiş, bugünü və gələcəyi adekvat şəkildə əks olunsun.

Aparıcı: Verilişimiz ana dilindən bəhs edir, odur ki, istərdik ki, bu komissiyanın işindən bir qədər ətraflı danışsınız. Bilirik ki, Azərbaycan dili fənninin saatları artırılmış, yuxarı siniflərdə də bu fənnə vaxt ayrılıb, elə deyilmi?

Esmira x.: Düz deyirsiniz, Azərbaycan dilinə xüsusi diqqət yetiriləcək. Yuxarı siniflərdə bu fənnə saat ayrılacaq.

Aparıcı: Esmira xanım, fəvqəladə elmi-metodik şuraya uğurlar arzulayırıq və ümid edirik ki, balalarımız, nəhayət, yaxşı dərslək görə biləcəklər.

İstəkli dinləyicilər, sevimli şairimiz Xəlil Rzanın 60 yaş tamam olub. Elə bilirik ki, bu şair haqqında ətraflı məlumata ehtiyacınız yoxdur. Öz odlu-alovlu sətirlərlə oxucu ürəyinə yol tapan X.Rzanı biz də ürəkdən təbrik edir və onun "Türk sözündən qorxan gədə" şeirindən bir parçanı sizə təqdim edirik.

Türk sözündən qorxan gədə (X.Rza)

Azərbaycan türkiyəm, bu soyun şah budağı.
Neçə-neçə eranın köksümdədir qaynağı.
Ərzin buz laylarını əridən qüdrət mənəm.
Daş dövrünü yaşayan, tunc dövrünü yaşayan,
Dəmir dövründə polad əridən hikmət mənəm.
Avropanı oyatdı Atillanın qılıncı
O qılıncı Füzuli qələminə çevirən
cürət, ləyaqət mənəm.
Raketlərin anası, arabanı kəşf edən,
Nə qədər uluslara, yunanlara, ruslara
Tunqslara, lehlərə, almanlara, çexlərə
Min-min sözü bəxş edən bəşər atası Türkəm!
Qulaq as ey əqli kəm: məndən başlanır tarix.
Tarix qədər qocaman, tarix qədər müdrikəm.

Türkəm, neçə millətə öz qanımı vermişəm.
Dənizlər bətnimdədir, ümmanımı vermişəm.
Get dolan Kamçatkanı, Alyaskaya gedib çat.
Amerikaya kəmənd at, orda rişəm var mənim.
Dillərini araşdır, öz doğmaca balamdır
Qədim hindilər mənim.
Mən cığır yox, tarixin kəhkəşan tək yoluyam.
Dədə Qorqud, Alpamış, Manasam, Koroğluyam.
Şeirin, elmin, rübabın ilk bahar nəsimiyəm.
Türkistanda Fərabî, İraqda Nəsimiyəm.
Bir qanadım Nəvai, o biri Yunis İmrə.
Öyrən hansı məqamda endim səmadan yerə.

Hörmətli dinləyicilər, indi sizə təqdim edəcəyimiz səhifədə bir müsahibəyə qulaq asacaqsınız. Müsahibim f.e.d.,prof. N.Xudiyevdir. Nizami bəy respublikamızın qocaman ali məktəblərindən olan N.Tusi adına APU-da çalışır. O dilçi alimlərimizin gənc nəslini təmsil etsə də, öz dəsti-xətti olan pedaqoqlardan biridir. Azərbaycan türkcəsinin leksikasını dərinləndirərək türkologiyaya dəyərli bir əsər töhfə edib. Bu yaxınlarda "Qədim türk abidələrinin sözlüyü" kitabçasının şərikli tərtibçisi kimi Azərbaycan dilçiliyi üçün hələ çox söz demək istədiyini bir daha sübut etdi. Nizami bəy uzun illərdir ki, N.Tusi adına universitetdə tədris işləri üzrə prorektor vəzifəsində çalışır. Bir qədər bundan əvvəl Türkiyədən səfərdən qayıdıb, orada türkoloqların elmi məclisində iştirak edib. İlk sualımız da elə bununla bağlıdır.

Aparıcı: Nizami bəy, mətbuatdan məlumdur ki, Siz bu yaxınlarda Türkiyədən qayıtmısınız. Bu ölkəyə səfərinizin məqsədi barədə bir neçə kəlmə deməyiniz dinləyicilərimiz üçün şübhəsiz maraqlı olardı.

N.Xudiyev: Mən Türkiyəyə Uluslararası simpoziumda iştirak etmək üçün getmişdim. Simpozium çox möhtəşəm idi.

Aparıcı: Nizami bəy, universitetimizdə dillərin tədrisi, o cümlədən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərinin tədrisi vəziyyəti Sizi qane edirmi?

N.Xudiyev: Sözü düz, bizdə problem az deyil. Özü də biz Respublika üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə orta məktəblər üçün kadrlar hazırlayan aparıcı təhsil ocağıyıq. Əminəm ki, tezliklə bu sahədə ciddi dönüş yaranacaqdır.

Aparıcı: Dinləyicilərimizə xatırlatmaq istərdik ki, bu ilin tədris planında Azərbaycan dilinə ayrılan saatların sayı artırılıb. Ümumtəhsil məktəblərinin yuxarı siniflərində bu fənnə bir saat vaxt verilib. Bu, çoxdankı arzumuz idi. Nəhayət, ictimaiyyətin fikri qəbul olundu. Bax, bununla bağlı Sizin filoloji fakültədə kadr hazırlığında yeniliklər nəzərdə tutulubmu? Bu sualı təsədüfi vermirik. Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin tədrisi indiyə qədərki plana görə 8-ci sinfədək davam edirdi. İndi isə 9, 10, 11-ci siniflərdə də bu fənn tədris olunacaq. Yəqin ki, bu siniflərdə tədrisin metodikası və forması, hətta dil materialının seçilməsi və öyrədilməsi üsulları da aşağı siniflərdən köklü şəkildə fərqlənəcək, elə deyilmi?

N.Xudiyev: Təbii. Yuxarı siniflərdə saatların artırılması çox yaxşıdır. İndi biz yuxarı siniflərdə mətnin linqvistik təhlilinə vaxt ayıra biləcəyik.

Aparıcı: Nizami müəllim, bir vətəndaş kimi dilimizin işlənməsində Sizi qane etməyən cəhətlər hansılardır? Biz cəhətlər dedikdə, dilimizin işlənməsində sosiolinqvistik amillərdən tutmuş yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə qədər müşahidə olunan yayınmalarla bağlı amilləri nəzərdə tuturuq. Tez-tez qəzet və jurnal səhifələrində fikrin dillə ifadəsinin çox dolaşq və anlaşılmaz olduğunun şahidi oluruq. Hiss edirsiniz ki, fikir ilk öncə başqa dildə formalaşmış, sonra onun Azərbaycan dilinə kal-kə yolla tərcüməsi verilib. Və ya ekran qarşısında, radio dalğalarında dilimizin qol-qabırğasını sındıraraq peşəkar jurnalist və diktör olmaq istəyənlərə hələ də rast gəlirik. Sizin bu sahədə müşahidələriniz?

N.Xudiyev: Mən də fikirləşirəm ki, dilimizin təmizliyini və şirinliyini qorumaq lazımdır. Bu gün idman, mədəniyyət və s. verilişlərdə normadan yayınmalar çoxdur. Bunun qarşısı alınmalıdır.

Aparıcı: Sizə təşəkkür edirik. Maraqlı söhbətinizə görə dinləyicilərimiz adından Sizə minnətdarlığımızı bildiririk.

Əziz dinləyicilər, indi də jurnalist İlhamın hazırladığı bir lent yazısına qulaq asın.

Jurnalımızın ev tapşırıqları səhifəsində sizə görkəmli şairimizin dillər əzbəri olan şeirindən bir parçanı təqdim edirik. Bu parçanın hansı şeirindən götürüldüyünü və həmin şeirin müəllifini tapıb bizə göndərməyinizi xahiş edirik. Şeir parçasını oxuyuruq.

O zamanı bitdi bizim dilimizin "sənin", "mənim" qararı da?

O zamanı bitdi bizim dilimizin "haralısan" damarı da?...

Burada verilişimiz sona yetdi, istəkli dinləyicilərimiz. Arzu və istəklərinizi yazıb bizə göndərməyi unutmayın. Sağ olun, salamat qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

"Ana dili"nin 46-cı verilişi (06.12.1992)

Salam, hörmətli dinləyicilər. 1992-ci təqvim ilinin son ayında – dekabrda sizə bol-bol salam göndərməklə hamınıza ilin qalan hissəsini gümrah və sağlam başa vurmağınızı arzulayır, torpaqlarımızdan yağlı düşmənlərin tamamilə qovulacağına əmin olduğumuzu bildirmək istəyirik. "Ana dili" verilişi efiyə çıxandan 46-cı dəfədir ki, sizinlə görüşür, dilimizin qayğılarından və problemlərindən söhbət açır, hər verilişimizdə sizin istək və arzularınıza rəğmən vacib məsələlərə toxunur, görkəmli şair, yazıçı və dilçi alimlərimizlə sizi görüşdürürük. Biz gələcəkdə də bu əməkəyə sadıq qalacağımızı bir daha bildiririk. Verilişimizin ünvanına gələn məktublarda maraqlı məsələlərə toxunulur, bəzən də qiymətli təklif və arzular irəli sürülür. Jurnalımızın daimi dinləyicisi cəbrayılı Qorxmaz Abdullayev bizə xəbər verir ki, onun yaşadığı rayon cəbhə xəttinin lap yaxınlığındadır, rayonun bəzi kəndləri ermənilərin məskən saldığı kəndlərdən aramsız atəşə tutulur, amma rayonun əhalisi bütün çətinliklərə mərdliklə sinə gərir, düşmənin həmlələrini milli ordumuzun köməyiylə dəf edirlər. Bununla belə, Qorxmaz müəllim dilimizə və ədəbiyyatımıza marağın bir an belə azalmamasından danışır və bizim verilişləri daim dinlədiklərini bildirir. Rayon Xalq Maarif şöbəsində metodist işləyən Qorxmaz müəllimə torpaqlarımızın yağlı düşmənlərdən qorunmasında uğurlar arzulayır, səngərdə də olsa vaxt tapıb bizə qulaq asmaqla təsəlli tapdığını səmimi dediyinə inanırıq. Doğrudan da, özünə dil və ədəbiyyatı peşə seçən bir ziyalının cəbhə xəttində vaxt tapıb kitab və qəzet oxuyacağını söyləmək çətindir, ancaq radio verilişləri belə hallarda adamın yeganə həmdəmi olur, illah da ki, bu veriliş adamın ürəyi istədiyi məsələlərə toxunsun. Qorxmaz müəllim, inşallah, müharibə qurtarar, torpağımızda əmin-amanlıq başlayar, siz yenə əvvəlki kimi yurddaşlarımızın toy və məclislərində çalıb-çağırarsınız,

dastanlarımızdan və muğamlarımızdan danışarsınız, camaat da sizin sehri səsizinə, şirin və məlahətli nəğmələrinizə və şeirlərinizə qulaq asıb feyziyə olar. İndi isə hələlik ayıq-sayıq olmalı, bir də dilimizin düşməni ilan kimi çala bilən deyimlərdən söz açmalıyıq ki, kimliyimiz və qədimliyimiz onlara agah olsun.

Bakıdan dinləyicimiz, əmək veteranı Nəcəf Şeyxzamanlı da bizə maraqlı bir məktub göndərib. Nəcəf müəllim çox haqlı olaraq göstərir ki, illərlə həsrətində olduğumuz müstəqilliyin əldə edilməsi xalqımızın tam azadlığa qovuşması demək deyildir, bunun üçün biz hamımız bir yumruq kimi birləşməli, eyni zamanda hər kəs özündən başlamalı, milli istiqlaliyyətimiz yolunda yorulmadan mübarizə aparmalıyıq. Tənbəlliyə son qoymalı, dilimizi dövlət dili kimi işlətməli, yerli-yersiz gətirilən bəhanələrdən əl çəkib tezliklə latın qrafikasının tam işlənməsinə nail olmalıyıq. Nəcəf bəy, hətta qəti tədbirlərə əl atmağı tövsiyə edir, kargüzarlığın dilimizdə aparılmasına maneçilik törədənləri cəzalandırmağı təklif edir. Doğrudan da, “bəlkə də qayıtdılar” xülyası ilə yaşayanlara və buna görə də müstəqilliyimizə şübhə ilə yanaşanlara bildirməliyik ki, tarixin təkərini geri döndərmək heç kəsə qismət olmayıb və Azərbaycan xalqı heç vaxt geri qayıtmayacaq. Odur ki, makinaların şrifflərini dəyişdirmək, sənədləşməni və yazışmaları Azərbaycan dilində aparmaq təkə müəssisə rəhbərinin deyil, həm də hər kəsin vətəndaşlıq borcudur.

Nəcəf bəy məktubunda öz dilimizin sözləri əvəzinə əcnəbi sözlərinin işlədilməsinə də ciddi etirazını bildirir. O qeyd edir ki, bəzi hallarda bu o qədər də təəcüblü görünür. Özümdə istehsal sahəsi inkişaf etmədiyindən və ya elmin-texnikanın bir sıra sahəsində terminlərin başqa dildən alınub işlənməsi təbii bir prosesdir. Ancaq o hallarda ki, bizim dilimizin öz sözləri var, onların yerində mərhum şairimiz R.Rza demişkən, “bircə kəlmələrdən” istifadə etməyə nə ehtiyac var. Məsələn, bu yaxınlara qədər biz birbaşa transilyasiyadan danışırıdık, indi isə bunun dilimizdə daha yaxşı ifadə forması olan “canlı yayım”la əvəz edildiyini görəndə adam buna sevinməyə bilmir. Səhnədə, efrədə və

ekranda yerli-yersiz yad kəlmələr işlətməklə tamaşaçıları güldürməyə çalışan bəzi artistlərə üzünü tutaraq Nəcəf bəy bildirir ki, bu ucuz, yersiz gülüşdür, baxın görün ulu sənətkarlarımız M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ü.Hacıbəyli gülüş və təbəssüm doğuran məzhəkəli – yumorlu sözləri necə yerli-yerində işlədiblər. Nəcəf bəyin bu düzgün iradəsinə etiraz etmək mümkün deyildir. Qiymətli fikirləriniz üçün sizə minnətdanık, hörmətli Nəcəf bəy.

Hörmətli dinləyicilər, söz dünyasının ən böyük xiridarı olan Nizami Gəncəvinin 850 illik yubileyi respublikamızda təntənəli şəkildə qeyd olunur. Nizaminin doğulduğu ildən bizi ayıran vaxt artıqca şairin dünyagörüşü və şeiriyyəti haqqında daha tutarlı və daha qiymətli fikirlər söylənir, onun çoxşaxəli yaradıcılığı müxtəlif yöndən işıqlandırılır. Düşmənlərimiz dahi Nizaminin türkcə yazmadığını və ya türkcə yazdıqlarından bizə gəlib çatmadığını əsas götürərək onun azərbaycanlı olmasını şübhə altına almağa cəhd göstərirlər. Burada M.Ə.Rəsulzadənin 1951-ci ildə Ankarada türkcə çap etdirdiyi “Nizami” əsərinin 31-ci səhifəsindən götürdüyümüz bir fikirlə sizi tanış etmək istəyirik. O yazırdı: “Konuları araşdırılınca, Nizaminin fars nasionalizmindən uzaq, türk sevgisi ilə dolğun, Kafkaziya mühit və şərtlərinə bağlı, yurdunun tarixi müqəddarat və geopolitikindən doğan daimi qayğılarla ilgili olduğu görülür ki, bu surətlə o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir”.

Böyük Nizami söz və dil haqqında çox dəyərli kəlamlar söyləyərək, “Sirlər xəzinəsi” əsərində söz qoşmağın fəziləti və ölçülü, sözün ölçüsündən üstünlüyü haqqında xüsusi fikirlər söyləmişdir. Onlardan bir neçəsini diqqətinizə yetiririk.

İlk dəfə tərpənəndə sözdən güc aldı qələm,
Sözdən doğuldu ilk hərf... şahiddir bütün aləm.
Xəlvət pərdəsini ki, qaldırdılar, atdılar,
Öncə söz cilvələndi. Sözdən can yaratdılar.
Sözdən bir səs, bir nəfəs gəlməmiş... inan mənə:
Can girmədi palçıqdan xəlf olunmuş bədənə.

Söz olmasa... yerində dünya donardı, sözsüz,
Nə qədər söz dedilər, yenə əskilmədi söz,
Söz canımızdır. Eşqin lüğətinə baxsana!
Biz sözlük, gövdəmizdə yalnız xarabaxana!
Yalnız qələm gücünə düşüncələr saxlanır,
Misra söz quşlarının qanadına bağlanır.
Bu sözsüz aləmdə ki, həm təzədir, həm köhnə,
Tüklü qırx yerdən bölən sözdən kəskin nə var, nə?
Düşüncənin əvvəli, rəqəmin, sayın sonu
Təkcə sözdür, təkcə söz, yadında saxla bunu.

Bayrağını ən uzaq ellərə sancan da söz,
Qələmilə ən yeni iqlimlər açan da söz.
Damarları donanlar sözdə tapar atəş, köz,
Sözdür bərbad aləmin adab qalan guşəsi,
Bu fələk süfrəsinin ən dadlı azuqəsi!
Söz bayraq taxan yerdə hərf ilə dil müzəffər,
Dilin, nitqin qüdrəti olur sözlə müyəssər.

Sözlə kəşf eyləyiblər hər qaydanı, hər yönü,
Həm təbiət mülkünü, həm şəriət möhrünü.
Mədən söz və qızılı təklif edib sərrafa,
Sərraf tərəzisində söz qızıldan çox baha!
Təzə söz, köhnə altun... hansı hakim kəsilir?
Söz hara, qızıl hara? Bunu söz doğan bilir!
Öz qüvvəsilə gedər söz qasidi... tövşüməz,
Söz qaldıran dağları qaldıra bilməz heç kəs.
Söz gümüş yanında qara torpaqdır dirhəm,
Qızıl hansı itdir ki, onu sözə tay biləm?
Heç kəs əyləşə bilməz sözdən yuxarı qatda,
Dövlətimiz, mülkümüz yalnız sözdür həyatda.
Sözdən xəbərsiz qalır, könüldən xəbərsizlər,
Sözün yozumu sözdən daha şux, daha dilbər.
Nə qədər ki, cahan var, sözün coşsun qoy səsi,
Qoy sözlə təzələnsin Nizaminin nəfəsi.

İstəklilə dinləyicilər, verilişimizin qonaqları səhifəsində
sizə çox maraqlı, öz türkoloji tədqiqatları və maraqlı yazıları ilə
türkologiyada tanınmış, M.Ə.Rəsulzadə ad. BDU-nin Azər-
baycan dilçiliyi kafedrasının müdiri f.e.d., prof. Kamil Vəli-
yevlə, o, mətbuatda çox vaxt Kamil Nərimanoğlu imzası ilə
çıxış edir, müsahibəni təqdim etmək istərdik. Kamil bəy, sizi
televiziya tamaşaçıları çox yaxından tanıyırlar. Amma radio
dinləyiciləri ola bilsin ki, sizi o qədər də yaxından tanımırlar.
Odur ki, bir qədər özünüz haqda dinləyicilərimizə məlumat
verməyiniz pis olmazdı.

K.Nərimanoğlu: Fəxrəddin müəllim, mən elə radio
verilişlərimdə də tez-tez çıxış edirəm. Ancaq Sizin verilişdə
birinci dəfədir ki, çıxış edirəm. Məni təqdim etdiniz, əlavə bir
şey demək istəmirəm.

Aparıcı: Kamil bəy, Sizi respublikamızda mükəmməl
mətnşünas, görkəmli türkoloq, sanballı tədqiqatçı və türk dün-
yasında ən önəmli dilçi kimi tanıyırdıq. Bu qədər geniş diapa-
zonda çalışmaq, yeni-yeni əsərlər yazmaq və saysız-hesabsız
elmi məclislərdə və yığıncaqlarda bir-birindən yüksək səviyyə-
də duran elmi mülahizələr söyləmək üçün qüvvəni, enerjini,
nəhayət, vaxtı necə tapırsınız?

K.Nərimanoğlu: Mən vaxtımı elə bölüşdürürəm ki, mənə
düşündürən məsələlərə kifayət qədər vaxt ayırıb planlarımı
həyata keçirə bilim. Bunların çoxunu içimdə bitib-tükənməyən
enerjini xalqımızın xoşbəxtliyi yolunda səmərəli şəkildə sərf
edim.

Aparıcı: Kamil bəy, dilimizin tədqiqi, təbliği və tətbiqi
sahəsində nəzərə çarpan ən böyük problemlər nədən ibarətdir?
Bu sual Sizə çox yaxın bir sual olmalıdır, çünki Siz respub-
likamızda Azərbaycan dilçiliyinin ən qocaman ocaqlarından
birinə - Azərbaycan dilçiliyi kafedrasına başçılıq edirsiniz və
sadaladığımız məsələlərin ən sanballıları məhz o ocaqda öz
elmi və praktik həllini tapır.

K.Nərimanoğlu: Mənim rəhbərlik etdiyim kafedra, doğrudan da respublikada ən böyük və ən qabaqcıl tədqiq və tədris müəssisələrindəndir. Orada dilçiliyimizin korifeyləri çalışıblar, böyük əhəmiyyəti olan bir kafedradır. Mən və həmkarlarım çalışırıq ki, o əhəmiyyəti qoruyub saxlayaq və irəliyə aparaq.

Aparıcı: Professor, Sizi bir vətəndaş kimi razı salmayan, dilimizin işlənməsi ilə bağlı hansı məsələlər daha çox narahat edir? Bu gün əlifba məsələsi və onun tətbiqi, dilimizin aktual problemlərinin tədqiqi, onun müxtəlif üslub janrlarında işlənməsi və s.

K.Nərimanoğlu: Şükürlər olsun ki, əlifba məsələsi öz müsbət həllini tapmaq üzrədir. Müstəqilliyimizi təzəcə bərpa etmişik. İnşallah, digər problemləri də həll edirik.

Aparıcı: Mən Sizin yaradıcılığınızı izləyirəm, bilirəm ki, hazırda bizdə sözün klassik mənasında, sayılan, seçilən filoloqlardan biri də Sizsiniz. Bu baxımdan Sizin yaradıcılığınıza xas olan xüsusiyyətləri bir qədər ətraflı açıqlamağınızı istərdik. Sizcə, gələcəkdə filologiyanın belə inkişafı cəlbədidirmi?

K.Nərimanoğlu: Mən öz araşdırmalarımda ədəbiyyatın dil məsələləri ilə daha çox maraqlanıram. Məncə bədii əsərlərin linqvistik baxımdan təhlili filologiyamızın yaxın gələcəkdə əsas istiqamətlərindən biri kimi daha perspektivlidir.

Aparıcı: Açıqlığı deyim ki, biz bir neçə dəfə Sizi verilişimizə dəvət etmək istəmişik, amma hər dəfə bir əngəl çıxıb ortalağa, əksərən də səfərdə olduğunuzdan bu görüş baş tutmayıb. Məlumdur ki, bu yaxınlarda Türkiyədə Sizin müəllifliyiniz və iştirakınızla O.Süleymanovun "Az i Ya"sı çapdan çıxmışdır. Bu barədə dinləyicilərimizə ətraflı məlumat verməyinizi xahiş edirik.

K.Nərimanoğlu: Hə, düz deyirsiniz, mən son zamanlar yaradıcılıq işimlə bağlı tez-tez Türkiyədə oluram. Bu dəfəki səfərim də məşhur kazax ədibi O.Süleymanovun "Az i Ya" əsərinin çapı və təqdimatı ilə bağlı idi.

Aparıcı: Bilirik ki, Türkiyə universitetlərində dərs deyirsiniz. Təəssüratınız barədə bir neçə kəlmə. Bizimkilərlə türk gənclərini müqayisə etdikdə hansı nəticələrə gəlmək olur?

K.Nərimanoğlu: Türkiyədə bizə sevgi böyükdür. Türkiyə gəncliyi bizi sevir və bizim ədəbiyyatımızı dərinləndirir. Mən elə güman edirəm ki, gənclərimiz ruhən və tarixən bir-birinə çox yaxındır.

Aparıcı: Kamil bəy, məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qərarı ilə orta məktəblər üçün yeni dərslik və proqramlar hazırlanır. Bu məsələyə sizin münasibətiniz?

K.Nərimanoğlu: Mən bunun təşəbbüskarı və icraçılarından biriyəm. Əminəm ki, proqram və dərsliklərimiz xalqımızın istək və arzularını nəzərə alacaqdır.

Aparıcı: Kamil bəy, bir verilişdə bizi və Sizi narahat edən bütün məsələləri əhatə etmək qeyri-mümkündür. Ona görə də vaxtın azlığını nəzərə alaraq söhbətimizi yekunlaşdırmaq istərdik. Nəyə demək istərdiniz, bəlkə deyə bilmədiniz. Sağlıq olsun, gələcək verilişimizdə yenə də iştirak edərsiniz. İndi isə Sizə yaradıcılığınızda uğurlar arzulayaraq Sizə təşəkkür etməklə Sizdən ayrılıraq. Sağ olun.

K.Nərimanoğlu: Siz də sağ olun.

Əziz dinləyicilər, verilişimiz burada sona yetir. Sağ olun, salamat qalın.

Diktör: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigarlıdır.

“Ana dili”nin 48-ci verilişi (07.02.1993)

Salam, istəklilərin dinləyiciləri. Sizinlə radio dalğalarında görüşdüyümüz ötən üç il ərzində indiki kimi heç vaxt sevinməmişdik. Sevincimizin də yeganə səbəbi “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 22 dekabr 1992-ci il tarixli qərarıdır. Qanun mətbuatda çap olunub və geniş ictimaiyyət tərəfindən bütövlükdə müsbət qarşılanıb. Bəzi anlaşılmazlıqları çıxmaq şərtilə bu qanun xalqımızı sevindirdi, çünki son zamanlar Milli Məclisin qəbul etdiyi digər qanunlarla bərabər o xalqımızın milli oyanışında və özünəqayıdışında misilsiz əhəmiyyətə malikdir, xalqın əlindən alınmış hüquqlarının bərpası istiqamətində irəli atılan cəsarətli addımlardandır. Bəzi ağzıgöyçəklər əlifbamıza qayıdırsa da bizi bu addımlardan çəkindirməyə çalışdılar. Ancaq indi vaxt keçdikcə, əlifbamız daha sürətlə həyatımıza daxil olduqca latının bərpasını irəli sürənlərin nə qədər haqlı olduqları özünü bir-bir təsdiq edir. Dil haqqında qanundan bir neçə seçməni sizə təqdim etmək istərdik, əziz dinləyicilər. “Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi işlənməsini öz suverenliyi üçün əsas şərtlərdən biri sayaraq onun tətbiqi, qorunması və inkişafı qayğısına qalır, öz sərhədlərindən kənarında yaşayan azərbaycanlıların ana dilində təhsil almalarına və milli-mədəni tələbatlarını ödəmələrinə himayədarlıq edir”. Bu ümumi qeyddən sonra qanunun birinci maddəsində deyilir: “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili türk dilidir”. Qanun layihəsinin hazırlanmasında və Milli Məclisdə müzakirəsində ən çox mübahisə doğuran həmin bu maddə olmuşdur. Açıqını deyək ki, dilimizin türk dili olmasını heç kəs inkar etmir-nə dilçi mütəxəssislər, nə şair və yazıçılar, nə jurnalistlər, nə də millət vəkilləri. Bəzilərində şübhə yarandıqda belə dilçi mütəxəssislərin kiçik şərhli bu şübhəni alt-üst edir. Lakin buna baxmayaraq heç də hamı bu maddənin bu

şəkildə getməsinə razılıq vermirdi, əsas səbəb də ondan ibarətdir ki, belə səsənləmə bəzilərinə çəp-çəp salırdı, elə güman edirdilər ki, belə olan tərzdə biz qanun qəbul olunan gündən öz doğma dilimizi Türkiyə türkcəsilə tamam eyniləşdirəcəyik. Təbiidir ki, zorla və ya süni yolla eyniləşdirmədən söz gedə bilməz, biz necə danışımışıq və yazmışıq, elə də danışıb yazacağıq. Nə şəkilçilərimizi dəyişdirib “gediyoruz, gəliyoruz” işlədəcəyik, nə vurğu və intonasiyamızı unudub Türkiyə türkcəsindəki kimi deməyə başlayacağıq, nə “Bakü” deyəcəyik, nə də “vapür”, nə “tren”. Biz bundan sonra da “Bakı” tələffüz edib, “gəmi” və “qatar” işlədəcəyik. Amma dilimizin türk dili olmasını da inkar etməyəcəyik. Bizim öz dilimizi türk dili kimi adlandıрмаğa mədəni haqqımız heç də özlərinə indiyə kimi türk dedizdirənlərdən az deyildir. Sadəcə olaraq tarixin müəyyən mərhələsində öz adımızı deməkdən çəkinmişik, buna imkan da verilməyib. Budur, əsl həqiqət, əziz dinləyicilər. Dil haqqında qanunun bu maddəsinin şərhində dilimizin funksional yükü müəyyənləşdirilir, dövlət orqanlarında işlərin bu dildə aparılması göstərilir, həmçinin həyatın bütün sahələrində işlədilməsilə bərabər o, respublika ərazisində millətlərə ünsiyyət vasitəsi rolunu oynayır. əslində gerçəklikdə olan bir şey qanun səviyyəsinə qaldırıldı və bununla da illərlə dilimizə vurulan buxov qırılıb atıldı. Hamıya bəllidir ki, Qafqazın cənubunda Azərbaycan türkcəsi illərdən bəri millətlərə ünsiyyət vasitəsi rolunu oynayır. Bunu səyyahlar, yazıçılar və şairlər dəfələrlə qeyd ediblər. Başqa millətlərin nümayəndələrinə dilimizin öyrədilməsinə dövlət qayğısının göstərilməsi də qanunda öz əksini tapıb. Qanunun ikinci bölməsi “Vətəndaşların dil seçmə hüquqları”na həsr olunub. Burada dövlət dilinin işlək məqamları sadalanır, respublika vətəndaşlarının bu dili bilməsinin vacibliyi qeyd olunur. “Dili bilməmək bəhanəsilə xidmət etməkdən boyun qaçırılması yolverilməzdir”. Qanunun üçüncü bölməsində dövlət dilinin dövlət orqanlarının, müəssisə və təşkilatların işində işləməsindən bəhs olunur. Bu bölmədə

iki məsələ diqqəti cəlb edir. Birinci qanunun 8-ci maddəsilə bağlıdır. Bu maddədə deyilir: "Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyaları türk dilində aparılır. Digər millətə mənsub Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarına Azərbaycan dövlət dilini bilmədikdə başqa dildə çıxış etmək hüququ verilir". Bu sonuncu fikir çox mübahisəyə səbəb oldu. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin iclası Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iclası deyildir ki, burada nümayəndə qəbul olunmuş dillərdən birini seçsin. Dünya dövlətlərinin heç birinin parlament iclaslarında deputat başqa dildə çıxış edə bilməz. Hər halda bu bizim fikrimizdir. Ancaq qanun qəbul edilib, deməli, ona əməl olunmalıdır. Bunun müqabilində 13-cü maddə heç bir irad doğurmur. Orada deyilir: "Energetika və nəqliyyat sistemlərinin /magistral dəmir yolu, hava, dəniz, boru kəməri nəqliyyatı və s./ təhlükəsiz və fasiləsiz işini təmin etmək məqsədilə dispetçer danışıqlarında, sənədlərin, sorğu xarakterli elanların tərtibində, gömrük xidmətində türk dilindən və qəbul olunmuş beynəlxalq dildən istifadə edilir". Bu maddə bizim beynəlxalq miqyasda çıxmağımızla bağlıdır. "İnformasiya dili və xüsusi adlar" adlanan IV bölmənin 15-ci maddəsi də bu məqsədi güddüyündən dövlət dili ilə yanaşı başqa dildən də istifadə etməyi qeyd edir.

17, 18, 19-cu maddələrdə dövlət dilinin adqoymada işlənməsilə bağlıdır ki, bunlardan çox maraqlı fikirlər var. Çox güman ki, dinləyicilərimiz mətbuatda çap olunmuş qanunun mətnini oxuyub onunla tanış olublar, ona görə də biz qanunun bu maddələri üzərində dayanmırıq. Yalnız axırıncı maddəni qeyd edib göstərmək istəyirik ki, vəzifəli şəxslər dövlət dili haqqında qanunun pozulmasında təqsirkar olduqları halda AR qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqi məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bəli, əziz dinləyicilər, prezidentin imzaladığı bu qanuna bundan sonra sözsüz əməl olunacağına inanırıq, çünki bu bütün xalqın arzusu idi.

Əziz dinləyicilər, indi biz elə dövrdə yaşayırıq ki, ictimai-siyasi dəyişikliklər çox sürətlə baş verir, sözün düzü, bəzən baş verən yenilikləri izləmək olmur. Dediymizə sübut olaraq onu göstərmək olar ki, dilimiz haqqında qəbul etdiyimiz qanunun ardınca həmin dilin orta məktəblərdə tədrisi proqramı çap olundu və həmin proqram da təbii olaraq "Türk dili proqramı" adlandırıldı. "Azadlıq" qəzetinə əlavədə çap olunan bu proqramı çapa hazırlayan ARTN fəvqəladə elmi-metodik şurası türk dili bölməsinin sədri, proqramın redaktoru, prof. T.Hacıyevin fikrincə, bu proqram yeni tədris planı əsasında tərtib olunub. Məsələ burasındadır ki, yeni tədris planına görə türk dili 1-ci sinifdən 11-ci sinfə qədər bütün siniflərdə tədris olunur. İcbari təhsil 8-ci sinifdə qurtardığı üçün türk dilinin ümumi kursu da 8-ci sinifdə qurtarır. Məhz buna görə də dil materialının siniflər üzrə bölüşdürülməsində ciddi dəyişikliklər edilmişdir. İkinci bir tərəfdən proqramdakı dəyişikliklər keyfiyyət və məzmun yeniliyi ilə bağlıdır. Hamıya bəllidir ki, dərslərimiz ideologiyanın qurbanı olub, onlardakı materialların əksəriyyəti oktyabrın tərənnümünə həsr olunmuşdu, elmi-nəzəri məlumatlar kölgədə qalırdı.

Dilimizdə proqram və dərsləklərin təzələnməsinə böyük ehtiyac duyulur, ona görə ki, mövcud proqram və dərsləklər rus dilinin güclü təsiri altında olub. Məlum məsələdir ki, quruluşca flektiv dil olan rus dili bizim dilimizdən köklü şəkildə fərqlənir, ona görə də o dil üçün məqbul sayılan təsvir üsulu bizim dilimizə yararlı ola bilməz. Dərsləklərimizdə mətnlər öz mündəricatına görə köhnəlib, onlar müstəqil Azərbaycanımızın yeni nəsil tərbiyəsinə qəti uyğun gəlmir, onlarda müasir dilçiliyimizin nailiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Proqram və dərsləklərin yeniləşməsinə vacib edən şərtlərdən biri də ana dilinə verilən saatların artırılması və əvvəlki illərdən fərqli olaraq 9-11-ci siniflərdə bu fənnə saatların ayrılmasıdır. Dilimizin ümumi qrammatik mənzərəsi 9-cu sinfə qədər açıqlanır, bütün layların özümlüyü tədris olunandan sonra yuxarı siniflərdə

Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri məsələləri, dil tarixi, nitq mədəniyyəti və üslubiyyat haqqında şagirdlərə ümumi məlumat verilməsi nəzərdə tutulur. Neçə illərdən sonra dilimizin öz adı ilə çağırılmasına imkan yaranan kimi onun orta məktəbdə tədrisini nizamlayan proqramın hazırlanıb çapa təqdim olunması çox təqdirəlayiq bir işdir. Ümidvarıq ki, dilimizi tədris edən böyük müəllimlər ordusu bu proqramı işgüzarlıqla müzakirə edib nöqsanları açıb göstərəcək və nəzərdən qaçırılan məsələləri ona əlavə edəcəkdir, beləliklə də, yaxın gələcəkdə tam gücü ilə işləmək istəyən müəllimlərin əlində rəsmi bir sənəd olacaq.

Əziz dinləyicilər, verilişimizin qonağı prof. O.Musayevlə müsahibəni sizə təqdim edirik. Oruc müəllim çoxdandır ki, xarici dillərin tədrisi problemlərilə yaxından məşğul olur, ikinci dilin öyrənilməsində ana dilinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edir, orta məktəblər üçün yazdığı dərsləklərdə bu nəzəri mülahizəni əsas götürür ki, ana dilini yaxşı bilməyən adam başqa dili də yaxşı mənimsəyə bilməz. Proqram və dərslək yazmaqda səriştəsi olan mütəxəssis kimi onun söhbətinə qulaq asmaq pis olmazdı. Bunu nəzərə alaraq biz prof. O.Musayevi verilişimizə dəvət etmişik. Oruc müəllimə ilk sualımız bununla bağlıdır. Dilimizin adı ilə bağlı söz-söhbətlərə münasibətiniz? Milli məclisin bununla bağlı qəbul etdiyi qanuna Sizin münasibətiniz?

O.Musayev: Məni bu verilişə dəvət etdiyinizə görə Sizə təşəkkür edirəm. Dilimizin adının özünə qaytarılmasını alqışlayıram və bunu ədalətli akt hesab edirəm. Əvvəllər də bizim dilimizin adı indi qanunda göstərildiyi kimi adlanıb.

Aparıcı: Oruc müəllim, bu gün respublika ictimaiyyətini düşündürən daha bir məsələyə münasibətinizi bilmək istərdik. ATN fəvqəladə elmi-metodik şura yaradıb və bir neçə fənn üzrə proqram və dərslək hazırlanması həmin şuraya tapşırıb. Siz də Avropa dilləri bölməsinin üzvüsünüz və məsələnin nə dərəcədə ciddi olmağından xəbəriniz var. Avropa dilləri üzrə

proqramın layihəsi çoxdan mətbuatda çıxıb və müəllimlər bu proqramın layihəsilə tanışdılar. Ana dilindən isə proqramın layihəsi təzəcə çap olunub. Yəqin ki, vaxt tapıb o layihə ilə tanış ola bilmisiniz. Layihə haqda nə deyə bilərsiniz? Sizcə, bu layihədə dilimizin tədrisi ilə bağlı bütün məsələlər öz əksini tapıbmı?

O.Musayev: Mən proqramın hər ikisi ilə tanışam. Xarici dillər üzrə proqramda ana dilinə söykənmək elmi prinsip kimi götürülüb. Bu çox yaxşıdır. Ana dilindəki proqramı da qənaətbəxş hesab edirəm. Bir də ki, bu yeni bir layihədir. Yəqin ki, müzakirələrdə öz həllini tapacaq.

Aparıcı: Oruc müəllim, bizim üçün çox maraqlıdır, bir neçə dərslək müəllifi kimi deyin, o dərsləklərin yazılmasında ana dilinə yer veribsinizmi? Daha doğrusu, ana dili süzgəci bu dərsləklərin yazılışında necə nizamlanır? Söhbət dilin bütün səviyyələrindən gedir. Yəni ana dilinin dağıdıcı, çəşdirici təsiri nəzərə alınır mı? Xarici dili öyrənən hər bir kəs yaxşı bilir ki, öyrəndiyi dildə cümlə və ifadəni düzgün qurmaq istəyir, amma bu istək heç də həmişə asanlıqla reallığa çevirə bilmir, dillərə təsir öz işini görür, nəticədə söylənilən fikir dil baxımından qüsurlyu olar.

O.Musayev: Fəxrəddin müəllim, bilirsiniz ki, dünyanın tanınmış alimləri xarici dili öyrənərkən həmişə ana dilinə diqqət yetirməyi vurğulayıblar. Mən də bu prinsipi qəbul edir və ona əməl edirəm.

Aparıcı: Oruc bəy, dilimizin işlənməsində nə kimi nöqsanlara rast gəlirsiniz? Heç kəsə sirt deyil ki, mətbuatda, radio dalğalarında, televiziya ekranlarında istənilən qədər nitq normalarından yayınmalar var. Bəzən bunu bilərəkdən, bəzən də bilmədən edirlər. Necə fikirləşirsiniz, rəvan və aydın danışığa riayət etmək üçün nə kimi tədbirlər görmək lazımdır?

O.Musayev: Birinci, radio və televiziya bir növ dilimizin güzgüsüdür. Orada diktör seçimi ciddi olmalı, bütün hallarda

dilimizin normaları gözlənilməlidir. Normadan yayınmalara imkan vermək olmaz.

Aparıcı: Oruc müəllim, aydındır ki, problem çoxdur, onların hamısını bir verilişdə əhatə etmək qeyri-mümkündür. Müsahibəyə görə Sizə minnətdarlığımızı bildiririk. Sağ olun.

İstəkli dinləyicilər, görkəmli şairimiz Xəlil Rzanın odlualovlu şeirlərinə biganə qalmaq olmur, onun dilimiz və adımızla bağlı şeirlərini oxuduqca adam rıqqətə gəlir, iftixar hissi keçirməyə bilmir. Belə şeirlərdən biri "Adımız-soyadımız" adlanır. Bu əsərində şair maraqlı suallar qoyur və onlara cavab verməyə çalışır.

Şair yazır:

Nə qədər qat-qarışdı, nə qədər hərc-mərce
Adımız, soyadımız.

Diqqət elə: kimlərdi ən böyük ustadımız...

Dərdimiz təkə bir soyad olsaydı,

Mən bəlkə yazmazdım bu qəmli şeiri.

Qəzəbim yandırsın biganələri...

Qaynar damarımda nifrətim, kinim.

Yaşasın doğmalıq, yadlara qənim

Mənim öz şəkilçim, mənim öz adım,

Öz ruhum, öz soyum, öz istedadım!

Var olsun bu yurdun özümlükləri,

İçində qaynayan gözəllikləri.

Almaq istəyirəm qüdrəti ondan,

Şirin nağıllardan, bayatılardan.

Nağıl yox, bəlkə də söyləmələrdən,

Dayan, yaddan çıxar adlarım birdən.

Ərtoğrul, Əraslan, Ərtəpər, Ərən...

Yadlar mizrağına köksünü gərən.

Qılınclı, qalxanlı babalarımız

Yurdun tarixində ad-san qoyublar.

Düzümün adını Muğan qoyublar.

Hey-hey!... o adları bəri ver, bəri.

Olsun gözümün nuru, dilim əzbəri:

Koroğlu, Köprülü, Səlcuq, Savalan...

Doğma da, fikrimdə şığı, havalan...

Sevirəm adların musiqisini,

Ruhunu, səsinə, yarım səsinə.

Hər bir hecasını, hər ünsürünü,

Onun Arazını, onun Kürünü...

Bu adlar yarandı sevgi selində,

Hər addan işıqlı bir aləm baxır.

Adlarda əks etdi arzularımız,

Əhdimiz, sevgimiz, iftixarımız.

Əziz dinləyicilər, indi də verilişimizin ev tapşırıqları səhifəsinə keçirik. Lakin tapşırıqlara keçməzdən əvvəl bir dinləyici məktubu ilə sizi tanış etmək istərdik. Bakıdan xarici dil müəllimi Q.Dadaşova verilişimizin daimi dinləyicisi olduğunu bildirərək qeyd edir ki, ziyalıların danışığında ciddi tələffüz səhvlərini eşidəndə adam istər-istəməz əsəbiləşir, fikirləşsən ki, bu boyda adı-sanı olan bir alim ayrı-ayrı sözləri düzgün deyə bilmir, vurğunu düzgün qoymur, nəticədə gözəl dilimiz eybəcər səslənir. Qərribə müəllimə çox düzgün qeyd edir, özünə hörmət edən hər bir ziyalı danışığına fikir verməli, hər kəlməni yerli-yerində işlətməlidir. Qərribə müəlliməni narahat edən digər məsələ son zamanlar tez-tez rast gəldiyimiz "hardasa" kəlməsidir. Bu sözü necə gəldi və harda gəldi işlətmək olmaz. O yer və məkan mənasında işlənməli, baş verən hadisəni və ya haqqında danışılan adamın yerini göstərməyə xidmət etməlidir. Məsələn, mən onu hardasa görmüşəm. burada danışanın rastına çıxdığı və ya haqqında söhbət gedən adamı görməsi faktıdır, lakin konkret olaraq harda görməsi faktıdır, lakin konkret olaraq harda görməsi tam aydın deyildir. Bunun müqabilində /Mən bazardan qənd aldım, hardasa o 5 kq qədər idi// cümləsindəki "hardasa" yerində işlənməyib.

**“Ana dili”nin 49-cu verilişi
(07.03.1993)**

Bu qeydlərə görə Qəribə xanıma minnətdarlığımızı bildirir və onu əmin edirik ki, gələcəkdə də onun qeydlərinə verilişimizdə yer verməyə hazırıq.

İndi isə vəd etdiyimiz kimi ev tapşırığına keçirik.

Nə vaxtdan dilimizin adı dəyişdirilib “Azərbaycan dili” adlandırılıb?/1938/. Bu sualın cavabını tapıb bizə göndərməyinizi xahiş edirik.

Bununla verilişimiz sona çatdı, əziz dinləyicilər. Təklif və arzularınızı səbirsizliklə gözləyirik. Sağ olun, sağlıqla qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardı.

Salam, əziz dinləyicilər. Sizə bəllidir ki, cəmiyyətdəki siyasi durum bu və ya digər şəkildə dilə təsir göstərir, dilə yeni-yeni sözlər gəlir, bəzi sözlər isə arxaikləşir, yeni deyim tərzləri və ifadələri yaranır, deyilişi ağır ifadələr tədricən aradan çıxır. Bəzən ayrı-ayrı siyasi qurumlar öz leksikonunu yaratmağa çalışır. Çox vaxt dildə baş verən bu dəyişiklikləri iqtidarda olan siyasi qüvvələr öz istədikləri istiqamətə yönəltməyə çalışsalar da, buna heç də həmişə nail ola bilmirlər. Dil sistemi müqavimət göstərir, özünə yad ünsürləri yaxına buraxmır. Dil beləcə zaman-zaman ona təsir göstərən daxili və zahiri amillərə sinə gərir, öz bütövlüyünü və bənzərsizliyini qoruyub saxlaya bilir. Bu yaxınlara qədər rəsmi idarələrdə ikinci dil kimi işlənməyə məcbur edilən dilimiz təzyiqlərə və təsirlərə mərdliklə sinə gərdi, neçənci dəfə olaraq yenidən öz qanuni hüquqlarını özünə qaytardı, dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. İndi hamımızın bütün respublikamızda işlədiyimiz, qürurla çəkinmədən və utanmadan doğma dilimiz getdikcə təmizlənir, səfləşir və zənginləşir. Müstəqilliyimiz yolunda qazandığımız uğurlardan biri də, sözsüz, dilimizlə, onun yenidən saraylara qayıtması ilə bağlıdır.

Bu gün dilimizdən danışanda onun tədqiqi, təbliği və tətbiqi sahəsində yorulmadan çalışan öncüllərimizi yad etməliyik. İçərisində yaşadığımız əsrin 20-ci illərində respublikamıza gələn, əslən Krım tatarlarından olan Bəkir Çobanzadə 37-ci ildə represiyanın qurbanı olub. İstanbulda və Budapeştdə təhsil alan bu böyük alim vur-tut 44 il yaşayıb, lakin bu az ömründə bizim üçün çox böyük irs qoyub gedib. Bu gün biz latın qrafikasına qayıtdıq, ancaq o bu hərəkata qoşulanlardan olub, hətta deyərdik ki, onu ortaya atıb həyata keçirənlərdən biri olub. Dilimizin elmi tədqiqi onun adı ilə bağlıdır. Bu gün dilçiliyimizdə nailiyyətlərimizin çoxu mərhum B.Çobanza-

dədən başlanır desək səhv etmərik. Bugünkü dilçilərimizin əksəriyyəti onun yetirmələridir, ya da yetirmələrinin şagirdləridir. Təəssüf ki, biz şagirdlərimizə bu böyük alim haqqında lazımı məlumatı çatdırıb bilmirik. Ümumiyyətlə, dilçiliyimizin tarixi, uzaq və yaxın keçmişi və bu günü haqqında ədəbiyyat yox dərəcəsidir. İnanırıq ki, dilçiliyimizin tarixi ilə məşğul olan alimlərimiz bu boşluğu doldurmağa çalışacaq və oxucuların maraqla qarşılayacağı tədqiqatlar aparacaqlar. Burada isə onu qeyd edək ki, B.Çobanzadə ömrünün son anına qədər qələm çalmış, elinə, xalqına sədaqətlə xidmət etmişdir. Elə buna görə də 37-ci ilin amansız təqiblərindən qurtula bilməyib. B.Çobanzadənin "Doğma dil" adlı şeirini oxuyanda bir daha əmin oluruq ki, o nə qədər öz yurduna, öz dilinə bağlı olub.

Doğma dil

Mən səni Kırmda, Kazanda tapdım,
Ürəyim qanayıb daşanda tapdım.
Yad eldə acılar təklərkən məni,
Ümidim, xəyalım şəkərkən məni.

Boynuna sarıldım-dərdimi bildin,
"Yurd" deyən sözlə özümə gəldim.
Sənin türkülərin, mənan olmasa,
"Yurd" kimi sözlə ürək dolmasa,
Ax, necə gəzərəm qürbət ellərdə,
Tanışsız, bilişsiz yad küçələrdə?!

Bilmirəm türkmü, tatarımı adın,
Nə yaman dadlısan-tanrıdan dadın.
Türkdə, tatarıda sənin sözlərin,
İkisi iki cüt qəmli gözlərin.

Quşlara, qurdlara öyrətsəm səni,
Sən olsan yetimin candan sevnəi.
Anlasın bir səni-düşmən də sevar,
Bir yanıq sözlənlə qəlbi kövrələr.

İstərəm mən səni hər yerdə görə, Hər yerdə incidən dastanlar hörəm.
Cameyə, mehraba, saraya girsəm,
Dəniz sahilinə, göllərə varsam,
Səninlə düşməyə yarlıklar yazsam,
Sözlənlə hər dərdi, müşkülü çözsəm.

Qəbrimdə mələklər sual etsə də,
Əzrayıl dilimi min yol kəssə də
Ana dilimdə de mənə! – deyərəm,
Dilimdə doğma bir nəğmə ölərəm.

Könlümü qayğılar didib-yıxanda,
Millətimin hürri ulduzu doğanda
Doğma dil, başqa şey ağıma gəlməz,
Bir böyük sirmisən, düşmənlər bilməz.

Xatırladıırıq ki, bu şeiri böyük alim gənc yaşlarında yazıb, onu 1927-ci ildə çap etdirdiyi "Boran" adlı şeirlər kitabında verib.

Əziz dinləyicilər, bizimlə razılaşırsınız ki, şeirdə gənc Bəkir öz doğma dilinə olan sonsuz məhəbbətini çox qabarıq şəkildə bürüzə verir, mələklərin sualına da, əzrayılın yol kəsməsinə də öz doğma dilində nəğmə deyə-deyə ölməyə hazır olduğunu çox təsirli şəkildə ifadə edir. Şeirinin son bəndi də çox dərin mənə daşıyır. Könlünü qayğılar didib-parçalayanda, hətta millətinin hürri ulduzu doğanda doğma dilindən başqa bir şeyi ağına gətirməyən alim onu özünün böyük sirri hesab edirdi ki, bu sirdən düşmən də baş çıxara bilməz.

B.Çobanzadə xalqımızın tarixinə qızıl hərflərlə adını yazmış görkəmli dilçi alimlərimizdəndir. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin. Kim bilir, bu böyük vətəndaş alimi yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda Stalin qaraguruhçuları öldürməsəydi, biz onun neçə-neçə sanballı əsərlərini görə biləydik, neçə-neçə elmi müddələrinin şahidi olacaqdıq.

İstəkli dinləyicilər, respublikamızda dövlət quruculuğu ili elan edilmiş 1993-cü il sözün əsl mənasında dilimiz üçün də quruculuq ili olacaq. Dövlət dilimizin tarixi adı özünə qaytarıldıqdan sonra müxtəlif səviyyələrdə görülən tədbirlər bunu bir daha sübut edir. Hər şeydən əvvəl, bu, dilimizin tədrisində dönüş yaranmasını tələb edən tədbirlərdir. Respublika Təhsil Nazirliyi Nəşriyyat idarəsində dilimiz və ədəbiyyatımızla bağlı görülən tədbirlərlə və yazılan dərslər və dərslər vəsaitlərlə maraqlandıq. İdarənin rəisi Əsgər Quliyev xeyli maraqlı şey danışdı. Onun dediklərinin sizin üçün də maraqlı olacağını nəzərə alıb onu verilişimizə dəvət etdik. Öncə deyim ki, Əsgər müəllim ixtisasına görə dilçidir, öztürkcəmizin problemlərindən yazır, filologiya elmləri namizədidir. Onu da əlavə edək ki, Əsgər bəy idarə rəisi kimi təkcə dil və ədəbiyyat deyil, həmçinin bütün sahələr üzrə nəşriyyat məsələlərinə cavabdehdir. Yaxşı olar ki, Əsgər bəyin özünü dinləyək.

Aparıcı: Əsgər bəy, bir neçə kəlmə rəhbərlik etdiyiniz idarənin işləri barədə oxucularımıza desəniz pis olmazdı. Bu idarə əvvəlki idarədən nə ilə fərqlənir? Siz əminsinizmi ki, az bir müddətdə balalarımızı keyfiyyətli dərslərlə təmin edə biləcəksiniz. Bir tərəfdən 7 fənn üzrə yeni dərslər yazdırmaq, özü də vaxt baxımından çox dar bir macalda çətin olmayacaq ki? Axı proqramlar təzədirsə, deməli, dərslər də təzələnməlidir, elə deyilmi?

Əsgər bəy: Bəli, yaxşı qeyd elədiniz, dərslərimizdə ideologiya çox güclüdür, açığını demək lazımdır, təqvimlərin vəziyyəti ilə, hətta ədəbiyyat və dil dərslərində verilən seçmələrin özləri də bilavasitə siyasi xarakter daşıyırdı və o impe-

riyanın adət və ənənələrini təbliğ eləyirdi. İndi, yəqin ki, Siz bildiyiniz kimi, bunların hamısı təmizlənəcək və doğrudan da, müəyyən mənada, siyasətdən tamamilə azad şəkildə tərtib olunan dərslərlə balalarımızın ixtiyarına veriləcəkdi. Maraqlı budur ki, o yeddi fənn, ümumiyyətlə, humanitar fənlərdir və bunlar, doğrudan da, bura güclü potensial cəlb olunub. İndi bununla bağlı, mən əsas Sizdən istəyirəm diqqətinizi türk dili proqramı üzərinə gətirəm. Çünki türk dili proqramı bizim hamımızı narahat eləyir və verilişimizin də istiqamətinə uyğun olan bir şeydir.

Aparıcı: Əsgər bəy, bunların hamısı aydındır. Təbii ki, müstəqillik yoluna qədəm qoymuş xalqın təhsili və təlimi də imperiya boyunduruğundan xilas olmalıdır. Burada qeyri-təbii bir şey yoxdur. Hamıya bəllidir ki, dərslərimiz nəinki məzmunca, həm də estetik, pedaqoji və siyasi baxımdan heç bir tənqiddə dözmür, onlarda ideologiya çox güclüdür, keçmiş imperiyanın adət və ənənələrinin tərənnümünə olduqca geniş yer verilib, hətta dil dərslərində belə bədii əsərlərdən seçmələr ən çox təqvimlə bağlı mədəhiyyələrdən götürülüb. Bir qədər təəccüblü görünən odur ki, görəsən, ayrılan bu az müddət içərisində bütün siniflər üzrə dərslərləri yazıb qurtara biləcəklərimi? Özü də, bildiyimizə görə, bu işlər 7 fənn üzrə aparılmalıdır, elə deyilmi?

Əsgər bəy: Bəli, Fəxrəddin bəy, Sizə açığını deyim ki, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin son illərdə qəbul etdiyi qərarlar içərisində bizim mədəhiyyatımızla, bilavasitə, tariximizlə, özümüza qayıdıqla bağlı ən mühüm qərar mən Azərbaycan türkcəsinin öz əbədi, əzəli adının özünə qaytarılmasını sayıram. Çünki 1936-cı ilə qədər Azərbaycanda türk dili termini vardı, xalqımız türk idi, onun dili də türk dili idi. Lakin 1936-cı ildə vaxtilə SSRİ Konstitusiyası qəbul ediləndə Stalinin göstərişilə "Azərbaycan dili" adlı bir qondarma termin quraşdırıldı və Azərbaycanda türk dili terminini işlədənləri pantürküst adıyla, bayaq adını çəkdiyiniz B.Çobanzadə, Xəlil

Səid Qocayev kimi görkəmli dilçilərimizi Sibirin ölüm düşərgələrində məhv elədilər və bununla da, xalqa inandırmağa çalışdılar ki, siz türk deyilsiniz, siz azərbaycanlısınız. Bu öz yerində. İndi son dövrlər mətbuatda dəb düşüb, bəziləri, hətta türk dili anlayışının referendum yolu ilə təbliğinə çalışırlar. Mən həmin oponentlərə üzümü tutub demək istəyirəm ki, xalqın adını referendum yolu ilə, xalqın dilinin adını referendum yolu ilə müəyyənləşdirməzlər. Bu alim, mütəxəssis işidir, elmdir, elmi isə referendum yolu ilə həll eləməzlər. Referendum yolu ilə siyasi məsələlər həll olunur. Ona görə mən belə hesab eləyirəm ki, türk dili adının özünə qaytarılması bizim böyük qələbəmizdir və ümid eləyirəm ki, o səhv yolda olan yoldaşlar, təbii ki, əvvəl-axır bu həqiqəti dərk eləməli olacaqlar. Bu yoldaşların bəziləri, hətta İranda olan 33 milyondan artıq bizim soydaşımızın türk olduğunu qəbul eləyirlər, bizim özümüzün türk olduğunu inkar eləyirlər. Bunların bununla nəyi demək istədikləri, təbii ki, bizim üçün qaranlıq qalır. Əlbəttə, o mənada qaranlıq qalmır ki, biz bunu başa düşürük. Lakin onların siyasi məqsədləri hamımıza aydındır. Digər tərəfdən Sizin sualınıza cavab olaraq bildirim ki, türk dili proqramları, əvvəla, Sizə təşəkkür eləyirəm, keçən verilişinizdə türk dili proqramı haqqında çox xoş sözlər və geniş izahat vermişdiniz. Türk dili proqramının əvvəlki proqramlardan bir fərqi var. Bilirsiniz ki, orta məktəb yeni təhsil qanununa görə 3 pilləli təhsil sistemində keçir. I-IV siniflər ibtidai, V-VIII əsas təhsilə, IX-XI isə orta ümumtəhsilə. Əvvəlki proqramlarda belə nəzərdə tutulur ki, sisteməlik kurs 5-ci sinifdən başlayıb 9-da qurtarır, lakin yeni təhsil qanununa görə 8-ci sinifdə bütün fənlər üzrə ən ümumi bilik və bacarıqlar aşılmalıdır. Bu cəhətdən yeni türk dili proqramında 5-8-ci siniflərə aid sisteməlik kurs, yəni dilin ibtidai vahidindən ali vahidinə qədər olan bütün quruluş öyrədilir. O ki, qaldı ən yenilik – yeniliklərdən biri də budur ki, 9-11-ci siniflərdə əvvəllərdə olmayan, yeni bir kurs – türk dili kursunun yeni davamı olan türk dilinin

tarixi, onun yazılı abidələri haqqında məlumat, nitq mədəniyyəti və üslubiyatı məsələləri qoyulub və məktəb tariximizdə ilk dəfə olaraq 10-11-ci siniflərdə türk dili xüsusi saatların həcmi də, tədris saatlarının da miqdarı genişləndirilib. Bundan əlavə, türk dili proqramlarında, eləcə də ona uyğun hazırlanmış indiki dərsləklərdən 5 və 6 sinif, 7-8 siniflərin dərsləkləri artıq müzakirə olunub çapa məsləhət görüldü və hazırda sonuncu cild üzərində dərslək, 9-11-ci siniflərin dərsləkləri üzərində iş gedir və güman edirəm ki, bizim hazırda hazırladığımız türk dili dərsləyi müəllimlərin də mütəxəssislərin də ürəyinə olacaq.

Aparıcı: Əsgər bəy, hamıya bəllidir ki, məktəb həyatında, ümumiyyətlə, təlimin özü 3 böyük sənəd üzərində qurulur. Bunlardan biri tədris planıdır, biri proqramdır, biri dərsləkdir. Bu üç şey olandan sonra, deməli, biz çox rahatlıqla dərsləyimizi deyib balalarını təbiyələndirə və təhsilə yönəldə bilərik. İndi mən bununla əlaqədar istəyirəm Sizdən soruşum, sözün düzü, Siz məni bir balaca qabaqladınız. Dilimizin adı ilə bağlı mülahizələriniz yaxşı idi, çox yerinə düşdü. Amma soruşmaq istəyirəm, bu türk dilinin proqramı hazırlanarkən hansı plana əsaslanıbsınız? Əvvəlki tədris planına, yoxsa ki, ayrıca, yenidən bir tədris planı tərtib olunub və proqram da ona əsasən tərtib edilib.

Əsgər bəy: Fəxrəddin bəy, bununla bağlı bir balaca dedim. Bir az açıqlamaq istəyirəm. Demək, əvvəlki proqramlarda, Azərbaycan dili IX sinifdə qurtarırdı. İndi yeni proqrama görə Azərbaycan dilinin sisteməlik kursu 8-ci sinifdə tamamlanır və buna uyğun olaraq da dilin fonetikasından sintaksisə qədər olan hissə, bu V-VIII siniflərdə qurtarır. Tam kurs qurtarır, amma ola bilsin ki, VIII sinfi qurtaran uşaq sonra IX-XI siniflərdə təhsilini davam etdirməsin. O ki, qaldı tədris planında, təbii ki, dəyişiklik var. Əvvəlki türk dilinin tədrisinə cəmi 18 saat ayrılırdı, indi yeni tədris planında 20 saat, 2 saat artırılır. 2-cisi, bir faktı da unutmayaq, onu da müəllimlərin,

mütəxəssislərin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm. İndiki türk dili dərslərlərində əvvəlkilərdən fərqli olaraq görkəmli dilçilərimiz haqqında bioqrafik məlumatlar verirlər. B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, bayaq haqqında danışdığımız M.Şirəliyev, F.Zeynalov, M.Hüseynzadə kimi görkəmli dilçilərimizin haqqında da məlumatlar verilir. Qoy bizim balalarımız dilimizin keşiyində durub, onun qeyrətini çəkmiş görkəmli alimlərimizlə elə orta məktəbdən tanış olsunlar.

Aparıcı: Əsgər müəllim, bu proqramların və dərslərlərin hazırlanmasında, şübhəsiz ki, müəllifin səriştəsi çox böyük rol oynayır. Yəni, müəllifin tərtibindən, müştərək işindən çox şey asılıdır. Bu baxımdan Sizdəki müəlliflərin yeni tərkibi hansı prinsiplərə əsasən tərtib olunub, götürülüb, burda hansı istiqamətlər ön plana çəkilib. Yəni, demək istəyirəm ki, bu dəfə yazılacaq dərslərlərin proqramı, əsasən, sözün əsl mənasında o proqramı tam əks etdirən dərslərlər yazmağa qadir olan müəlliflər briqadası, dəstəsi düzəldə bilmisinizmi?

Əsgər bəy: Fəxrəddin bəy, əvvəla, Siz özünü Avropa dilləri bölməsinin rəhbəri kimi həmin sahə üzrə respublikada çalışan ən görkəmli alimləri, metodistləri, qabaqcıl orta məktəb müəllimlərinin cəlb olunduğundan xəbəriniz var. Eləcə də, o birisi sahələrdə biz daha çox çalışmışıq ki, vaxtilə o ənənəvi metodiki və pedaqoji fikirdən çıxış eləyən və daha çox, deyək ki, imperiyanın göstərişlərini yerlərdə icra eləyən elmi potensialdan nisbətən imtina eləyək və imkan daxilində çalışmışıq ki, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dili, yaxud tarixinə aid yazan müəlliflər, elə müəlliflər olsun ki, o müəlliflər bilavasitə, Azərbaycan xalqının soykökünə qayıdışı dərindən duyur, dərk eləyir və bu sahədə uzun illərdir ki, deyək, açıq və ya gizli şəkildə əsərlərdə mübarizə aparıb və biz imkan daxilində çalışmışıq ki, elə müəlliflər seçək ki, o müəlliflər respublikada elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunur. O müəlliflər seçilsin ki, o müəlliflər sabah onun dərsləyi üzə çıxanda onu oxuyanlar 1-ci olaraq fikirləşməsinlər ki, bu müəllif kimdir? O və biz

imkan daxilində bütün elm sahəsinə, bütün fənlərə aid, adı çəkilən fənnə aid elə müəllifləri salmışıq ki, o müəlliflər artıq respublika elmində öz sözü, öz səsi olan yoldaşlardır.

Aparıcı: Yəqin ki, məsələnin metodiki tərəfini də nəzərə almalıyıq.

Əsgər bəy: Təbii ki, ən görkəmli metodistlər cəlb olunubdur bu işə.

Aparıcı: Əsgər bəy, Siz dilimizlə bağlı proqramın və dərslərlərin hazırlanmasından danışdınız, ümumiyyətlə, biz istərdik ki, Siz bir qədər ədəbiyyat proqramı haqqında danışsınız. Çünki mədəniyyətimizin formalaşmasında, söz yox ki, bədii ədəbiyyat öncül yerlərdən birini tutur. Ona görə də ədəbiyyat haqqında, ədəbiyyat proqramı və ədəbiyyat dərslərləri barədə bir neçə kəlmə eşitmək yaxşı olardı.

Əsgər bəy: Məmnuniyyətlə, deyə bilərəm, ədəbiyyat proqramı respublikanın həm görkəmli alimi, həm də görkəmli yazıçısı kimi tanınan, həm də o musiqişünas kimi də bizim dinləyicilərimizə çox yaxından tanışdır və şübhəsiz, radio dinləyiciləri onu, hər şeydən əvvəl, "Axşam görüşləri" verilişinin müəllifi kimi tanıyırlar. Rəfael Hüseynovun rəhbərliyiylə gedir bu iş. Respublikanın ən görkəmli alimləri cəlb olunub. Proqram artıq çap olunub. Azadlığın əlavəsi kimi və elmi ictimaiyyətə, pedaqoji ictimaiyyətə geniş, yaxından tanışdır və bu proqram o biri proqramlardan fərqli olaraq yazıçılar ittifaqında da, bu günlərdə Prezident Aparatında da müzakirə olunubdur və alimlərin təklifi əsasında sonuncu görüşümüz Prezident Aparatında oldu, dövlət müşaviri olan Rafiq İsmayılovun yanında və sonuncu olaraq 5 nəfərdən - respublikanın ən görkəmli ədəbiyyatşünaslarından ibarət redaktə komissiyası yaradıldı və o proqramın ən son variantını redaktə eləyib təqdim eləyəcək. Bu proqramın üstünlüyü nədədir? Həmin proqram əvvəlki ədəbiyyat proqramından fərqli olaraq, hər şeydən əvvəl, bizim milli kökümüzü, ənənələrimizi, mədəniyyətimizi geniş əks etdirən əsərlərə üstünlük verir. Bu proqramda dünya ədəbiyya-

tına geniş yer ayrılır və bu proqramların ən üstün cəhətləri odur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı türk dünyası ilə vəhdətdə götürülüb.

Aparıcı: Əsgər bəy, məlumdur ki, indiyə qədər nazirliklə nəşriyyat idarələri arasında həmişə narazılıq olub. Narazılığın da əsas səbəbi ondadır ki, nəşriyyat idarələri nazirlikləri günahlandırırlar ki, siz dərslərləri və dərslər vasitələrini vaxtında vermirsiniz, ona görə də çap eləyib çatdırmaq olmur. Nazirlik də öz sayəsində, deməli, öz tərəfindən nəşriyyat idarələrindən narazılıq edir. Bax, bu narazılıqları aradan qaldırmaq üçün Siz nə kimi tədbirlər görürsünüz?

Əsgər bəy: Fəxrəddin bəy, çox ağırlı yerə toxunursunuz. Təhsil Nazirliyi, demək, bu il 84 adda dərslək çap eləməlidir, hələ Azərbaycan məktəb tarixində bu qədər dərslək çap olunmayıb. Bunlardan cəmi 30-nu Dövlət Mətbuat Komitəsi xəttlə Maarif Nəşriyyatı boynuna götürüb çapını, yerdə qalan qalıbdır Nazirliyin öz öhdəsinə. Buna görə nazirlik məcburiyyət qarşısında qalıb özü üçün yeni nəşriyyat açıb, "Öyrətmən" Nəşriyyatı və bizim çap olunacaq dərsləklərdən təxminən 50-dən artığı nazirliyin özünün nəşriyyatında, yəni "Öyrətmən" Nəşriyyatında çap olunacaq və həmin emblemlə şagirdlərimizə çatacaq və hər şeydən əvvəl onu da xatırladım ki, bizim nəşriyyatda çap olunan dərslək Maarif Nəşriyyatında çap olunan dərsləklərdən formatı, tərtibatı cəhətdən də fərqlənəcək və biz çalışacağıq ki, dərsləklərimizin qiyməti cəhətdən də Maarif Nəşriyyatında çap olunan kitablardan ucuz olsun. Təbii ki, çətinliklərimiz çoxdur. Ancaq praktik cəhətdən, ümumiyyətlə, mümkün deyil, bizim nəşriyyatlarla nazirlik arasında, yəni narazılıqlar yaratmağa, onlarla çəkişmələrlə məğlub olmağa bizim vaxtımız yoxdur. 2-ci tərəfdən də, istər Maarif Nəşriyyatı olsun, istər "Öyrətmən" Nəşriyyatı olsun, hamısı eyni amal uğrunda mübarizə aparır, yəni hər ikisinin məqsədi budur ki, balalarını keyfiyyətli dərsləklə təmin eləsin.

Aparıcı: Əsgər bəy, nəhayət, bir sualım da var. Siz özünüzdə dərsləklərin yazılmasında müəllif kimi iştirak eləyirsinizmi?

Əsgər bəy: Mən müəllif kimi iştirak eləmirəm. Ancaq ki, müəlliflərdən daha çox işləyirəm. Çünki texniki cəhətdən o qədər nöqsanlı əlyazmalar gəlir, özüm filoloq olduğum üçün vərəqləyirəm, səhvləri görən kimi tez düzəldirəm, hansı səhifədə çoxlu nöqsan varsa, tez onu dəyişdirirəm, yəni praktik cəhətdən, elə, demək olar ki, müəlliflərlə bərabər işləyirik. Təbii ki, bu, bizim vəzifəmizdir. 2-cisi də filoloq olduğum üçün mən daha çox hər şeyə müdaxilə eləyirəm ki, o xüsusən humanitar təmayüllüdür, səhvlər getməsin.

Aparıcı: Başladığınız xeyirxah işdə Sizə uğurlar arzulayırıq və bugün dinləyicilərimizi əmin eləmək istəyirik ki, sağlıq olsun, 93-cü ilin sentyabrında balalarımızın əlində adını çəkdiyimiz fənlər üzrə dərsləklər olacaq. Əsgər müəllim, Sizə uğurlar arzulayırıq.

Əsgər m. Siz də sağ olun.

İstəkliləriniz, indi də Kəbirli Turanın "Cümhuriyyət" qəzetinin 10-cu sayında çap etdirdiyi "Başqa dil var deyən" yazısına qulaq asın.

Başqa dil var deyən...

Dil Vətən və Millət sevgisinin başlanğıcı, millətə millət adını verən əsas daşıyıcı vasitədir. Biz türkün, Orta Asiyadan Altaylara, Çin səddinədək uzanan geniş bir ərazidə eyni bir dildə-türk dilində danışan böyük bir millətin törəmələri olan türklərik. Dilimiz bizim mövcudiyətimiz, varlığımızın sübutu, millətimizin düşüncə tərzini, minillik tarixə söykənən mədəniyyətimizin aynasıdır. Tarixin bütün dövrlərində millətimizin öz ana dili, türkcənin bayatılarımızda, atalar sözlərində, dilimiz qədər müqəddəs olan sazın sədəfli tellərində yaratmış, heç bir zaman ondan uzaqlaşmamışdır. Ulularımız Orxan Yenisey abidələrində türk dilini mühafizə edərək əbədiləşdirdilər. Yazmış olduqları mətnləri həm göytürkcə, həm də Çin dilində yazaraq, o yazıları oxumasını təmin etdilər. Ana dilimiz milli istiqlalımızı ifadə edən səs bayrağımızdır. Bu müstəqil dövlətimizin qurulduğu müxtəlif illərdə də belə olub, bu gün də belədir. Yeddi əsr öncə türk dili bəlkə də sönməyə üz tutarkən ərəb və fars dilinə qarşı mübarizə aparən Mehmet Karamanoğlu 1277-ci

ildə "Bu gündən hər yerdə-divanda, bazarda, meydanda türk dilindən başqa bir dildə danışılmayacaq" - deyər fərman oxumuş, Ş.İ.Xətai türk müstəqil Azərbaycan dilinin Azərbaycan dövlət dili olduğunu elan etmiş, 1918-ci ildə müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyəti türk dilini dövlət dili səviyyəsinə yüksəltdi, tarixin təkəri düz 74 il fərmandan sonra yenidən müstəqil Azərbaycanda dövlət dili türk dili elan olunmuşdur. Yüz illər öncə, Mahmud Kəşgəri öz millətinə üz tutaraq deyirdi: "Türk dilini öyrənin, çünki onların hakimiyyəti uzun sürəcək". Bu gün biz azərbaycanlılar türk dilinin hakim olduğu bir mamləkətdə yaşayırıq. Bu gün hamımız türk dilini eyni doğruluqla qəbul edirik, yaxud əksinə camaat arasında nəsə bir çəşqinlik yaranıb. Bu da istər milli dilimiz haqqında qanunun qəbul olunmasından əvvəl, istərsə də sonra aparılan təbliğatın lazımı səviyyədə olmamasından irəli gəlir. Türk dilinə qarşı çıxan daxildəki əks qüvvələr bu çəşqinlikdən istifadə edib, hazırkı iqtidarı bu addımı atmağıyla Türkiyə dövlətinə yarımaqda təqsirləndirməyə, bununla da millətdə öz dövlətinə qarşı inamsızlıq hissi yaratmağa çalışırlar. Bu gün əllərində "biz azərbaycanlılarıq, dilimiz Azərbaycan dilidir" şüarını bayraq edib piket quran əks qüvvələrə böyük türkçü Ziya Göyaltın türk dilinə qarşı çıxanlara xitabən söylədiyi "başqa dil var deyən başqa bir əməli var" sözlərini xatırlatmaq istərdik. Biz isə babalarımızın miras qoyduğu gözəl və zəngin türk dilimizi yaşatmalı, inkişaf etdirməli, istər daxildən, istərsə də xaricdən ona yönəlmiş yad nəzərlərdən dilimizi mühafizə etməliyik. Özümüzlə dönmək, öz dilimizə xidmət etmək, millətçi olmağımız həm də milli bütövlüyümüzü sosial münasibətlərdə yaşamağımız deməkdir.

Aparıcı: Hörmətli dinləyicilər, jurnalımızın mart sayı burada sona yetir. Sizə xoş əhval-ruhiyyə və qarşadan gələn milli bayramımızda bol-bol sevinclər arzulamaqla Sizdən ayrılıq. Bizə yazmağı unutmayın. Sağ olun, sağlıqla qalın.

Diktor: Verilişin müəllifi və aparıcısı prof. F.Yadigardır.

FƏXRƏDDİN YADIGAR oğlu VEYSƏLLİ

ANA DİLİ: AZƏRBAYCAN DİLİ
EFİRDƏ

Yığılmağa verilib: 17.05.12. Çapa imzalanıb: 31.05.12.

Format 60x84 1/16. F.ç.v. 22. Sifariş №51.

Kağız əla növ. Tiraj 300 nüsxə. Qiyməti müqavilə ilə

"Tİ-MEDIA" şirkətinin mətbəəsi